

ISSN 0235 - 005X

**А Х Б О Р И
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА,
СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ
БА НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН**

**ИЗВЕСТИЯ
ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ,
ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА
ИМ. А. БАХОВАДДИНОВА
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА**

**PROCEEDINGS
OF THE INSTITUTE OF PHILOSOPHY,
POLITICAL SCIENCE AND LAW
NAMED AFTER A. BAHOVADDINOV OF THE
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF TAJIKISTAN**

№2

Душанбе – 2023

**АХБОРИ ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ
БА НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН**

Сармуҳаррир: Назар М. А. – доктори илмҳои фалсафа, дотсент
Муовини сармуҳаррир: Зиёӣ Х. М. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Котиби масъул: Саидчафарова П. Ш. – номзади илмҳои фалсафа

Аъзои ҳайати таҳририя:

1. Олимов К. О. – академики АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
2. Муҳаммад А. Н. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
3. Ятимов С. С. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
4. Шоисматуллоев Ш. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сотсиология, профессор
5. Раҳимзода М. З. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор
6. Музаффар М. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
7. Усмонзода Х. У. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор
8. Искандаров А. – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
9. Саидов А. С. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
10. Раҳимов С. Х. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
11. Маҳмадҷонова М. Т. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
12. Қаҳоров Ғ. Ғ. – доктори илмҳои фалсафа, дотсент
13. Мирзоев Ғ. Ҷ. – доктори илмҳои фалсафа
14. Ҷонбобоев С. – номзади илмҳои фалсафа

Масъулони таҳия: Иброҳимова С. Х. – номзади илмҳои фалсафа,
Махшулов А.

Таҳрири такмили матнҳо: Саидова Ф. – номзади илмҳои сиёсӣ,
Шарипов А.

Маҷаллаи илмӣ “Ахбори Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон” ба Феҳристи ҚОА Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия, инчунин ба Феҳристи наирияхҳои илмӣ тақризишавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шохиси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) дохил карда шудааст.

Мақолаҳо тақриз карда мешаванд.

Матни мақолаҳо дар таҳрири муаллиф наиш мешаванд.

Фикри ҳайати таҳририя бо фикри муаллиф метавонанд мувофиқ набошад.

Ҳангоми истифода аз мавод ва иқтибос ҳавола ба

“Ахбори Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон” ҳатмӣ аст.

<http://www.ifppanrt.tj/>

М У Н Д А Р И Ч А

БА МУНОСИБАТИ РҶЗИ ИЛМИ ТОЧИК

Раҳимӣ Ф. Қ., Зиёӣ Х. М. Маърифати илмӣ ва роҳҳои оммавасосии дастовардҳои он ..	8
Ф А Л С А Ф А	
Олимов К. Наврӯз ва чашнҳои дигари эронитаборон дар таҳқиқи Абурайҳони Берунӣ (дар асоси «Осор-ул-боқия»)	11
Зиёӣ Х. М. Методологияи муосири таҳқиқи антропологияи ирфонӣ	25
Раҳимов С. Нигоҳи нав ба чашни кӯҳан	33
Музаффар М. Маълумоти антропологи оид ба системаи хиради инсон	38
Ҷонбобоев С. Абурайҳони Берунӣ – энциклопедист ва муҳаққиқи дақиқназари осори илмиву фарҳангии ҷаҳон	40
Ладигина О.В., Попова Н. В. Аҳамияти афзалиятҳои мушаххаси миллии ҷавонон дар ҳифз ва рушди фарҳангҳои милли	50
Тоҷидинова М.И., Азимова М.М. Ватандӯстӣ ва сармои инсонӣ: муносибат ва таъсири мутақобила	56
Асрорӣ М. Масъалаҳои таърихнигорӣ ва тафсири фарҳангӣ таърихии Авесто дар асари шарқшиноси рус Л.А. Лелеков «Авесто» дар илми муосир»	61
Солиҷонов Р., Ҷонназарова Д. Х. Маънавияти инсон ва муаммоҳои глобалии ҷаҳони муосир	66
Муродова Т. Концепсияи офариниши инсон ва кайҳон дар фалсафаи бостонии тоҷику форс (Қисми дуюм)	72

С И Ё С А Т Ш И Н О С Ё

Саидов А. С., Назар М. А. Обшавии пирияхҳо ҳамчун мушкилоти глобалии замони муосир ва саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли он	78
Муҳаммад А. Н. Афғонистон дар қолаби сиёсати хушунати қавмӣ	84
Назар М. А. Идеология барои амният ва пешрафти ҷомеа зарур аст	88
Ҳақимов Р.М. Моҳияти терроризм ва истифодашавии «стандартҳои дугона» нисбат ба он.....	95
Муродов С. А. Таҳлили муқоисавии ғояҳо дар бораи мақоми миёнарав	103
Саидзода Ш. Ш., Комилов М. М. Нақши интиҳобот дар ташаккул ва инкишофи маданияти сиёсии шаҳрвандон	110
Дороншоева Н. Ш., Тошова Н. С. Робитаҳои илмиву фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Қазоқистон.....	118

МИНБАРИ МУҲАҚҚИҚОНИ ҶАВОН

Расулов Қ.С. Амнияти иттилоотӣ кафолати пешгирӣ аз дасткорихои сиёсӣ дар Тоҷикистон	124
Зарифов Ф.Б. Омилҳо ва шароитҳои мусоидаткунанда дар мубориза бар зидди таҳрибкории идеологии терроризми муосир	133
Чилаева М. Т. Омилҳои ташаккули тарзи ҳаёти солими ҷавонон	140
Ҳақимов Ҷ. А. Идеологияи девбандия ва нақши он дар ташаккули толибизм	145
Сангинов К. Ҳ. Шуури сиёсӣ ҳамчун унсуре асосии тарбияи сиёсӣ	153
Шералиев Б. Р. Андешаҳои онтологияи Фалес	158
Каримова С. Р. Андешаҳои инсоншиносии Салоҳуддин Салҷуқӣ	163
Заҳруддинов И.З. Глобализатсия: моҳият ва нақши он дар рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ	168
Ҳочаев Ҳ. Ҳ., Зухуров Қ. Ш. Таъсири таҳарруки қувваи қорӣ ба диверсификатсияи мавҷи муҳожирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон	174

Т А Қ Р И З Ҳ О

Зоир Ҷ.М., Содикӣ Н.Н., Советов Д.И. Такриз ба китоби Бастрикин А.И., Исмагилов Р.Ф., Сальников В.П. «Идея Добра в творчестве Ф.М. Достоевского и ее влияние на развитие философии права (к 200-летию Ф.М. Достоевского) / Вступительное слово профессора А. Александрова; Следственный комитет Российской Федерации. – СПб.: Фонд «Университет», 2021. – 380 с. (Серия: «Наука и общество»)».....	179
---	-----

**ИЗВЕСТИЯ ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА
ИМЕНИ А.БАХОВАДДИНОВА
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА**

Главный редактор: Назар М. А. – доктори философских наук, доцент

Заместитель главного редактора: Зиёи Х. М. – доктор философских наук, профессор

Ответственный секретарь: Саидджафарова П. Ш. – кандидат философских наук

Члены редколлегии:

1. Олимов К. О. – академик НАНТ, доктор философских наук, профессор
2. Мухаммад А. Н. – член-корр. НАНТ, доктор политических наук, профессор
3. Ятимов С. С. – член-корр. НАНТ, доктор политических наук, профессор
4. Шоисматуллоев Ш. – член-корр. НАНТ, доктор социологических наук, профессор
5. Рахимзода М. З. – член-корр. НАНТ, доктор юридических наук, профессор
6. Музаффар М. – член-корр. НАНТ, доктор философских наук, профессор
7. Усмонзода Х. У. – член-корр. НАНТ, доктор философских наук, профессор
8. Искандаров А. И. – доктор политических наук, профессор
9. Саидов А. С. – доктор философских наук, профессор
10. Рахимов С. Х. – доктор философских наук, профессор
11. Махмаджонова М. Т. – доктор философских наук, профессор
12. Кахоров Г. Г. – доктор философских наук, доцент
13. Мирзоев Г. Дж. – доктор философских наук
14. Джонбобоев С. – кандидат философских наук

Ответственные

за подготовку к печати:

Ибрагимова С. Х. – кандидат философских наук,
Махшулов А

Редакция и корректура:

Саидова Ф. – кандидат политических наук,
Шарипов А.

Научный журнал “Известия Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана” включён в Перечень рецензируемых научных изданий ВАК Министерства науки и высшего образования Российской Федерации, а также в Перечень рецензируемых научных изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан и Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

Статьи рецензируются.

Тексты статей даются в авторской редакции.

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов.

При использовании и цитировании материалов ссылка на

*“Известия Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова
Национальной академии наук Таджикистана” обязательна.*

<http://www.ifppanrt.tj/>

О Г Л А В Л Е Н И Е

КО ДНЮ ТАДЖИКСКОЙ НАУКИ

Рахими Ф. К., Зиёи Х. М. Научное познание и способы пропаганды его достижений ..	8
--	---

Ф И Л О С О Ф И Я

Олимов К. Навруз и другие праздники иранских народов в исследованиях Абурайхана Бируни (на основе «Осор-ул-бокия»)	11
Зиёи Х. М. Современная методология анализа суфийской антропологии	25
Рахимов С. Новый взгляд на древний праздник	33
Музаффар М. Антропологические сведения о системе человеческого разума	38
Джонбобоев С. Абурайхан Беруни – скрупулезный исследователь научного и культурного наследия мира	40
Ладыгина О. В., Попова Н. В. Значение национальных идентификационных предпочтений молодежи в сохранении и развитии национальных культур	50
Точидинова М. И., Азимова М. М. Патриотизм и человеческий капитал: взаимосвязь и взаимовлияние	56
Асрори М. Вопросы историографии и культурно-исторической интерпретации Авесты в монографии русского востоковеда Л.А. Лелекова «Авеста» в современной науке».....	61
Солиджонов Р., Джонназарова Д. Х. Духовность человека и глобальные проблемы современного мира	66
Муродова Т. Концепция творение человека и космоса в древней таджико-персидской философии (Вторая часть)	72

П О Л И Т О Л О Г И Я

Саидов А. С., Назар М. А. Таяние ледников как глобальная проблема современности и вклад Республики Таджикистан в её решении	78
Мухаммад А. Н. Афганистан в формате политики этнического насилия	84
Назар М. А. Идеология необходима для безопасности и прогресса общества	88
Хакимов Р. М. Суть терроризма и использование «двойных стандартов» по отношению к нему	95
Муродов С. А. Сопоставительный анализ идей о статусе посредника	103
Саидзода Ш. Ш., Комилов М. М. Роль выборов в формировании и развитии политической культуры граждан	110
Дороншоева Н. Ш., Тошова Н. С. Научно-культурные связи между Республикой Таджикистан и Республикой Казахстан	118

Т Р И Б У Н А М О Л О Д Ы Х И С С Л Е Д О В А Т Е Л Е Й

Расулов К. С. Информационная безопасность – гарантия предотвращения политических манипуляций в Таджикистане	124
Зарифов Ф. Б. Факторы и условия способствующие в борьбе с идеологической диверсией современного терроризма	133
Чилаева М. Т. Факторы формирования здорового образа жизни молодежи	140
Хакимов Д. А. Идеология девбандия и её роль в формировании толибизма	145
Сангинов К. Х. Политическое сознание как основной элемент политического воспитания	153
Шералиев Б. Р. Онтологические идеи Фалеса	158
Каримова С. Р. Антропологические идеи Салахуддина Сельджуки	163
Захруддинов И. З. Глобализация: её сущность и роль в развитии мирового сообщества	168
Ходжаев Х. Х., Зухуров К. Ш. Влияние мобильности рабочей силы на диверсификации миграционных потоков из Таджикистана	174

Р Е Ц Е Н З И И

Зоир Дж. М., Содики Н. Н., Советов Д. И. Рецензия на книгу Бастрыкина А.И., Исмагилова Р.Ф., Сальникова В.П. – Идея Добра в творчестве Ф.М. Достоевского и её влияние на развитие философии права (к 200-летию Ф.М. Достоевского) / Вступительное слово профессора А. Александрова; Следственный комитет Российской Федерации. – СПб.: Фонд «Университет», 2021. – 380 с. (Серия: «Наука и общество») ...	179
---	-----

**PROCEEDINGS OF THE BAHOVADDINOV INSTITUTE OF PHILOSOPHY,
POLITICAL SCIENCE AND LAW OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF TAJIKISTAN**

Editor-in-Chief: Nazar M. A. – Doctor of Philosophical Sciences, Docent
Deputy Editor-in-Chief: Ziyoi H. M. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Executive Secretary: Saidjafarova P. Sh. – Candidate of Philosophical Sciences

Editorial Board Members:

1. Olimov K. O. – Academician, NAST, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
2. Muhammad A.N. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Political Sciences, Prof.
3. Yatimov S. S. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Political Sciences, Professor
4. Shoismattulloev Sh. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Sociological Sciences
5. Rahimzoda M. Z. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Law (Jurudical Sciences)
6. Muzaffari M. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Philosophical Science
7. Usmonzoda Kh. U. – Corresponding Member, NAST, Doctor of Philosophical Sciences
8. Iskandarov A. – Doctor of Political Sciences, , Professor
9. Saidov A. S. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
10. Rahimov S. H. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
11. Mahmadjonova M.T. – Doctor Philosophical Sciences, Professor
12. Ghayurov G. G. – Doctor Philosophical Sciences, Docent
13. Mirzoev G. J. – Doctor Philosophical Sciences
14. Jonboboev S. – Candidate of Philosophical Sciences

Responsible for Preparation for Printing:

Ibrohimova S.Kh. – Candidate of Philosophical Sciences,
Makhshulov A.

Editing and Proofreading:

Saidova F. – Candidate of Political Sciences,
Sharipov A.

Scientific journal “Proceedings of the Institute of Philosophy, Political Science and Law after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan” included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation, as well as in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan and the Russian Science Citation Index (RSCI).

All articles are being reviewed.

Articles are to be submitted by the authors.

Opinion of the Editorial Board may vary from the one of the authors.

While using citing materials, reference must be shown to “Proceedings of the Institute of Philosophy, Political Science and Law after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan”.

<http://www.ifppanrt.tj/>

C O N T E N T
TO THE DAY OF TAJIK SCIENCE

Rahimi F. K., Ziyoi H. M. Scientific knowledge and ways to promote its achievements ...	8
P H I L O S O P H Y	
Olimov K. Navruz and other holidays of the Iranian peoples in the research of Aburaikhan Biruni (based on "Osor-ul-bokia")	11
Ziyoi Kh. M. Modern methodology for the analysis of Sufi anthropology.....	25
Rahimov S. A new look at the ancient holiday	33
Muzaffar M. Anthropological knowledge about the human mind system	38
Jonboboev S. Aburaykhan Beruni is a meticulous researcher of scientific and cultural heritage of the world	40
Ladygina O. V., Popova N. V. The importance of national identity preferences of young people in the preservation and development of national cultures	50
Tochidinova M. I., Azimova M. M. Patriotism and human capital: interrelation and mutual influence	56
Asrori M. Issues of historiography and cultural-historical interpretation of the Avesta in the dissertation of the Russian orientalist L.A. Lelekov "Avesta" in modern science"	61
Solidjonov R., Dzhonnazarova D. Kh. Human spirituality and global problems of the modern world	66
Murodova T. The concept of creation of human and space in ancient tajik-persian philosophy (Second part)	72
P O L I T I C A L S C I E N C E	
Saidov A. S., Nazar M. A. Glacier melting as a global problem of our time and the contribution of the Republic of Tajikistan to its solution	78
Muhammad A. N. Afghanistan in the format of the policy of ethnic violence	84
Nazar M. A. Ideology is necessary for the security and progress of society	88
Hakimov R. M. The essence of terrorism and the use of "double standards" in relation to it.....	95
Murodov S. A. Comparative analysis of ideas on the status of the intermediary.....	103
Saidzoda Sh. Sh., Komilov M. M. The role of elections in the formation and development of political culture of citizens	110
Doronshoeva N. Sh., Toshova N. S. Scientific and cultural relations between the Republic of Tajikistan and the Republic of Kazakhstan	118
R O S T R U M O F T H E Y O U N G R E S E A R C H E R S	
Rasulov K. S. Information security is a guarantee of prevention political manipulations in Tajikistan.....	124
Zarifov F. B. Facilitating factors and conditions in the fight against the ideological devastation of modern terrorism	133
Chilaeva M. T. Factors of formation of a healthy lifestyle of young people	140
Hakimov J. A. Ideology of Devbandiya and its role in the formation of Tolibism	145
Sanginov K. Kh. Political consciousness as the main element of political education	153
Sheraliev B. R. Ontological ideas of Thales	158
Karimova S. R. Anthropological ideas of Salahuddin Seljuk.....	163
Zahrudinov I. Z. Globalization: its essence and role in the development of the world community	168
Khojaev H. H., Zukhurov K. Sh. Impact of labor mobility on the diversification of migration flows from Tajikistan.....	174
R E V I E W S	
Zoir J.M., Sodiki N.N., Sovetov D.I. Review of the book by Bastrykin A.I., Ismagilov R.F., Salnikov V.P. - The Idea of Goodness in the work of F.M. Dostoevsky and its influence on the development of the philosophy of law (k 200- the anniversary of F.M. Dostoevsky) / Introductory speech by Professor A. Alexandrov; Investigative Committee of the Russian Federation. – St. Petersburg: University Foundation, 2021. – 380 p. (Series: «Science and Society»)	179

БА МУНОСИБАТИ РӯЗИ ИЛМИ ТОҶИК

** ** *

МАЪРИФАТИ ИЛМӢ ВА РОҲҲОИ ОММАВИСОЗИИ ДАСТОВАРДҲОИ ОН

Раҳимӣ Ф. Қ. – президенти АМИТ, академик, доктори илмҳои физ.- мат., профессор,
Зиёӣ Х. М. – муовини директори ИФСҲ АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор

Ба ҳамагон маълум аст, ки илм ҳамчун яке аз самтҳои фаъолияти эҷодии инсон вазифаи коркард ва мурағаб гардонидани донишҳои объективӣ оид ба воқеиятро иҷро намуда, онро ҳамчун тарзи махсуси дарёфти донишҳо низоми ягона, ҳамбаста ва рушдкунанда оид ба олами атроф ва қонунҳои инкишофи он ба вуҷуд меоварад. Илм дастоварди бузурги фарҳанги инсонӣ буда, на танҳо ба ҳайси унсури муҳимтарини фарҳанг ва шакли олии донишҳои инсонӣ, балки ба сифати нишондиҳандаи асосии фарҳанг ва кафолати рушди бемайлоии он низ баромад мекунад.

Ба ибораи дигар, илм имрӯз дар тамоми кишварҳои олам мавқеи беш аз пеш болотарро пайдо карда, бе рушди он пешрафти миллату давлатҳои муосирро тасаввур кардан хеле душвор аст. Аз ҷониби дигар, мақом ва моҳияти илм низ дар даврони муосир дар қиёс бо замони пешин ба қуллаи тағйир ёфта, хусусиятҳои дигарро касб кардааст. Дар ин росто ҷои зикри хос аст, ки қарни гузашта ва даврони мо дар таърихи илми ҷаҳонӣ марҳалаи табодулоту таҳаввулоту қуллаи буда, ба тағйирот дар он вусъати тоза бахшиданд. Имрӯз манзараи илми олам ва парадигмаҳои илмӣ дар тамоми соҳаҳо дар тафовут аз қарнҳои пешин зудтар тағйир ёфта, ҷаҳони зудтағйирёбанда ба илм низ ҳамин ҳосиятро бахшидааст. Аз ин рӯ, дастгоҳи категориявии фаҳмиши ашёву зухурот дар илмҳо ба қуллаи бозсозӣ гардида, фаҳмишҳои анъанавӣ метавонанд дигар ба марҳалаи кунунии рушди илму техника созгор набоянд. Дар ин замина идеалҳои илмӣ низ

тағйир пазируфта, онҳо бештар ба шароити иҷтимоию фарҳангӣ вобастагӣ пайдо кардаанд.

Дар баробари ин, дар илми муосир таҳқиқоти байнифанӣ тавсеа ёфта, ҳамгирошавӣ ва ё баръакс, таҷзияи илмҳо бештар ба назар мерасад. Аз ҳама муҳим он аст, ки тамоми равандҳои зикршуда, инчунин истифодаи ҷамагонии технологияҳои иттилоотӣ дар тамоми соҳаи илм ва дигаргуниҳои дигари илмӣ имрӯз масъалаи нақши илмро дар ҳаёти инсон ва нақши инсонро дар рушди илм хеле мубрам гардонида, онро ба мушкилоти ҳаёту мамоти инсоният ва бақои тамаддуни инсонӣ дар рӯи замин мубаддал сохтаанд. Бо ҳамин сабабҳо, дар даврони муосир тамоми мавзӯҳои ба илм дахлдошта ва ё аз он вобаста буда, аз ҷумла масъалаҳои марбут ба идоракунии илм тавачҷуҳи хоссаро аз ҷониби давлат, ҷомеаҳои илмӣ ва тамоми аъзои ҷамъият тақозо мекунанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар даврони истиқлолияти давлатӣ илм ҷойгоҳи хоссаи худро касб намуда, дар сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати мамлакат ва махсусан, аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба илм ва кормандони илмӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Маҳз ба ҳамин ишора намуда, Пешвои муаззами миллат дар суҳанронияшон дар Рӯзи дониш ва ифтитоҳи бинои асосии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино санаи 1 сентябри соли 2022 иброз намудаанд: “Мо ба

хотири рушди илму маориф тамоми захираву имкониятхоро равона кардаем ва ин корро минбаъд низ бомаром идома медиҳем”.

Дар ҷавоб ба ин ғамхориҳои Ҳукумати мамлакат, ки эътимоду боварии мардуми моро ба рушди минбаъдаи кишвар бо таъя ба илм тақвият мебахшанд ва имкон медиҳанд, ки ба ояндаи дурахшони миллату давлати соҳибистиклоли хеш хушбинона умед бандем, олимони кишвари мо кӯшишдоранд, ки дар рушди илм саҳми бештаре гузоранд. Бо ин мақсад, аз нигоҳи мо, на танҳо фаъолсозии корҳои илмию таҳқиқотӣ, балки самарабахш гардонидани идоракунии илм ва муассисаҳои илмӣ, хосса тан оммавасосии илм ва дастовардҳои он низ тақозо карда мешавад.

Таҳти мафҳуми оммавасосии илм асосан раванди паҳнсозии донишҳои илмӣ миёни оммаи васеи шахсоне фаҳмида мешавад, ки барои қабули чунин иттилоот омодагӣ дошта, минбаъд ин донишхоро дар ҳаёти рӯзмарраи худ истифода мекунанд ва ё ба дигарон мерасонанд. Оммавасосӣ мутобиқ сохтани донишҳои илмиро ба аудиторияи оммавӣ дар назар дошта, ҳадафи он маърифатнок сохтани мардум мебошад. Ба оммаи васеи мардум расонидани донишҳои илмӣ ҳанӯз бо пайдоиши ҳуди илм оғоз шуда бошад ҳам, вале он асосан дар даврони маорифпарварӣ дар Аврупо дар асрҳои XVII-XVIII ва, махсусан, дар асри XIX аҳаммияти бештар касб намудааст. Ҳадафи маорифпарварон аз интишори илм ин мубориза бо хурофот, таассуб ва ҷаҳолат миёни аҳолии кишварҳои онзамонӣ, инчунин бунёди ҷомеаи пешрафта буд.

Дар шароити муосир низ оммавасосии илм аҳаммияти худро гум накарда, ҳоло ҳам метавонад дар мубориза бо ҷаҳолат ва тафаккури ғайриилмӣ нақши муҳимро ба иҷро расонад. Аз ҷониби дигар, ба шарофати оммавасосии донишҳои илмӣ робитаҳои ҷомеа бо илм густариш ёфта, ин амал таваҷҷуҳи доираи васеи аъзои ҷомеаро ба ҷаҳонбинии илмӣ ҷалб мекунанд. Дар баробари ин, оммавасосии илм ин

маънии соддасозии илм ва онро то сатҳи омма паст намуданро надошта, аҳён ба таври нодуруст ба роҳ мондани ин раванд метавонад илмро ба дурӯғилмӣ мубаддал созад. Аз ин рӯ, корҳои олимони ва муассисаҳои илмӣ дар самти оммавасосии илм ва дастовардҳои илмӣ бояд бо дарназардошти қоидаҳои муайян сурат гиранд.

Яке аз роҳҳои асосии оммавасосии илм ин таълифи мақолаҳои илмӣ-оммавӣ барои тамоми шаклҳои воситаи ахбори омма мебошад. Дар баробари ин, таҳия ва таълифи китобҳои илмӣ-оммавӣ ва хондани лексияҳои илмӣ-оммавӣ доир ба илм дар аудиторияҳои гуногун ба тарғиби ҷаҳонбинии илмӣ ва дастовардҳои илмӣ дар ҷомеа мусоидат мекунанд. Дар шароити муосир истифода аз интернет, нашри мавод дар сомона ва саҳифаҳои гуногуни иҷтимоӣ дар фазои маҷозӣ корхоро дар самти оммавасосии илм муассиртар месозанд.

Бо мақсади роҳандозии оммавасосии илм истифода аз принципҳои зеринро тавсия кардан имкон дорад: 1) ҷозибу ҷолиб сохтани шакли интиқоли донишҳои илмӣ ба мардум тавассути пешниҳоди далелҳои аҷиб, шавқовар ва барои амалия аҳаммиятнок; 2) аёнӣ, яъне бо овардани мисолҳо, ҷадвалҳо, расму суратҳо ва амсоли он тақвият бахшидани далелу донишҳои илмию пешниҳодшаванда; 3) дастрасӣ, ё худ бо забони одию фаҳмо расонидани донишҳои илмӣ ба мардум, шарҳу тафсир кардани мафҳумҳои мушкил-фаҳм; 4) дар шакли муқола ба аудитория гузаронидани лексияҳои илмӣ-оммавӣ; 5) таъя ба донишҳои илмӣ ва ба таҳрифи иттилооту далелҳои илмӣ роҳ надодан, зеро берун рафтани аз доираи ин талабот метавонад боиси пайдо шудани ривояту қиссаҳои бардурӯғ оид ба масъалаҳои илмӣ гардад ва ғайра.

Бояд таъкид намуд, ки дар сурати оммавӣ насохтани илм ва дастовардҳои илмӣ дар дилҳо ҷомеа сатҳи саводнокии мардум паст рафта, илмҳои бардурӯғ ва ҷаҳонбинии хурофотию ривоятӣ ривоч меёбанд. Аз ин рӯ, ҳанӯз маорифпарварони фаронсавӣ дар асрҳои XVII-XVIII бо навиштани энцикло-

педияҳои гуногун кӯшиш мекарданд, ки бо мақсади бунёди ҷомеаи пешрафта дар маърифатноксозии мардум сахм гузоранд. Дар замони наву наварин низ донишмандоне чун Айзек Азимов (1919-1992) – олим ва адиби амрикоӣ, Стивен Хоккинг (1942-2018) – физики машҳури англис ва дигарон барои маърифатнок сохтани мардуми муқаррарӣ хизматҳои шоистаеро ба ҷо овардаанд.

Боиси зикр аст, ки оммависозии илм мавҷудияти инфрасохтори муайяно талаб мекунад. Аз ҷумла, дар даврони шуравӣ ба нашр расидани як қатор маҷаллаҳои илмӣ-оммавӣ, аз қабили «Техникаи ҷавонон» («Техника молодежи»), «Квант» ва ғайра на танҳо ҷавонон, балки кулли мардумро бо дастовардҳои илмӣ шинос мекарданд ва ҷавонон, дар навбати худ, ихтирооти навоариҳои хешро оммавӣ месохтанд. Имрӯз дар Тоҷикистон низ чунин инфрасохтор вучуд дорад, ки аз зумраи онҳо нашри маҷаллаи «Илм ва ҳаёт», паҳши шабакаи махсуси телевизионии «Илм ва табиат» ва амсоли онро номбар кардан имкон дорад. Дар баробари ин, дар оянда ба нақша гирифтани иҷрои як қатор тадбирҳои дигар низ дар самти тавсеаи инфрасохтори оммависозии илм мубрам ба назар мерасанд. Аз нигоҳи мо, ташкили барномаҳои махсус дар мавзӯҳои илмӣ дар шабакаҳои радиои, тақшили гурӯҳҳои махсуси ташвиқотию тарғиботи дар муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва амсоли он метавонанд барои тақвияти оммависозии донишҳои илмӣ мусоидат намоянд.

Дар муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ташкили корхоро оид ба оммависозии илм ва дастовардҳои илмӣ ба роҳ монда, бояд ба эътибор гирифт, ки ин амал махсусиятҳои худро дошта, соҳиб будан

ба малака, маҳорат ва салоҳиятҳои хоссаро талаб мекунад. Аз ҷониби дигар, оммависозии илмро тавассути мусоҳиба бо рӯзноманигорон роҳандозӣ намуда, бояд ба касбияти онҳо тавачҷуҳ карда шавад, то дар махсули қалами онҳо, яъне дар кори барасмиятдарории мусоҳиба дар шакли мақола, очерк ё жанри дигар таҳрифи ақидаву андешаҳои илмӣ ҷой надошта бошад. Дар маҷмӯъ, ходимони илмиро барои кор дар самти оммависозии илм аз ҷихати методию методологӣ мунтазам омода кардан зарур аст.

Инҷо инчунин тазаққур бояд дод, ки оммависозии илм ва дастовардҳои илмӣ ҳам ба илмҳои табиатшиносию техникӣ ва ҳам ба илмҳои гуманитарӣ дахл дорад. Аз ин рӯ, масъулияти роҳбарони илмҳои гуманитарӣ дар ин кор имрӯз бештар аз пештар аст. Бо ҳамин сабаб дар муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бояд ба тарғибу ташвиқи сиёсати давлатӣ, дастовардҳои даврони истиқлолият, ҳувият ва арзишҳои миллӣ, ташаккул ва рушди ҷаҳонбинии илмию дунявӣ, муқовимат ба паҳншавии таассубу хурофот ва афкори ифротии динӣ, фаҳмонидани таърихи миллат, моҳият ва манфиатҳои давлатдорӣ миллӣ ва масъалаҳои дигари амсоли онҳо тавачҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир карда шавад.

НАУЧНОЕ ПОЗНАНИЕ И СПОСОБЫ ПРОПАГАНДЫ ЕГО ДОСТИЖЕНИЙ

Раҳими Ф. К., Зиёи Х. М.

SCIENTIFIC KNOWLEDGE AND WAYS TO PROMOTE ITS ACHIEVEMENTS

Rahimi F.K., Ziyoi H.M.

Ф А Л С А Ф А - Ф И Л О С О Ф И Я – P H I L O S O P H Y

** ** *

НАВРӢЗ ВА ЧАШНҲОИ ДИГАРИ ЭРОНИТАБОРОН ДАР ТАҲҚИҚИ АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ (дар асоси “Осор-ул-боқия”)

Олимов К. – академик, сарходими илмии Шуъбаи таърихи фалсафаи ИФСҲ ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ

Дар мақола дар асоси таҳлили яке аз асарҳои маъруфи Абурайҳони Берунӣ – “Осор-ул-боқия” таърихи пайдоиши, хусусиятҳо ва маросимҳои асосии Наврӯз ва чашнҳои дигари мардуми ориёитабор, аз ҷумла Тиргон ва Меҳргон равшан ғайтаанд. Инчунин, асари мазкури Беруниро бо манбаъҳои дигар, аз ҷумла бо осори Муҳаммади Наршаҳӣ муқоиса карда, муаллиф кӯшидааст, ки мухтасаран моҳияти иду чашнҳои дигари мардумро дар моҳҳои боқимондаи сол тибқи солишумори шамсӣ аз даврони бостон то замони мутафаккир возеҳ намояд.

Калидвожаҳо: Берунӣ, Осор-ул-боқия, Наврӯз, Чамшед, Тиргон, Меҳргон, Фаридун, Эрон, Суг д, Наршаҳӣ.

Абурайҳони Берунӣ ҳамчун донишманди бузурги энциклопедист дар осори худ ба масъалаҳои таърихӣ ва расму одатҳои қавмҳои гуногун таваҷҷуҳи зиёд дорад ва махсусан ба фарҳангу одатҳои мардуми эронитабор, ки ӯ худро аз ин қавм медонад, аҳамияти хоса додааст. Аз ҷумла ӯ ба чашни Наврӯз, пайдоиши он ва расму одатҳои ба он вобаста маълумот медиҳад, ки аз лиҳози илмӣ арзишманд мебошанд. Як ҷиҳати махсуси таҳқиқи ҳодисаву воқеаҳо аз тарафи Берунӣ назари холисонаи ӯ мебошад. Ғайр аз ин методи таърихӣ ва интиқодию муқоисавиро асоси таҳқиқи худ қарор медиҳад. Инро ҳангоми баёни таърих ва чашни Наврӯз низ мушоҳида мекунем. Дар бораи Наврӯз китобу мақолаҳои зиёде дар Эрон, Тоҷикистон ва кишварҳои дигар таълиф шудаанд, ки зикр ва таҳлили онҳо дар мақолаи ҳозир

имкон надорад. Метавон аз як асари марҳум профессор Муҳаммадуллоҳ Ҳазраткулов ёдовар шуд, ки дар он Наврӯз, фалсафа ва таърихи онро муфассал баррасӣ намуда, вале ба асарҳои Берунӣ камтар истинод кардааст [4].

То Берунӣ низ ба Наврӯз, пайдоиш ва гирифтани он донишмандон, аз ҷумла дар осори ба форсӣ-тоҷикӣ ишро шуда, фикру мулоҳизаҳои муфид изҳор кардаанд. Масалан, Муҳаммади Наршаҳӣ дар «Таърихи Бухоро», ки дар асри X ба забони форсӣ навиштааст, зикр кардааст, ки Варахша яке аз деҳаҳои бузурги Бухоро будааст, ҷои шохнишин ва қалъаи мустақаме доштааст. Исмоили Сомонӣ ба аҳли деҳа муроҷиат мекунад ва мегӯяд, ки 20 ҳазор дирам ва ҷӯб медиҳад, то ки аҳли деҳа коҳе бино карда онро масҷиди ҷомеъ кунанд. Вале мардум розӣ нашудаанд. «Он мардумакони деҳа нахостанд ва гуфтанд, ки масҷиди ҷомеъ дар деҳаи мо рост наёяд ва раво набошад». Аз гуфтаи онҳо пай бурдан мумкин аст ва шояд онҳо ба дини пешини аҷдоди хеш дилбаста будаанд, ва агар муътақиди уствори ислом мебуданд, ба сохтани масҷид, он ҳам аз ҳисоби подшоҳ, зуд ва бе ҳеҷ узр розӣ мешуданд ва дар ҳамин деҳа таҷлили бошукӯҳи Наврӯз далеле ба меҳру муҳаббати онҳо ба эътиқоди ниёгонашон будааст. Маълум мешавад Исмоили Сомонӣ аз саркашии мардум ба дастури ӯ наранҷидааст, ки гувоҳи таҳаммулпазир будани ӯ нисбат ба эътиқоди мардум ва шояд ба анъаноти гузаштаи мардумаш эҳтиром низ зоҳир кардааст.

Наршаҳӣ мегӯяд: «Ва ин деҳаро ҳар понздаҳ рӯзе бозор аст ва чун бозори охиринаи сол бошад, бист рӯз бозор кунанд ва бисту якум рӯз Наврӯз кунанд ва онро «Наврӯзи кишоварзон» гӯянд ва кишоварзони Бухоро аз он ҳисоб нигоҳдоранд ва бар он эътибор кунанд ва «Наврӯзи муғон» баъд аз он ба панҷ рӯз бошад» [2].

Берунӣ дар фасли «Дар бораи иду чашнҳое, ки дар моҳҳои порсиён аст» дар бораи Наврӯз ва чашнҳои дигар нақлҳои ҷолиб мекунад. Аз ин нақлҳо аз як ҷиҳат таърихи фарҳанги мардуми эронӣ, умуман мавриди бозгӯӣ қарор гирифта бошад, аз тарафи дигар маълумоти зарурӣ дар бораи фолклор ва этнография низ пешниҳод шудааст, ки аз онҳо қадим будани мардуми эронинаҷод ва фарҳанги онҳо хувайдо мегардад.

Берунӣ дар аввал ривояти ҳашвиёнро меорад, ки устуравӣ буда, наврӯзро ба пайдо шудани ангуштарини Сулаймон баъд аз гум шудани он марбут донистаанд. Вақте ангуштарин пайдо мешавад, ба Сулаймон подшоҳӣ бармегардад ва ин рӯзро эронӣ «Наврӯз омад!» гуфтаанд. Дар рӯзи Наврӯз ба ҳамдигар пошидани об ва тӯхфа доданро ба устурае вобста медонад, ки ҳангоме Сулаймон аз тахт фуруд меояд, парастуе дар минқораш об оварда ба рӯи подшоҳ мепошад ва як рони малахро низ ҳада месозад. Мувофиқи устураи эронӣ дар субҳи Наврӯз субҳи барвақт, яъне вақте ки сапеда меамадааст, мардум ба ин манзара нигоҳ карданро табарук медонистаанд. Берунӣ мегӯяд, ин рӯз «Рӯзи Мухторӣ» аст, зеро ки номи ин рӯз Хурмузд аст, ки исми Худованди таолст.

Берунӣ нақли шахсонро, ки ба хурфот ва устура бовар доранд, дар «Осор-ул-боқия» меорад ва баъдан нодуруст ва хилофи ақл будани онро таъкид мекунад. Чунончи, аз номи Саид ибни Файз овардааст, ки дар кӯҳи Думо, воқеъ дар Форс, ҳар шаби Наврӯз бар он барқҳое медурахшанд ва оташи Калвозои зардуштиён низ шигифтовар мебошад. Берунӣ мегӯяд: «дил бад-ин суханон то ҳангоме ки мушоҳида наку-

над, бовар намекунад». Ҳамчунин Берунӣ нақл мекунад, ки Абулфараҷи Занҷонӣ Ҳосиб барояш ҳикоят кардааст, ки он оташро дидааст ва он оташе будааст дар самти ғарбии Дачла ва он дар шаби Наврӯз дида мешавад. Берунӣ ба ин Абулфараҷ суол медиҳад, ки Наврӯз аз вазъу ҳолати нахустини худ зоил шуда, зеро эронӣ кабисаи солҳоро риоя накардаанд ва чаро ин оташ аз мавқеи худ таъхир намеёбад? Абулфараҷ ба ин суол посух надода хо-мӯш мондааст. Дар ин ҳолат ҳам назари интиқодии илмии Берунӣ падидор мешавад ва ӯ ҳар чизеро, ки бевосита мушоҳида нашудааст, таҳқиқ накардааст ва дар мизони ақл мутобиқат намекунад, бовар намекунад ва онро қабул надорад.

Ривояти дигаре, ки Берунӣ меорад ин аст, ки Ҷамшед дар давраи ба подшоҳӣ оғоз кардани динро нав кардааст ва он рӯзро ид эълон кардааст ва он Наврӯз будааст. Аз як ҷумлае, ки ба ин ахбор Берунӣ илова мекунад, хеле қадим будани чашни Наврӯз собит мегардад. ӯ навиштааст: «Ҷамшед ид гирифт, агарчи пеш аз ин ҳам Наврӯз бузургу муаззам буд» [2]. Маълумоте, ки Берунӣ нақл мекунад, хоҳ таърихӣ ва хоҳ устуравӣ, тасаввурот ва таассуроти мардумони эронӣ аз ин чашн ва баргузори он бозгӯ менамояд.

Яке аз ривоятҳои афсонавӣ ин аст, ки Ҷамшед барои худ тахт сохтааст ва чину шаётин онро бардоштаанд ва Ҷамшедро аз кӯҳи Дамованд ба Бобул бурдаанд. Мардум ин воқеаро дида ид кардаанд. Тибқи ривояти дигар Ҷамшед ба Озарбойҷон рафтани мешавад ва тахти заррине месозад, онро мардум ба дӯши худ бардошта мераванд. Ҳангоме, ки нури Офтоб ба тахт тофтааст, он ҳангомро ид кардаанд.

Ривояти дигар ин аст, ки Озарбод, мӯбади Бағдод ҳикоят кардааст, ки дар рӯзи Наврӯз найшакар пайдо шудааст ва пеш аз он касе аз он хабар надидааст. Ҷамшед наеро дидааст, ки аз дохили он об таровиш мекунад ва баъд аз чашидани он, ки ширин будааст, амр кардааст оби онро кашида аз он шакар созанд. Дар рӯзи панҷум шакар ҳосил шудааст ва мардум ба якдигар онро ҳада мекардаанд. На танҳо дар Наврӯз, балки дар

Мехргон низ одамон ба якдигар шакар мефиристодаанд. Дар идомаи накли ин ривоятҳо Берунӣ назари илмии худро дар бораи Наврӯз ва инқилобҳои тоби-стона ва зимистонаи табиӣ тавзеҳ медиҳад. Тавзеҳи Берунӣ аз нигоҳи таърихи илм низ ҷолиб мебошад. Ӯ муътақид аст, ки «барои оғози сол инқилоби тобистонро интиҳоб наму-данд, ки инқилобайро аз эътидолайн беҳтар мешавад бо ёрии олату чашм ит-тилоъ ёфт, зеро инқилобайн аввали иқболи Хуршед аст ба яке аз ду қубби кул ва чун сояи барпошударо дар инқилоби тобистонӣ ва сояи одиро дар инқилоби зимистонӣ дар ҳар мавзее дар замин расад кунанд, рӯзи инқилоб бар расад пӯшида нахоҳад монд ва агарчи хеле аз илми ҳайату ҳандаса дур бошад.

Аммо эътидолайро наметавон ши-нохт, магар пас аз ин ки инсон дар оғози кор арзи баладу майли куллиро надо-над. Пас, инқилобайн ба сабабе, ки гуфтем, аз эътидолайн барои ибтидои сол беҳтар аст ва чун инқилоби тоби-стонӣ ба самтурраъси мардуми шимолӣ наздиктар аст, аз ин рӯ эронӣ онро баргузидаанд аз инқилоби зимистонӣ чашм пӯшиданд» [1; 234].

Аз инқилоби зимистонӣ чашм пӯшидани эронӣ ба ҷамъовариҳои хироч вобаста будааст, зеро ба гуфтаи Берунӣ ҳангоми инқилоби зимистонӣ ғалла ба даст меояд, аз раият хироч мегиранд, бинобар ин он аз инқилоби тобистонӣ беҳтар аст.

Берунӣ дар бораи оғози солшуморӣ ва Наврӯз сухан ронда, диққатро будани тақвими мардуми форсизабонро нисбат ба тақвими муайян кардаи ҳақимони юнонӣ зикр мекунад. Юнонӣ ба эъти-доли баҳорӣ аҳамият надодаанд ва тулӯи ситораи Калбулҷабборро ба эътибор гирифта будаанд. Дар замони Берунӣ, тавре ӯ нигоштааст, дохил шу-дани Офтоб ба бурҷи Барра ба оғози баҳор мувофиқ омадааст. Мулуки Хуро-сон мавсими баҳорро дар назар гирифта ба сипоҳиёнаш либосҳои баҳорӣ ва то-бистонӣ медодаанд.

Берунӣ маълумоти дақиқ медиҳад, ки мувофиқи он дар рӯзи шашуми ин моҳ ба унвони Наврӯзи бузург чашни ботантана баргузор мекардаанд. Сабаби

чунин чашни бузург дар байни эронӣ ин будааст, ки ба ақидаи онҳо «Худо-ванд дар ин рӯз аз офариниши ҷаҳон осуда шуд, зеро ин рӯз аз охири рӯзҳои шашгона аст ва дар ин рӯз Худованд Муштариро офарид ва фархундатарин соатҳои он рӯз соатҳои Муштарӣ аст. Зардуштиён мегӯянд, ки дар ин рӯз Зар-душт тавфиқ ёфт, ки бо Худованд му-ноҷот кунад ва Кайхусрав бар ҳаво дар ин рӯз уруч кард ва дар ин рӯз сокинони кураи замин саодатро қисмат мекунанд ва аз ин ҷост, ки эронӣ ин рӯзро «Рӯзи умед» ном ниҳоданд» [1;235].

Чашни Наврӯз барои мардуми фор-сизабон, ки Берунӣ гоҳо ба унвони пор-сиён ном мебарад, дар замони интишори ислом ҳамчун ангезаи зиддиарабӣ исти-фода шудааст. Берунӣ ҳарчанд ба маҷусон ва қарматиён, ки аз мардуми эронитабор буданд ва идеологияи зар-душтиро ба ислом муқобил мегузо-штанд, чандон тавачҷӯҳ ва ҳусни ният надорад, лекин пирӯзии онҳоро дар баъзе маврид зикр мекунад. Ин маълу-моти ӯ барои беҳтар донишҷӯи вазъи муборизаҳои мафкуравӣ ва эҳтироми эронӣ ба анъанаҳои суннатҳои аҷдо-дӣ хеш, аҳамият дорад. Пораи накли Беруниро, ки барои дарки матлаби ба-ёншуда муҳим аст, дар ин ҷо зикр кар-дан бамаврид хоҳад буд. Берунӣ навиштааст: «Ва пас аз ин муддат, ки гуфта шуд, амри қаромата бисёр қувват ёфт ва Абутоҳир Сулаймон ибни Абу-сайиди Ҳасан ибни Баҳром ибни Ҷавонӣ ҳаракат карда дар соли сесаду ҳашти ҳичрӣ ба Макка расид ва мардумро ба қатли фочиаангезе дар Макка куштор намуд ва лошай онро дар ҷоҳи Замзам рехт ва пероҳани Каъба ва зарҳоро, ки дар он ҷо ҷамъ шуда буд, ба яғмо бурд ва новадони Каъба ва ҳаҷаруласвадро канду пас аз он дар масҷиди Кӯфа ин сангро овезон кард ва ба шаҳри худ бар-гашт ва ҷомро миёни асҳоби худ қисмат карда гуфт: «Кош ҳар рӯзе барои мо Наврӯз бошад!» [1; 232].

Аз русуми Наврӯзӣ ин будааст, ки дар бондоди он рӯз шакар мечашадаанд ва ба тани худ рағғани зайтун мемолидаанд, ки рамзи аз балою офатҳо эмин мондан будааст. Дар ривоятҳо ва устураҳои ба Наврӯз нисбат додашуда,

ки Берунӣ нақл кардааст, орзуо омоли мардум барои беҳбудии зиндагӣ ва пирӯзӣ бар бадияу беадолатӣ инъикос ёфтаанд. Чунончи, бо истинод ба Зодуя Берунӣ нақли қавл кардааст, ки Иблис баракатро аз мардум дур карда буд, онҳо бинобар камбудии гизо сер намешуданд, дарахтон низ бар асари навазидани бод намесабзиданд, дунё қариб буд, ки нобуд шавад. Пас, дар ҳамин замон Худованд Ҷамро ба ҷануб, ки манзили Иблис ва пайравонаш буданд, фиристод ва шарри онҳоро бартараф кард. Баъд аз ин мардум ба ҳолати эътидол омаданд. Ҷамшед дар ин рӯз ба дунё баргашт ва дар ӯ ба мисли Офтоб нур метофт. Мардум дар ҳайрат монданд, ки дар як рӯз ду Офтоб тулуъ кардааст ва аз он рӯз эътиборан ҳосил зиёд шуд ва ҳатто ҷӯбҳои хушк сабзиданд. Ин рӯзро мардум «Рӯзи нав» гуфтанд.

Мувофиқи ин ривоят ҳар кас дар ин рӯз дар таште ҷав кишт кард ва ин расм барои тамоми мардуми эронинаҷод ба ёдгор монд ва дар рӯзи Наврӯз дар хона дар ҳафт табақ ҳафт хел ғалла мекориданд ва аз рӯи он хубию бадии зироатро пешгӯи менамуданд. Аз ин нақл бармеояд, ки таҳияи суманак таърихи хеле қадим доштааст.

Ба Ҷамшед амали дигареро низ нисбат додаанд, ки ӯ амр кардааст то ки қабристонҳои кӯҳнаро хароб карда ва наваширо насозанд. Зеро ба нақли Берунӣ «Ин қор дар эронӣён боқӣ монд ва худованд онро писандиду подоше, ки Эзиди таоло Ҷамшедро барои ин қор дод, ин буд, ки раияҳои ӯро аз пирию беморӣ ва ҳасаду фано ва ғаму мусибат дигар ҳифз намуд».

Ҷамчунин дар рӯзи Наврӯз хангоми сапедадам дар ҳавз ё оби қорӣ ғусл мекардаанд ва ба якдигар об мепошидаанд, то ки аз офатҳо дур ва пок бошанд.

Яке аз сабабҳои ғусл ва ба покӣ дар ин рӯзҳо машғул шудан аз як тараф дар Эрон дер гоҳ наборидани борон ва баъд аз боридан расми обпоширо чун рамзи гиромӣ доштани об донистаанд ва аз тарафи дигар ҳаво ва обро покизаву латиф мекардаанд, то ки вабо ва беморӣ сироят накунад.

Аз ин хабар хулоса баровардан мумкин аст, ки эронӣён дар замонҳои қадим сабаби беморӣҳои сироятиро дарк карда будаанд ва роҳи пешгирӣ аз онҳоро дар покиза нигоҳ доштани обу ҳаво медонистаанд. Аз ин ахбор маълум мешавад, ки мардумони эронитабор, аз ҷумла аҷдоди тоҷикон, ки соқинони аслии Хуросон ва Мовароуннаҳр буданд, барои мубориза бо беморӣҳо аз обу оташ фаровон истифода мекардаанд. Як қизи қолиб ин аст, ки дар ин рӯз қоғазу пӯстро барои мактуб таҳия мекардаанд ва Ҷамшед онро мӯҳр зада мефиристодааст. Берунӣ мегӯяд, ки ҳар қоғазу номаро, ки дар охири он мӯҳр задан лозим буда, дар ҳамин рӯзи Наврӯз анҷом меодааст. Ба порсӣ ин рӯзро «аспидонавишт» меномиданд.

Подшоҳони дигар пас аз Ҷамшед Наврӯзро ба шаш бахш тақсим намуда, ҳар панҷ рӯзро барои кишрҳои гуногуни ҷомеа ихтисос меодаанд ва ин муддатро ид мекардаанд. Панҷ рӯз барои подшоҳон, панҷаи дуюм ба ашрофо, сеюм ба ходимони подшоҳон, чаҳорум ба надимону дарборӣён ва панҷ рӯзи бахши шашумро ба барзгарон ҷудо карда будаанд. Аз ин тақсимбандӣ маълум мешавад, ки аз ҳамон замонҳои қадим тақсимшавии аҳоли ба табақаҳои иҷтимоӣ сурат гирифта будааст. Бесабаб нест, ки файласуфи бузурги олмонӣ Гегел гуфтааст, аввалин давлатро дар қаҳон форсҳо ба вучуд оварда буданд.

Ҷойгоҳи Наврӯз дар фарҳанги мардуми эронитабор чунон бузург будааст, ки Хурмуз писари Шопури паҳлавон миёни ду Наврӯзро низ ид эълон карда будааст. Ӯ ашӯи фарсуда ва касифро бар оташ месӯзондааст. Ин ҳам ба расме табдил ёфтааст, ки то имрӯз боқӣ мондааст.

Дар замони Сосонӣён, чунонки аз «Осор-ул-боқия» ва асарҳои дигари таърихӣ бармеояд, расму одатҳои наврӯзӣ ва тартиби баргузори он аз тарафи подшоҳон то ҳадде тағйир ёфтааст. Моҳияти иҷтимоии Наврӯз дар ин давра вусъат ёфтааст. Наврӯзро подшоҳ оғоз карда, эълон мекардааст, ки ба тахт нишаста бо мардум вомехӯрад ва маромаш некӣ қардан, ба эҳтиҷмандон ёрӣ додан мебошад. Рӯзи дуҷумро деҳқонон ид ме-

кардаанд. Рӯзи сеюм Наврӯзро сипохиён, мӯбадон ва бузургони чома бо тантана чашн мегирифтаанд. Рӯзи чаҳорумро шоҳ барои хосон ва ва наздикони худ ид мекард. Рӯзи панҷумро аҳли хонавода ва ходимони дарбор, бо дарназардошти рутбаашон Наврӯзро таҷлил мекарданд. Рӯзи шашум шоҳ худаш бо шахсоне, ки сазовори хилват будаанд, ид мекардаанд.

Чашни Наврӯз бо хушнудию мусикӣ суруд тавъам будааст ва дар муддати асрҳо он аз чихати этнографӣ, эстетикӣ ва тиббию ахлоқӣ хеле такмил ёфтааст. Аз асари Берунӣ чунин бармеояд, ки мардуми ориёӣ дар ҳамон аҳди бостон суруд замзама мекардаанд. «Суруш нахустин касест, навиштааст Берунӣ, ки мардумро ба замзама амр кард ва «замзама» он аст, ки шахс оҳиста овозҳое бихонад, бидуни он ки дониста шавад, чӣ мехонад. Ин кор дар рӯзи ҳафдаҳум, и Сурушрӯз ном дорад, воқеъ мешудааст» [1; 238].

Замзама навъе аз талаботи этикети муошират будааст, зеро он ҳангоми хӯрдани хӯрок ҳам иҷро мешудааст. Аз «Осор-ул-боқия» бармеояд, ки пайравони оини зардуштӣ ҳангоми намоз ва ситоиши худованд таом мехӯрдаанд. Дар ин маврид баланд сухан гуфтан мумкин набуда, «ҳим-ҳим» мекардаанд ва ба ҷои сухан гуфтан ишора мекардаанд.

Берунӣ манбаи ин ахборро зикр мекунад ва мегӯяд онро аз Озархурои муҳандис шунидааст. Сабаби дигари замзама он аст, ки «бухори даҳон ба таом нарасад». Ин рӯз барои мардум фарҳунда ҳисоб мешудааст ва ҳар моҳ як бор таҷлил мекардаанд.

Берунӣ номҳои моҳҳои эрониро бо зикри ривоятҳо ва устураҳо шарҳ додааст. Аз маълумоти додаи ӯ маънои моҳҳо ва ба кадом муносибат ном гирифтаанд ва чи хосияте доранд, маълум мегардад. Масалан, маънои урдубиҳиштгон «Ростӣ беҳтар аст» будааст ва Урдубиҳишт малаки оташу нур буда, Худо ӯро вазифадор кардааст, ки бемориҳоро бо ёрии даво ва ғизо барҳам диҳад. Ростиро аз дурӯғ ва ҳақро аз ботил, бино бар савганде, ки дар Авасто омадааст, чудо кунад [1; 239].

Ҷолиб аст, ки дар ҳар моҳ чанд рӯзи ид будааст ва ин идҳо дар моҳҳои урдубиҳишт, хурдод, тирамоҳ, мурдод, меҳрмоҳ, обонмоҳ, даймоҳ, исфандормузоҳ, баҳманмоҳ бошукӯҳ баргузор мешудаанд.

Аз устураҳое, ки Берунӣ овардааст, аввалин тасаввуротҳои ниёгони мо доир ба масъалаҳои онтологӣ, космологӣ, гносеологӣ ва илмии онҳо падидор мешавад. Ин тасаввурот бештар марбут ба Зардушт буда, гувоҳӣ аз он медиҳад, ки таълимоти ӯ дар минтақаи васеи сукунати мардуми эронитабор паҳн гардида, пайравони зиёде доштааст. Бинобар ин маълумоти овардаи Берунӣ аз чихати фаҳмидани таърихи этникии Хуросон ва Мовароуннаҳр, ки дар он замонҳои қадим Эрон ва Тӯрон ном мебуданд то ҳаде равшан мешавад. Ҳамчунин унвони моҳҳо ва чашнҳои зиёде, ки онҳо таҷлил мекардаанд, аз густариши домнадори забони авастой ва паҳлавӣ, ки худуди Эрон, Афғонистони имрӯза, Осиёи Марказӣ ва қисме аз Ҳинду Покистонро фаро гирифта будааст, шаҳодат медиҳад.

Мувофиқи оини зардуштӣ бистушашмуми урдубиҳиштро отозрӯз меномиданд, ки аввали гаҳанбори сеюм будааст. Берунӣ мегӯяд, ки «номи гаҳанбор фишхамгоҳ аст ва гаҳанборот шаш адад ҳастанд, ки ҳар яке аз онҳо панҷ рӯз аст ва вазъи он Зардушт аст» [1; 239].

Чунонки пештар низ зикр кардем, Берунӣ ба маъно ва шарҳи истилоҳот таваҷҷуҳ мекунад ва дар ин кор намунаи диққат аз худ нишон медиҳад. Масалан, ӯ дар бораи Хурдодмоҳ сухан ронда гуфтааст, рӯзи шашуми онро ид мекардаанд ва номи Хурдодгонро маъно суботи халқ будааст. Хурдод номи малаке будааст, ки масъули тарбияти халқ ва дарахтону наботот ва нест кардани ифлосиҳо аз обҳо будааст.

Аз ин маълумоти низ натиҷа гирифта мешавад, ки пайравони оини зардуштӣ ба покӣ ва масъалаҳои тарбияи экологии мардум диққати ҷиддӣ медидаанд.

Ҳоло дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, ки барои эҳёи суннатҳои дерини гузаштагон таваҷҷуҳ зиёд шуда-

аст, дониستاني решаҳои таърихии чашнҳо барои ҳарчи бештар вусъат ёфтани донишҳои таърихӣ, асотирӣ ва этнографии мардуми мо муҳим аст. Дар бораи чашни Наврӯз дар даҳсолаи ахир матолиби зиёд нашр шуда ва расму суннатҳои он дар кишвари мо ва Афғонистон, Эрон, Ҳиндустон, Озарбойҷон, Туркия ва кишварҳои Осиёи Миёна дар фарҳанги халқҳои ин кишварҳо ҷойгоҳи махсусро ишғол кардааст. Вале чашнҳои Тиргон, Меҳргон дар фарҳанги муносири мо нисбат ба Наврӯз маъқебаи начандон барҷаста доранд. Дар солҳои ахир бо супориши Сарвари давлати Тоҷикистон Меҳргон ва Тиргон ба таври васеъ ва бошукӯҳ чашн гирифта мешавад.

Аз «Осор-ул-боқия» дар бораи ин чашнҳо, чи аз ҷиҳати таърихӣ ва чи устуравӣ, маълумоти ҷолиб ва боарзиш ҳосил кардан мумкин аст. Маълумоти пешниҳодкардаи Берунӣ ҳарчанд бетарафона ироа шудааст, вале ҳусни ният ва тавачҷӯҳи ӯ ба маданияти эронӣ хеле зиёд аст, ки яке аз далелҳои қотебаи эрониясл будани ӯ мебошад.

Барои фаҳмидани муфид будани ахбороти Берунӣ ва назари ӯ дар бораи чашнҳои Тиргон, Меҳргон ва муносибати онҳо бо чашни Наврӯз мухтасари ахбороти ӯро овардан арзишманд мебошад.

Берунӣ нақл кардааст, ки рӯзи шашуми Тирмоҳ Хурдод ном дорад. Он рӯзро ҳамчун «Чашни Нилуфар» меномиданд. Ин ид баъдтар пайдо шудааст ва аз чашнҳои нав ба ҳисоб мерафтааст. Сздаҳуми тирамоҳро Тиргон гуфтаанд. Этимологияи тиргонро Берунӣ ба тире, ки аз камон партоб кардашудааст, вобаста медонад. Ба ду сабаб ин чашнро Тиргон номидаанд: «Яке он ки Афросиёб ба Эрон пирӯз шуд ва Манучухрро муҳосира кард ва ӯ аз Афросиёб хоҳиш кард, ки аз ҳудуди Эрон ба андозаи партоби як тир бидиҳад. Дар ин ҳангом фариштае, ки номаш Исфандиёрмуз будааст, ҳозир мешавад ва ба Манучеҳр амр мекунад тиру камон бигирад, чунонки дар «Авасто» зикр шуда, Орашро ҳозир карда гуфтааст: «Ту бояд ин тиру камонро бигирӣ ва партоб кунӣ». Ораш аз ҷо хеста бараҳна мешавад ва бадани худро ба шоҳ ва мардум

нишон медиҳад, ки ҳеч захму чароҳат надорад [1]. Аз ин шеваи бараҳна худро нишон додани Ораш чунин бармеояд, ки камонварон ва тирандозони мардуми эронинаҷод, пеш аз иҷрои супоришҳои бузург ба покию солимии ҷисму руҳи худ мардумро бовар мекунондаанд ва ин аз ҷумлаи талаботи оини зардуштӣ будааст. Баъд аз ин ӯ бараҳна шуда бо қуввату нирӯи худовандӣ камонро мекашад, тирро партоб мекунад ва ҳудаш пора-пора мешавад. Худованд ба бод амр кард, то тирро аз кӯҳи Рӯён ба аксои Хуросон, ки миёни Фарғона ва Табаристон аст, партоб кунад. Манучухр ва Афросиёб ба ҳамин ҳудуди замин сулҳ кардаанд. Мардум ин рӯзро ҳамчун рӯзи раҳой аз Афросиёб ид карданд.

Сабаби дигари ид кардани Тиргон ба ривояти дигар «дахуфазия» будааст, ки маънои ҳифзи дунё ва ниғаҳбонии онро доштааст. Мақсади чашн гирифтани Тиргон баланд бардоштани кадр манзалати деҳқонӣ, тақаддуси зироат, обод кардани дунё будааст. Бинобар ин Берунӣ таъкид мекунад, ки аз назари ин мардум, яъне эронӣён (ки тоҷикон аз шоҳҳои бузурги тамаддунофари онҳо ҳастанд) деҳқонӣ «маънои иморати дунё ва зироату соҳаҳои онро дорад, ки ин ду маъно бо ҳам таъвам мебошанд. Ниёгони қадими халқи мо ободкорӣ ва покии оламро аз ҳаргуна фасод дар меҳвари амалҳо ва талаботи зиндагии ҷомеа қарор додаанд. Бинобар ин дар бораи деҳқонон гуфтаанд «имрони дунёву қавоми олам бад-онҳост ва фасоди олам бад-онҳо ислоҳ мепазирад». Баъд аз деҳқонӣ китобат қадри баланд доштааст. Аз ин маълум мешавад, ки қавмҳои эронинаҷод хеле барвақт аз қавмҳои дигар ба навиштан оғоз кардаанд. Берунӣ овардааст: «Ва номи ин рӯз Тир аст, ки Уторид бошад, ки ситораи нависандагон аст ва дар ин рӯз буд, ки Хушанг номи бародари худро бузург гардонид ва деҳқононро ба ӯ дод ва деҳқанату китобат як ҷиз аст ва ин рӯзро аз роҳи ҷалолӣ иъзом ид гардониданд. Ва дар ин рӯз Хушанг мардуми дунёро амр кард, ки либоси котибӣ бипӯшанд ва деҳқононро низ бар ҳамин кор амр кард» [1; 240].

Рӯзи ҳафтуми Мурдодмохро рӯзи мурод мегуфтаанд ва маънои он набудани маргу нестӣ будааст. Ҳамчунин Мурдод номи фариштае будааст, ки муҳофизати гетӣ ва вучуди ғизоҳо ва давоҳо, ки аслашон аз наботот буда, барҳамдиҳандаи ҳар гуна бемориҳо ва зарарҳо бар зиммаи ӯ воғузур шуда будааст. Дар ин ривояти устуравӣ низ як нуқтаи муҳим дарҷ шудааст, ки дар он замони хеле қадим аз наботот ва гиёҳҳо дору таҳия мекардаанд ва барои муолиҷаи бемориҳо истифода мекардаанд. Бесабаб нест, ки дар ин замина аз байни мардуми тоҷик табибону гиёҳшиносони бузург ба воя расида, ба мисли Закариёи Розӣ, Ибни Сино, Замахшарӣ ва дигарон осори бузург офаридаанд, ки дар тибби ҷаҳонӣ мақоми бузург пайдо кардаанд.

Рӯзи ҷаҳоруми Шаҳривармоҳ низ ид будааст. Маънои Шаҳривар ҳифзи дӯстӣ ва орзу будааст. Ба ҳамин ном фариштае будааст муаккали ҷавоҳири ҳафтгона, аз ҷумла тиллою нуқра ва филизоти қиматбаҳои дигар, ки саноати мардумро ба он марбут медонистаанд.

Берунӣ ба истинод ба Зодуя ном муаррих мегӯяд, ки ин идро Озарҷашн гуфтаанд. Дар давраҳои қадим оғози зимистонро ид мекардаанд, дар хонаҳо оташ меафрӯхтаанд, мардум ҷамъ омада ғизо мехӯрданд ва хурсандӣ мекардаанд. Берунӣ гуфтааст, ки ин рӯзро дар замони ӯ аҳли Хуросон дар оғози тирамоҳ ид мекардаанд. Аз ин маълум мешавад, ки аз хислатҳои мардуми тоҷик аз замони қадим дӯстӣ, ҳамгирӣ ва коллективизм будааст.

Берунӣ аз Хуршеди мӯбад нақли қавл мекунад, ки Озарҷашн рӯзи аввали моҳ ва иди хосагон будааст ва аз идҳои машҳури эронӣ ба ҳисоб мерафтааст, онро дар Тахористон ҳамчун оғози зимистон ид мекардаанд.

Берунӣ дар бораи ҷашни «Меҳргон» нисбатан муфассал сухан меронад. Ӯ навиштааст, ки рӯзи аввали Меҳрмоҳ Хурмуздмоҳ ном доштааст. Рӯзи шонздаҳуми онро ҳамчун рӯзи Меҳр бо тантана ҷашн мегирифтаанд. Дар шарҳи иди Меҳргон мегӯяд: «Ва ин ид монанди дигар идҳо барои умуми мардум аст ва тафсири он дӯстии ҷон аст». Берунӣ,

чунонки дигарон низ дар ин бора навишта ва маълумот додаанд, мегӯяд Меҳр номи Офтоб аст, зеро Офтоб дар ҳамин рӯз пайдо шудааст, бинобар эътиқод ба ин ақида ин рӯзро Меҳргон унвон кардаанд. Муаллиф далел меорад, ки дар ин рӯз тоҷро, ки дар он сурати Офтоб будааст ба сар мегузоштаанд ва гӯё Офтоб бар ҷарҳи он тоҷ савор буда, дар ин рӯз эронӣ барои худ бозор сохтаанд.

Мувофиқи ривояти пешинӣ сабаби бузург доштани Меҳргон ин будааст, ки Фаридун бар зидди Заҳхоки Биюросп хурӯҷ кардааст ва Коваи Оҳангар аз пӯсти хирс ё ба ривояти дигар аз пӯсти шер парчам сохта ба мубориза бархоста буд. Аз ин рӯ он парчам ба «Дирафши Ковиён» машҳур гаштааст. Бо гузашти замон ин дирафш бо зару зевар ва сангҳои қиматбаҳо ороиш меёфт.

Берунӣ, чунонки аз «Осор-ул-боқия» бармеояд, доир ба масъалаҳои мавриди баҳси умумӣ ва махсусан дар бораи идҳои мардуми эронитабор маводи зиёдро мутолиа кардааст. Ҳангоме, ки роҷеъ ба Меҳргон ва Наврӯз маълумот медиҳад аз Салмони Форс, Эроншаҳрӣ, Саид ибни Фазл, Кисравӣ иқтибос меорад ва андешаҳои худро ба асоси далелҳо тақвият медиҳад ва гоҳо бидуни зикри ном ақидаи дигаронро бо калима ва ибораҳои «гуфтаанд», «мегӯянд», «баъзе гуфтаанд» ҳамчун далел истифода мекунад. Дар бораи мақоми Моҳ дар Меҳргон навиштааст: «Ва мегӯяд, дар ин рӯз буд, ки Худованд Моҳро, ки курае сиёҳ ва бефурӯғ буд, баҳо ва ҷило бахшид ва бад-ин сабаб гуфтаанд, ки моҳи Меҳргон аз Офтоб бартар аст ва фархундатарин соатҳои он соати Моҳ аст».

Берунӣ аз гуфтаи Салмони Форс иқтибос мекунад ва ӯ гуфта будааст, ки дар вақти пайрави зардуштия буданишон бар ин бовар будаанд, ки Худованд барои зинати бандагонаш ёкутро дар Наврӯз ва забарҷадро дар Меҳргон аз кӯҳ берун овардааст. Фазилати Наврӯз ва Меҳргонро ба нисбати идҳои дигар ҳамчун нисбати ёкуту забарҷад бар сангҳои дигар донистаанд. Абурайҳон аз Эроншаҳрӣ нақли қавл мекунад, ки «Худованд аз нуру зулмат байни

Наврӯзу Меҳргон паймон гирифт». Саид ибни Фазл аз номи донишмандони эронӣ гуфтааст, ки дар тобистон қуллаи кӯҳи Шохин сиёҳ менамояд ва дар бомдоди Меҳргон ба назар сафед менамояд, гӯё дар он барф бошад.

Нақлҳои ҷолибе, ки дар бораи Меҳргон дар гузашта қардаанд ва Берунӣ низ қисме аз онҳоро овардааст, аз он шаҳодат медиҳад, ки Меҳргон воқеан дорои собиқаи дерина буда ва дар эътиқоди мардуми эронӣ ҷойгоҳи хеле бузург доштааст. Он ҷузъи муҳими этнопсихология ва бовариҳои табиӣ, асо-тирӣ ва динии мардуми ориёӣ, хосатан тоҷикон будааст. Мӯбадони зардуштӣ Меҳргонро ба таври гуногун тавсиф қардаанд ва хосиятҳоеро ба он нисбат додаанд. Чунончи, Берунӣ бо истинод ба Кисравӣ, ки аз мӯбади Мутаваккилӣ шунидааст, мегӯяд, ки дар рӯзи Меҳргон Офтоб миёни нуру зулмат тулӯъ мекунад ва арвохро дар ҳасадҳо мемиронад. Аз ин ҷиҳат эронӣён ин рӯзро «Мирон» номидаанд. Ақидаи гурӯҳе аз эронӣён ба ҳамин фикр наздик аст ва таъвил қардаанд, ки Меҳргон далели қиёмат ва охири олам мебошад. Тасаввуроти онҳо ба мушоҳидаи ҳодисаҳои табиат низ асос ёфтааст, вале онро таъвили динӣ қардаанд. Онҳо Меҳргонро далел бар қиёмат доништаанд, далелашон ин будааст, ки ҳар чизе, ки месабзад, дар рӯзи Меҳргон аз сабзиш бозмеонад ва маводе, ки боиси сабзиш аст, қатъ мегардад. Ҳайвонҳо дар ин рӯз аз таносул бозмеонад. Наврӯз баръакси он аст. Онро оғози олам ва Меҳргонро охири он гуфтаанд. Баъзеҳо, мувофиқи иттилоъи Берунӣ, «Меҳргонро бар Наврӯз афзал мешуморанд, чунончи тирамохро бар баҳор бартарӣ додаанд ва такаҷоҳи эшон ин аст, ки чун Искандар аз Арасту пурсид, ки «кадом яки ин ду фасл бехтар аст?» Арасту гуфт: «Подшоҳо, дар баҳор ҳашароту газанда оғоз мекунанд, ки нашъунамо ёбанд ва дар тирамоҳ оғози аз байн рафтани онҳост. Пас тирамоҳ аз баҳор бехтар аст» [1; 243].

Меҳргон дар замонҳои пешин дар аввали зимистон воқеъ мешудааст, зеро ҳисоби кабисаро дергоҳ накарда будаанд, аз ин ҷиҳат дар зимистон омадааст, вале вақте кбиса қардаанд, рӯзи Меҳр-

гон пештар омадааст. Аз расму одоти мулуки Хуросон ин будааст, ки дар рӯзи Меҳргон ба сипоҳиён ва хидматгарон чизу чораи зимистонӣ медодаанд ва рӯзи бисту якуми Меҳрмохро Ромрӯз ва онро «Меҳргони бузург» низ мегуфтаанд. Сабабаш ин будааст (чунончи пештар ишора шуда буд), ки Фаридун бар Заҳҳок зафар ёфт ва ўро ба қайди асорат даровард. Заҳҳок ба Фаридун зорию тавалло мекунад, ки ўро накушад. Фаридун амр медиҳад, ки Заҳҳокро дар кӯҳи Дамеванд ҳабс кунанд. Чун мардум аз шарри Заҳҳок эмин мешаванд, он рӯзро ид қардаанд. Аз нақли Берунӣ маълум мешавад, ки ба миён бастанӣ рӯймол барои мардон одати хеле дерин будааст, чунончи Фаридун амр қарда будааст, ки мардум рӯймоли махсус ба камар банданд, замзама кунанд ва ҳангоми хӯрдани таом сухан нагӯянд. Ин ҳама рамзи симпосгузорӣ ба Худованд будааст, ки баъд аз ҳазор соли зулму тарсу ҳарос мардум ба озодӣ расидааст.

Берунӣ вобаста ба ин ҷашн ривоятҳоеро нақл мекунад, ки хеле ҷолиб буда, дуо ва орзуи неки мардумро, ки то имрӯз боқӣ мондааст ва сабаби ин орзуро бозгӯ менамояд. Байти устод Рӯдакиро медонем, ки гуфтааст:

Чуз ин дуот нагӯям, ки Рӯдакӣ гуфтааст:

«Ҳазор сол бизӣ, сад ҳазор сол бизӣ!»

Ҳамаи эронӣён, мегӯяд Берунӣ, ба ин қавл ҳамдигар ҳаманиҳа ҳастанд, ки Заҳҳок ҳазор сол зиндагӣ қардааст ва ин муддат пирӯзии ӯ бар мардум будааст ва эронӣён ба ҳамдигар дуо мекардаанд, ки «ҳазор сол бизӣ!» Ба рағми Заҳҳок, ки ҳазор сол гӯё умр дидааст, барои мардуми худ низ умри тӯлонӣ орзу қардаанд.

Аз он ҷӣ Берунӣ дар бораи Меҳргон нақл қардааст, чунин хулоса бармеояд, ки ин ҷашн ба монанди Наврӯз робита бо табиат ва корҳои кишоварзӣ доштааст. Ҷамъоварии ҳосил, омодагӣ ба фасли зимистон, зиндагии осуда то фасли Наврӯз Меҳргонро ба иди саросарии эронӣён табдил додааст ва моҳияти он кори манфиатбахш, зиндагидӯстӣ ва муттаҳидии одамон буда, он ҳамчун мубориза бар зидди шар ва харобкорӣ будааст. Бинобар ин Меҳргон дар

таълимоти Зардушт мақоми воло доштааст. Берунӣ дар ин бора гуфтааст: «Зардушт эронӣро амр кард, ки бояд Мехргону Ромрӯзо ба як андоза бузург бидонед, то ин ки Хурмуз писари Шопури пахлавон миёни ин ду ро ба ҳам пайваст, чунонки миёни ду Наврӯзо ҳам ба ҳам пайваст ва сипас мулки Эрон ва эронӣ аз оғози Мехргон то сӣ рӯзи тамоми барои табақоти мардум монанди он ки дар Наврӯз гуфта шуд, ид қарор доданд. Ва барои ҳар табақае панҷ рӯз ид донистанд» [1; 244].

Обонмоҳ низ ид доштааст ва дар рӯзи даҳуми он баргузор мешудааст, ки дар ин рӯз Зав писари Таҳмосп ба шохӣ расида будааст. Ва ҷолиб ин аст, ки ин ид бо кандани ҷӯйҳо ва таъмири онҳо оғоз мешудааст. Ҳамчунин эронӣ ин рӯзо ба ин сабаб ид мекардаанд, ки Фаридун Биюроспро асир карда, ба мардум амр кардааст, ки ба хонаҳояшон баргарданд ва худашонро «кадхудо» номанд, яъне соҳиби хона, зеро дар замони подшоҳии Заҳҳок аз хонаю дари худ бар асари зулми ӯ гурехта буданд. Дар ин рӯз мардум дари хонаҳои худро бо сипанд дуд мекардаанд ва ба ин бовар будаанд, ки мурдагон аз бӯи он оғох шуда ба хонаводаю авлоду наздикони худ ёри мерасонанд.

Аз ин ривоят маълум мешавад, ки мардуми эронӣ сипандро аз давраҳои қадим истифода мекардаанд ва аз хосияти он оғох будаанд.

Рӯзи нухӯми Обонмоҳро низ ид мекардаанд ва онро Озарҷашн меномиданд, зеро ба афрӯхтани оташ зарурат пайдо мешудааст. Маълум мешавад ин дар рӯзҳои воқеъ мешудааст, ки сардӣ бештар мегардид. Зардушт амр карда будааст, ки дар ин рӯз мардум оташкадаҳоро зиёрат кунанд ва дар қорҳо машварат намоянд. Маълум мешавад, ки Зардушт дар қорҳо машвартро талқин мекардааст. Ин гувоҳӣ медиҳад, ки ӯ аз ҷумлаи хирадмандтарин шахсиятҳои ҷаҳони қадим будааст.

Даймоҳ яке аз моҳҳои дигар аст, ки «Хурмоҳ» низ мегуфтаанд. Рӯзи аввали ин моҳро Хуррамрӯз номиданд. Берунӣ навиштааст: «Ва ин рӯзи ин моҳ ҳар ду ба номи Худои таоло, ки Хурмузд аст, номида шуда, яъне подшоҳи ҳақиму

соҳибраъӣи Офаридгор. Ва дар ин рӯз одати эронӣ чунин буд, ки подшоҳ аз тахти худ ба зер меомад ва ҷомаи сапед мепӯшиду дар биёбон дар фаршҳои сапед менишаст... ва ҳар кас, ки ниёзманд мешуд, ки бо подшоҳ сухан бигӯяд, хоҳ ки гадо бошад, ё доро ва шариф бошад ё паст, бидуни ҳеч ҳоҷату дарбоне ба назди подшоҳ мерафт ва бидуни ҳеч монее бо ӯ гуфтугӯ мекард ва дар ин рӯз подшоҳ бо деҳқонону барзгарон маҷолисат мекард ва мегуфт: «Ман имрӯз монанди яке аз шумо ҳастам ва ман бо шумо бародар ҳастам, зеро қивоми дунё бар қорҳоест, ки ба дасти шумо мешавад ва қивоми иморати он ҳам ба подшоҳ аст ва на подшоҳро аз раият гурезе аст ва на раиятро аз подшоҳ ва чун ҳақиқати амр чунин шуд, пас ман, ки подшоҳ ҳастам бо шумо барзгарон бародар хоҳам буд ва монанди ду бародари меҳрубон хоҳам буд» [1; 246].

Аз суханони Берунӣ, аввалан маълум мешавад, ки ӯ ба оини зардуштӣ ва шахсан ба Зардушт эҳтиром дорад ва ба афкори ӯ дар бораи ободию нигоҳубини оташхонаҳо, ки он низ ҷузъи муҳими эҳтиқод ва зиндагии онҳо буд, назари нек дорад. Дуюм, ба тарзи давлатдорӣ ва фарҳанги подшоҳони эронӣ низ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад ва робитаи шоҳон ва деҳқонро амри маъқул ҳисоб мекунад.

Аз иқтибоси боло ва тавзеҳоти дигари Берунӣ равшан мешавад, ки подшоҳони қадими эронӣ фарҳанги баланди роҳбарӣ дошта, худро бо мардум муқобил намегузоштаанд ва ҳатто ҷузъи онҳо буданро ва муносибати бародарона доштанро бо онҳо вазифаи ахлоқии худ ҳисоб мекардаанд. Берунӣ мегӯяд, ки Хуррамрӯзо Наврӯз мегуфтаанд, чунки аз ин рӯз то ба Наврӯз 90 рӯз фосила будааст. Дар рӯзи ҷаҳордахуми ин моҳ, ки онро «рӯзи гӯш» ё «сирсур» меномиданд, эронӣ сир ва шароб мхӯрданд.

Рӯзи понздаҳуми даймоҳро «Дайба-мехр» ё «дайбагон» меномиданд ва дар ин рӯз аз гил ё ҳамир ҳайкали инсонро месохтаанд ва дар қадим ин қор ривож доштааст. Берунӣ зикр мекунад, ки ин амал «барои он ки монанди қорҳои бисёрхудоёни аҳли гумроҳон аст, аз байн

рафтааст» [1; 247]. Бояд гуфт, ки расму одатҳои бутпарастӣ дар асрҳои X-XI низ аз тарафи қисме аз мардум риоят мешадааст. Чунонки Саид Нафисӣ қайд кардааст, дар ин асрҳо дар Эрон ва Осиёи Миёна бутпарастон, насоро, зардуштиён нисбатан озодона аз кеши худ пайравӣ мекардаанд [3].

Як иттилои муҳиме, ки Берунӣ медиҳад ин аст, ки дар устураи эронӣ, ба мисли ҳиндувон, гов мавқеи баланд доштааст ва садои он аз фаровонӣ ё хушксолӣ хабар меодааст. Ин ҳам инъикоси аз замони дур ба молдорӣ ва чорвопарварӣ машғул будани қабилҳои ориёӣ, махсусан мардуми эронитабор, аз ҷумла ниёгони халқи тоҷикро нишон медиҳад.

Устураи мазкур дар навиштаи Берунӣ хеле ҷолиб аст. Шаби шонздаҳуми Даймохро эронӣ ба ин хотир гиromӣ доштаанд ва онро ид кардаанд, ки мамлакати Эрон дар ин рӯз аз Туркистон ҷудо шуд ва говҳоеро, ки туркистонӣ ба яғмо бурда будаанд, эронӣ боз пас гирифтаанд. Сабаби дигари гиromӣ доштани ин рӯз ин будааст, ки Фаридун Заҳҳокро нобуд карда, говҳои марди Ҳимматбаланд ва дастгири бечорагон Асфиёро, ки Фаридун низ аз Ҳиммати ӯ мақоми баландро соҳиб гардида буд, ба ӯ баргардонда буд.

Дар ин устура омадааст, ки Фаридун дар ин рӯз ба гов савор шуда буд. Дар он шаб дар осмон гове аз нур, ки шоххояш аз тиллову пойхояш аз нукра аст, намоён шуда, баъдан пинҳон мешавад. Ҳар касе, ки онро бинад, дуояш мустачоб мешавад. Дар ҳамин «шаб гови сафеди азимҷусае дида мешавад ва агар ин гов ду маротиба садо бароварад, сол фаровонӣ мешавад ва агар як маротиба садо кунад, хушксолӣ хоҳад шуд» [1; 247-248].

Берунӣ аслан ба устураву афсонаҳо бовар надорад. Вале гоҳо аз нақлаш, ки худро шохиди воқеа ба қалам медиҳад, ба баъзе ҳодисаҳо, бидуни таҳқиқи сабаби онҳо вуқуъи чунин ҳодисаро имконпазир медонад. Ӯ дар бораи ду мори Заҳҳок ақида дорад, ки ин бисёр шигифтовар аст ва агарчи имкон дорад, вале хеле дур аз ҳақиқат аст, зеро баъзе

аз ҳайвонҳо аз гӯшт тавлид мешавад [1; 219].

Рӯзи сиюми Даймох ба хотири он будааст, ки баъди муддати зиёд наборидани борон дар аҳди Фирӯзи бобои Анушервон борони фаровон боридааст ва он рӯзро аз хурсандӣ ҷашн эълон кардаанд. Дар он рӯз мардум ба рӯи ҳамдигар об пошидаанд ва аз он вақт дар Эрон ин расм боқӣ мондааст. Воқеан ҳам, ин расм дар байни мардуми тоҷик то нимаҳои аввали асри бистум ҷорӣ буд.

Яке аз рӯзҳои ҷолиб рӯзи панҷуми Исфандармуз будааст. Онро «рӯзи Исфандаромӯз» номидаанд ва маънояш ақлу ҳилм будааст. Исфандармуз номи фариштаи ваколатдор барои Замин ва занони поку хайрхоқ ва шавҳардӯст будааст. Берунӣ мегӯяд, ки дар замони гузашта ин моҳ ба василаи ин рӯз мардон ба занон тӯхфаҳо меодаанд. Дар замони зиндагии Берунӣ ин расм дар Исфакону Рай ва шаҳрҳои дигари Пахла роиҷ будааст. Ин идро ба форсӣ «муждагирон» мегуфтаанд.

Ин ахбори Берунӣ хеле муҳим ва ҷолиб аст. Маълум мешавад, ки ниёгони халқи мо барои баланд бардоштани мақоми зан чунин идро баргузор мекардаанд. Шояд ин аввалин иде барои занон дар ҷаҳон бошад, ки эронӣ ба олами тамаддун ҳамчун рӯзи занон эҳдо кардаанд. Ин гувоҳи раднопазири соҳибтамаддун будани ниёгони мардуми эронӣ мебошад, ки иқдоми хеле муҳим дар ҷиҳати эътирофи ҳуқуқи занон, эҳтиром гузоштан ба нақши онҳо дар ҷомеа мебошад, ки имрӯз бисёр кишварҳо ба он ниёз доранд. Маълум мешавад, эронӣ ҳанӯз дар оғози таърихи тамаддун зан ва оиларо эҳтиром мекардаанд ва муқаддас медонистаанд. Берунӣ ба тӯмору афсун ва тилизму ривоятҳои, ки дар бораи ин ё он воқеа гуфтаанд ва мардум бовар доранд, назари манфӣ дорад. Масалан, гуфтаанд, ки кайдуми яке аз маҳалҳои Ҷурҷдӣ гӯё касро аз он ҷо намегазад ва вақте дур мебартоянд мегазад, ки одам аз он мемирад. Ба ҳамин монанд нақлҳои хилофи ақли солим Берунӣ эътироз дорад. Ӯ мегӯяд: «ба ақидаи ман ин афсонаҳо, ки гуфтаанд, бутлонаш ошкор аст, зеро

муҳол аст, ки қувваи ирода аз шахси афсунгар тачовуз кунад ва ба шахси афсуншаванда бирасад. Ва низ даврҳои кавокиб ба солҳои форсӣ муҳолиф аст ва шароити тилисмот дар даврҳо чамъ нест. Вале мо ба ҳамаи ин мушкилот дар китоби «Аҷоиб-ут-табиа ва ғароиб-ус-синоя» дар бораи найрангҳо ва тилисмоту азоим ба андозае, ки дар дилҳои орифин ниҳоли ҳақиқат кишт кунему шубҳае аз дилҳои аҳли шак нест кунем, агар Худо бихоҳад ва умре бидиҳад, дар оянда гуфтугӯ хоҳем кард» [1; 253].

Рӯзи нуздаҳуми он моҳ «рӯзи фарвардин» буда, эронӣ онро «Наврӯзи нахрҳо» мегуфтаанд. Бинобар фаровонии обҳо дар ин рӯз ба обҳои чорӣ атру гулоб мерехтаанд.

Аз маълумоти Берунӣ возеҳ мегардад, ки маҷус рӯза намегирифтаанд ва онро гуноҳ медонистаанд ва ҳатто барои кафорати ин гуноҳ ба чамъият таом меодаанд, бозорҳо доштаанд.

Яке аз идҳое, ки Азудуддавла муайян карда будааст ва он ду рӯз буда «Чашнкардаи фано Хусрав» номида будаанд ва яке аз он рӯзҳо аз фарвардинмоҳ будааст. Ин чашн ба муносибати рӯз будааст, ки Азудуддавла аз масофаи чор фарсах обро ба деҳаи назди Шероз оварда будааст. Чунонки аз ин воқеаи муҳим бармеояд, дар он замони қадим ҳалли масъалаи обёрӣ аз вазифаҳои бузурги шоҳон будааст. Он ҷӯе, ки ба воқеаи он об ба назди Шероз меодааст, «Карди фано Хусрав» ном доштааст. Рӯзи дигар ба номи Хурмуз аст ва дар обонмоҳ будааст. Азудуддавла дар ин рӯз ба сохтани шаҳри Шероз оғоз кардааст. Берунӣ мегӯяд, ки ин амал дар соли 333-и ҷадида ба вуқӯъ пайваस्ताаст.

Берунӣ ақидаи эронӣро дар бораи рӯзҳои масъуд ва наҳс баён карда, нақшаеро бо зикри номи моҳҳо ва рӯзҳо тартиб додааст ва дар қадом вақт боиси бахт ва наҳс донишҷӯи онҳоро дар нақшаҳо овардааст.

Дар фасли «Дар идҳои моҳҳои Суғдиён» Берунӣ дар бораи донишҷӯи нучумии аҳли Суғд, айният ва тафовути моҳҳои онҳоро бо мардуми Форсро нишон додааст. Мардуми Суғд моҳҳоро мутобиқи фаслҳои сол ба чор қисм

тақсим карда буданд. Моҳи аввал Навсард ном дошта дар аввали тобистон будааст. Аз гуфтаи Берунӣ маълум мешавад, ки дар байни суғдиён ва форсҳо дар аввалҳои солҳо ва баъзе моҳҳо ихтилофе набудааст. Баъдтар дар байни солшумории форсҳо ва мардуми Суғд тафовут ба амал омадааст. Берунӣ чунин тавзеҳ медиҳад, ки: «Баъзе аз мардум бар ин гумон шудаанд, ки сабаби ихтилофи миёни оғози ин ду қисми сол тафовут аст, ки аз ҳисоби дар расадхонаҳо тартибдода асос гирифтааст, зеро ниёғони эронӣ соли хуршедиरो сесаду шасту панҷ рӯз қадре зиёдтар аз чоряки рӯз медонистанд, ки ба андозаи як шастуми соат бошад, ки ин миқдорро ҷузви ҳамон чаҳоряки рӯз донистаанд. Ва чун Зардушт зухур карду кеши маҷусиятро биёвард ва подшоҳони Эрон аз Балх ба Форсу Бобул омаданд ва ба умури динии худ эътино карданд, расади ҷадвали мавҷудаи солро низ таҷдид намуданд» [1; 257]. Эронӣ аз ин ҳисоб муайян кардаанд, ки инқилоби тобистона панҷ рӯз пештар будааст, бинобар ин аз ҳисоби қабисаи рӯзҳоро муайян намуда, мувофиқи ҳисобҳои аз расад ба даст омада амал кардаанд. Вале аҳли Мовароуннаҳр ба тарзи пешин амал карда, ҳамон панҷ рӯз аз ҳисоби эронӣ тафовут пайдо кардааст. Берунӣ мегӯяд, ки то замони зуҳури Зардушт соли форсҳо ва суғдиён яке будааст.

Аз таҳқиқи Берунӣ возеҳ мегардад, ки мардуми Форс ва Суғд фарҳанги муштарак дошта, аз ҳамон даврҳои қадим робитаи ҳамешагӣ доштаанд. Идҳояшон низ муштарак будааст. Бинобар ин таъкид кардааст: «Аҳли Суғдро дар моҳҳои худ идҳои бисёре дар рӯзҳои маълум ва рӯзҳои гарон миқдоре аст, ки монанди идҳо ва айёми форсӣ аст» [1; 258].

Берунӣ дар бораи идҳои суғдиён аз ҷумла идҳои Наврӯзи бузург, Найсанҷ, Ашнохандо, Фуғкон, Обонҷ, Фуғ, Масофуғ, Жимданҷро маълумоти мухтасар додааст. Ӯ ҳамчунин моҳи Хишавро ном мебарад ва гуфтааст, ки дар ин моҳ суғдиён «бар мурдағони пешини худ гиря мекунанду бар онҳо навҳа месозанд ва рӯйҳои худро мехарошанду барои мурдагон таому шароб мебаранд» [1;

259]. Бояд гуфт, ки то солҳои наздик дар баъзе ноҳияҳои Тоҷикистон ва тоҷикнишини ҷумҳуриҳои ҳамсоя дар маросими мотами наздикон занон мӯю рӯйҳои худро канда, хуншор мекарданд ва ҷомаҳои худро баръакс яъне астарашро берун карда мепӯшиданд ва бо нолаю фарёд ба сари қабри наздикон мерафтанд. Маълум мешавад, ки ин расм аз замони зардуштиён то ба солҳои наздик боқӣ мондааст.

Берунӣ мегӯяд, ки дар деҳкадаҳои Суғд бозорҳо ба по мегардидааст ва деҳаҳои Бухороро низ зикр мекунад, ки бозорҳо доштаанд.

Фасли «Дар идаҳое, ки дар моҳҳои аҳли Хоразм аст» аз ин ҷиҳат махсусан ҷолиб аст, ки ҳамсон будани оғози солу моҳи Суғду Хоразмро Берунӣ дар ин фасл қайд намуда, ба ихтилоф доштани онҳо бо солу моҳи эронӣ ишора мекунад. Ӯ навиштааст: «Ва русуми хоразмиён дар ин идҳо монанди расмҳои суғдиён аст. Ва аввали тобистон назди эшон аввали новсорҷӣ аст ва эшонро дар он вақт идҳоест, ки пеш аз ислом муаззам медоштанд» [1; 260].

Аз ин гуфтаи Берунӣ бешубҳа хулоса баровардан мумкин аст, ки аҳли Суғд ва аҳли Хоразм бо ҳам аз ҷиҳати забонӣ ва фарҳанг хеле наздик будаанд ва ҳатто нисбат ба мардуми Эрон бештар айният доштаанд.

Инро боз аз зикри баъзе номҳои моҳҳо пай бурдан мумкин аст. Дар тавсифи моҳи Испандормиҷӣ Берунӣ нақл кардааст, ки рӯзи ҷаҳоруми онро «хиҷ» номидаанд, ки маънояш узи қиём будааст. Ӯ дар идомаи ин тавзеҳ дар бораи Вахш мегӯяд: «Ва дар рӯзи даҳум идест, ки «Вахшанком» ном дорад ва «Вахш» номи фариштаест, ки ба ҳама обҳо, махсусан ба наҳри Ҷайхун муваккал аст» [1; 262]. Тавре маълум мешавад, номи Вахш дар миёни мардуми тоҷик ва хоразмиён маънои муштарак доштааст ва Вахши имрӯза аз ҷиҳати этнолингвистӣ истилоҳи хеле қадим буда, хоразмиён ва тоҷикон дар гузашта робитаи наздики забонӣ доштаанд.

Берунӣ ҳарчанд эътиқоди росих ба дини ислом дорад, вале ба ақвоми араб назари интиқодии худро ошкор изҳор менамояд, дониши онҳоро дар илм ва

донистани бурҷҳои фалак ва илми нучум авомона ҳисоб мекунад. Чунин баҳо додани ӯ ба дониши арабҳо аз он ҷиҳат аст, ки онҳо дар натиҷаи ғурури бечо ва бесаводона мардуми эронитаборро «махлуқони пасттарин» ҳисоб мекарданд. Берунӣ дар баробари ироаи маълумот дар бораи идҳои хоразмиён дониши онҳоро дар нучум низ васф мекунад. Ӯ мегӯяд, ки онҳо манзилҳои Қамарро дар ҳисоби худ ба кор мебарданд, номҳои манзилҳои онро ҳифз карда будаанд. Дар «Осор-ул-боқия» навиштааст: «...муначчимро дар луғати хоразмӣ «ахравиник» мегӯянд, яъне касе, ки но-зир ба манозили моҳ бошад, зеро «ахрав» яке аз хонаҳои моҳ аст... ва эшон аз тозиён бурҷоро беҳтар меши-нохтанд».

Абурайҳон ин ақидаи худро боз ба чунин далел ибтот мекунад, ки «бинобар раъйи тозиён сурати Асад бар бурҷи Саратону Асаду Узро ва поре аз бурҷи Мизон ва иддае аз суварии шимолию ҷанубӣ густурда шуда, ба он ки ҳақиқати амр ғайр аз ин аст» [1; 263].

Ҳақиқатгӯӣ ва эронидӯстии Берунӣ боз дар он зоҳир мегардад, ки ӯ баъзе донишмандони арабро, ки бо танаффури ба аҳли Аҷам менигаристаанд, зери интиқод мегирад. Ӯ камдониши арабҳо ва хилофи ақлу ҳақиқат будани донишмандони арабро дар илми нучум бе тавҳину таҳқир, вале бо далелҳои илмӣ собит менамояд. Зикри поре аз навиштаи ӯро, ки аз донишмандӣ ва миллатдӯстии ӯ шаҳодати равшан медиҳад, зарур медонем. «...агар дар номҳое, ки барои ситорарони собит ниҳодаанд тааммул кунем, хоҳем дид, ки аъроб аз илми бурҷону сувар хеле дур буданд. Ҳарчанд Абу-муҳаммади Абдуллоҳ ибни Муслим ибни Қутайбаи Ҷабалӣ таҳвил менамояд ва дар тамоми китобҳои худ суханонро ба дарозо кашондааст. Ва ба хусус дар китобе, ки дар тафзили араб бар аҷам навишта, чунин пиндошта, ки арабҳо ба ситорарон ва тулуъю ғуруби онҳо аз ҳама халқҳо донотар будаанд. Ва ман намедонам, оё намедониста ва ё таҷоҳул карда, ки дар тамоми маконҳои замин барзгарону ҷӯпонҳо ибтидои аъмоли худ ва маърифати авҷотро ба андозаи арабҳо медонанд» [1; 264].

Тавре аз суханони кинояомез ва писханди ӯ дида мешавад, дониши арабхоро дар бораи кавокиб ба дониши чӯпонхое, ки савод надоранд, вале тачруба доранд, ба арабҳо муқобил мегузорад. Дар идомаи суханони худ боз бо ҷиддият ва қатъият менависад: «Ва касе, ки ҷуз осмон сақфе надорад ва тулюю ғуруби кавокиб бар он ба як низом идома дорад, мабодии корҳо ва шиносоии авқоти худро хоҳад ба кавокиб таълиқ намуд. Ва танҳо аърбро ин як хусусият бувад, ки он чиро халқҳо аз ҳаққу ботил ҳадс мезаданд ва ё мешинохтанд, аъроб бо ашъору асҷоъ ва урчузаҳо дармеоварданду ҳифз мекарданд ва аз ин ҷиҳат ба якдигар умури мазкур ба таври ирс мерасид ва агар дар кутуби анвоъ ва ба хусус китоберо, ки ин мард ба номи «Манозир-ун-нучум» навишта ва ба он ҷӣ, ки мо қисме аз онҳоро дар авохири китоб ворид кардем, тааммул кунед, хоҳед донист, ки аъроб аз илми ҳайат ҷуз он андоза, ки барзгарони ҳар кишвар медонанд, чизе бештар надонистаанд». Аз Қутайбаи Ҷабалӣ, ки номашро Берунӣ пештар зикр кардааст, ёдовар шуда, эҳсоси ифротгароии қавмии ӯро ифшо мекунад ва онро натиҷаи ҷаҳлу бадбинӣ медонад. «Ин мард, навиштааст Берунӣ, дар ҳар мабҳасе, ки ворид мешавад, ифрот мекунад ва аз ахлоқи ҷабалӣ, ки истибдод ба раъй аст, ҳолӣ нест. Ва каломи ӯ дар ин китоб бар кинаю душманиҳое, ки бо эронӣён дорад, далолат мекунад. Зеро ба ин андоза ҳам розӣ нашуд, ки арабхоро бар мо, эронӣён, бартарӣ диҳад, балки эронӣёнро забунтари халқҳо ва пасттарин махлуқ донистааст.. ва умури зишти дигареро низ ба эронӣён нисбат дода, ки агар пешиниёни арабхоро мешинохт, бештар аз гуфтаҳои худро дар бораи ин ду карда тақзиб мекард» [1; 264-265]. «Ду карда аз гуфтаҳои худ» ба ин маънист, ки Қутайбаи Ҷабалӣ дар сураи «Тавба» арабхоро ба куфру душманӣ ба ислом аз ҳад зиёд васф карда ва эронӣёнро забун пиндоштааст. Аз гуфтаҳои боло ду масъала хеле равшан мешавад: якум, Берунӣ афзалиятҷӯии аърбро бар мардуми эронӣ рад карда, эронӣёнро баръақси гуфтаҳои Қутайбаи Ҷабалӣ, дар донишу

фазилат аз арабҳо боло мегузорад. Дуюм, аз суханони ӯ «мо, эронӣён» возеҳан, бидуни ҳеҷ шубҳа, маълум мешавад, ки ӯ хоразмиест, ки худро эронӣ ҳисоб мекунад ва аз гуфтаҳои пештараш дар бораи қаробати хоразмиёну суғдиён, ба мутааллиқ будани худ ба ин мардум, забон, фарҳанг таъкид мебарорад. Аз ҷадвале, ки манзилҳои Қамарро дар луғати араб, Суғд ва Хоразм овардааст, наздик будани номҳо ва ҳатто як будани баъзеи онҳо дар Суғду Хоразм зикр шудааст.

Аз номи як шоири араб овардааст, ки қавми араб момнанди «Банотуннаъш» бозмондаанд, ки бо дигар ситорагон навие надоранд, яъне хайре назди эшон нест.

Аз суханони Берунӣ, ки дар ҷои дигари «Осор-ул-боқия» гуфтааст, бо туркон низ ҳеҷ робитае надоштани ӯ ҳувайдост. Ӯ навиштааст: «Ва дар кӯҳе, ки дар замини Турк аст, меғӯянд, ки чун гӯсфандонро бихоҳанд аз он ҷо бигзаронанд, бояд пойҳои гӯсфандонро бо пашм бубанданд, ки мабодо бо сангҳои он мусодимат кунад... ва гоҳ иттифоқ меафтад, ки туркон аз он кӯҳ хамла мекунанд» [1; 272].

Берунӣ дар фасли идҳои аҳли Хоразм гуфтааст, ки Абусаид Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Ироқ барои дақиқ кардани тақвими хоразмиён дастур додааст. Ӯ баъд аз озод шудани аз асирии Бухоро ба Хоразм омад ва барои ислоҳи тақвим дастур дода буд. Мувофиқи дастури ӯ барои собит мондани «аҷғор», ки дар миёнаи тобистон буда, аз он рӯз деҳқонон рӯзи кишт ва ё ҷамъофарии ангурро муайян мекарданд, мунаҷҷимон ба қарор омадаанд, ки мабодии моҳҳои хоразмиро дар рӯзҳои фарзшуда аз моҳҳои Руму Суриёниён қарор диҳанд. Барои ин амал онҳо ба хулоса омадаанд, ки солҳо мутобиқи кабисаи румиёну суриёниён кабиса шавад. Онҳо «дар ин матлаб иҷмоъ карданд, ки оғози Новсорҷӣ рӯзи сеюми найсони суриёни бошад, то ин ки ҳамвора «аҷғор дар нимаи тамуз ҷой гирад. Ва вақтҳои деҳқониро мунаҷҷимони мазкур мутобиқи ин таърих қарор доданд. Масалан, ҷидани ангурро барои хушк кардан

вакти он чил рӯз аст, ки аз «ачғор» бигзарад» [1; 266].

Хулоса, асари «Осор-ул-боқия»-и Абурайхони Берунӣ яке аз қадимтарин маъхазҳои муътабар оид ба таърихи пайдоиш, хусусиятҳо ва маросимҳои асосии Наврӯз ва ҷашнҳои дигари мардуми ориёитабор, аз ҷумла Тиргон ва Мехргон буда, дар он метавон инчунин дар бораи моҳияти иду ҷашнҳои дигари мардумӣ дар моҳҳои боқимондаи сол тибқи солшумории шамсӣ аз даврони бостон то замони мутафаккир маълумоти муфиде пайдо намуд.

Адабиёт

1. Берунӣ Абурайхон. Осор-ул-боқия. – Душанбе: Ирфон, 1990.
2. Наршаҳӣ Абубакр Муҳаммад ибни Ҷаъфари. Таърихи Бухоро. Мураттибон Ғ.Ғоибов, К.Олимов, Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе, 2021.
3. Нафисӣ Саид. Сарчашмаи тасаввуф дар Эрон. - Техрон, 1343 ҳ.ш.
4. Ҳазратқулов М. Наврӯзи оламафрӯз ва дигар идҳои суннатии сол. – Душанбе, 2012.

НАВРУЗ И ДРУГИЕ ПРАЗДНИКИ ИРАНСКИХ НАРОДОВ В ИССЛЕДОВАНИЯХ АБУРАЙХАНА БИРУНИ (на основе “Осор-ул-боқия”)

Олимов К.

В статье на основе анализа одного из известнейших трудов Абурайхана Бируни – “Осор-ул-боқия” (“Памятники минувших поколений”) освещены история возникновения, особенности и основной

церемониал Навруза и других праздников ираноязычных народов, в том числе Тиргона и Мехргона. Наряду с этим, сравнивая упомянутое произведение Бируни с другими источниками, например с трудами Мухаммад Наршахи, автор старался в краткой форме изложить суть других народных праздников и торжеств и в остальных месяцах согласно солнечному календарю с древнейших времен до эпохи мыслителя.

Ключевые слова: Бируни, Осор-ул-боқия, Навруз, Джамиед, Тиргон, Мехргон, Фаридун, Иран, Согд, Наршахи.

NAVRUZ AND OTHER HOLIDAYS OF THE IRANIAN PEOPLES IN THE RESEARCH OF ABURAIKHAN BIRUNI (based on “Osor-ul-bokia”)

Olimov K.

In the article, based on an analysis of one of the most famous works of Aburaikhan Biruni – “Osor-ul-bokia” (Monuments of past generations”) there are highlights the history of the occurrence, features and main ceremony of Navruz and other holidays of Iranian-speaking peoples, including Tirgon and Mehrgon. Along with this, comparing the aforementioned work of Biruni with other sources, for example, with the works of Muhammad Narshahi, the author tried to summarize the essence of other folk holidays and celebrations and in other months according to the solar calendar from ancient times to the era of the thinker.

Keywords: Biruni, Osor-ul-bokia, Navruz, Jamshed, Tirgon, Mehrgon, Faridun, Iran, Sogd, Narshahi.

МЕТОДОЛОГИЯИ МУОСИРИ ТАҲҚИҚИ АНТРОПОЛОГИЯИ ИРФОНӢ

Зиёӣ Х. М. – доктори илмҳои фалсафа, профессор, муовини директор оид ба илм ва таълими ИФСҲ ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ;
992-372-221-77-96, ziyoev@yandex.ru

Дар мақола бо истифода аз методологияи таҳқиқи интиқодӣ, аксиологӣ (арзишиносии) ва таҳлили муқоисавӣ баъзе ақидаҳои ирфонии Баҳоуддини Валад, Бурҳониддини Муҳаққиқ, Шамси Табрезӣ, Мавлоно Ҷалолиддин Румӣ Балхӣ ва дигарон оид ба инсон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар асоси он муаллиф ба чунин хулоса расидааст, ки ин навъи таҳқиқ муассиру босамар буда, имкон медиҳад, ки ақидаву ғояҳои барои даври мо арзишманди ирфон оид ба инсон мушаххас карда шуда, дар даври муосир мавриди истифодаи амалӣ қарор дода шаванд.

Калидвожаҳо: ирфон, антропологияи ирфонӣ, инсон, методология, таҳқиқи интиқодӣ, аксиология, арзишиносии, таҳлили муқоисавӣ.

Ирфон ӯ тасаввуф дар таърихи фалсафаи тоҷик, чунонки маълум аст, қабл аз ҳама, бо таълимоти худ дар бораи инсон, яъне антропология ӯ инсоншиносӣ тавачҷуҳи муҳаққиқон ва оммаи васеи мардумро ҷалб месозад. Дар антропологияи он бошад, бештар таълимот дар бораи инсонии комил мавриди тавачҷуҳи зиёд қарор дорад. Аз ин рӯ, метавон таъкид намуд, ки ин таълимотро таҳқиқ карда, бешубҳа, барои илму амалияи муосир маълумоти муфиде ба даст овардан имкон дорад. Аммо, инчо саволе ба миён меояд, ки ирфон, ки баъзе рӯкҳои асосии таълимоти он ҳанӯз дар давраҳои исломи ибтидоӣ пайдо шуда, махсусан, дар асрҳои XII-XIII хеле рушд ёфта буд, барои инсонии муосир, ки дар шароити куллан дигар иқтисодию иҷтимоӣ, махсусан илмию фарҳангӣ, умр ба сар мебарад, ҷи манфиате дошта метавонад? Аз ҷониби дигар, агар дар ирфон, аз ҷумла дар антропологияи он ақидаву ғояҳои барои

даврони мо ҳам аҳамиятнок вучуд дошта бошанд, пас ҷи гуна метавон онҳоро ошкор сохт? Ин ва дигар саволҳои, ки пайдо мегарданд, аз нигоҳи мо, тақозо мекунанд, ки ба антропологияи ирфонӣ аз дидгоҳи тамоман дигар назар андозем ва таҳлилу баррасии онро танҳо бо истифода аз роҳҳои муосиру муассири таҳқиқи илмӣ роҳандозӣ намоем. Дар робита ба ин бошад, масъалаи методология ва методҳои таҳқиқи антропологияи ирфонӣ муҳимият пайдо мекунанд, зеро маҳз тавассути ин метавон ақидаву ғояҳои барои даври мо арзишманди ирфонро оид ба инсон ҷудо намуда, мавриди истифодаи амалӣ қарор дод.

Дар бораи таҳқиқи илмии ақидаҳои антропологияи ирфон сухан ронда, албатта, дар назар аст, ки зимни он баррасиҳои маъмули методологияи методӣ, чун фаҳмиши материалистияи диалектикий моҳияти инсон, муносибати системавӣ, принципҳои таърихият ва мантиқият ва амсоли он бояд мавриди истифода қарор дошта бошанд, вале дар баробари ин, аз диди мо, дар ин масъала таҳқиқи интиқодӣ, аксиологӣ (арзишиносии), истифода аз таҳлили муқоисавӣ ва ғайра хеле муассиру босамар буда метавонанд.

Методологияи муосири таҳқиқи антропологияи ирфониро баррасӣ намуда, мо таҳти мафҳуми методология, қабл аз ҳама, таълимот доир ба сохтори мантикийи методҳо ва воситаҳои таҳқиқоти илмиро дар назар дорем, ки оид ба қисматҳои таҳқиқоти илмӣ, объектҳои он, предмети таҳлил, вазифаи таҳқиқот ӯ равшансозии проблемаҳо, маҷмуи воситаҳои таҳқиқ, ки барои ҳалли вазифаи навъи мазкур заруранд, маълумот медиҳад ва дар бораи натиҷаи раванди таҳқиқот дар рафти ҳалли вазифаҳо та-

саввурот ба вучуд меорад. Ҳамзамон, таҳти мафҳуми «методология» маҷмуи роҳҳо, воситаҳо ва амалиётҳо барои фаҳмиши назариявӣ ва амалии воқеият дар назар дошта мешавад [14; 52]. Аз ин рӯ, таҳқиқи интиқодӣ, аксиологӣ ва таҳлили муқоисавӣ, ки дар мисоли антропологияи ирфонӣ дар поён сурат гирифтааст, сохтори мантикии методҳо ва воситаҳои таҳқиқоти илмии мавзуи матраҳшуда, инчунин роҳҳо, воситаҳо ва амалиётҳоро барои фаҳмиши назариявӣ ва амалии он ташкил медиҳанд.

Дар бораи таҳқиқи илмии ақидаҳои антропологияи ирфон сухан ронда, бояд тазакурр дод, ки таҳқиқи интиқодии онҳо беш аз ҳама самаранок мебошад. Ин навъи таҳқиқ, чунонки маълум аст, асосан барои инкори ягон назария, модел ё қонунмандии мавҷуда ба қор бурда мешавад, ё дар натиҷаи он нишон дода мешавад, ки аз ду ва ё зиёда фарзияҳои доир ба ягон масъала, мушкилоти дар илм вучуддошта кадоме ҳақиқату воқеиятро инъикос менамояд. Аммо чунин қабул шудааст, ки таҳқиқоти интиқодӣ бояд бештар дар он соҳаҳои гузаронида шаванд, ки онҳо захираи фаровони донишҳои назари-явӣю эмперикӣ ба даст омада, метод ва методологияи самаранокӣ таҷрибашуда мавҷуд мебошад. Антропологияи ирфонӣ бошад, бо сабаби ҳанӯз аз солҳои 50-уми қарни гузашта то имрӯз мавриди таҳқиқи амиқ қарор доштан маҳз аз ҳамин соҳаҳои илм маҳсуб мешавад.

Қобили зикр аст, ки ҳангоми таҳқиқи антропологияи ирфонӣ бояд ҳар ду навъи мавҷудаи баррасиҳои интиқодӣ-тавсифӣ-интиқодӣ ва таҳлилий-интиқодӣ мавриди истифода қарор дошта бошад. Дар таҳқиқоти тавсифӣ-интиқодӣ дар баробари тавсифи масъалаи мавҷуда, инчунин танқиди далелнок ва ҳулосаҳои асоснок доир ба он манзур карда мешаванд. Инчунин, бояд ба эътибор гирифт, ки шаклҳои гуногуни таҳқиқи интиқодӣ вучуд доранд, вале дар нисбати таҳлили антропологияи ирфонӣ, аз нуқтаи назари мо, таҳлили интиқодии дискурсивӣ метавонад муассиртар бошад.

Таҳлили интиқодии дискурсивӣ аз ҷониби профессори англис дар соҳаи за-

боншиносии сотсиологӣ Норман Фейрклаф (с.тав. 1941) қоркард шуда, минбаъд онро фарҳангшиносу забоншиноси рус М. Бахтин (1895-1975), файласуфону сотсиологҳои фаронсавӣ М. Фуко (1926-1984) ва П. Бурдье (1930-2002) рушд бахшидаанд. Асоси онро интертекстуалӣ ё моҳияти байниматнӣ доштан ташкил медиҳад, ки ҳангоми он як матн бо унсурҳои матни дигар ё дискурсҳо (муҳокимарониҳо)-и он муқоиса шуда, матн мавриди тафсири амиқ ё интерпретатсия қарор мегирад. Аз ҷониби дигар, таҳлили интиқодии дискурс ҳадаф мегузорад, ки моҳияти идеологии ҳар як дискурс ё матн кушода шавад. Маҳз ҳамин хусусиятҳои таҳлили интиқодии дискурсивӣ онро барои баррасии антропологияи ирфонӣ метавонанд самарабахш гардонанд.

Вобаста ба ин, якҷанд ақидаҳои оид ба антропологияи ирфонӣ дар мисоли мутафаккирони тоҷик дар асрҳои XII-XIII мавриди баррасӣ бо истифода аз таҳлили интиқодии дискурсивӣ қарор медиҳем. Дискурси аввал: чунонки маълум аст, барои расидан ба мақоми инсонии комил аҳли ирфон дар чунин назаранд, ки бояд солиқи роҳ хатман аз мақоми сабр гузарад. Аммо инҳо бояд ба эътибор гирифт, ки сабр барои суфиён на танҳо маънии луғавии онро доирад, балки «қаноатмандӣ аз он, ки Худо ба инсон ҳамчун сарнавишт муайян кардааст, инкори шикоят қардан аз вазъи худ бар дигарон, ба ғайр аз Ё»-ро талаб мекунад [12]. Ин нуқта вобаста ба он аст, ки ҳуди тасаввуф дар ибтидо дар шакли гӯшанишиниро интиҳоб қардани зоҳидон пайдо шуда, мақсади асосии онҳо барқарор намудани адлу инсоф, таҷдиди хушбахтии инсонҳо ва начоти шахс аз беадолатиҳои иҷтимоӣ буд. Аммо, минбаъд он ба расму одоби суфиён табдил ёфт, ки бештар гузаштан аз сабр, фақр, қаноат, таҳаммул, таваққул ва аз мақомоти дигарро дар зинаи тариқат тақозо мекард. Ба ибораи дигар, сабр дар ирфон як намуди қандашавӣ аз воқеият барои инсон буд, ки барои ӯ танҳо қанбаҳои манфӣ дошт.

Дискурси дуюм: дар мисоли таълимоти мутафаккири бузурги тоҷик Мавлоно Ҷалолиддин Румӣ Балхӣ (1207-

1273) низ метавон қайд намуд, ки сабр барои ӯ ҳам яке аз роҳҳои ташаккули инсонии комил ба ҳисоб меравад. Аммо мафҳуми сабр дар таълимоти ин мутафаккир на танҳо категорияи маърифатӣ аст, балки тобишҳои зиёди ахлоқӣ ва иҷтимоӣ низ дорад, аз ҷумла бо меҳнат ва меҳнатдӯстӣ дар алоқамандии ногусастанӣ қарор гирифтааст [9;74]. Мавлоно чунин андеша дорад, ки сабр сабаби ҳама зафарҳои инсонист, вале он мавқею андоза дорад ва эътидолро талаб мекунад:

*Сабр дар саҳрои хушк санглох,
Аҳмақӣ бошад, ҷаҳони Ҳақ фарох*
[13; 5-2431].

Аз қиёси ин ду дискурс оид ба сабр дар антропологияи ирфонӣ ба чунин натиҷа расидан имкон дорад, ки ҳатто дар нисбати чунин як мафҳуми дар мадди аввали назар «безарараре» чун сабр дар антропологияи ирфонӣ ақидаҳои ба ҳам мухолиф вучуд доранд, ки муносибати интиқодиро зимни таҳлилу баррасӣ аз ҷониби муҳаққиқ талаб мекунанд. Аз ин рӯ, вазифаи фалсафаи муосир аз он иборат аст, ки маҳз ақидаҳои ба эътидол таъҷибоваро оид ба сабр ва мафҳумҳои ҳамсони он дар ирфон ошкор созад ва дар хизмати амалӣ барои инсонии ҷомеаи муосир қарор диҳад. Ин амалро бошад, танҳо бо истифода аз методи таҳлили интиқодии дискурсивӣ бомуваффақият анҷом додан имкон дорад.

Ё мисоли дигар, мавқеи Мавқеи Мавлоноро дар бораи таваккул, ки дар таълимоти ирфонӣ оид ба инсонии комил ҷойгоҳи муҳим дорад, таҳлил намуда, ба чунин хулоса расидан имкон дорад, ки ин мутафаккир талқини он мекунад, ки инсон аввал бояд ҷаҳд намояд ва баъдан таваккул кунад. Дар вақти сахтӣ ҳам инсонро ҷаҳд мебояд, вале камтар таваккул низ зарурат дорад, зеро ҷаҳди ҳорисона метавонад инсонро хароб созад. Ё худ, мавқеи мутафаккир дар ин масъала низ бар риояи эътидол қарор дорад:

*Гар таваккул мекунӣ, дар қор қун,
Қасб қун, пас тақя бар Ҷаббор қун*
[13; 1-22].

Мутаасифона, ин мавқеи Мавлоноро дар бораи эътидол дар таваккул ҳатто баъзе намояндагони худӣ тариқати

мавлавия ба хубӣ дарк накардаанд. Аз ҷумла, дар таълимоти яке аз мутафаккирони пайрави ин тариқат Шохидӣ ё Шохидии Мавлавӣ (с.в. 1550) ба баъзе нофаҳмиҳои оид ба ин масъала дучор меоем, зеро ӯ суҳанони Мавлоноро дар бораи таваккул якҷарафа фаҳмида, худ ҷонибдори таваккули кӯр-кӯрона гаштааст:

*Гуфтаи мавзуни Мавлоно Ҷалол
Аз барои ин бувад, ай аҳли ҳол,
Рав таваккул қун, маларзон пову даст,
Ризқи ту бар ту зи ту ошиқтар аст*
[4; 243].

Ин суҳанон гувоҳи онанд, ки Шохидӣ назарияи таваккули Мавлоно, ё ба истилоҳоти фалсафаи муосир, ин дискурси мутафаккирро, ки бар пояи эътидол қарор дорад (яъне амал қардан, на ҷаҳди ҳорисонаро талаб мекунад), таҳриф намудааст. Маҳз ба чунин ҷанбаҳои манфии антропологияи ирфонӣ аз нигоҳи илми муосир ишора қарда, академик К. Олимов изҳор доштааст, ки “ривоятҳои афсонапардозҳои игроқомез ва даъватҳо ба ҳаёти ғайрифайол ва таваккули аз ҳад зиёд, ки дар мероси тасаввуфӣ ҷой доранд, ба ҳеч ваҷҳ дархӯри имрӯз намебошанд ва ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва файол мусоидат намекунанд” [10; 9]. Аз ин рӯ, таҳлили интиқодии дискурсивӣ дар нисбати антропологияи ирфонӣ имрӯз барои илму амалияи ҷомеаи муосири мо аҳамияти бузурге дорад.

Дар робита ба истифодаи методологияи аксиологӣ (арзишшиносӣ) дар таҳқиқи антропологияи ирфонӣ бошад, бояд таъкид намуд, ки аксиология (аз калимаҳои юнонии «арзиш» ва «таълимот») ё арзишшиносӣ таълимоти фалсафӣ дар бораи арзишҳои моддӣ, фарҳангӣ, маънавӣ ва ахлоқии шахсият, гуруҳҳои иҷтимоӣ ва ҷомеа буда, таносуби арзишҳоро бо олами воқеӣ, тағйирпазирии онҳоро дар раванди таърихӣ муайян мекунад. Поягузори аксиология ҳамчун таълимоти фалсафӣ донишманди олмонӣ Г.Р. Лотсе (1817-1881) ҳисобида мешавад [5; 43].

Дар маҷмӯъ аксиология дар фалсафа таълимот дар бораи арзишҳо,

муқаддасот ва сохтори олами ҳастии онҳо шинохта шудааст. Ҳадафи асосии таълимоти мазкур равшан сохтани он аст, ки арзишҳо ва муқаддасот барои ҷомеа ва аъзои он чӣ гуна қимматеро соҳибанд, кадом мақомро барои онҳо касб карда, чӣ тавр ба воқеият муносибатдоранд. Дар ин раванд бошад, аз ҷумла дар таҳқиқи антропологияи ирфонӣ, тартиботи дар аксиология қабулшуда – редуксия (интиқол)-и аксиологӣ муҳим аст, зеро тавассути он муносибат доштани ҳар як ашёву зухурот ба арзишҳо, интиқоли онҳо ба маҷмуи арзишҳо вобаста ба фазову вақт сурат мегирад [3]. Аз ин ҷост, ки редуксия ё интиқоли аксиологии арзишҳо дар антропологияи ирфонии ниёгонамон имконият фароҳам меорад, ки аҳамияти онҳо барои фазову вақти инсонии муосирӣ ҷомеаи мо ба таври амиқтару дақиқтар возеҳу равшан карда шавад.

Инчунин ғояи мутафаккирони намояндаи ирфони тоҷикро оид ба инсон мавриди таҳқиқи аксиологӣ қарор медиҳем, то муносибати онҳоро ба воқеияти таърихӣ даврони худ ҳамчун арзиш мушаххасу муайян созем. Аммо, мутаассифона, зимни таҳлили ин масъалаҳо мо ба ду навъи арзишҳо – мусбату аҳамиятнок ва манфӣ нозарур барои даврони муосир бармехӯрем.

Аз ҷумла, дар бораи табиати инсон сухан гуфта ва ҳадафи онро маърифати Ҳастии мутлақ доништа, оламу одамро дар ирфон ба кулӣ зинда медонанд, ки ба гилозоизм (зинда гумоштани тамоми мавҷудот) мебарад. Ин бошад, ба илми муосир ба кулӣ ихтилоф дорад. Дар ин мавзӯ, аз ҷумла Мавлоно фармудааст:

Санг Аҳмадро саломе мекунад,

Кӯҳ Яҳёро паёме мекунад.

Ҷумла зарроти олам дар ниҳон

Бо ту мегӯянд рӯзону шабон,

Мо самиёму басирему хушем,

Бо шумо номаҳрамон мо хомӯшем

[13; 3-53].

Аз ҷониби дигар, дар мисоли таълимоти ифронии Баҳоуддини Валад (1149/1150-1231) – падари Мавлоно метавон таъкид намуд, ки аҳли ирфон инсонро соҳиби ду қобилияти маърифатӣ – маърифати олами ҳиссӣ ва

маърифати Ҳастии Мутлақ шинохтаанд. Онҳо нақши ҳис ва ақро дар маърифати олам қоиладар буда, робитаи мутақобилаи ононро эътироф мекунад, вале ҳамзамон мақоми ақро болотар аз ҳис мешуморанд, ки барои инсонии муосир арзиши мусбати илмӣ ба ҳисоб меравад. Аммо маърифати Ҳастии Мутлақро бошад, мутафаккироне чун Баҳоуддини Валад бар асоси амалияи тасаввуфӣ ирфонӣ гузошта, нақши асосиро ба ҳадс, руъят, ишқи илоҳӣ, иттиҳод ва роҳҳои дигари фавқулақлонӣ нисбат медиҳанд. Аз нигоҳи Мавлоно Балхӣ бошад, инсоне, ки тавассути ҳиссу ақл ҳастии моддиро дарк мекунад, чун ба дарвозаи Ҳастии Мутлақ - Ҳақ наздик мешавад, бояд «Ақро қурбон кун андар ишқи дӯст»-ро шиори худ кунад. Аз ин рӯ, таълимоти ин мутафаккири шинохта ҳам ба пуррагӣ ба роҳҳои ҳадсӣ ва ирфонии дарёфти Ҳақиқат таъя мекунад ва комилан дар ҷаҳорҷӯби фавқулақлоният, ирратсионализм қарор дорад, ки барои илми муосир ягон арзиши маърифатие надорад.

Дар баробари ин, баррасии антропологияи ирфонӣ тавассути методологияи арзишшиносӣ имкон медиҳад, ки арзишҳои зиёдеро дар ин мактаби фалсафӣ пайдо кунем, ки имрӯз низ чун маҳсули фаъолияти инсон дар шакли ғояҳои абстрактӣ аҳамияти мусбату ҳаётӣ дошта, талаботи ҷомеа ё инсонии алоҳидаро қонеъ месозанд. Дар ин самт, таълимоти ирфонро оид ба инсонии комил ва ахлоқи ӯ махсусан таъкид кардан зарур аст, зеро дар ин самт арзишҳои дар таълимоти аксарияти кулли аҳли ирфон мавҷудбуда, то ҳол мубрамияту аҳамиятнокии худро аз даст надодаанд.

Ҳамчун намуна метавон ақидаи ирфониро оид ба худшиносӣ мисол овард. Аз ҷумла, дар бораи худшиносӣ дар ирфон чунин андешаҳои Шамси Табрзӣ (1171/1188-1245) хеле ҷолибанд, ки ҳамчун арзиши маърифатӣ барои даврони мо низ аз аҳамият орои нестанд. Худшиносиро ин мутафаккир чун суфӣни дигар аз он муҳим доништааст, ки инсон фарогирандаи тамоми хусусиятҳои олам аст. Донистани инсон

маънии дониستاني хамаро дорад ва инсон худро шинохта, аз тамоми зиштиҳои худ, ки Шамси Табрэзӣ онҳоро ба “тотори қахр” ташбеҳ кардааст, халос меёбад. Дар ҳамин замина ӯ, бо забони каме дурушти хосси худ, пайваста тарғиби дарёфтани худии инсонӣ мекунад: “Ин қадар умр, ки туро ҳаст дар тафаҳхуси ҳоли худ харҷ кун. Дар тафаҳхуси қидами олам чӣ мекунӣ? Шинохти Худо амиқ аст, ай аҳмак, амиқ туй, агар амиқе ҳаст, туй” [15; 282].

Доир ба арзишҳои ахлоқӣ ва аҳамияти онҳо барои даврони муосир бошад, чанд андешаи донишманди тоҷик Бурҳониддини Муҳаққиқ (с.в. 1240)-ро махсусан таъкид месозем. Дар ташаккули хулқи инсонии комил, аз нуқтаи назари мутафаккир, мақоми муҳит хеле назаррас аст. Аз ин рӯ, суҳбату ҳамнишинӣ бо уламо, дӯстӣ бо одамони покдоман дар инсон ахлоқи ҳамидаро ташаккул медиҳанд. Акси онро мутафаккир таҳти мазаммат қарор додааст: “Бо ноаҳл манишин, ки оташи ӯ чомаи ҷонро бисӯзад” [8; 37]. Дар тарбияи ахлоқи ҳамида Бурҳониддини Муҳаққиқ нақши оила ва волидонро низ хеле баланд меҳисобад. Волидон, аз диди ӯ, бояд он раҳнамое бошанд, ки фарзандон ба сӯи он ҳаракат намоянд, хулқу атвори онҳоро касб кунанд. Махсусан нақши падар барои ӯ хеле назаррас буда, дар бораи он мутафаккир менависад: «Худои таъолло туро ба дараҷаи падар бирасонад. Дараҷаи касе аз он зиёдат нест» [8; 24].

Бурҳониддини Муҳаққиқ инчунин тарғиби он мекунад, ки инсон бояд аз дил ҳасадро дур карда, ба комёбии одамони дигар ҳасад набарад. Ё худ, ғазабро дар дил роҳ надихад ва хусусан дар ҳолати ғазаб сухане нагӯяд, агар ҳақ ҳам бошад, чунки ин гуна сухан, ки аз оташи ғазаб дар гирифтааст, ҳатман сӯзанда хоҳад буд.

Дар саҳифаҳои «Маориф»-и Бурҳониддини Муҳаққиқ ба тарғиби ростиву росткорӣ, ба талқини сулҳу оштии ва дӯстию бародарӣ хеле зиёд дучор моем. Мафҳуми охирӣ – дӯстиро шарҳ дода, мутафаккир чанд нишонаи онро зикр мекунад. Аз ҷумла, «аз

нишонаҳои дӯстӣ аст, ки киро дӯст дорӣ, гуноҳи ӯ туро гуноҳ нанамояд» [8; 96].

Инҷо ҳаминро низ бояд тазаққур дод, ки таълимоти ахлоқии мутафаккир ҳамчун этикаи юнониёни қадим дар пояи эътидол қарор дорад, ё худ, дар ибрази ҳар гуна хулқи неке ӯ нигоҳ доштани як ҳадди муайянро талқин месозад. «Ҳар ҷо, ки эътидол мебошад, - менависад мутафаккир, - ҳеҷ зиёну фасод набошад» [8; 56]. Ба ҳамин сабаб он ахлоқи ҳамида, ки аз диди Муҳаққиқ, бе он инсонии комил ташаккул намеёбад, бояд ба ҳадди ифрот нарасанд. Чунонки мебинем, ин арзишҳои ахлоқӣ, ки дар антропологияи ирфонӣ мавриди баррасӣ ва шарҳу эзоҳи мутафаккирон қарор гирифтаанд, метавонанд, ки комилан барои инсонии муосир низ ба ҳайси арзиши воло хизмат намоянд.

Методи дигаре, ки зимни таҳқиқи антропологияи ирфонӣ метавонад ба натиҷаҳои назаррас роҳнамоӣ созад, ин таҳлили қиёсӣ ба шумор меравад. Чунон баррасӣ, агарчи аз солҳои 70-уми қарни гузашта дар илмҳои ҷомеашиносӣ тавсеаи зиёде ёфта бошад ҳам, он таърихи тулонӣ дорад. Тибқи ақидаи муҳаққиқон ҳанӯз дар осори файласуфи Юнони қадим Арасту (384 то мелод-322 то мелод), мутафаккири итолиявӣ Никколо Макиавелли (1469-1527) ва файласуфи фаронсавӣ Монтескйе (1689-1755) ба унсурҳои асосии он дучор шудан имкон дорад. Дар ҳар сурат, методи таҳлили қиёсӣ ба муқобилгузории як ва якчанд зухурот асос ёфта, тавассути он тафовут ва монандиҳои онҳо кушода мешаванд ва дар натиҷа масъала равшантар ва донишҳо дар бораи он муқамалтар мегарданд. Ҳамзамон, дар ҷомеашиносӣ методи таҳлили таърихӣ-қиёсӣ истифода мегардад, ки «усули омӯзиши қиёсии зухурот, ки дар вақт инкишоф меёбад, маҳсуб буда, тавассути он зухуротро метавон ҳам дар вақт (ба таври амудӣ) ва ҳам дар фазо (ба таври уфуқӣ) муқоиса намуд» [7; 103].

Ҳамчун намуна инҷо мехостем самаранокии таҳлили таърихӣ-қиёсиро дар мисоли баррасии баъзе ақидаҳои инсоншиносии Мавлонои Балхӣ нишон диҳем. Чунонки маълум аст,

муҳаққиқони имрӯз мавҷудияти ақидаҳои шабеҳи ӯро дар таълимоти файласуфи олмонӣ Г. Гегел (1770-1831), олими англис Ч. Дарвин (1809-1882) ва мутафаккирони дигари ғарбӣ дидаанд, ки чандон беасос ҳам нест, зеро, агар аз як тараф, ба эътиқоди донишманди собиқ шуравӣ И. Брагинский, умумияти шароити таърихи Эҳёи Шарқу Ғарб дар даврони гуногун ба ин монандӣ сабаб гардида бошад, аз тарафи дигар, синтези адабии афкори шарқиву ғарбӣ, ки дар даврони нави таърихи Аврупо ба вуқӯ пайваст, сабабгори ин шабоҳат аст [2; 295-299].

Дар ин росто дар бораи мақоми инсон дар таълимоти Мавлоно сухан ронда, муҳаққиқон ҳатман ба таҳаввули (эволютсияи) инсон аз ҷамодӣ то наботӣ, аз ҳайвонӣ то одамӣ, ки дар «Маснавӣ» равшан таъкид шудааст, ишора мекунанд, ки ба андешаҳои Ч. Дарвин пурра мувофиқат дорад:

*Омада аввал ба иқлими ҷамод,
Аз ҷамодӣ дар наботӣ уфтод.
Солҳо андар наботӣ умр кард,
Аз ҷамодӣ ёд н-овард аз набард.
В-аз наботӣ чун ба ҳайвон уфтод,
Н-омадаи ҳоли наботӣ ҳеч ёд...
Боз аз ҳайвонӣ сӯи инсонияш
Мекашад он холиқе, ки донияш*

[13; 4-3647-3649].

Дар баробари ин, вақте ки ба таълимоти умумии Мавлоно муроҷиат мекунем, пеш аз ҳама, мушоҳида мегардад, ки дар он Худо мавқеи асосӣ дорад. Вале ҳамзамон ҷои таъкид аст, ки Худошиносӣ ва худшиносӣ – инсоншиносии Мавлоно тақрибан муродифи ҳамдигаранд. Аз ин рӯ оне, ки олимаи олмонӣ А. Шиммел илоҳиёти Мавлоно ном ниҳодааст [16], дар асл инсоншиносӣ ӯст. Мавлоно пайваста таъкид месозад, ки инсон бояд ҷӯёи мардумӣ бошад, на гандумӣ ва ганҷро дар худ бичӯяд, на дар берун. Худшиносӣ барои ӯ беҳтар аз донишгари усули дин аст, зеро чун инсон худро бидонад, дигаронро медонад ва оқибати кор – Худоро. Барои Мавлоно аз худ гурехтан аз Худо гурехтан аст, таъвили худ беҳтар аз таъвили ахбор аст:

*Ҷони ҷумла илмҳо ин аст, ин,
Ки бидонӣ, ман киям дар явми дин*

[13; 3-179].

Ба ибораи дигар, чунонки барои файласуфи олмонӣ И. Кант (1724-1804) аз суолҳои «Чиро ман метавонам бидонам?», «Ман чӣ бояд кунам?», «Ба чӣ ман умед дошта метавонам?» ва «Инсон чист?» [6; 15], суоли охири аз ҳама суолҳои инсоният асосӣ, умдатарин аст ва инсоншиносӣ оламшиносист [6; 131], ҳамчунон худшиносӣ, инсоншиносӣ – «Ман киям?» барои Мавлоно Худошиносӣ аст.

Дар антропологияи ирфонии Мавлоно инчунин шайтон ва нафс душмани бадтарини инсон дар ниҳоди ӯ ҳисобида шудаанд. Нафс чун шайтон ҳилагар аст, бино бар ҳамин ҳалдарро дар чаҳми кӯдак ангубин менамояд, халифаро камтар аз магас нишон медиҳад ва чун хамру банг роҳи чашму гӯшро мебандад. Хулоса, нафс душмани маърифати ин оламу он олам барои ақли ҷузъист:

*З-он ки бо ақле чу ақле ҷуфт шуд,
Монеи бадфеълыву бадғуфт шуд.
Нафс бо нафси дигар чун ёр шуд,
Ақли ҷузъӣ отилу бекор шуд [13; 2-79].*

Мавлоно аз чор мурғе сухан мегӯяд, ки инсон онҳоро бояд бидушад – бат (хирс), товус (ҷох), зоғ (тамаъ) ва хурӯс (шаҳват). Ин чор мафҳум, агарчи ба мавзӯҳои ахлоқӣ ҳам ишораҳое доранд, барои мутафаккир, чун чор шабаҳи Ф. Бэкон (1561-1626) – шабаҳи навъ, ғор, майдон ва театр, омилҳои ҳалалрасони маърифати инсониянд. Аз ин рӯ, барои Мавлоно беҳтар он аст, ки ориф туъмаи гург гардад, на туъмаи нафс.

Чунин таносуб доштани ақлу нафс, ки дар боло аз он сухан рафт, ба андешаи мутафаккир, ба он мебарад, ки охири бар аввали аксар ғолиб меояд, аз ин рӯ шиори ҳар инсонии оқилу ориф бояд «Нафс куш!» бошад. Аз тарафи дигар, ин фаҳмиши таносуби ақлу нафс имкон медиҳад, таъкид созем, ки хирс, ҳаво, шаҳват ва ҳуди нафс дар таълимоти мутафаккир аз мақула ё категорияҳои ахлоқӣ ба маърифатӣ табдил ёфтаанд. Ин гуна фаҳмиш бошад, барои як қатор мувозот (параллелҳо) бо таълимоти файласуфи олмонӣ И. Кант асос медиҳад.

Чунонки маълум аст, И. Кант дар таносуби ақлу нафс инстинкт (шавқе, ки

бар объект то донистани он ба вучуд меояд), тамоюл (шавқи субъективие, ки пеш аз тасаввури худи объект пайдо мешавад) ва майл (шавқи ҳиссие, ки барои субъект қоида, одат шудааст)-ро чудо мекунад. Худи нафс бошад, барои ӯ майле ҳаст, ки «ба ақл дар ин ё он интихоб ҳалал мерасонад, ки онро бо ҳосили чамъи ҳамаи майлҳои дигар муқоиса намояд» [6; 347], «ақли субъект онро бо вазнинӣ пахш мекунад ё тамоман пахш карда наметавонад» [6; 326]. Дар баробари ин, И. Кант дар бораи аффе́ктҳо сухан гуфта, тахти ин маънӣ эҳсосеро дар назар дорад, ки субъектро аз ихтиёри тафаккур ва тасаввур дар бораи объекти шавк бозмедорад.

Нафс ва аффе́ктҳои И.Кант, чунонки таҳлилотӣ боло нишон медиҳанд, баробари маънии нафс дар таълимоти Мавлоноанд. Умуман, нафсу аффе́кт, аз диди И. Кант, инкишофёбанда, «варами саратонӣ барои ақли поки амалӣ» [6; 347] ҳастанд, нафс барои Мавлоно бошад, мори оқибат аҷдаҳошаванда аст. Ҳамчунин, ақидаи Мавлоно ва файласуфи олмониро он шабех мегардонад, ки барои ҳар ду ҳам нафс бо эҳсосу ақл алоқаманд аст, ҳалалдиҳандаи маърифат аст, фитран дар инсон вучуд дорад ва аз ҷанбаи ахлоқӣ дида, бештар ҷанбаи маърифатияш ҳувайдост.

Чунонки маълум аст, Мавлоно Балхӣ таълимоти анъанавии тасаввуфро дар бораи маърифати олам давом додаст, вале дар ин ҷода ӯ баъзе афкори хосса низ дорад. Аз ҷумла, мутафаккир бар он аст, ки ҳар маърифат аз шак сар мезанад ва ин суханонро бо таълимоти Р. Декарт (1596-1650) оид ба шакку шубҳа метавон қиёс кард:

*Ҳар киро дар ҷон Худо бинҳад маҳак,
Ҳар яқинро боз донад ӯ зи шак* [13; 1-8].

Сазовори таъкид аст, ки ин шаккокият аз тарафи Мавлоно на дар маърифати Ҳақ, балки ғолибан дар маърифати олами ҳиссӣ қорбаст мегардад. Вале ҳамзамон дар олам низ ҳақоқиқе ҳастанд, ки шаккокият нисбат ба онҳо ночост. Ин суханони Мавлоноро бо афкори файласуфи Ғарб Хосе Ортега-и-Гассет (1883-1955) дар бораи идеяҳо ва эътиқод («верование», бо «эътиқод» дар дин

набояд омехта кард – Х.З.) муқоиса кардан мумкин аст. Идеяҳо аз назари мутафаккири охири дар ҷараёни маърифат ба даст меоянд, дар эътиқодҳо бошад, инсон вучуд дорад – масалан, касе агар омодаи аз хона ба кӯча баромадан аст, аз худ ҳар гуна суолеро пеш аз хуруҷ мекунад, ба ҷуз аз суолҳои монанди «Ҳоло берун равамӯ он ҷо кӯча нест?». Ин гуна ҳақоқиқро инсон ба таври эътиқод қабул дорад, аз ин рӯ чунин суол ба худ намегузорад [11; 192]. Ба ҳамин монанд, эътиқоде, ки ба шак ҳеҷ эҳтиёче надорад, дар афкори Мавлоно воҷеҳӯрад:

Дар миёни рӯз гуфтан: «Рӯз қу?»,

Хеш расво кардан аст, ай тундхӯ [13; 3-180].

Чунин андешаҳои Мавлоноро, ки ба ғояҳо дар фалсафаи Ғарб зиёд шабоҳат доранд, доир ба масъалаҳои дигари антропологияи ирфонӣ ва фалсафӣ низ дучор шудан имкон дорад. Маҳз ҳамин аст, ки оид ба чунин ақидаҳои мутафаккир ҳатто баъзе ҳулосаҳои муҳолиғаомезеро низ воҷеҳӯрем: «...масъалаҳои зиёде, ки аз ҷониби Гегел ҳал шудаанд, Румӣ ханӯз 500 сол муқаддам гузошта ва қисман ... ҳал сохта буд» [1; 192].

Ба ҳамин тарик, таҳқиқи интиқодӣ, аксиологӣ ё арзишшиносии ғояҳои антропологияи ирфонӣ дар фалсафаи тоҷик дар асрҳои XII-XIII, инчунин истифода аз таҳлилии муқоисавӣ метавонанд, ки паҳлӯҳои пурарзиши ин таълимотро аз ҷиҳати дархӯр будани онҳо ба талаботи замони муосир ошкор созанд. Аз ин рӯ, истифода аз ин методҳои муосири муассир дар баробари баррасии маъмули методологияи методӣ, чун фаҳмиши материалистияи диалектикий моҳияти инсон, муносибати системавӣ, принципҳои таърихият, мантиқият ва ғайраҳо метавонад таҳқиқи антропологияи ифрониро ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ пурмаҳсултар гардонад.

Адабиёт

1. Богоутдинов А.М. Очерки по истории таджикской философии. - Сталинабад, 1961. - 332 с.
2. Брагинский И.С. 12 миниатюр. От Рудаки до Джами. - М., 1976. - 304 с.

3. Вильданов Х. С., Вильданова Г. Б., Сиргалина Л. Р. Особенности методологии аксиологических исследований // Вестник Челябинского государственного университета. - 2007. - №4. - С. 91-101.
4. Гулпинорлӣ А. Мавлавия баъд аз Мавлоно.- Техрон, 1366 ҳ.- 742 с.
5. Зиёӣ Х.М. Асосҳои фалсафаи таҳсилот. - Душанбе: Нигор, 2018. - 112 с.
6. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения. - Санкт-Петербург, 1999. - 471 с.
7. Моргачёва Е.Н. Сравнительно-исторический метод: обзор подходов к классификации в общественных науках // Вестник РГГУ. Серия «Психология. Педагогика. Образование». - 2016. - С. 102-114.
8. Муҳаққиқ Бурҳониддин. Маориф. - Техрон, бе соли нашр. - 238 с.
9. Одилов Н. Ҷаҳонбинии Ҷалолиддини Румӣ. - Душанбе, 1964.- 107 с.
10. Олимов К. Тасаввуфи Хуросон ва Мовароуннаҳр дар асрҳои X-XII. - Душанбе, 2019. - 332 с.
11. Ортега-и-Гасет Х. Идеи и верования // Избранные произведения.- М., 2000.- С. 404-436.
12. О терпении на пути поиска знаний // <https://azan.ru/durus/read/nastavlenie-33-o-terpenii-na-puti-poiska-znaniy-1619> (санаи мурочиат: 27.02.2023).
13. Румӣ Ҷалолудин. Маснави маънавай бо ҳафт китоби нафиси дигар. - Кобул, 1362 ҳ.- 662 с.
14. Саид Н.С., Зиёӣ Х.М., Курбонов А.Ш., Хуморов Д. Методологияи таҳқиқоти илмӣ. - Душанбе: ЭР-граф, 2020. - 176 с.
15. Табрэзӣ Шамс. Мақолот. - Техрон, 1349 ҳ.- 400 с.

16. Шиммел А. Шукуҳи Шамс.- Техрон, 1375 ҳ. - 885 с.

СОВРЕМЕННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ АНАЛИЗА СУФИЙСКОЙ АНТРО- ПОЛОГИИ

Зиёӣ Х.М.

В статье посредством использования методологии критического анализа, аксиологии и сравнительного анализа некоторые суфийские взгляды Бахоуддина Валада, Бурхониддина Мухаккика, Шамса Табрэзи, Мавлоно Джалолиддина Руми Балхи и др. о человеке подвергнуты анализу. На этой основе автор приходит к выводу, что эта форма исследования весьма действенна и эффективна, и дает возможность конкретизировать ценные взгляды и идеи суфизма о человеке и использовать их на практике современного времени.

***Ключевые слова:** суфизм, суфийская антропология, человек, методология, критический анализ, аксиология, ценность, сравнительный анализ.*

MODERN METHODOLOGY FOR THE ANALYSIS OF SUFI ANTHROPOLO- GY

Ziyoi Kh. M.

In the article, by using the methodology of critical analysis, axiology and comparative analysis, there are analyzed some of the Sufi views of Bahouddin Walad, Burhoniddin Mukhakkik, Shams Tabrezi, Mavlono Jaloliddin Rumi Balkhi and others about a person. On this basis, the author comes to the conclusion that this form of research is very effective and efficient, and makes it possible to concretize the valuable views and ideas of Sufism about a person and use them in modern practice.

***Key words:** Sufism, Sufi anthropology, man, methodology, critical analysis, axiology, value, comparative analysis.*

НИГОҶИ НАВ БА ЧАШНИ КӢҲАН

Раҳимов С. – д.и.ф., профессор, мудир Шуббаи фалсафаи фарҳанги Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ

Башарият ҳоло дар фазои зидди-ятҳои шадиду сангин қарор дорад. Оё Наврӯз метавонад на фақат маросими бошукӯҳ, балки ҳамчун маҷмӯи концепсияи нави фарҳангӣ, ҳамчун барномаи ваҳдати кишварҳо ва мардуми ҷаҳон барои ҳалли масоили мубрам ва доғи умумисайёравӣ гардад? Муаллифи мақола дар атрофи ин масъалаҳо андешаҳои хешро пешниҳод мекунад.

Калидвожаҳо: *Наврӯз, ҳавзаи Наврӯзӣ, Созмони Милали Муттаҳид, бӯҳронҳои экологӣ, садамаҳои техногенӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, адюн, фалсафа, андешаи нав, манфиатпарастии кишварҳои абарқудрат.*

Бо қарори Ассамблеяи Созмони милали муттаҳид (СММ) Наврӯз мақоми чашни байналмилалиро касб кард. Аммо ин мақом худ ба худ имкон намедиҳад, ки Наврӯз бо тамоми расму оин ва суннатҳои қадими қавмиаш якбора ҳамчун моли аҳли башар шинохтаву пазируфта шавад. Эълони Наврӯз ҳамчун чашнвораи умумибашарӣ, альон фақат таманниёт аст, эълон аст. Барои воқеан умумибашарӣ шудани ин чашнвора мебояд хидмати зиёд кард. Ва пеш аз ҳама ин масъулият бар дӯши мо – насли меросбарони бевосита ва созмондихандагони он меистад. Дар ин раванд арзиш, мундариҷа ва шакли расму русум ва идеяи Наврӯз ҳамчун як падидаи мураккабу мукаммали фарҳангӣ мебояд дубора аз дидгоҳи нав, аз дидгоҳи имрӯзу фардои аҳли башар таҷдиди назар гардад. Зиёда аз ин Наврӯз бояд на фақат маросими бошукӯҳ, балки ҳамчун маҷмӯи концепсияи нави фарҳангӣ, ҳамчун барномаи ваҳдати кишварҳо ва мардуми ҷаҳон барои ҳалли масоили мубрам ва доғи умумисайёравӣ гардад. Ногуфта намонад, ки Наврӯзе, ки мо

альон чашнаш мегирему мегирифтем, аз оғоз аслан мағз андар мағзаш чунин арзишҳои бунёдиро дошту дорад. Ҳанӯз аз гузаштаи хеле дур, аз замоне, ки ин маросим таъсис меёфт, масъалаи пос доштан, эҳтиёт кардани обу оташу ҳавою замин аз арзиш ва тарғиботи бунёдии ин чашн доништа мешуд. Парастии инсон, рӯҳияи одаму одамият аз ҳадафҳои калидии Наврӯз буд ва чунин то кунун монда аст. Аммо инчо суол меояд, ки агар ин тавр бошад, чаро Наврӯз то ин дам мақоми умумибашариро касб накард ва танҳо акнун дорад пазируфта мешавад?

Дар ҷавоб аввал чунин андешаҳо пеш меоянд: то кунун ҷаҳон яклухту якдил набуд. Ҷаҳонро ҳисси худнамоӣ ва худбинии кишварҳои абарқудрат, ҳисси шовинистӣ ва национализм, ҳисси экстримизми динӣ ва муборизаи идеологияҳои ба ҳам зид пора-пора намуда буданд.

Магар имрӯз мо аз ин монеаҳо раҳо ёфтаем? Не, албатта! Вале кунун ҷаҳон ба марзе расидааст, ки агар мо боз амбитсияҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, динӣ ва наҷодии хешро пофишорӣ кунем, аз аспии хусумату худбинӣ нафароём, ногузир ҳама мағлуб хоҳем шуд. Чунки дар лаби варта истодаем.

Башарият ҳоло дар фазои зидди-ятҳои шадиду сангин қарор дорад. Аз дастовардҳои илмию техникаи инсонҳо на фақат бурд карданд, сифат ва мазмуни маишаташонро беҳтар сохтанд, балки фочиаҳо, фалокатҳоро низ ба вучуд оварданд. Истифодаи бераҳмонаву беандоза ва ғаразноки захираҳои табиӣ ва нерӯи инсонӣ табиати Заминро ба вартаи нестӣ ва инсониятро ба мариҷаҳои марговари нав овардааст. Васвасаи мусаллаҳшавӣ, ҷамъ овардани яроқи ядрой, кимёӣ, биологӣ ва амсоли ин яроқҳои махви умум таҷдиди дар як

лахза несту нобуд кардани сайёра ва инсонро мекунад. Тачриба нишон медиҳад, ки ҳеҷ ягон технология ё омили ба истилоҳ комили назоратӣ ба пуррагӣ кафолати аз ин гуна хатар эмин мондани моро дода наметавонад. Борҳо шудааст, ки техникаву технологияи навину мӯчизанамо аз зери назорти инсонӣ баромада, ба сараш фалокатҳои сангин овардааст. Ба ин фоҷиаи Чернобил, Истгоҳи барқии атомии Чопон, фалокати самолёту ракетаҳо, ғарқшавии киштиҳои ядроии зеру рӯи обӣ, садамаи қатораву автомобилҳо далолат медиҳанд. Дар паҳлӯи ин ҷангҳо, инқилобҳои иҷтимоию сиёсӣ, шумораи зиёди амалиёти экстремистӣ-террористӣ, истеъмоли бемеъёри маводи мухаддир, тазодҳои сиёсиву динӣ, идеологӣ-босуботии ҳаёти инсонҳоро саҳт коста кадаанд. Илова бар ин инсон доништа ё надоништа беист ва баъзан ваҳшиёна табиату заминро истисмор мекунад, технологияи барқароршавӣ ва мувозинати мавҷудияти табиии набототу ҳайвонот ва низомҳои геологиро риоя намекунад. Натиҷаи ҳамаи ин фалокатҳо ин аст, ки мувозинати экологӣ вайрон шуда, шумора ва ҳаҷми фалокатҳои табиӣ зиёд мешавад. Бахрҳо, рустаниҳо, ҳайвонот, фарҳангҳои асили гузашта дар натиҷаи амалиёти ваҳшиёнаи мо инсонҳо бебозгашт аз байн мераванд.

Ҳамин вазъияти ташвишовар равони инсонии имрӯзаро низ таъғир додааст. Ў дигар он оптимизми пешинаро надорад. Дилаш пур аз изтироб аст. Агар кишварҳои сайёра, қавму миллатҳо, дину хизбҳои сиёсӣ амбитсияҳои худбинии худро як сӯ гузошта, ба ҳалли ин проблемаҳои сарбастаи глобалӣ ба ҳам наоянд, фоҷиаи умумисайёравӣ ногузир хоҳад шуд[1].

Такрор шавад ҳам лозим аст ба таъкид, ки идеяи ба ҳам омадан дар масъалаи пос доштани эҳтиёт кардани обу оташу ҳавою замин, эҳтиром гузоштан ба мавзеи зисти инсон, эҳтиром гузоштан ба худи инсон, ба набототу ҳайвонот мундариҷаи бунёдии Наврӯз аст. Мутаассифона, ғарбгарой ё шарқгаройҳо ба мардуми ҷаҳон имкон намедиҳанд, ки ин идеяҳои созандаву оптимистонаи Наврӯзро бипазиранд ва

ба ҳам оянд ва саъй кунанд, то ҳама нерӯҳои созандагӣшонро ба ҳалли муаммоҳои сарбастаи умумиҷаҳонӣ равона созанд.

Аммо табиист, ки аз ин дидгоҳ, аз дидгоҳи умумибашарӣ ва ҳам аз рӯи ҷаҳонбинии имрӯза, бо назардошти дастовардҳои илмӣ ба ин арзишҳои бунёдии Нарӯз агар назар кунем, мебинем, ки онҳоро таҷдиди назар бояд намоем, ин арзишҳоро мазмуни нав, мушаххасу илмӣ бояд намоем, онҳоро аз ғубори асотирӣ, архаизм, ҷанги таърихи кӯҳангашта тоза карда, ба Созмони Милали Муттаҳид консепсияи нави Наврӯз, консепсияе, ки қобили қабули ҷаҳонӣён бошад, пешниҳод кунем. Аз ин вачҳ табиист, ки Наврӯз минбаъд набояд дидгоҳ ва фарҳанги як наҷоду минтақа бошад. Наврӯз метавонад ва бояд минбаъд маросим ё беҳтараш ҷашнвораи умедбахшу созандаи ҳама одамони саёраи азияткашандаи мову шумо гардад. Наврӯзи нави умумибашарӣ бояд на фақат шиору ҳидоят кунад. Балки барномаи дақиқа бошад барои амал, барои корҳои созандагӣ – дифоъи флора ва фаунаи сайёра, экология, экологияи на фақат табиат, балки экологияи фарҳанги одамият. Мо мебояд барои маҳви гурӯҳнагӣ, бесаводӣ, бемориҳои сирояткунанда ба ваҳдат оем. Мо бояд ҷангҳоро дар сайёра қатъ кунем. Яроқҳои ядроию кимёиву биологӣ ва амсоли инро нобуд созем. Мисли шоҳзодаи кӯчаки Экзюперӣ ҳар субҳ гулҳоямонро об диҳем, сайёраамонро рӯбу чин намуда, ҳусни тоза бахшем...

Ин гуфтаҳо гӯё гӯишҳои мутантани шарқиро мемонанд ва бӯи утопизми суннатиро доранд. Дуруст аст. Вале ҷоъраи дигар нест. Мо бояд ба оянда нигоҳи нек дошта бошем. Мо бояд консепсияи наву воқеӣ ва илмии Наврӯзро бо маслиҳати якдигар таҳия кунем ва ба ҷаҳонӣён пешниҳод намоем.

Хуб, агар муқарризини ин идея намехоҳанд, ки Нарӯз ҷунин барномаи бозсозии ҷаҳон бошад, бигуздор консепсияи худро пешниҳод намоянд. Вале масъалаи начоти ҷаҳон дар он чизи дигар мебояд ҳамон бошад, ки оидаш дар боло гуфтем. Аммо дар баробари ин ҷӣ хоҷат ба барномаи нав бо номи дигар,

дар сурате, ки Нарӯзи абадзиндаи бостонӣ ин идеяҳоро дар худ ғунҷондааст ва ба истилоҳ мақоми ҷаҳонӣ дорад ва қисми зиёди шарқӣён онро пазируфтаанд ва ҷашн мегиранд?!

Хуб, ғӯем, ки мову шумо ба таҳияи барномаи мушаххаси Наврӯзи умумибашарӣ шуруъ намудем. Чӣ чизҳои воқеиву дақиқро пешниҳод карда метавонем, ки қобили қабули ҷаҳонӣён шуда тавонад?

Чанде пеш ман ба Улан-Батор (пойтахти Муғулистон) сафари хидматӣ доштам. Онҷо суннате хаст, ки ҳар ҳафта як рӯзи ғайрикӯӣ дар шаҳр рӯзи бе мошин эълон мешавад. Мардум дар кӯчаҳои шаҳр бе мошин сайру гашт мекунанд.

Оё имкон дорад, ки ба ҳамин монанд барномаҳои мушаххас оид ба экология, мавриди тамокукашӣ, ё амнистияи маҳбусон, рӯзи дарахтшинонӣ ва ҳам обод кардани боғу гулгаштҳо, моҳи март моҳи оташбаси ҳама гуна ҷангҳо, рӯзи ҳашар, рӯзи оши хайрия ба ҳама ғуснағону бенавоён, рӯзи маҳви камбизотӣ, рӯзи ба истифода додани бинои нав, корхонаи нав бо технологияи муфиди экологӣ ва амсоли ин ҷорабинихоро ба барномаи Нарӯзи умумибашарӣ пешниҳод намоем?!

Вобаста ба ин суоли дигар ба миён меояд. Фарз кардем, ки мову шумо ин концепсияро ба СММ пешниҳод кардем ва ин ташкилоти бонуфуз аз минбари худаш онро эълон намуд. Оё дар асл ин даъватҳо сад ғоиз ҳам набошад то андозае дар тамоми кишварҳо риояву амалӣ мешуда бошад?

Ин масъала низ аз масъалаҳои сарбаста аст.

Чӣ кор бояд кард, то инки концепсияи нави Наврӯз ҳамчун барномаи гомҳои аввалини наҷоти башар шинохта ва пазируфта шавад? Кадом нерӯи интеллектуалии бунёдиро мо бояд дошта бошем, ки болотар аз ғурури миллӣ, динӣ, идеологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ буда бошад ва содиқона ин маромро пиёда созад? Чӣ кор бояд кунем, ки идеяҳои таҷлилшудаи Наврӯзи нав ба ҳайси императив (дастурҳои бебаҳс барои амал) шинохта ва амалӣ шаванд?

Мутаассифона, ман ба ин суолҳо посух дода наметавонам.

Бе шакл ҳизбҳои сиёсӣ дар тафаккури кунунии худ чунин кудрати муттаҳидкунандаро надоранд, вагарна ҳизби сиёсӣ намешуданд. Баъдан, ман ҳизби коммунистиро нақд карданӣ нестам, вале воқеият дар садаи XX ҳамин шуд, ки геғемонияи ин ҳизб башариятро ба ду системаи ба ҳам зид ҷудо кард. Дар натиҷа тири ормонҳои неке, ки коммунистон эълон доштанд, ҳок хӯрду шумора ва набзи проблемаҳои глобалии башарият зиёд ва тезу тундтар гардиданд.

Дар ҳамин асос, фикр мекунам, ҳизбҳои сиёсӣ дар қори ба ҳам овардани аҳли башар кӯмак карда наметавонанд.

Аниқ аст, ки дин низ дар ин ҷода ба мо кӯмак карда наметавонад. Сабаб натавонӣ дар гуногунии адюн, балки боз дар *моҳияти* имону боваровариҳои инсон нухуфта аст. Инсонии имрӯза, ки бештар бамаърифат аст, тафаккур ва ҷаҳонбинии дунявӣ дорад. Вай альён ба таассубу афсонаҳои динӣ бештар шакл дорад. Тафаккури динӣ дар инсонии оддӣ муосир ғолибан сифати теологӣ дорад, на таассуб. Ў бештар ба моҳияти дин назар мекунад, на афсонаҳои динӣ. Фикр мекунам, ин чиз ҳам аз таъсири пурқувват шудани ғоизи таҷрибаи воқеъбинӣ ва маърифату ҷаҳонбинии илмӣ аст...

Ҳамин тариқ, мутаассифона, дин низ нақши нерӯи муттаҳидкунандаи қулли башарро бозида наметавонад.

Умед ба фалсафа бастан ҳам қори хом аст. Ҷаро?

Фалсафа низ мактабу тамоилҳои мухталиф дорад. Ва ҳам кам мактабҳои фалсафие ҳастанд, ки аз муаммоҳои доғи инсонӣ мушавваш шуда, ҷавоб ғуфта тавонанд. Фалсафаи муосир имрӯз ба бӯҳрон дучор омада, ба реформа ҷиддӣ ниёз дорад. Фалсафаи имрӯз ба истилоҳ «пир» шудааст, сахт академӣ ё сахт «илмӣ», муҷаррад (абстрактӣ) гардидааст. Вай ғолибан инсонро ҳамчун моли сирф иҷтимоӣ мебинад ба ӯ ҳамчун ба падидаи стандартии пешбинишаванда назар мекунад. Ин тамоил хусусан дар фалсафаи сотсиологӣ, сотсиологияи амалӣ бештар возеҳ мегардад. Фалсафаи имрӯза рӯҳи феноменологӣ ва антропо-

логии худаширо аз даст дода истодааст. Миёни фалсафа ва инсоне, ки аз ин фан пурсиданҳо дорад, муколама вучуд надорад. Фалсафа бо инсон диалог надорад, фазои интерактивӣ аз байн рафтааст. Яке аз романтикҳои асри XVIII Фридрих вон Гарденберг бо тахаллуси Новалис гуфта буд, ки фалсафа як рӯз не як рӯз дубора дар он тарзе, ки пайдо шуда буд, дубора эҳе мешавад. Дар оғоз фалсафаро фарде муаррифӣ мекард – кохин, шахсе, ки ҳам ҳақим буду ҳам шоир ...

Шояд имрӯз ҳамин пешгӯии Новалис амалӣ шудааст. Дар ҳар сурат мушоҳида шудааст, ки доираи хонандагонии Федор Достоевский, Лев Толстой, Нитше, Сартр, Камю, Ортега-и-Гассет ва амсоли ин ашхоси нависандагоне, ки фалсафаашонро дар шакли асарҳои бадеӣ пешниҳод мекунанд, зиёд шудааст. Ин нависандагони файласуф содда, образнок дар мавриди масоили доғ баҳс мекунанд. Ин файласуфон бо инсон барои бо ӯ муколама оростан ва барои дифоии ҷаҳону арзишҳои ӯ талош мекунанд...

Шояд набудани ҳамин муколамаи фалсафӣ ё бо ҳам ҳамнафас нашудани аҳли дин ва инсон бошад, ки фард ба сарчашмаҳои фарҳангии ҳанӯз зинда роҳҳои раҳӣ аз бӯҳрони ҷаҳонашро мечӯяд?!

Ва инсон дар ин ҷустуҷӯҳои боз роҳҳои ғайримантикӣ, ирфонӣ мечӯяд, худаширо дар бораи фиристодагони сайёраҳои дигар афсона ё асотир эҷод менамояд, ё дидаву дониста бо ҳамин маърифати дунявиаш, ҷаҳонбинии ғолибан илмиаш ба фолбину астрологҳо ва амсоли ин авомфиребон муроҷиат менамояд.

Хуб, ин баҳсест алоҳида. Дар ин раванди андеша ҳамин нукта муҳим аст, ки фалсафа ва дин низ инсонҳо, кишварҳо, минтақаҳо, дар маҷмӯъ кулли аҳли сайёра ба ҳам овардаву ба ҳалли масоили доғи башарӣ ҷалб карда наметавонад.

Чӣ бояд кард? Ку нерӯе, ки ҳамаи моро муттаҳид созад ва мо аз як гиребон сар бароварда, масъалаҳои ташвишовари глобалиро ҳал намоем?

Мо бояд аз ҳама гуна имкониятҳои дар ин мазмун вучуддоштаро истифода намоем.

Альон нерӯи воқеию шинохташуда Созмони Милали Муттаҳид ва ЮНЕСКО мебошанд. Ногуфта намонад, ки дар лаҳзаҳои бисёр ҳассоси таърихӣ кишварҳои абарқудрат ё қувваҳои зишткори экстремистӣ муроҷиату даъвати Созмони Милали Муттаҳид ва ё ЮНЕСКОро напазируфта, аз амалии зишти хеш худдорӣ намекунанд. Вале дар мавридҳои бештар ин ду созмони бонуфузи байналмилалӣ ба ҳалли масъалаҳои сайёраи мову шумо саҳми босазо мегузоранд. Аз ин рӯ месазад, ки умед бештар ба ин созмонҳо бибандем ва концепсияи нави фарҳанги Наврӯзро маҳз ба ин созмонҳо пешниҳод намоем.

Масъалаи дигар дар *ҷиддият ва сифати* пешниҳодҳо ва ҳам *механизмҳои* амалӣ гардондани онҳо мебошад. Теъдоди омилҳо инҷо чӣ гуна бояд бошад?

Омили асосӣ дар ин раванд – таъя ба дастоварҳои илмӣ ва ҳам плюрализми фарҳангии мебошад, ки ҷавҳараш ба инсондӯстӣ ва созандагӣ мусоидат мекунад

Вале омили аз ҳама муҳим ин диди нав аст, диде, ки мутобиқи набзи имрӯзи ҷаҳон мебошад...

Табиист, ки дар ин раванд гоми аввал ва ибратбахшро мебояд барандагони суннатҳои ин ҷашнвора – яъне мардуми форсигӯ ва ҳамаи он кишварҳои, ки анъанавӣ дар ҳавзаи Нарӯзро қарор доранд.

Маҳз ҳамин кишварҳо бояд хонаи худро ба пешвози Наврӯз тамиз созанд, масъалаҳои ҳалношударо баррасӣ ва ҳал намоянд. Маҳз минтақае, ки дар он ҳар сол Наврӯзи хучастапай қадам мезанад, ба ҳам ваҳдат кунанд, аз даъвою хусуматҳои иқтисодиву сиёсӣ ва сарҳадӣ даст кашанд, ба ҳам сулҳ кунанд, якдигарро бубахшанд, олами сангдилоро бишкананд ва меҳрро дубора омилу олиҳаи муошират бишносанд. Меҳру созандагиро. Минаҳои дар марзҳо бударо бардоранду нобуд намоянд. Якҷоя муқобили камбизоатӣ, маризиҳои сирояткунанда, масоили экологӣ, террориз-

му амсоли ин зиштиҳо муборизаи беамон баранд.

Маҳз минтақае, ки он ҷо Наврӯз меояд, бо ҳам барномаҳои умумӣ доир карда, ба ҳамдигар оғӯши хешигариву ҳамсоғарӣ бикшоянд.

Ман хушнудам аз он, ки ҳамин гуна ташаббуси Наврӯзиро кишвари мо зоҳир карда истодааст. Консертҳои муштарак, фестивалҳо ва мусобиқаҳои варзишӣ, ташрифи меҳмонони кишварҳои ҳамсоғ суннати хуби Тоҷикистони азиз гаштааст.

Хушнудам аз он, ки он чизҳое, ки сараш андеша доштем, нишонаҳои пайдашавиашро зоҳир мекунад. Муҳи-маш қадам задан аст. Бояд қадам зад...

«...Биё рӯхсат деҳ, эй оқо,

Сухан аз хештан гӯем!

Кунун ид аст.

Наврӯз аст!

Баҳор аз роҳ меояд.

Ту ки Заҳҳокро рондӣ,

Биё инак Фаридун бош!

Башиоратовари авфу гузашту

меҳрбонӣ бош...» [3]

Эзоҳ:

Муфассал оиди ин андешаҳо ниг.: Эстетика природы.- М.,1994. 230с.

Ин маърифатро вай на танҳо дар мактаб, балки тавассути телевизион, радио, технологияи модерни маишӣ, ки барои истифодаи онҳо саводи чандон комил муҳим нест, пайдо мекунад. Ин маърифатро вай бевосита ҳамчун сокин, ҳатто аз ҷазои ҳуди шаҳрҳо, иморатҳои он, тартибу низоми шаҳрӣ, ки ба шаҳрвандон “хомӯшона” бидуни ихтиёри ӯ талқин месозанд, пайдо мекунанд.

Шеър аз Аҳмади Шомлу.

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ДРЕВНИЙ ПРАЗДНИК

Рахимов С.

Человечество в настоящее время находится в атмосфере суровых противоречий. Может ли Навруз стать не только славным обрядом, но и инициатором новых культурных концепций, программой единения стран и народов мира для решения насущных вопросов и проблем всей планеты? Автор статьи представляет свои мысли по этим вопросам.

Ключевые слова: Навруз, страны сообща, празднующие Навруз, ООН, экологические кризисы, техногенные катастрофы, политические партии, религия, философия, новое мышление, амбиции сверхдержав.

A NEW LOOK AT THE ANCIENT HOLIDAY

Rahimov S.

Humanity is currently in an atmosphere of severe contradictions. Can Navruz become not only a glorious rite, but also an initiator of new cultural concepts, a program for uniting countries and peoples of the world to solve pressing issues and problems of the entire planet? The author of the article presents his thoughts on these issues.

Key words: Navruz, countries celebrating Navruz together, UN, environmental crises, man-made disasters, political parties, religion, philosophy, new thinking, super-power ambitions.

МАЪЛУМОТИ АНТРОПОЛОГӢ ОИД БА СИСТЕМАИ ХИРАДИ ИНСОН

Музаффар М. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор, директори
Маркази антропологияи АМИТ

Дар мақола сухан дар бораи хиради инсон, таркиб, яъне сохтор ва вазифаҳои хирад меравад. Муаллиф кӯшиши намудааст, ки ҷанбаҳои равоии хирадро дар шакли ҷудогона шарҳу тафсир намуда, тафовути равандҳоро аз ҳолат ҷудо созад. Масъалаи қувваи нисбӣ доштани ҳар як элементи хирадро арзишгузорӣ намояд ва мавқеи онҳоро дар системаи хирад равшан созад.

Калидвожаҳо: хирад, интеллект, ҳуш, ҳисси худӣ, “ман”-и худӣ, “ман”-и моҳиятӣ

Хирад яке аз сифатҳои табиату моҳияти инсон аст. Агар мавқеи се сифати табиат ва моҳияти инсон – ҳастӣ, хирад, озодии ўро таҳлил намоем, ба назар мерасад, ки хирад сифати дараҷаи дувум (пас аз ҳастӣ) ҳисобида мешавад. Аз ин рӯ, хирад ҳамчун қувваи кайҳонӣ ва инсонӣ баробари судури олами моддӣ худ ошкор шудааст.

Хирад ҳамчун система аз равандҳои ёрирасон ва нисбатан мустақил иборат аст. Ин равандҳо ҳамчун таркиб ҳар кадоме вазифаи хос дошта, дар якҷоягӣ системаи хирадро ташкил додаанд. Ҳангоми ташҳиси табиати шахс донишмандони система ва равандҳои хирад зарур ва ҳатмист. Маҷмӯи равандҳои хирад “сарҳад” ва ҳолатҳои равоиро муайян месозанд. Гарчанде, ки ин маҷмӯъ аз раванд ва ҳолатҳои нисбатан мустақил иборат бошад ҳам, онҳо равандҳои ҷузъии хирадро ташкил дода, берун аз системаи он амал карда наметавонанд. Дар ҳар сурат, омӯзиши раванд ва ҳолатҳои равоӣ барои дарки системаи хирад зарур аст. Акнун равандҳои системаи хирад гуфта, чиро дар назар доранд?

Бояд қайд намуд, ки хирад қобилиятест, ки тавассути он дарки олами зоҳири ботини инсон ва олами

моддӣ муяссар мегардад. Аз тарафи дигар, хирад худ қувваест дар ҷисми инсон, ки тавассути он ҷисму равони инсон қобили зинда будан ва амал карданро доранд. Бинобар ин хирадро моҳияти инсон меҳисобанд. Дар таркиби хирад пеш аз ҳама фаъолияти ҳиссиёт ба назар мерасад [1].

Олами берунаро бо панҷ узви анатомӣ, ки маҷмӯи ҳиссиётро ташкил медиҳанд, дарк менамоянд. Ҳиссиёт иборат аз панҷ қобилият, яъне шундан, дидан, ламс, лаззат бурдан ва бӯйро фаҳмидан иборат мебошад. Узвҳои анатомӣ (гӯш, чашм, пусти бадан, забон, бинӣ), ки дар онҳо 5 қобилият ниҳонанд, асоси моддӣ ҳиссиёти панҷгона ҳисобида мешаванд [2].

Ҳуш яке аз ҳафт атрибути хирад ба ҳисоб меравад. Вазифаи аввалиндараҷаи ҳуш ба низоми муайян даровардани ҳиссиёти панҷгона мебошад. Дар раванди дарки олами беруна узвҳои хис дар шакли ҷудогона, яъне новобаста аз якдигар, ба ҳуш дар бораи шакл, ранг, садо ва дигар сифатҳои объект ахборот пешниҳод менамоянд. Пас аз пешниҳод намудани ахбори лозимӣ, ҳуш бо низоми пайдарҳамӣ онро ба интеллект пешкаш намуда, омодаи ахбороти навин аз ҳисси дигар мегардад. Дар ҳайвонот бошад, вазифаи интеллектро ҳуш ба зимаи худ гирифтааст. Узвҳои ҳис “дарвозае” мебошанд, ки бо воситаи онҳо ҳисси панҷгона вориди майдони ҳуш мегарданд. Маълумоти аз олами беруна ба системаи хирад воридшаванда ҳатман бо ин “дарвоза” раҳсипор буда, сӯйи интеллект равона аст.

Интеллект ҳамчун мушовири хирад ҳамагуна таҷрибаи гузашта ва имконият аз ояндаро дар хотир дорад. Хотира низ аз ҳисоби маълумоти аз интеллект бадастомада бойгонии худро қавӣ мегардонад. Интеллект дар алоқамандӣ

бо хотира, танҳо вазифаи дар худ нигоҳ доштани маълумоти аз ҳуш гирифтаре иҷро менамояд.

Хаёл бошад, дар асоси тасаввуроти дар хотира нигоҳдошта, худ қобилияти образҳои гуногун офариданро пайдо мекунад.

Нооромии хаёл ҳамеша дар сурат гирифтани фикрҳои навин аён аст. Бояд дар назар дошт, ки тасаввур барангезандаи фикр ба ҳисоб меравад.

Интеллект ҳамгуна ҷанбаҳои маълумоти аз ҳуш воридшударо дар тарозуи се ченаки вақт: гузашта, ҳозира ва оянда санчида, ба хирад пешниҳод мекунад.

Ҳамчун “дӯсти қадрдон”, интеллект ҷисми инсонро ба коре равона намуда, худро бетараф ва беғараз мегарад.

Ҳисси “худӣ” бошад, ҳамчун ҳолатҳои нисбатан мустақил ва пойдор, хоҳишманди ба худ тобеъ намудани равандро дорад. Дар раванди тобеъ гардонидани андешаҳо ҳамон фикреро мепазирад, ки ба ӯ қобили қабул бошад.

Бо ибораи дигар, ҳисси “худӣ”-ро консепсияи “ман” низ гӯянд. Танҳо ҳисси “худӣ” фаҳмиши мучаррад ва ҷудогона будан аз махлуқҳои дигарро дар ҷисми инсон мепарварад. Тавассути ҳисси “худӣ” инсон мучаррад вориди ҷаҳони моддӣ мегарад. Ҷавҳари ҳисси “худӣ”-ро “ман”-и моҳиятӣ ташкил медиҳад. Ҳама амали инсон дар “ман”-и моҳияти сабт мегарад. Амалҳои, ки аз тарафи “ман”-и моҳияти ҳамчун амали мусбат пиндошта мешаванд, инсонро ба ҳолати кайфият ва ҳисси бениёзӣ омода месозанд. Амалҳои муҳолифи “ман”-и моҳиятии суратгиранда ба ҳолатҳои манфӣ оварда мерасонанд. “Ман”-и моҳиятӣ асосан аз раванд ва ҳолатҳои ҳисси озод ва бениёз аст.

Дарки ҳисси ҳушро фаъол гардонидани, нусхаи дуҷуми ангезандаро ба интеллект ва ҳисси “худӣ” ва баъдан ба майнаи сар медиҳад. Қувваи олами беруна, ки берун аз ҷисми инсон вучуд дорад, тавассути узвиҳои ҳис ва системаи асаб ҳамчун дигаргунии нав ба доираи хирад ворид мегарад.

Дарки олами беруна дар ҳақиқат дигаргуниест, ки тавассути таъсири

олами беруна дар системаи хирад мақоми худро пайдо мекунад. Масалан, на овози аз олами берун ба гӯши инсон расида, балки набзи электромагнитии системаи асаб, ки сурати лапишро бо садои аз берун воридшуда инъикос менамояд, сабаби дарки садо мегарад.

Ин буд маълумоти мухтасар дар бораи тартиби қори элементҳои системаи хиради инсон.

Адабиёт

1. Залманов А. Тайная мудрость человеческого организма. - Минск, 1993. - 271 с.
2. Музаффар М. Антропологияи ориёӣ. - Душанбе, «Дониш», 2006. - 124 с.
3. Музаффар М. Системная антропология. - Душанбе, «Дониш», 2021. - 218 с.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ СВЕДЕ- НИЯ О СИСТЕМЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКО- ГО РАЗУМА

Музаффар М.

В статье речь идет о структуре и функции человеческого разума. Автор попытался охарактеризовать различные аспекты разума, показать соотношение психических процессов и состояний. Освещается вопрос об относительной силе каждого разумного элемента, о конкретизации места и роли отдельного элемента в системе разума.

Ключевые слова: разум, интеллект, рассудок, чувство “я”, эгоистическое “я”, ощущение эго, сущностное “я”.

ANTHROPOLOGICAL KNOWLEDGE ABOUT THE HUMAN MIND SYSTEM

Muzaffar M.

The article is about the structure and function of the human mind. The author tried to characterize various aspects of the mind to show the correlation of mental processes and states. Highlighted the question of the relative strength of each element of the mind, with the specification of the place and role of specific element in its system.

Keywords: mind, intellect, reason, sense of “Ego”, egoistic “Ego”, feeling of Ego, essential “Ego”.

АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ – ЭНСИКЛОПЕДИСТ ВА МУҲАҚҚИКИ ДАҚИҚНАЗАРИ ОСОРИ ИЛМИВУ ФАРҲАНГИИ ҶАҲОН

Чонбобоев С. – н.и.ф, ходими калони илмии Маркази синошиносии ИФСҶ АМИТ

Пешиноҳоди муштараки Тоҷикистон, Эрон ва Ўзбекистон барои таҷлили 1050-солагии донишманди сариносии тоҷику форс Абурайҳони Берунӣ ба Феҳристи ҷашнвораҳои ЮНЕСКО, ки дар солҳои 2022-2023 таҷлил мешаванд, ворид гардиданд. Ин тасмим дар ҷаласаи 41-уми Конфронси генералии ЮНЕСКО тибқи тавсияи Шӯрои иҷроияи ЮНЕСКО ва қарори 41 С/15-и Конфронси генералӣ ҳосил шуд.[11]. Мутафаккири тоҷику эронӣ ва форсизабон, олими энциклопедист Абӯрайҳони Берунӣ (973-1048) зода Хоразм аст. Ӯ дар чандин соҳаҳои улуми асрҳои миёнаи Шарқи исломӣ, аз ҷумла дар соҳаи таърих, мардумшиносӣ, ҷуғрофия, забону адаб, нучуму ҳайат, ҳисобу арифметикӣ, механика, геодезия, минералогия-илми ҷавоҳир, фармакология, геология беш аз 140 асар илмӣ офаридааст.[15:3-21]. Забони модарии Абурайҳон хоразмӣ, шоҳе аз забонҳои эронӣ аст. Осори худро ӯ ба забонҳои форсӣ ва арабӣ эҷод кардааст. Умдатарин осори Абурайҳон «Таҳқиқ мол ул Ҳинд», «Қонуни Масъудӣ», «Ат тафҳим», «Ал ҷамоҳир фил маърифат ул ҷавоҳир», «Ас-сайдана фи-т-тиб», «Осо-ул-боқия ан ул-қурун ал-ҳолия», «Таҳдид ниҳоят ал-амокин ли тасҳеҳ масафат ал-масакин» ва «Мукотибот» мебошанд. Берунӣ ва Абуалӣ ибни Сино бунёдгузори тафаккури таҳлилӣ-илмӣ дар Осӣи Марказӣ ва Эрон буданд, кишифоте, ки онҳо ҳанӯз дар асрҳои X-XI пешиноҳод намуданд, заминаи инқилоби баъдинаи илмӣ-технологӣ дар Аврупо гардид. Насли имрӯза ҳам бояд аз ин осор дар рушди ҷаҳонбинии илмӣ бархурдор бошад.

Калидвожаҳо: Берунӣ, энциклопедизм, забони хоразмӣ, нахустасос, кайҳонмехварӣ, хуршедмехварӣ, инқилоби илмӣ, ҷаҳонбинии илмӣ.

“Ман ончиро, ки яқин бад-он пайдо накардаам ва дар ин боб чизе аз ашхоси эътимоднок нашундаам, ба қанор мегузорам”. Берунӣ.

Забон ва мансубияти қавмии Абурайҳони Берунӣ. Илм моли беназири инсоният аст. Вале баъзе аз қавмҳои ҳамсояи Осӣи Марказӣ даъвои мансубияти мутлақ ба мероси илмӣ Беруниро доранд. Маълум аст, ки аз нигоҳи осори илмӣ, забонӣ ва тамаддунӣ таърихан Хоразм ва хоразмиён мансуб ба мардумони эронӣ шарқӣ мебошанд ва як шоҳе аз тоҷикон буда, ба мисли суғдиҳо аз як реша ё дудмон ба вучуд омадаанд. Абурайҳон соли 973 дар шаҳри Қот, дар тобеияти кишвари Хоразм ба дунё омадааст. Бунёдгузори тамаддуни хоразмӣ сулолаи Африғиёнанд, ки насаби худро ба шоҳҳои эронӣ аз дудмони Сиёвуш ва Кайхусрав медонанд. Берунӣ менависад: “Бо ворид шудани Сиёвуш, писари Кайхусрав ва салтанати Кайхусрав ва хонадони ӯ (онҳо) дар Хоразм таърих гузоштанд. Ва ин воқеа пас аз наваду ду соли сохта шудани Хоразм буд. Сипас хоразмиён аз райҳои эронӣ дар таърих, ки ҳар як аз зодагони Кайхусрав, ки ба “Хоразмшоҳ” маъруф мешуданд, пайравӣ карданд, то он ки Офриғ, ки аз наҷоди Кайхусрав буд, ба шоҳӣ расид.”[1:6].

Забони хоразмӣ забоне ҳамреша ба забони суғдӣ, саккоӣ ва бохтарӣ (мисли суғдии яғнобиву забонҳои зиндаи помирӣ) буд. Чун вожаи тоҷик дар замони ислом, ҷойгузини вожаи ориёӣ ё эронӣ шуд, аз ин рӯ бо нигоҳи мантиқӣ хоразмиҳоро ҳоло тоҷик гуфтан равост. Ба кадом далел? Ба он ки магар метавон И.Кант (немис)-ро фақат ба далели мансубияти имрӯзаи зодгоҳи ӯ - Кенигсберг (Калининград) ба қаламрави

Россия, файласуфи рус ва Навоиро ба ҳамин далел афгон шуморид. Абурайхон Берунӣ дар осораш (*Фармакогнозия*) ба нажоди эронии шарқии худ, пайванди хоразмихо, забони модарии хоразмӣ ба шоҳаи бузурги эронӣ навиштааст [5:138; 17]. Месазад, ки аз мероси илҳомбахши илмии ин нобиғаи даврон дар тарбияи зехнӣ маънавии насли чавон, рушди тафаккури техникӣ, кашфи навтарини илму техника истифодаи беҳтар шавад. Истифодаи абзории халқҳои ҳамсоя аз ном ё зодгоҳи Берунӣ шаҳодати он аст, ки инҳо барои хувиятсозии зербинои таърихӣ фарҳангӣ ниёз ба чунин кодҳои фарҳангӣ доранд.

Чаҳонбинии Берунӣ. Абурайхони Берунӣ олими зуфунан, яъне энциклопедист, дар тамоми соҳаҳои илм асар эҷод карда, андешаи илмӣ фалсафии худро баён намудааст. Умдатан самти тафаккури Берунӣ самти фалсафаи табиатшиносӣ аст ва назари ӯро назари «табишон» ё ҳоло натурфалсафӣ (кайҳонмехварӣ) меноманд. Берунӣ дар тамаддуни ислом ягона шахсе аст, ки дар шароити асрҳои миёна назарияи хуршедмехварӣ (гелиоцентризм)ро бо истифода аз илми хиндиҳо таҳлил, баррасӣ, ва ба шакле пешниҳод намудааст, ки баъдан ба шакли назарияи том дар Аврупо (аз тарафи Коперник ва Бруно) пазируфта шуд. Бо вучуди ин назарияҳои илмии Берунӣ дар баробари ихтисосӣ будан, ба мушоҳидаву озмун асос ёфтанишон вусъатноканд.

а) Масъалаи пайдоиши ё офариниши олам. Берунӣ дар тафовут аз файласуфи дигари эронӣ Абубакри Рӯзӣ тарафдори ваҳдоният аст, ӯ ба Худои ягона имон дошт ва тамоми аҳком ва рукҳои динро эътироф мекард, вале дар айни замон мутафаккир ва файласуфи сирф табиатшинос аст. Исломи ӯ бо илм муҳолифат надорад. Ақидаҳои, ки оид ба ҳастӣ, оламу одам, маърифат, фаҳмиши таърих ва ҷамъият аз нигоҳи Абурайхон мавриди баҳс қарор гирифтаанд, бештар ҷанбаи илмӣ, таҷрибуавӣ ва амалӣ доранд, на манбаи илҳомӣ нақливу мувофиқавӣ (он чи одатан ба дин хос аст!). Бо вучуди ин, тафаккури таҳлилии интиқодии Берунӣ

зиддинӣ нест, балки фарогир буда ҳам дин ва ҳам илми замони худро ба таври илмӣ интиқод мекунад. Аз мазмуни мукотибаи Берунӣ бо Ибни Сино равшан мешавад, ки ӯ назарияи физикии Арасту дар бораи макони табииро ба зери тозиёнаи саҳти интиқод кашада (он чи дар замони нав ба назарияи ҷозоба ё гравитатсия иваз шуд), дар фалсафаи назарияи машшоии қадимии оламро қабул надошт ва баръакси Абуалӣ ибни Сино тарафдори худуси олам аст. Яъне ба андешаи ӯ олам офарида шудааст! Дар ин мукотибот Берунӣ аз боби қасрати олам, яъне дар баробари олами барои мо дастрас имкони мавҷудияти чандин оламҳои дигар, олами беканор сӯҳбат мекунад, ки онҳо дорои соҳту таркиб ва қонунҳои ба худ хос мебошанд. Нуқтаи ҷолиб инҷост, ки айни замон Берунӣ ба мавҷудияти нахустасоси олам қоиладар аст, зеро ба ақидаи ӯ бояд ягон моё қуввае мавҷуд бошад, ки ин низомии олами беканорро назорат бикунад. Яъне олам на аз ҳеч (тибқи бовари динҳои иброҳимӣ), балки аз чизе офарида шудааст. Дар «*Осор-ул-боқия*» ӯ менависад: «...шояд дар ибтидо ҷисмҳои ки Офаридгор офарида буд, дар ҳоли бенизом буданд, вале дар баробари ин онҳо дорои ҳаракате буданд, ки дар раванди гузаштани вақт ин ҳаракат онҳоро дар ягон нуқтае ба ҳам мепайваस्त» [2:37]. Аз ин суханҳо маълум мешавад, ки тибқи назари Абурайхон дар заминаи таҳқиқи адёни ҳиндӣ офаридгор оламро на аз «ҳеч», балки аз чизе мавҷуд офардааст ва ин чиз ба назари ӯ дар ибтидо шояд «об» буда бошад. Ҷолиби диққат аст, ки чунин замина ба шинохти Об ҳамчун нахустасосро Берунӣ дар ояҳои китоби муқаддаси мусалмонон – Қуръони Карим пайдо кардааст: «Ба ҳамин монанд дар ваҳӣ, дар сухани Аллоҳ омада: «Ва тахти он дар болои об буд». Берунӣ менависад, ки он чиз аҳамият надорад, ки ин маънии бевоситаи сухани Худо аст, ё шояд ин таъвилӣ сухани ӯ бошад, муҳим ин аст, ки мазмуни умумии ин гуфтор чунин аст: дар давраи офариниш дар баробари Аллоҳ ба ғайр аз обу Тахти Худованд чизе набуд» [3:214]. Аз ин ҷо метавон хулоса

кард, ки ба назари Абурайхон Об яке аз нахустасосҳои олам аст. Ба ғайр аз об ҳамчун нахустасос дар мукотибаи Сино бо Абурайхон боз унсурҳои дигари Табиат, ба мисли Оташ, Ҳаво ва Замин илова мешаванд. Ҳамин гуна интиқод дар мавриди дар шаш рӯз офарида шудани олам низ вучуд дорад. Аз ин сабаб муҳаққиқон ба хулосае омадаанд, ки ҷаҳонбинии мутафаккир ҳарчанд ки дар доираи дин ва тамаддуни исломӣ ташаккул ёфтааст, дар баробари ин бештар тобиши илмиву деистӣ дорад. Ин аз имконоти тамаддуни ақлгароёнаи мардумони мо дар рушди тафаккур, илму фановарӣ шаҳодат медиҳад.

б) Маърифатиносии. Маърифати олам мушоҳидаҳои ҳиссии одамон ва таҳлилу муқоисаи додаҳои онҳоро тақозо менамояд. Дар баёни масъалаҳои эпистемологӣ ё назарияи маърифат мутафаккир системаи ибтидоии маърифатро ба ҳисс, ақл ва қалб тақсим мекунад. Абурайхон ба нақши ҳиссиёт чун омили бунёди дар дарку маърифати олам баҳои сазовор додааст. Албатта нақши *ҳиссҳо чун воситаи ибтидоии дониш* (1) дар таҷрибаҳои илмиву амалии худ мутафаккир хеле бузурганд. Боварӣ доштан ба эҳсосот ва ҳиссиёти аввала заминаи муҳимест барои мушоҳидаҳои илмиву амалӣ. Аз додаҳои ҳиссиву амалӣ набояд ҷашм пӯшид. Тамаддуни ба истилоҳ Ғарб дар замони Нав баъд аз даврони зулмоти асримиёнагӣ аз схоластика (фалсафонидани дин) даст кашад ва маҳз бо ҳамин роҳ рафт ва воқеан пешрафт кард. Онҳо назарияҳои кӯҳнаро як сӯ гузоштанд ва кӯшиданд, ки аввал падидаҳои оламро бо ҷашмҳои худ бубинанд, ламс кунанд, ҳис ва мушоҳида кунанд, баъд ба марҳалаи таҳлил гузаранд. Баъд аз он таҷриба карданд ва танҳо баъд ба хулоса омада дар амал татбиқ карданд. Дар асари «*Китоб-ал-ҷавоҳир*» («Минералогия») Абурайхон ба тамоми воситаҳои ҳис ба таври мушаххас баҳогузорӣ намуда, хусусият ва макони моддиву анғезандаҳои онҳоро номбар мекунад, ӯ эҳсосотро зинаҳои муҳими гузариш аз дониши ҳиссӣ ба дониши ақлонӣ ё илмӣ мешуморад. Дар баробари расолати

ақлонии инсон Абурайхони Берунӣ ба қувваи маърифатии *қалб* диққат медиҳад. Ин як шакли рӯҳонияти хушбинона дар ахлоқи мазҳабӣ ва имконоти нухуфтаву дохилии инсон аст. Неруи ақл аз тариқи омехтани он бо қалб дучанд зиёд мешавад. Бо вучуди ин фалсафаи Беруниро метавон фалсафаи натурфалсафӣ ва ақлгароёна (рационалистӣ) номид.

Берунӣ ҳанӯз масъалаи заминаҳои пайдоиши ақли инсониро ба таври таҳаввул (эволютсия) тасаввур намекунад, ӯ ақлро танҳо ҳамчун қобилияти ирсии инсон мешуморад. Ақл такрори ҳиссҳо нест, он аз додаҳои ҳиссҳо манзараи дигаре месозад. Вале *ақли назарӣ ва логик* (2) ҳамчун шакли тафаккур дар танҳои дар дарки ҷиҳатҳои умдаи воқеият кифоя нест. Инсон дар шинохти комили олам маҳдуд аст, зеро ҳама чизро фақат аз тариқи васоити ҳисс ва ақли назарӣ наметавон дарк намуд. Аз ин рӯ барои мушоҳида ва дарки олами хурду бузург (сағиру кабир) асбобу абзорҳои дигар (чун илова ба ҳиссу ақлу логик) заруранд, ки инсон маҷбур аст ки худ онҳоро бисозад, зеро маҳз онҳо давоми дасту ҷашму хуши инсонанд. Барои ҳамин барои *маърифати хубтари асрори олам асбобсозӣ* (3) чун воситаи дарки амиқтар ва маърифати бештари падидаҳои олам зарур аст. Дар кашфи ҳақиқатҳои илмҳои дақиқ ва нучум Абурайхон ба ҷои тахмину тахайюл усулҳо ва асбобҳои мушаххаси техникиро пешниҳод мекунад, ки дар гузашта ё ба шакли ғайримуқаммал буданд ё тамоман вучуд надоштанд. Яъне асбобсозӣ ва истифодаи он дар таҷрибаи илмӣ усули нави ба даст овардани донишро ба вучуд меорад, ки аз доираи панҷ ҳисси инсон, ақли назарии ӯ ва хулосабарории логикӣ шаклию суннати инсон берун мебарояд. Аз ҷумла, соли 994 ӯ барои ҳисоб кардани баландӣ ва азимут (авҷ) ё самти Офтоб аз рӯи сояҳои он дар наздикии Қот (Хоразм) доираи уфуқие дорои *ғномони* диаметри 7,5 метр сохта

буд.¹ Соли 1016 Берунӣ дар Гурганҷ барои мушоҳидаи Офтоб ва ситораҳо квадранти² дар чисмҳои осмонӣ; шакли сектанти³ дорои 3 м.- ва соли 1019 квадранти дорои диаметри 4,5 м.-ро такмил дод. Ҳамин гуна корхоро Берунӣ дар вақти сафар ва мушоҳидаҳо дар Ҳинд ҳам ба амал оварда буданд. Ба ҳамин монанд амалу озмунҳо ва ихтирокориҳо дар таърихи илму тамадуни мусулмон бисёр буданд, вале бар асари омилҳои сиёсӣ мазҳабӣ (таассуби амирони ҷохил, ғазовот, ишғоли кишварҳо, ташвиқи таассубот дар миёни авом) таъсири онҳо барои ҷомеа заиф ё бар зидди онҳо аксуламалҳо ба вучуд меомад. Маҳз аввалин глобусе (хариҷаи замин)-и куррашаклро, ки аз тариқи илмӣ пешниҳод шуд, Берунӣ бо истифода аз ин усулҳо сохта буд. Ба ӯ муяссар шуд ки аввалин глобуси илмиро бо тасвирҳои курравии арзу тули замин созад ва мавриди истифода қарор диҳад, ӯ зичҳо (хариҷаҳо)-и осмонро муқоиса ва бозбинӣ мекард. Вақти гирифтани моҳу офтобро пешгӯӣ мекард. Абурайҳон дар вақти дар ш. Ғазнӣ буданаш дар бораи кашфи зичи ситораҳо маълумот медиҳад ки дар рӯи пӯст тасвир шуда аз давраи эраи Диоклтион⁴ ба мо расидааст. Олими амрикой Ричард Стоун менависад, ки Абурайҳони Берунӣ ҳаҷми атрофи (диаметри) Заминро дақиқ ҳисоб карда, вазни ҳос ва инчунин ченаки зичии моддаро дар муқоиса бо об муайян кардааст. Ӯ назарияро, ки аз рӯи он вақт на ибтидо дорад ва на интиҳо, рад мекард ва 5 аср пеш аз он ки Коперник изҳор дошт, ки Офтоб метавонад маркази системаи офтобӣ бошад[13:]. Ин

¹ Гномон – асбоби астрономӣ, ки аз асои амудӣ дар платформаи уфуқӣ иборат аст. Баландӣ ва азимути Офтобро аз рӯи дарозӣ ва самти сояи ҷуби рост муайян мекунад. Сояи кӯтоҳтарин дар давоми рӯз самти хати нисфирӯзиро нишон медиҳад. Азимут - кунҷе, ки бо самти додашудаи ҳаракат ва самти шимол ба вучуд омадааст.

² Квадрант – асбоби астрономӣ барои чен кардани авҷи баландӣ (масофаи зенитӣ).

³ Секстант – асбоб барои мушоҳидаҳои геодезӣ ва нучумӣ.

⁴ Гай Аврелий Валерий Диоклтиан – Диокл (*Diocletian*), императори Рим (284-305), (244 -311 в.)

этирофи Берунӣ дар андӯхтани дониш, дар таҳқиқоти илмӣ ӯ аз тарафи бегонагон аст.

в) Усулҳо ва методологияи таҳқиқоти илмӣ. Илм муҳимтарин абзори шинохти ҳақиқатҳои олам аст, ҳарчанд ки дидгоҳҳо ба олам гуногунанд: дидгоҳҳои омиёна, динӣ, олимона, шоирона, орифона, дидгоҳи ҳаёломези мусаввир (рассом, мусиқикор) ва ғ. Дар «Геодезия» ӯ таъкид мекунад аз вазифаҳои муҳими муҳаққиқ ин аст, ки ӯ «*мушоҳидачи дақиқкор бошад, натиҷаи корҳои худро на як бору ду бор санҷида бинад, худро ва ақидаи худашро ҳамвора тафтиш, ё бознигарӣ кунад*» [4:34]. Худ худро санҷидан, ислоҳ кардан - ин як дарси асосӣ барои муҳаққиқони ҳама давру замон аст! Як хислати нотакрори назарияи маърифати Берунӣ он аст, ки ӯ дар ба даст овардани дониш ба ягон шабаҳ ё «бут», чи андешаи ашхоси мӯътабару машҳур, чи назарияҳои олий тақия карданро вочиб намедонад. Чун дар бораи ягон ақида ва кеши фарҳангие, ки аз роҳи таассуб дар сафҳои таърих сабт шуда бошад, Берунӣ дар “*Осор ул-боқия*” маслиҳатро дар он мебинад, ки: “Мо бояд ҳар қадам аз ин ахборро, ки наздиктару машҳуртар аст, аз соҳибони он бигирем ва то андозае, ки метавонем онро ислоҳ кунем”. “Мо тарафдорӣ аз касе накардаем ва беғаразона фикрронӣ намудаем”[1:7]. Абурайҳони Берунӣ ба як ҳисоб ҳамзамони мо аст. Усулҳои таҳқиқи Берунӣ иртиботи ӯро бо ҷаҳони муосир ба хубӣ таъмин мекунад, чун онҳо комилан илмӣ мебошанд. Айни замон барои Абурайҳон кашфи ҳақиқат кори содда нест, ӯ аз баёни назарияте, ки дар онҳо дониши яқин (ғайри тӯҳматҳои роиҷ дар бораи баъзе халқҳои кешҳо) вучуд надоштааст, парҳез мекунад. “*Ман дар ин китоб то андозае ки медонам аз зикри ин амрҳо ногузир ҳастам ва ончиро, ки яқин бад-он пайдо накардаам ва дар ин боб ҷизе аз ашхоси эътимоднок нашунудаам, ба қанор мегузорам*”[1:6]. Оё ҳамаи олимони замони мо ин қоида роиҷ мекунад? Дарси асосии Абурайҳон барои ҷавонон дар заминаи ҳамин гуна омӯзаҳо соҳиби тафаккури таҳлили мустақил шудан,

тақлид накардан ба дигарон ва чун шахсият ва олим ба камол расида ба чома хидмат намудан аст. Берунӣ осори бузурги гузаштагон ва муосирон (китобҳои бешумори юнониву хиндиҳо)ро аз худ карда буд, вале мебинем, ки ӯ тақлидгари ҳама ё ягонтои онҳо нашуд, балки назарияҳоро аз ғалбели таҳлилу интиқод мегузаронад, дар амалия месанҷид ва дидгоҳи худро ба вучуд меовард. Воқеан роҳи тафаккури эҷодӣ ва илмӣ чунин аст! Маҳз ба шарофати дониши бои назариявӣ ба Абурайҳони Берунӣ муяссар шуд, ки ханӯз дар асрҳои X-XI ба кашфи муаммои олами беканори ситораҳо, асрори пайдоиши кӯху дарёҳо, маъдану ҷавохир, ва ҳатто бо истифода аз омӯзаҳои усули симетрӣ (аз рӯи қиёс-аналогия) кашфи қитъаи бароямон номаълум дар нимқурраи ғарбии Замин мувозин ба Авруосиё, ки баъдан бо номи Амрико машҳур шуд, дастрасӣ пайдо кунад. Яке аз маъруфттарин нашрияҳои академии Амрико дар маҷаллаи Сайнс матлаби Ричард Стоунро дар бораи Абӯрайҳони Берунӣ ба нашр расонд, ки дар он дар баробари кашфиётҳои дигари Берунӣ фарзияи мавҷудияти қитъаи Амрико ҳам ба ин рӯйхати ӯ дохил кардааст.[9] Бо шаҳодати олими дигари амрикоӣ Фред Старр абзори Берунӣ дар ин кашф мушоҳидоти ғуншуда, маълумоти миқдорӣ ва мантиқи амиқи ӯ будааст. Берунӣ соли 1037 дар «*Қонуни Масъудӣ*» ба хулосае омад, ки танҳо аз панҷ ду хиссаи атрофи Замиро қатъаҳо (материкҳо) ташкил медиҳанд. Пас се хиссаи дигари Замин бо чӣ банд аст? Укёнуси холи? Ба андешаи ӯ укёнусе, ки дарозиаш аз панҷ се хиссаи гирди Замиро ташкил медиҳад, наметавонад массаҳои вазнини Авруосиё ва Африко мувозинат кунад, зеро он гоҳ сайёраи Замин дар ҳоли нобаробар аст ва ин ғайриимкон аст. Пас бояд як қитъаи дигаре (хушкие) низ вучуд дошта бошад! Вале оё дар он одамон зиндагӣ мекунад? Чун дар Авруосиё ва Африко онҳо сукунат мекунад, пас эҳтимол (мантиқан) дар он қитъа ҳам одамон ҳастанд- чунин буд хулосаи Берунӣ. Ин афсонапардозӣ набуд, балки *қудрати*

ояндабинӣ ва пешгӯикунандаи назарияҳои илмиро (4) таҷассум менамуд. Ф. Старр мегӯяд, ки Колумб дар вақти тайёри ба экспедицияи худ аз маълумоти Берунӣ ва Ахмади Фарғонӣ ҳам истифода бурдааст[10]. Чун дар заминаи назарияҳои фаразияи илмӣ сохта мешавад назарияҳои илмӣ ҳам абзори муҳими маърифатии илм ба шумор меравад.

Дар «*Китоб ал-ҷавохир*» Берунӣ системаи ҷавохир ва ҷамодотро тартиб медиҳад, ҷои тавлиди ҷавохир, аз ҷумла, лаъли Бадахшонро чунин мушаххас мекунад. Менависад, ки он дар навоҳии Шугнон истхроҷ ва дар Бадахшон ҷило дода мешуд ва номи онро ба худ мегирифт. Дар «*Сайдана фи-тиб*» каталоги гуёхҳои табототино дар минтақаҳои гуногуни дунё ба вучуд меорад, ки дар он алафҳои гиёҳии Ванҷу Дарвоз низ номбар карда шудаанд. Ин гуна маълумот аз кучост? Маълум мешавад, ки дар замони Берунӣ шабакаи хуби маълумотӣ вучуд доштааст, он бавосита ё бевосита аз гушаҳои дунё ҷамъоварӣ мешудааст. Тақозои табиати илм ин аст, ки олим дилбастаи танҳо як ақида набошад, аз ҳақиқатҳои дигар ҷашм напӯшад, дар илм зарур аст, ки ақидаҳо аз тариқи бознигарӣ ва таҳлил ба ҷолиш кашида шаванд. Ин хулосаи равишшиносӣ методологияи ӯ борҳо дар «*Китоб-ал-ҷавохир*», «*Мол ул-Ҳинд*» ва дар «*Китоб ун ниҳоя*» («*Геодезия*») таъкид мешавад. Ба ақидаи ӯ ягон фикри илмӣ ва ақидатино наметавон аз роҳи тақлиди кӯр-кӯрона қабул намуд. Мардумон одатан дар хирвори хотираи худ таассуботро низ гирдоварӣ мекунад. Ба таври табиӣ таассуб на танҳо дар дину маросимҳои динӣ, балки дар илму сиёсат низ роҳ меёбад. Ба андешаи Берунӣ: «*Таассуб ҷашмҳои биноро кӯр мекунад ва гӯшҳои шунаворо кар месозад*». Ба андешаи ӯ «*гуфтугӯ бо мардуме, ки аз роҳи пок дар ботилии худ пофшиорӣ мекунаду нодонино марқаби хеш сохтааст, беҳуда аст*»[1:10]. Одатан фикри нав андешаи кӯхнаро ҷойгузин мекунад. Дар мукотиба бо Ибни Сино Берунӣ мувоқиба ва назарияпардозии Арастуно интиқод мекунад. Бо вучуди ин хирвори дониш

ва фарогирии он бо додаҳои ҳиссу эҳсосот ба анҷом намеёбанд, сарчашмаҳои минбаъдаи илм маҳз ақли назариявӣ амалия (маҳсусан, таҷриба) мебошанд. Берунӣ таассуби диниву мазҳабиро дар ҳаргуна шакле ки набошад, маҳкум мекунад. Ӯ ин гуна айбномаҳову айбгузориро ғаразнок мешуморад ва заминаи бадбинии мазҳабиро дар манфиатҳои гуруҳӣ мебинад. Абурайҳон собит мекунад, ки ақидаи айбҷӯнаи «*никоҳи макорим*» (хешутаборӣ) дар бораи зардуштиён ва *яғонагии зан* дар бораи маздакиён аз афсонае беш нест, асли воқеаи чизи дигар аст. Дар асрҳои миёна баъди густариши дини Ислом баъзе аз мусулмонон барои таъкиби дини зардуштӣ ва монавӣ амдан роҷеъ ба онҳо ахбори бардуруғ паҳн ва паҳш мекарданд. Одатан онҳо Зардуштро ҳамчун як шахси фолбин ва бадахлоқ муаррифӣ мекарданд. Бо вучуди мавҷи ин гуна бадгӯиҳо Абурайҳони Берунӣ мекушид, ки бо таҳқиқот ва ковишҳои шахсӣ ҳақиқатро дар бораи дину боварҳои пештара ошкор кунад. Дар «*Осор-ул-боқия*» навиштааст: «*Зардушт дар илму дониш пояи баланде доштааст, ки илми моҳигирӣ дар назди дониши ӯ ночиз будааст*». Дар мавриди никоҳи маҳорим, ки бо он зардуштиёнро то ҳанӯз бадном мекунад, менависад: «Дар бораи никоҳи модар, ки ба зардуштиҳо нисбат медиҳанд, аз сипаҳбуд Марзбон бинии Рустам шундаам, ки *Зардушт ин амалро ҷорӣ накардааст*». Ба айбномаи дигар оид ба монавиён, ки гӯё ҳар як мӯбади монавӣ ба худ амраду хушрӯ доштааст, менигорад: «*Вале ман то онҷо, ки аз китобҳои Монӣ дарёфтам, ба чунин чизе барнахурдаам, зеро сирати Монӣ ба ин ақида муҳолифат дорад*»[1:9]. Технологияи дуруғбофӣ дигар нашудааст, имрӯз ҳам одамон бо ҳамин кор машғуланд.

Мушоҳидаи осори Берунӣ ҳокӣ аз он аст, ки дар таҳқиқоти илмӣ барои таассубот, бузургманишӣ, такаббур ва бартаричӯии наҷодӣ ҷо нест. Таассуби диниву наҷодӣ ва рашку ҳасади тамаддунӣ яке аз сабабҳои инқирози пешрафт ва шуқофии халқу миллатҳо

мебошад. Аз таърих огоҳем, ки фатехони нав фарҳанги бумиро аз байн мебарданд, дар ҳоле ки аз он истифодаи оқилона бояд бурд. Дар «*Осор ул-боқия*» Абурайҳон хиёнати бегонагонро барои бадномсозиву аз байн бурдани фарҳанги мардумони ориёӣ кушоду равшан фош мекунад. Ӯ ду мисол аз наҷодпарастӣ ва бадбинии юнониёну арабҳо меорад: яке таҳриби фарҳанги хоразмиён аз тарафи арабҳо, шахсан аз тарафи Кутайба ибни Муслим-лашкаркаши араб. Дигаре нест шудани китоби «Авасто» аз тарафи Искандари юнонӣ. Берунӣ менависад: «Авасто»-ро дар хизонаи Доро бинни Доро нусхае буд, тиллокорӣ карда шуда, ки дар дувоздаҳ чилди (пусти) гов навишта шуда буд. Ва чун Искандар оташкадаи Форсро вайрон карда ин нусхаро ҳам бисӯзонд ва хирбадонро ҳам аз дами тег гузаронид». Ба андешаи Абурайҳон ин кор ба мақсади бегонаسازیи халқу миллат аз мероси фарҳангии онҳо сурат гирифт. «...Искандар ҳарчи аз улуми марғуб ва саноеъи бадеъ дар Эрон ёфт, ҳамаро тӯъмаи оташ гардонид»[1:9].

Бо иттифоқи оро ҳоло усулҳои таҳқиқи илмӣ ду бахш доранд: яке фаннӣ (ихтисосӣ) ва дигаре байнифаннӣ (байнихтисосӣ). Абурайҳони Берунӣ ба як ҳисоб поягузори **назарияи байнифаннии таҳқиқ** буд. Дар «*Осор ул-боқия*» Берунӣ дар ин робита менависад: «*Чун шахс ҳамвора дар як илм назар кунад, ҳаста мешавад, вале агар аз фанне ба фанни дигар ворид шавад, монанди он хоҳад буд, ки дар богҳои гуногун қадам гузошта, ки ҳанӯз аз яке берун наёмада, боги дигаре бад ӯ арза дорад*»[1:8]. Абурайҳон таҷрибагаро ва мансуб ба фалсафаи табиатшиносӣ аст. Ин усули таҳқиқро ӯ дар омӯзиши ҳама соҳаҳои илм, аз ҷумла, заминшиносӣ, маъданшиносӣ, илми хайъат, улуми дақиқ-ҳисоб, алҷабр (алгебра), ҳандаса истифода бурд ва ин усули таҷрибагаро дар таҳқиқи осори илмиву фарҳангӣ, расму русуми халқу миллатҳои гуногун ҳам моҳирона истифода мебарад. Ин тарзи таҳқиқ осори ӯро дар таърихи илм нотақрор гардондааст. Абурайҳон ба фаъолияти умдатан назариявӣ мушоҳидае, ки хоси тарзи тафаккури

пайравони Афлотуну ва мутафаккирони асрҳои миёна буд, муқобил меистод. Метавон гуфт, ки Абурайхон худ як сайёраи дигар аст дар осмони илм! Дар муқоиса ба фарҳанги ҳиндиҳо мантиқи юниён ва Арасту қадри он ва ҳамзамон бо он муқолифат мекунад. Ин равиш, яъне ба ҷолиш кашидани мантиқи арасту аз муҳимтарин унсурҳои андешаи инқилоби илмии Аврупо гашт. Фалсафаи табиатшиносии ӯ ба таҷрибагароии Абубакри Розӣ наздик аст, вале ӯ фалсафии Розиро бо эътиқоди ӯ ба боварҳои пешазисломии эронӣ (дар бораи панҷ қадим) қабул надовшт. Вале дар муқобили назарияи соф метафизикии пайравони Арасту, Берунӣ аз ҷаҳоншиносии таҷрибуҷавоби Абубакри Розӣ (дар Мукотибот) дифоъ мекард, ниҳоят ӯ «Феҳрасти осори Розӣ»-ро тартиб дод.

Мегӯянд, ки ҳақиқат дар муқоиса ошкор мегардад, дар мантиқ инро қиёс (аналогия) меноманд. Муҳимтарин усули таҳқиқи Берунӣ ин **таҳлили муқоисавии** осори гузаштагон мебошад, ки додаҳои онҳоро ӯ дар амал месанҷид. Аз ин ҷост, ки ҳоло Беруниро асосгузори диншиносӣ **фарҳангшиносии муқоисавӣ** мешуморанд. Ӯ осори юниёнро бо ҳиндиҳо ва форсҳо, яҳудиҳо, масеҳҳо ва ғ. дар ҳар масъала муқоиса мекард ва дар байни онҳо ҳақиқат ва ботилро аз ҳам ҷудо мекард. Берунӣ дастовардҳои олимону файласуфонро Ҳиндро, махсусан арифметикаи онҳо ва хуршедмехварии Ариабхатаро зикр ва қадр мекунад, системаи кайҳоншиносии Арасту ва Ибни Сино, назарияи онҳо дар бораи «мақоли табиӣ» ва назарияи хало дар баробари зарраҳои хурдтарин (атомҳо)-ро, танқид мекард. Дар ин бора ӯ дар мукотибаи худ бо Абуалӣ ибни Сино, ки аз Арасту сарсахтона пайравӣ мекард, баҳси тунду тез мекунад, андешаҳои Арасту ва пайравонашро ба ҷолиш мекашад, зиддияти фикри онҳоро ошкор мекунад.

г) **Фалсафа, астрология ва озодандешӣ.** Дар ҷаҳонбинии Абурайхон тобишҳои часурунаи озодандешӣ ва то ҳатто деистӣ (ба маънои он, ки Худо оламро офарида, вале дигар ба қорҳои

олам даҳлат намекунад) зухур мекунад. Назарияи абадияти олами Ибни Синоро рад мекард. Озодандешии Абурайхон аз интиқоди саҳти ӯ аз астрология, фолбинӣ низ иборат аст. Берунӣ мутафаккири сатҳи ҷаҳонӣ, дорои тафаккури интиқодӣ ва таҳлилий аст ва шахси тақлидгар нест. Дар «*Осор ул-боқия*» расолати динҳои гуногунро барои кашфи ҳақиқатҳои нухуфтаи гузашта, ҳақиқатҳои замони қуҳан (ки аз ёдҳо рафта сина ба сина дар хотира ва ривотҳои нақшҳои рӯи санг ва харобаҳои бостонӣ сабт гардидаанд) эътироф мекунад, ба ин боварҳо чун як василаи дониш таъкид мекунад. Аз боварҳои воқеиятҳои таърихи бостон то замони мо танҳо асотирҳои достонҳои фасонаҳои халқӣ ва осори археологӣ мондааст. Пас аз онҳо бо роҳи таҳлили интиқодӣ чун шавоҳиди таърих бояд истифода кард. Бо истифода аз усули муқоисавӣ дар «*Мол-ул-Ҳинд*» ӯ «илмҳои ботил» (фолбинӣ, фолнома аз тариқи усули астрологӣ, бурҷҳои осмонӣ)-ро рад мекунад ва бо мушоҳидаҳои бевоситаи илмии фалаки осмон, ситораву сайёраҳо, бо дастбӯи ба донишҳои мушоҳидашаванда ва бунёди дар асараш «Геодезия» мақоми илми астрологияро қамарозиш мешуморад. Берунӣ олими нучум аҳамияти фолбинӣ ва муайян кардани асрори олам аз тариқи бурҷҳои фалак ва усулҳои ғайрихирфаии таҳқиқоти нучумӣ-астрономиро шадидан танқид карда моҳияти маърифатии онҳоро ба зерӣ суол мегузорад. Ӯ менависад: «*Муҳол аст, ки қувваи ирода аз шахси афсунгар таҷовуз кунад ба шахси афсуншуда бирасад*». Берунӣ баён мекунад, ки мақсад дорад, ки дар бораи сеҳру тилисм асари алоҳидае бо номи «*Аҷоиб ул-табиат ва ғароиб ул-саноя*» эҷод мекунад[1:10]. Абурайхони Берунӣ олими мусулмони яқру ва воқеъбин аст, вале ба даҳлати дин дар масъалаҳои илмӣ зид аст. Ин нуқта барои замони мо хеле муҳим аст. Маълум аст, ки ақл инъикоси олами воқеӣ аст, дин аз ин олам тасвири ҳаёломези беҳтар(идеалӣ)еро меофарад. Дар асари «*Таҳдид ниҳоят ал амокин ли тасҳеҳ масафат ал масакин*» /Геодезия ё

заминшиносӣ/ Абурайҳон маҷбур мешавад, ки барои дифои илму фалсафа ҳақиқатҳои фалсафӣ ва аҳамияти мантиқи Арастуро ҳатто бо истифода аз сураҳои куръонӣ дастгирӣ кунад. Аз мукотибаи Берунӣ бо Ибни Сино [11:88-89] мебинем, ӯ дар ҷустуҷӯҳои илмӣ ақидаҳои кӯҳнашудаи файласуфон ва дигар бузургони гузаштаро намепазирад, онҳоро ба мисли бисёре аз аҳкомҳои дин шахшуда ва догма мешуморад.

д) *Тарзи тафаккури Абурайҳон ва замони муосир.* Аз таърихи илм огоҳем, ки ҷаҳонбинии илмӣ таърихан ҷойгузини тасаввурот ва таассуботи мазҳабӣ аст. Абурайҳони Берунӣ дар асрҳои X-XI дар Хоразму Бухоро ва Райю Ғазнӣ ва шахрҳои дигари Ҳинд умр ба сар бурдааст, вале ӯро метавон ҳамзамони мо шумурд. Чаро? Ба шаҳодати В.Розен «эҷодиёти ӯ рӯҳияи танқиди бегаразона дорад, назараи аз таассуботи динӣ, наҷодӣ, миллӣ ё мансубияти каставӣ комилан пок аст...», Берунӣ дар ҳақиқат паҳноӣ фикр ва назари аҷоиб дорад ва ӯ рӯҳи илми ҳақиқиро ба маънои имрӯзаи ин вожа фаро мегирад...» [15:147]. Берунӣ дар осораш бар зидди ҳар гуна тақлид мебарояд, зеро ба андешаи тақлид «умри хатогиҳои гузаштагонро абадан дароз мекунад». Ӯ даъват мекунад, ки «ҳар гуна хатогиҳоро агар дучор оед, «бидуни тардид онҳоро ислоҳ бояд кард», бояд хусну кубхи навиштаҳои маро ҳам ба ҳамин минвол баррасӣ намуд [7:18,55]. Дар «Қонуни Масъудӣ» Берунӣ менависад, ки «ман аз паси пешгузаштагонӣ худ, онҳое ки аҳкоми машҳур (аксиома)ро аз асарҳои дигар гирдоварӣ кардаанд, ҳатто дар сурате, ки агар онҳо мардони сазовортарини замон буданд, нарафтам...» [1:55]. Маълум аст, ки пешрафти ҳама гуна ҷомеа ва махсусан ҷомеаи муосир аз рушди илму технология вобаста аст. Ба пиндори мо Берунӣ чун шахси муҳаққиқ ва улғу (модел) барои олимони аст. Илм дар тафовут бо дин ба оянда воқебинона менигарад, он хосияти пешрафт дорад ва дар як ҳол ва ҳамвора мутамаказ ба як андеша қарор надорад. Андешаҳои илмӣ дар тафовут аз дин (шарҳи

матнҳои муқаддас) доимо дар тағйиру тақомул ва рушд мебошанд. Ҳоло муҳаққиқони ҷавон ба нусхабардорӣ ва сибқат даст медиҳанд, гуруҳи дигаре дар зери таъсири таблиғоти бегонагон ба гуруҳҳои ифротӣ шомил мешаванд. Дарси Абурайҳон ба ҷавонон дар ин ришта чист? Омӯзиш ва таълими муқоисавии намунаҳои илмиву осори ҳатти муҳим аст, зеро ибтидои ҳар гуна омӯза тақлид ва пайравӣ аст. Вале тақлид ибтидои қор ва қадами аввали роҳи дониш аст, на қадами ягона ва ниҳой. *Ҳадаф бояд тафаккури мустақилона ва эҷодӣ бошад.* Абурайҳон Берунӣ (дар «Осор ул боқия» ва асарҳои дигар) ба осори фарҳангиву илмии даврони бостон бо муҳаббат ва қордонӣ бархурд мекунад. Ин тақлид нест, балки таҳлили муқоисавӣ ва баҳодихӣ аз нигоҳи улуми замон ва ҷустуҷӯи ҳақиқат аст. Фарзияҳо ва ҳулосаҳои илмӣ тибқи тағйироти замон кӯҳна мешаванд, вале онҳо ҳамзамон бо ин имконоти нуҳуфта доранд. Бояд ба онҳо бо дидгоҳи нав бозгашт. Инро дар бархурдҳо ба таърихи назарияи атомҳо ё назарияи рушноӣ дидан мумкин аст. Берунӣ назарияи атомҳо, тақсимпазирии онҳо, маркази коинот будан ё набудани Замин, ҳаракати он дар гирди тири худ, тасаввурот оид ба офариниш дар шаш рӯзро мавриди муҳокима қарор додааст. Осори бузургоне ба мисли Беруниро ба оммаи васеи мардум муаррифӣ бояд намуд. Мардуми авом дар минтақаи мо ҳатто дар замони сибқати илму техноложӣ ҳам ба гузаштаи динии худ бо насталжӣ доранд. Аҷиб он аст, ки Берунӣ, ин намояндаи фарҳанги асрҳои миёна моро аз хоби асримиёнагӣ бедор мекунад. Фалсафаи табиатшиносии ӯ метавонад имрӯз ҳам тақонбахши пешрафти фикри нав бошад. Ҳоло илм қувваи асосии истехсолкунанда ва истехсолот донишмехвар гаштааст. Ба таҷрибаи рушди Ҷопон, Кореяи ҷанубӣ, Сингапур ва давлатҳои халиҷи Форс назар кунем. Агар тамоюли илмӣ фикр дар кишварҳои мусулмонӣ баъд аз давраи Эҳёи он қатъ намегашт, пешрафти ҷаҳон ва минтақа комилан бо роҳи дигар меарфт.

Адабиёт

1. Абурайҳони Берунӣ. Осор ул-боқия. - Душанбе. «Ирфон», 1990. 432 с. С.6.
2. Абурайҳони Беруни. Памятники минувших поколений. Перевод и примечания М.А.Салъе.// Бируни. Избр.произв. Т.1. - Ташкент, Фан, 1957. С.37.
3. Абу Рейхан аль-Бируни. Фи Таҳқиқ мал ал-Ҳинд” (“Индия”). 1958. С.214. (Доступно в интернете).
4. Абу Рейхан Бируни. Геодезия // Избр. пр. Том 3. - Ташкент, Фан. 1966. С.43. 262
5. Абу Рейхан Беруни. Фармакогнозия в медицине. // Абу Рейхан Беруни, Избранные произведения. т. 4. Пер. с араб. Т., 1973, с.138
6. Булгаков П. Г. Жизнь и труды Беруни. Изд.Фан. - Ташкент, 1972.
7. Булгаков П., Розенфельд Б. Предисловие к кн. Беруни. Канон Масъуда. Ташкент, 1973. С.18; Берунӣ. Канон Масъуда, С.55
8. Девонакулов А. «Осор ул-боқия»и Берунӣ. // Абурайҳони Берунӣ. Осор ул-боқия. - Душанбе. «Ирфон», 1990. 432 с. С.9
9. Маҷаллаи амрикоии “Science” (20 июни с.2014).
10. Наука и Жизнь (журнал). См.: <https://www.nkj.ru/archive/articles/24080/> («Наука и жизнь», Америку открыл Бируни?).
11. Переписка Бируни и Ибн Сины.\\ Абу Али ибн Сина. Сочинения.Т.1. - Душанбе «Дониш», 1995. С.188-189;
12. Муҳовараи хабарнигори АМИТ «Ховар» бо Сунатулло Ҷонбобоев оид ба ҷойгоҳи Берунӣ... АМИТ «Ховар» - Душанбе, 16.05.2022.
13. Ричард Стоун. «Science» («Наука»). Цитируется по: <https://kun.uz/ru/11382586>
14. Рожанская М.М. Механика на средневековом Востоке. - М.,Наука. 1976.стр.: 324 с. См.: <http://www.gornitsa.ru/item.php?id=15469914&t=20> Дата обращения 06.05.22
15. Розен В. Рецензия на книгу «Индия» Беруни. Записки Восточного Отделения Русского Археологического общества. СПб. III (1888), 1889. С.147. // П.Булгаков, Б.Розенфельд. Беруни и его «Канон Масъуда», Предисловие к кн. Беруни. Канон Масъуда. - Ташкент, 1973. С.9
16. Толстов С. П. Бируни и его время. В сб. Бируни. - М-Л. Изд. АН СССР.1950. С.3-21.;
17. Yano, Michio, “al-Biruni”, in: Encyclopaedia of Islam, Three, Ed.Kate Fleet, Gudun Kramer...03 May 2023, 2013. [http:// dx/doi.org/10.1163/1573-3912_eiz_COM_25350](http://dx/doi.org/10.1163/1573-3912_eiz_COM_25350)

АБУРАЙХАН БЕРУНИ – СКРУПУ- ЛЕЗНЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ НАУЧ- НОГО И КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕ- ДИЯ МИРА

Джонбобоев С.

Совместное предложение Таджикистана, Ирана и Узбекистана о праздновании 1050-летия известного таджикско-персидского ученого Абу Рейхан Беруни (973-1048) было включено в Реестр культурных фестивалей ЮНЕСКО, отмечаемых в 2022-2023 гг., резолюция 41 С/15 Генеральной конференции. Абу Рейхан Беруни уроженец Хорезма, ученый и энцикло-педист, трудившийся в нескольких смежных областях науки средневековья, включая историю, этнологию, по географии, культуре, языкам, литературе, астрологии, счету и арифметике, механике, геодезии, минералогии – науке о ювелирном деле, фармакологии, геологии. Им создано более 140 научных работ, в основном на арабском и персидском языках. Его произведений, которые дошли до наших дней – Мал ул Ҳинд («Индия»), Қонуни Масъудӣ («Закон Масуди») по астрономии, «Ат Тафхим» (наука о звездах), «Аль Джамахир фил Магнааб уль Джавахир» (минералогия), «Ал-саидана фи т тиб» (фармакогнозия), «Асар ул- Бакия ан уль Курун ал-Халия» (Памятники минувших поколений), «Таҳдид ниҳоят ал амокин ли тасҳеҳ масафат ал масакин» (Геодезия), «Переписка с Беруни» и др. Изучение и пропаганда наследия Абурайхана Беруни и ему подобных может способствовать укреплению и развитию научного мировоззрения среди молодого поколения.

Ключевые слова: Берунӣ, энциклопедизм, хорезмийский язык, первооснова ми-

ра, космоцентризм, гелиоцентризм, научная революция, развитие научного мировоззрения молодежи.

**ABURAYKHAN BERUNI IS A
METICULOUS RESEARCHER OF
SCIENTIFIC AND CULTURAL HERITAGE
OF THE WORLD**

Jonboboev S.

The joint proposal of Tajikistan, Iran and Uzbekistan to celebrate the 1050th anniversary of the famous Tajik-Persian scientist Abu Reykhan Beruni (973-1048) was included in the UNESCO Register of Cultural Festivals celebrated in 2022-2023, Resolution 41 C / 15 of the General Conference. Abu Reykhan Beruni, a native of Khwarizmi (East Iranian, i.e., Tajik), a scientist and encyclopedist who worked in several related fields of science of the Middle Ages, including history, ethnology, geography, culture, languages, literature, astronomy, astrology, counting and arithmetic, mechanics, geodesy, mineralogy - the science of jewelry, pharma-

cology, geology. He created over 140 scientific works, mostly in Arabic and Persian. His works that have survived to this day are Mal ul hind ("India"), Qonuni Masudi ("Law of Masudi") on astronomy, "At Tafkhim" (science of the stars), "Al Jamahir fil Magnaab ul Javahir" (mineralogy), "Al-saidana fi t tib" (pharmacognosy), "Asar ul Bakiya an ul Qurun al-Haliya" (Monuments of past generations), "Tahdid nihoyat al amokin li tasheh masafat al masakin" (Geodesy), "Correspondence Beruni with Ibn Sina" and others. The study and promotion of the heritage of Abu Rayhan Beruni can contribute to the development of a scientific worldview among the younger generation of the country and the region.

Key words: *Beruni, encyclopedism, Khwarizmi language, fundamental principle of the world, cosmocentrism, heliocentrism, scientific revolution, development of scientific outlook.*

ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИДЕНТИФИКАЦИОННЫХ ПРЕДПОЧТЕНИЙ МОЛОДЕЖИ В СОХРАНЕНИИ И РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

Ладыгина О.В. - д.ф.н., доцент, заведующий кафедрой культурологии Российско-Таджикского (Славянского) университета (E-mail: friedrichii@ Rambler.ru)

Попова Н.В. - к.ф.н., доцент кафедры «Организация работы с молодежью» Уральского федерального университета (E-mail: NV_Popova@mail.ru)

Одной из значимых проблем сегодня становится сохранение и развитие национальных культур, предотвращение их растворения в ином культурном пространстве, поглощения другими культурами. Решение этой проблемы во многом зависит от позиции молодого поколения, от их идентификационных предпочтений. В статье на основе эмпирических исследований, проведенных среди студентов Российско-Таджикского (Славянского) университета, авторы выявляют идентификационные предпочтения студенческой молодежи, определяя значение национальной идентичности для них. Результаты проведенного анализа позволили авторам сделать вывод о том, что национальная идентичность находится в процессе становления.

На основе диалектического метода, принципов синергетики и системности в статье предпринята попытка сравнительно-сопоставительного анализа понятий «патриотизм», «национализм» и «гражданственность».

Ключевые слова: патриотизм, национализм, гражданственность, идентичность, эксперимент.

Значение национальной идентичности основывается на том, что в структуре идентичности она выполняет функцию управления всей иерархически организованной системой, нижний уровень которой образован примордиальными компонентами, ориентированными на прошлое. Следующий уровень образован инструментальными компонентами, ориентированными на настоящее. При слабости национальной идентичности данный уровень представляет собой пространство рационального выбора

как ответ на угрозу существования нации, поэтому ориентируется на более устойчивые культурно-цивилизационные компоненты идентичности. Верхний уровень состоит из компонентов конструктивизма, ориентированных на будущее, т.е. национальной формы идентичности [6, 55-56]. Поэтому национальная идентичность обеспечивает устойчивость всей системы, являясь гарантом национальной безопасности, сохранения и развития национальной культуры. Выявление идентификационных предпочтений молодежи на современном этапе развития общества Таджикистана и определение места национальной идентичности среди них является актуальной задачей научного исследования, позволяющего применить его результаты для оптимизации молодежной политики Таджикистана.

С целью изучения идентификационных предпочтений был проведен ассоциативный эксперимент среди студентов 1 и 4 курсов направления «Культурология» Российско-Таджикского (Славянского) университета (РТСУ). Доминирующую позицию на слово-стимул «Я» занимает слово-реакция «человек/личность», особенно у респондентов 1 курса, которые отрефлексируют и свои личные качества: «творческий», «спокойный», «самостоятельный», «идеальный», «хороший», «мыслящий» и др.

По убывающей у респондентов 4 курса среди слов-реакций слова, отражающие гендерную характеристику, учебно-профессиональную ролевую позицию, а также семейные роли. Никто из студентов не назвал свою конфессиональную и политическую принадлежность, в отличие от студентов 1 курса,

12,5% которых считают профессиональную идентичность значимой. Только 15% респондентов 4 курса отметили слова, связанные с национальной принадлежностью и столько же с гражданской позицией. Среди слов-реакций у студентов 1 курса не оказалось места для этих позиций.

С целью верификации результатов исследования среди тех же респондентов был проведен опрос, при котором были использованы закрытые вопросы, позволяющие более четко определить диапазон идентификационных предпочтений.

Таблица 1.

Приоритет	1 курс	4 курс
1	мусульманин	мусульманин
2	таджик	сын/дочь
3	сын/дочь	мужчина/женщ.
4	брат/сестра	брат/сестра
5	гражданин	гражданин
6	мужчина/женщ.	таджик
7	студент	студент
8	регион	регион

Результаты опроса показали, что наиболее значимой формой является религиозная идентичность. В отличие от респондентов 4 курса, первокурсники осознают свою национальную принадлежность. Однако она связана не с политическими или экономическими факторами, а с культурно-цивилизационными, что соответствует рационально-инструментальному уровню в структуре идентичностей.

Неоспорим тот факт, что национальную идентичность невозможно сформировать, не опираясь на культурно-исторические факторы. Приобщение к героическому прошлому представляет собой важное условие формирования национальной идентичности. Однако, как справедливо отметил А.Х. Самиев в своем фундаментальном исследовании «Историческое сознание как самопознание общества: социально-философский анализ», прошлое должно быть отрефлектировано современным человеком [11, 323]. Нельзя не согласиться с точкой зрения С. Рахимова, который отмечает, что «культура прошлого таит в себе та-

кую нерастраченную энергию, которая может быть воспринята современным обществом неадекватно... притрагиваясь сегодня к культуре прошлого, мы должны оглядываться и думать о последствиях того, что мы хотим сделать с этим наследием»[9, 11-12]. Слабая рефлексивная деятельность субъекта, расширяя сферу бессознательного, не позволяет выйти за пределы примордиальных форм идентичности и активизирует память автоматического повторения, не всегда прогрессивного.

Возникает хреодный эффект – развитие не на основе инноваций, а на основе перестановки элементов, воспроизводящих традиционные институты. Описывая хреодный эффект, А.А. Аузан отмечает: «... страна в силу определенных причин удерживается на некой траектории своего движения и при попытках покинуть ее в случае, если не преодолены данные причины, она раз за разом совершает скачок, за которым следует спад»[2, 54-56].

Вырваться из своей «колеи» возможно только выйдя в рационально-инструментальное измерение идентичности, за пределы ментальных установок и корпоративных интересов и осознав национальные (общенациональные) интересы. Формированию национальной идентичности способствует критический анализ и отбор тех традиционных ценностей, которые будут способствовать инновационному развитию общества. В этом заключается суть Закона Республики Таджикистан «Об упорядочивании традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан (последняя редакция 2021 г.).

Любовь к Родине, гордость за принадлежность к нации, за ее историческое прошлое, осознание своей причастности к национальной культуре присуще не только патриотизму, но и национализму. Об этом свидетельствуют результаты ассоциативного эксперимента, проведенного среди студентов 1 и 4 курсов направления «Культурология» РТСУ. Среди слов-реакций как на слово-стимул «патриотизм», так и на слово-стимул «национализм» были «любовь к Родине и своему народу», а

также слова-реакции, которые можно охарактеризовать как национальные маркеры: «нация», «народ», «язык», «государственная символика», позволяющие сделать вывод о том, что анализ содержания понятия «патриотизм» невозможен без сопоставления с содержанием понятия «национализм». Сравнительно-сопоставительный анализ позволяет наиболее адекватно рассмотреть содержание изучаемых понятий, и четко их разграничить.

В результате проведенного ассоциативного эксперимента 16% слов-реакций у студентов 1 курса и 50% - у студентов 4 курса на слово-стимул «национализм» были связаны с абсолютизацией национальных ценностей, ориентацией на самоизоляцию: «разделяет нации», «ставит свою нацию выше других», «ненависть», «притеснение», «шовинизм», «выделяет свой народ».

Эксперимент подтверждает выводы о том, что содержание понятия «национализм» отражает отношение к себе и другим, а именно гипертрофирование позитивных особенностей своей нации и пренебрежительное отношение к другим нациям и их культурам, что, в свою очередь, приводит к дестабилизации общества, к различным конфликтам. Среди слов-реакций на слово-стимул «национализм» в обеих группах студентов встречается слово «война». Поэтому национализм оценивается как энтропийный фактор общественного развития.

Среди слов-реакций на слово-стимул «национализм» преобладает негативная коннотация, подтверждая вывод, сделанный много лет назад Д. Лихачевым о том, что, национализм есть зло, которое «... только делает вид, что порождено любовью к своей стране. А порождено оно на самом деле злобой, ненавистью к другим народам ...» [7, 27]. Между тем «сознательная любовь к своему народу не может сочетаться с ненавистью к другим народам» [3, 87]. Утверждение своего «Я» за счет «Другого», агрессивность по отношению к нему основываются на чувстве неуверенности в себе и собственной неполноценности и соответствуют подростковому возрасту.

Патриотизм, в отличие от национализма, базируется на чувстве собственного достоинства и уважительного отношения к проявлениям самобытности различных народов и культур. Патриотизм не противостоит осознанию человеком принадлежности не только к своей нации, но и ко всему человечеству [4, 77]. Патриотизм имеет общечеловеческую сущность. Поэтому он ориентирован не на дифференциацию, а на интеграцию, способствуя культурному обмену, а значит и развитию национальных культур.

В этом отношении интересен тот факт, что в ходе ассоциативного эксперимента на слово-стимул «патриотизм» среди слов-реакций были зафиксированы слова, связанные с культурой и образованием: «писатель», «учитель», «художник», «образованный», «музыка», «ситор» (музыкальный инструмент), «певец». Возможно, это связано не только со сферой профессиональной деятельности, но и с пониманием значения деятелей культуры в формировании национальной идентичности.

Различия между патриотизмом и национализмом можно обнаружить и по отношению к истории и современности. Прошлое и настоящее для националиста вне критики, оценивается только позитивно как самое лучшее, лучше всех. Патриот стремится к объективной оценке, осознавая то, что у своей страны есть недостатки.

Таким образом, патриотизм и национализм различные по своей природе. Однако эти различия носят диалектический характер, а противопоставление патриотизма и национализма до известной степени искусственное. Понятия находятся в отношении не противоречия, а противоположности. Их амбивалентный характер проявляется, когда система находится в состоянии неустойчивости, в точке бифуркации.

Так, после распада СССР на постсоветском пространстве начался активный процесс национального строительства, в котором конструктивную роль сыграл национализм [5, 53]. Рассматривая функции национализма, Н.Г. Скворцов отмечает, что он создавал

«ощущение безопасности и стабильности в тот период, когда жизненный мир потерял свою целостность, а люди оторваны от своих корней»[12, 156-157]. Если идеология национализма способствует консолидации общества, выстраивая новые общественные отношения, то патриотизм носит в зоне бифуркации реакционно-консервативный характер. Выход из кризиса и обретение системой состояния устойчивости сопровождается минимизацией консервативного потенциала патриотизма и проявлением приоритета гражданственности, как аттрактора, определяющего тенденции дальнейшего развития общества [5, 49].

Таблица 2.

Формы участия, зафиксированные в ответах	1 курс (в % от кол-ва ответивших)	4 курс (в % от кол-ва ответивших)
Участие в выборах в органы государственной власти различного уровня и избирательных кампаниях	11	8
Участие в волонтерских организациях	11	25
Участие в деятельности молодежных общественных организаций и объединений	11	16
Участие в деятельности общественных (правозащитных, благотворительных, экологических и т.д.) организаций	11	25
Сбор средств, вещей для людей, попавших в тяжелое положение	44	33
Участие в акциях, направ-	22	8

ленных на пропаганду здорового образа жизни		
Коллективное благоустройство территорий, подъездов, домов, детских площадок	11	16
Нет, ни в чем подобном участвовать не приходилось	55	41

Таким образом, национализм, патриотизм, гражданственность находятся в когерентных связях, образуя триаду, в которой каждая пара элементов находится в соотношении дополнительности, а третий элемент задает меру совместимости, способствуя устойчивому состоянию общественной системы. При этом внешние воздействия (флуктуации) не могут вывести систему из равновесного состояния.

В этой связи важной исследовательской задачей становится выявление различий между понятиями «патриотизм» и «гражданственность». Необходимость выявления различий определяется и результатами ассоциативного эксперимента. Актуализируя свои ассоциации на слово-стимул «патриотизм», студенты во время эксперимента выделили слова-реакции, фиксирующие социально активную позицию: «жизнь отдать за Родину», «гражданин», «правозащитник», «защитник», «чувство долга», что позволяет сделать вывод о том, что они не осознают различий между понятиями «патриотизм» и «гражданственность».

Различия между ними определяется тем, что патриотизм отражает исторически объективно сложившуюся нравственно-эмоциональную связь человека со средой обитания – Родиной, которое содержит не только ценностные представления о ней, но и стремление эти ценности отстаивать и защищать. В отличие от патриотизма, гражданственность отражает нравственно-правовую связь людей с государством, которая реализуется через их отношение к пра-

вам и обязанностям, традициям и обычаям. Гражданственность формирует активное отношение к действительности [5,48-49].

Социологический опрос, проведенный среди студентов по методике мониторинга динамики социокультурного развития уральского студенчества 1995-2020 гг. и 1996-2016 гг.[10, 117-131] выявил низкую социально-политическую активность.

Половина респондентов не являются участниками никаких общественных и политических мероприятий. Общественная активность многих ограничивается сбором средств, вещей для людей, попавших в тяжелое положение. Несомненно, данная акция – проявление сострадания, сочувствия, свидетельствующая о гуманистической направленности сознания молодежи. Однако гражданственность проявляется еще слабо, что характерно для общества в целом.

Поэтому основным направлением государственной молодежной политики должна стать деятельность по созданию правовых, экономических и организационных условий и гарантий для самореализации личности молодого человека посредством развития молодежных движений, объединений и инициатив. Молодежная политика государства должна содействовать повышению социальной активности молодежи, способствуя успешной социализации [8, 29-30,35].

Воспитание патриотизма и гражданственности, как основы национальной идентичности становится актуальной задачей, в решение которой включены не только государственные структуры, но и система образования, семья. В Республике Таджикистан в декабре 2022 года был принят Закон «О патриотическом воспитании граждан», в котором говорится, что «система воспитания патриотизма граждан направлена на целенаправленное обеспечение формирования активной позиции граждан, их всестороннее вовлечение в решение важных общественных задач, создание условий для формирования их мышления в соответствии с общенациональными интересами. Система должна готовить молодежь и побуждать предста-

вителей других поколений к такой активной деятельности, в которой знания и жизненный опыт соединяются с позицией гражданского долга и патриотизма, а личные интересы с интересами общества»[1]. Принятие закона направлено на формирование национальной идентичности как гаранта национальной безопасности, сохранения и развития национальной культуры.

Источник:

1. Закон Республики Таджикистан «О патриотическом воспитании граждан» //base.spinform.ru

Литература

2. Аузан А.А. «Колея» российской модернизации // ОНС.-№6, 2007.- С.54-60
3. Душков Б.А. География и психология: подход к проблемам. - М.: Мысль, 1987.- 285с.
4. Иванова С.Ю. Патриотизм, национализм, глобализм: социокультурные исторические и антропологические. - Ставрополь: Изд-во СГУ, 2004.- 198с.
5. Козлов А.А. Формирование патриотизма и гражданственности современной российской молодежи: теоретико-методологический и историко-социологический подходы //Война была вчера... Российское студенчество о Великой Отечественной войне: Материалы мониторинга «Современное российское студенчество о Великой Отечественной войне» / под общ. ред. Ю.Р. Вишневого. - Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2015.- С.43-59
6. Ладыгина О.В. Идентичность и ее актуальные формы в современном Таджикистане. – Душанбе: РТСУ, 2017.-127с.
7. Лихачев Д.С., Самвелян Н.Г. Диалоги о дне вчерашнем, сегодняшнем, завтрашнем. - М.: Сов. Россия, 1988. – 143с.
8. Попова Н.В., Голубкин В.А. Центр молодежной политики как субъект управления социальной активностью молодежи // Вестник

педагогических инноваций, № 4 (44), 2016.- С.29-35

9. Рахимов С.Х. Очерки истории и теории таджикского кино: этапы идентификации. - Душанбе, 2020.- 264с.
10. Реализация государственной молодежной политики в Российской Федерации в условиях современных вызовов и неопределенностей: монография / под общ. ред. А.В. Пономарева и Н.В. Поповой/. - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2022.-212с.
11. Самиев А.Х. Историческое сознание как самопознание общества: социально-философский анализ.- Душанбе: РТСУ, 2009.- 411с.
12. Скворцов Н.Г. Проблема этничности в социальной антропологии. - СПб.: С.-Петербургский универ., 1996.- 183с.

АҲАМИЯТИ АФЗАЛИЯТҲОИ МУШАХХАСИ МИЛЛИИ ҶАВОНОН ДАР ҲИФЗ ВА РУШДИ ФАРҲАНГҲОИ МИЛЛӢ

Ладигина О.В., Попова Н. В.

Яке аз мушкилоти муҳими давраи муосир ҳифз ва рушди фарҳангҳои миллӣ, пешгирии пароканда шудани онҳо дар фазои гуногунфарҳангӣ мебошад. Ҳалли ин мушкилот беиштар аз мавқеи насли наврас, аз афзалиятҳои мушаххаси онҳо вобаста аст. Дар мақола муаллифон дар асоси таҳқиқоти таҷрибавӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон гузаронидашуда афзалиятҳои мушаххаси ҷавонони донишҷӯро муайян намуда, аҳамияти ҳувияти миллиро барои онҳо муайян мекунанд. Дар

натичаҳои таҳлили гузаронидашуда муаллифон ба хулоса омаданд, ки ҳувияти миллӣ ҳоло дар ҳолати ташаккул аст.

Муаллифони мақола дар асоси истифодаи усули диалектикӣ, принципҳои синергетика ва систематикӣ кӯшиши мекунанд, ки мафҳумҳои «ватандӯстӣ», «миллатгарой» ва «шаҳрвандӣ»-ро муқоиса ва таҳлил кунанд.

***Калидвожаҳо:** ватандӯстӣ, миллатгарой, шаҳрвандӣ, шахсият, озмоиш.*

THE IMPORTANCE OF NATIONAL IDENTITY PREFERENCES OF YOUNG PEOPLE IN THE PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF NATIONAL CULTURES

Ladygina O.V., Popova N.V.

One of the significant problems today is the preservation and development of national cultures, prevention of their dissolution in another cultural space, absorption by other cultures. The solution to this problem largely depends on the position of the younger generation, on their identification preferences. In the article, based on empirical research conducted among students of the Russian-Tajik (Slavic) University, the authors identify the identification preferences of student youth, determining the importance of national identity for them. The results of the analysis allowed the authors to conclude that national identity is in the process of formation.

Based on the dialectical method, principles of synergetics and systematics, the article attempts a comparative and comparative analysis of the concepts of "patriotism", "nationalism" and "citizenship".

***Keywords:** patriotism, nationalism, citizenship, identity, experiment.*

ПАТРИОТИЗМ И ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ: ВЗАИМОСВЯЗЬ И ВЗАИМО- ВЛИЯНИЕ

Точидинова М.И. – н.с. Отдела социальной философии ИФПП НАНТ.

Тел.: (992) 918101419

Азимова М.М. - к.ф.н., с.н.с. Отдела социальной философии ИФПП НАНТ.

Тел.: (992) 907809066

Патриотизм – это этико-политический принцип и социальное чувство, и его изначальное содержание означает привязанность, преданность Родине, готовность человека ставить её интересы выше своих собственных и бескорыстно служить ей. Его признаки появляются с самого начала возникновения человеческого общества. Со временем чувство привязанности к своей земле и языку стало ассоциироваться с пониманием гражданских обязанностей перед обществом.

С формированием в истории наций и создания национальных государств патриотизм становится неотъемлемой частью общественного сознания, в котором отражены развитие обще-этнических ценностей. Он во все времена был тесно связан с человеческим капиталом, и активно взаимодействует с ним. Это особенно корректно проскальзывает в реалиях современных постсоветских суверенных государств.

В данной статье осуществлена попытка в краткой форме анализировать взаимосвязь и взаимодействие патриотизма и человеческого капитала в условиях Республики Таджикистан на нынешнем этапе её развития.

Ключевые слова: патриотизм, человеческий капитал, национальное государство, Таджикистан, трудовые мигранты и др.

Общеизвестно, что патриотизм, как социокультурное явление, отражает, прежде всего, любовь личности к родному отечеству, преданность его идеям, ценностям и служению интересам родины, что в науке рассматривается и как духовное состояние, и как форма обяза-

тельства гражданина. Привязанность человека к родной земле, к родному языку, к национальным традициям становится частью его образа жизни, но в определенный момент, эти качества объединяются в организованную духовную силу, которая может способствовать прорыву в развитие или при защите отечества от внешних угроз.

Несомненно, патриотизм, как часть духовной культуры, которая носит общенациональный и обязательный характер для создания единой системы этнического самопознания, формируется посредством воспитания человека во всех стадиях его развития. Важность патриотизма особенно значима в ситуации, когда общество нуждается в сплоченности для решения общегосударственных задач, в трудных условиях. В качестве таких преград можно называть ряд антипатриотических тенденций, которые размывают границы национального государства, и проявляются в форме космополитизма, регионализма, глобализма, что несовместимо с патриотизмом национального субъекта.

Более того, создание новых форм теократических государств (в виде халифата, эмирата и др.), исключают национальную идентичность и любовь граждан к своей родине, как часть патриотизма, заменяя его религиозно-космополитическими псевдоценностями. В этой связи уместно вспомнить утверждение известного представителя баденской школы Г. Риккерта, что «ценности не представляют собой действительности, ни физической, ни психической. Сущность их состоит в их значимости, а не в их фактичности. Но ценности связаны с действительностью, и связь эта ...

имеет два смысла. Ценность может, во-первых, таким образом присоединяться к объекту, что последний делается – тем самым – благом, и она может также быть связанной с актом субъекта таким образом, что акт этот становится тем самым оценкой» [6, 45]. Поэтому наличие культурных границ ценностей и высокий уровень патриотического воспитания является основным аспектом самого факта существования традиционного общества и национального государства.

Необходимо отметить, что важным аспектом данного процесса является взаимодействие патриотизма и человеческого капитала в обществе, главной целью которого выступает присутствие объекта национальной гордости у граждан страны. Этим объектом может стать Отчизна, её мировые достижения, история народа, национальные традиции, преданность которым составляет сущность патриотизма, и, вместе с этим, способствует развитию человеческого капитала. В этом плане существенную роль играет целенаправленное действие государственных структур.

Естественно, поэтому, учитывая степень важности координации патриотизма и человеческого капитала, 29 декабря 2022 года был принят Закон Республики Таджикистан за №1920 - «О патриотическом воспитании граждан». Данный закон был принят на основании Постановления Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 2 ноября 2022 года, №887, а также одобрен Постановлением Маджлиси Милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 16 декабря 2022 года, №332, и в настоящее время разослан во все инстанции, которые вовлечены в систему воспитания. В законе термин «патриотизм» истолкован как «любовь к Родине, своему народу, стремление своими действиями служить их интересам, защищать от врагов» [3, 4].

Во взаимодействии человеческого капитала и патриотизма, безусловно, наблюдается взаимосвязь единичного и общего. Так, если человеческий капитал составляет форму поддержки отдельного индивида путём его профессиональ-

ного роста и усовершенствования навыков, то патриотизм фактически может быть только достоянием всей социальной общности. В то же время, патриотизм обретает социальную сущность при переходе его в разряд общественной ценности, когда он, сам по себе, становится ценным элементом функционирования национального социума.

Поэтому оценка уровня развития патриотизма граждан является не только признанием их вклада в укреплении сплочённости общества, но и ценным депозитом человеческого капитала при решении важных проблем общенационального характера. Такие критерии патриотизма, как смелость, отвага, решимость и другие способствуют гражданам добиться определенного позитивного статуса и признания в обществе. Тем временем, социально направленный патриотизм, который можно рассматривать в качестве элемента, укрепляющего человеческий капитал, способен проявляться в форме общенационального, идейного, гражданского, трудового и других форм патриотизма. Они в комплексе составляют патриотизм с социально-направленными последствиями и как компонент человеческого капитала в национальном обществе.

В этой совокупности стоит констатировать слова С. Хантингтона, что, «не определившись со своей идентичностью, люди не могут использовать политику для преследования собственных интересов» [8, 4]. Вместе с тем, человек не может стать патриотом, если он не знает, кем он является и против кого борется. Однако многие черты характера нации, по мнению исследователей, в частности и патриотизм, являются природными качествами, присущими всем народам и этническим общностям [5, 56].

Примечательно, что немецкий мыслитель О. Шпенглер, сопоставляя предназначения отдельного индивида и общности, считал, что культура является телом, которая служит оболочкой для души, и народу также присущи качества, которыми обладает отдельный человек. По этой причине, каждая этническая группа обладает также свойствами судьбы отдельного индивида, от последствия

которых зависит дальнейшее совершенствование человеческого капитала в национальном обществе [5, 56].

Небезынтересно, что Г. Гегель связывает патриотизм с духом народа, в котором мыслитель рассматривает условия для генерирования чело-веческого капитала в любом типе общества [2, 695]. А родоначальник европейской «философии жизни» Ф. Ницше указывает на связь характера и внутренней содержательности поведения членов общества [4, 52]. Думается, в современных условиях жизнедеятельности субъекта именно от силы и порядка внутренней содержательности поведения граждан зависит дальнейшее развитие человеческого капитала в национальном социуме.

Современный российский исследователь А.Д. Воскресенский указывает на то, что гражданин в правовом государстве составляет важную часть социального поведения личности, и является важным элементом прироста человеческого капитала, который регулируется универсальными юридическими нормами общества [1, 22]. Наряду с этим, гибкость характера личностей является фактором динамичного развития любого общества в нынешнем быстроменяющемся мире [7, 120].

Разумеется, патриотизм, как стимулирующий фактор развития человеческого капитала, особенно ярко проявляется в условиях миграции, когда на почве землячества и общего происхождения создаются объединения, целью которых является поддержка лиц, принадлежащих к одной стране или одной национальности. К примеру, на территории России ныне действуют такие национальные, культурные организации, как РОО «Таджикская диаспора «Нур», Региональный Общественный фонд «Таджикистан», Межрегиональная общественная организация «Профессиональный союз трудящихся мигрантов», Общественная организация «Союз таджиков России» и другие этнические объединения. Они, путём создания фондов, сбора денег, помощи нуждающимся, решение социальных и экономических вопросов, создают базу для сохранения и укрепления человеческого капитала

для трудовых мигрантов-выходцев из Республики Таджикистан.

Поскольку трудовая миграция в настоящее время стала одной из проблем, влияющей на рост человеческого капитала в национальном обществе, поэтому она должна быть исследована как важный компонент в плане её совместимости с патриотизмом. Объединяясь на почве патриотизма и землячества, трудовые мигранты формируют своеобразный человеческий капитал вне пространства их этнического социума. Он направлен на оказание помощи, создания страховки, поддержки и взаимное доверие между выходцами одной национальной группы. В этом случае решение частных и общих для трудовых мигрантов конкретной этнической группы проблем основывается на их участие в работе патриотической организации за пределами исторической родины. Их конечная цель является прирост человеческого капитала в принимающей стране. В этом случае деятельность таких организаций приносит выгоду и гарантии поддержки для всей группы мигрантов.

Ещё одним позитивным последствием для человеческого капитала, исходящим от патриотизма трудовых мигрантов, выступает духовная сторона данного вопроса, заключающаяся в обретении ими известности и служение родине, находясь за её пределами. Вдохновение на новые подвиги ради служения отечеству объединяет трудовых мигрантов из Таджикистана, непосредственно участвующих в этих мероприятиях, а также тех, которые оказывают им всемерную поддержку в форме финансирования, обеспечения духовной поддержки, что в случае высокого достижения приносит признание для всей патриотично настроенной этнической группы.

В этом процессе за каждым участником подразумевается его страна, и поэтому в таких акциях особое значение имеют атрибуты и символы государства (флаг, герб, гимн страны и другие), усиливающие его патриотическое чувство. Кроме того, победа представителя страны в соревнованиях, становится фактором популяризации здорового образа

жизни и примером для нового поколения, что, в свою очередь, положительно влияет на улучшение духовного и физического состояния общества, группы, семьи и человеческого капитала в целом.

Таким образом, патриотизм посредством своих онтологических свойств (известность, подвиг, милосердие, всеобщее признание и т.д.) способствует приросту и укреплению человеческого капитала, имеющиеся духовное и социальное значение для всей национальной общности. Поэтому человеческий капитал, взаимодействуя с патриотизмом, приносит пользу не только обществу, но он также объединяет нацию на благо достижения, как общей цели, так и отдельного индивида.

Литература

1. Воскресенский А.Д. Сравнительный анализ политических систем, политических культур и процессов на Востоке: общие закономерности и специфика их региональной трансформации. Интернет-ресурс: [www.http // Litres.ru](http://www.litres.ru). (дата обращения: 02.02.2023г.)
2. Гегель Г.В.Ф. Философия истории. Интернет-ресурс: [www.http // Litres.ru](http://www.litres.ru). (дата обращения: 11.01.2023г.)
3. Закон Республики Таджикистан №1920 «О патриотическом воспитании граждан» (принят на основании Постановления МН МОРТ от 2 ноября 2022 года, №887 и одобрен Постановлением ММ МОРТ от 16 декабря 2022 года, №332). - 12 с.
4. Ницше В. О пользе и вреде истории для жизни. Интернет-ресурс: <http://www.litres.ru> [www.http// Litres.ru](http://www.litres.ru). (дата обращения: 15.01.2023г.)
5. Мункуева Р.Б., Серебрякова Ю.А. Понятие национального характера // Вестник Бурятского Гос. Ун-та. - 2018. - № 3. - С. 56-65.
6. Риккерт Г. Философия истории. В кн.: Науки о природе и науки о культуре. - М., 1998. – 178 с.
7. Уваров П.Ю. Ранее новое время: взгляд из средневековья // «Средние века: Исследования по истории Средневековья и раннего Нового времени». - 2011. - С. 109-120.

8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. - М., 2003. – 603 с.

ВАТАНДҶУСТӢ ВА САРМОЯИ ИНСОНӢ: МУНОСИБАТ ВА ТАЪСИРИ МУТАҚОБИЛА

Тоҷидинова М.И., Азимова М.М.

Ватандӯстӣ принсипи ахлоқӣ-сиёсӣ ва ҳисси ҷитимой мебошад ва мундариҷаи аслии он маънои меҳру муҳаббат, садоқат ба Ватан, омодагии шахсро дорад, ки манфиатҳои онро аз манфиатҳои худ болотар гузорад ва ба он бегаразона хидмат кунад. Аломатҳои он аз огози пайдоиши ҷомеаи инсонӣ вучуд доштанд. Бо гузашти вақт, эҳсоси дилбастагӣ ба замин ва забони худ бо дарки вазифаҳои шахравандӣ дар назди ҷомеа алоқаманд шуд.

Дар масири таърих бо ташаккули миллатҳо ва таъсиси давлатҳои миллӣ ватандӯстӣ қисми ҷудонопазири шуури ҷамъиятӣ мегардад, ки дар он руиди арзишҳои умумиэтноикингӣ меёбад. Вай дар ҳама давру замон бо сармояи инсонӣ робитаи зич дошт ва бо он ҷаҳлона ҳафтаъсири мекунад. Ин маҳсусан дар воқеияти давлатҳои муосири соҳибихтиёри пасошӯравӣ возеҳ ба назар мерасад.

Дар мақолаи мазкур кӯшиши ба таври мухтасар таҳлил намудани робитаи ва ҳафтаъсирии ватандӯстӣ ва сармояи инсонӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи кунунии руиди он амалӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: ватандӯстӣ, сармояи инсонӣ, давлати миллӣ, Тоҷикистон, муҳоҷирони меҳнатӣ.

PATRIOTISM AND HUMAN CAPITAL: INTERRELATION AND MUTUAL INFLUENCE

Tochidinova M.I., Azimova M.M.

Patriotism is an ethical and political principle and a social feeling, and its original content means attachment, devotion to the Motherland, a person's willingness to put its interests above their own and selflessly serve it. Its signs appear from the very beginning of the emergence of human society. Over time, a sense of attachment to one's land and language became associated with an understanding of civic responsibilities to society.

With the formation in the history of nations and the creation of national states, patriotism becomes an integral part of public consciousness, which reflects the development of common ethnic values. He has always been closely associated with human capital, and actively interacts with it. This is especially true in the realities of modern post-Soviet sovereign states.

This article attempts to briefly analyze the relationship and interaction of patriotism and human capital in the conditions of the Republic of Tajikistan at the current stage of its development.

Key words: *patriotism, human capital, national state, Tajikistan, labor migrants.*

МАСЪАЛАҲОИ ТАЪРИХНИГОРӢ ВА ТАФСИРИ ФАРҲАНГИЮ ТАЪРИХИИ АВЕСТО ДАР АСАРИ ШАРҚШИНОСИ РУС Л.А. ЛЕЛЕКОВ “АВЕСТО” ДАР ИЛМИ МУОСИР”

Асрорӣ М. – н.и.ф., сарходими илмии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Телефон: 918 62 92 33. E-mail: asrori53@mail.ru

Мақолаи мазкур ба муаррифӣ ва таҳлили мухтасари рисолаи илмии шарқшиноси рус Л.А. Лелеков “Авесто” дар илми муосир” бахшида шудааст. Дар он таҳлили мундариҷа ва муҳтавои асар нигошта шуда, паҳлӯҳои таърихнигорӣ ва сарчашмашиносии рисола баррасӣ шудаанд.

Л.А. Лелеков дар умри кӯтоҳи ҳеҷ сарфи назар аз шугли ҳамешагӣ – омӯзиши ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ба таърихи тамаддуни ҳиндуаврупоӣ, бахусус китоби муқаддаси ориёӣ “Авесто”, хориқаи зардуштия ва нақши Зардушт тавачҷӯҳи махсус зоҳир намуда, масоили таърихнигорӣ ва библиографии мавзӯҳои мавриди назарро бо омӯзиши китобу рисолаву мақолаҳои олимони Шарқу Фарб устодона таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: *Авесто, Зардушт, зардуштия, илм, таърих, тамаддун, ориёӣ, эроншиносӣ, таърихнигорӣ, сарчашмашиносӣ.*

“Авесто” кӯхантарин сарчашмаи хаттӣ мебошад, ки то замони мо расидааст ва китоби муқаддаси ниёкони мо – ориёӣ махсуб мешавад. Аҳамияти таърихии Авесто дар он аст, ки пайдоиши он ба асрҳои XII-X то милод рост меояд ва ҳамзамону ҳамсоли китоби муқаддаси ҳиндуҳои қадим “Ведаҳо” шуморида мешавад.

Зарурати омӯхтани “Авесто”-ро Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон зикр намуда, фармудаанд:

“Авесто” гаҳвораи овони тифлии ниёгони мост, ки бо суруду тарона, ҳамосаву муноҷот, дуруду паём, тавбаву надомат ва ситоишу ниёишаш чун аллаи модар ва падидаҳои нотақрори

лаҳзаҳои кӯдакӣ басо ширин ва хотирмону ибратангез аст. Авесто нахустин қомуси тамаддун ва аввалин ганҷинаи фарҳангии ориёӣҳои шарқӣ – саромадони тоҷикон аст, ки аз саргузашту сарнавишти обову аҷдоди мо дар давраи фарорасии рушду нумӯи маданият ва падид омадани халқияти тоҷик башорат додааст.” [1. 38]

Лозим ба ёдоварист, ки роҷеъ ба хориқа ва падидаи “Авесто” олимони Шарқу Фарб, муҳаққиқони авестошиносиву эроншиносӣ китобу рисолаҳои илмии зиёде эҷод намудаанд, ки таҳқиқи онҳо барои таърихи фалсафаи тоҷик аз аҳамият холӣ нест. Дар ин мақола мо роҷеъ ба таҳқиқоти шарқшиноси рус Л.А. Лелеков, ки бештар ба таърихнигории умумӣ, библиография ва тафсири фарҳангиву таърихии Авесто бахшида шудааст, маълумот медиҳем.

Шарқшиноси рус – Леонид Аркаевич Лелеков (1934-1988) ҳамчун муҳаққиқи маъруфи соҳаи авестошиносӣ шинохта шудааст. Ҳарчанд ки ӯ ҳаёти худро ба омӯзиши назария ва таърихи ёдгориҳои фарҳангӣ бахшида бошад ҳам, таҳқиқи таъриху тамаддуни бостонии халқҳои ҳиндуаврупоӣ, бахусус эроншиносиро шугли дӯстдоштаи худ интихоб намуда буд. Ӯ ин пешаро бо муҳаббати хос идома меод ва дар ин чода таҳқиқоти муфидеро ба анҷом расонидааст. Доираи пажӯҳишҳои Л.А. Лелеков дар соҳаи гуногун ва васеъ мебошад ва тавачҷӯҳи ӯро бештар таърихи дини эронӣни бостон бахусус дини зардуштия ба худ ҷалб намуда буд. Таҳқиқоти Л.А. Лелеков роҷеъ ба масъалаҳои эроншиносӣ – таърихи дини

зардуштия, ҳаёт ва осори Зардушт, пайдоиш ва зуҳури ориёиён, баҳусус аз он лиҳоз арзишманд мебошад, ки масоили номбаршуда ба тариқи омӯзиши ҳамаҷонибаи таълифоти муҳаққиқони дохиливу хориҷӣ ба шакли таърихнигорӣ дар доираи рисолаи муқамал иншо шудааст. Ин тарзи пешниҳод аз он шаҳодат медиҳад, ки Л.А. Лелеков оид ба масъалаҳои таҳқиқгардида дониши воқеан бе мисл ва фарох доштааст. Асари иншонамудаи ӯ ба қутбнамое роҷеъ ба масъалаҳои зикргардида шабоҳат дорад. Рисолаи илмии Л.А. Лелеков “Авесто дар илми муосир” ном дошта аз пешгуфтор, панҷ боб, хулоса ва маълумоти библиографӣ иборат аст. Дар боби аввали рисола таърихнигории умумӣ ва библиографияи масъала (авестошиносӣ), сарчашмаҳои асосии таҳқиқот ва вобастагии ин маъхазҳо бо дину боварҳои то Авесто мавҷудбуда, дар муқоиса баррасӣ гардидаанд. Дар боби дуввум муаллиф солномаи таърихнигории рушди илм дар бораи “Авесто”-ро дар асрҳои XIX ва XX мавриди таҳқиқ қарор додааст. Боби сеюми рисола “Авесто” ва зардуштия: мафҳумҳои асосӣ ва проблемаҳо” ном дошта аз шарҳи рисолаву мақолаҳои ба хориқаи зардуштия ва нақшу симои Зардушт бахшидашуда, иборат мебошад. Боби чаҳоруми ин асари илмӣ-таҳқиқотӣ “Масъалаҳои асосии тафсири фаҳангиву таърихии Авесто” номида шудааст ва аз сздаҳ бахш иборат аст. Дар ин боб муаллиф таҳқиқоти олимони ватаниву хориҷиро роҷеъ ба масоили ҳиндуэроншиносӣ ва Авесто, замону макони пайдоиши Авесто, маросими дафн дар зардуштия, оташпарастӣ ва масоили таносуби он бо зардуштия, ҷойгоҳи сарчашмаҳои беруна барои омӯзиши Авесто, Маздо ва Ахуро, замони худовандӣ дар Авесто ва маъхазҳои беруна, дуализм дар Авесто, таълимоти офариниш дар Авесто, хронологияи афсонавӣ дар “Авесто”, ривоят роҷеъ ба Каёниён, ислоҳоти Зардушт ва тамоюли иҷтимоӣ дар таълимоти Зардуштро мавриди омӯзиш ва баррасии илмӣ қарор додааст. Боби панҷуми рисола ба

омӯзиши ҷанбаҳои методологии бозсозии фарҳангию таърихӣ дар асоси матнҳои Авесто бахшида шудааст. [3]

Ин рисола воқеан ҳам роҳнамои адабиёти авестошиносӣ мебошад. Тафаккури парадоксалии Л.А. Лелеков ба фарзияҳои ғайримаъмулӣ бештар майл медошт ва маҳз ҳамин гуна фарзияҳоро дар таҳқиқоти олимони дигар ҷустуҷӯ мекард ва дар асари хеш афкори мӯътамад пешниҳод намудааст. Вобаста ба ҳамин таърихнигори рус Д.С. Раевский дар пешгуфтори рисолаи “Авесто дар илми муосир” менависад:

“Ин хислати фаъолияти ӯ ба муносибати ҳамкоронаш дар ҷодаи эроншиносӣ таъсир нарасонида наметавонист; интиқодоти ҳамкорон баъзан бениҳоят шаддид ва ҳатто ба дараҷаи инқори фарзияҳои Лелеков мерасиданд. Аммо бо гузашти аём, вақте ки ин таҳқиқот барои ҷимоя пешниҳод гардид, бо сабаби ба муаллиф дахл надошта – азнавсозии шӯрои дифоъ – ҷимоя мавқуф гузашта шуд. Вале баъд аз шурӯи фаъолияти шӯрои нав ҷимояи он бо сабаби даргузашти нобаҳангоми Л.А. Лелеков (соли 1988) баргузор нашуд. Ҳамин тариқ муаллифе, ки тибқи тақризҳои расмӣ кори муфиду бузургеро анҷом дода буд, ба дарёфти унвони илмӣ мушарраф нагардид.” [3. 4]

Л.А. Лелеков “Авесто”-ро яке аз маъхазҳои асосии омӯзиши гузаштаи таърихии халқҳои шарқ меҳисобид. Аз ҳамин лиҳоз ӯ ҷанбаҳои таърихнигорӣ ва сарчашмашиносии авестологияи муосирро барои илм, барои навсозии ҷиҳатҳои методологии мураккаби фарҳангиву таърихӣ муҳим медонист. Аҳамияти баррасии нуктаҳои зикршударо муҳаққиқ аз он медонад, ки “масъалаҳои асосии таъсири Авесто ҳамчун сарчашма то ба ҳол мавриди баҳсҳои шадиди илмии олимони мебошад. Ноогаҳӣ аз ҷанбаи таърихнигорӣ ва сарчашмашиносӣ ба он мувоҷеҳ шудааст, ки дар як қатор нашрияҳо фарзияҳои кӯҳна ҳамчун бозёфти замони муосир арзёбӣ гардида, баръакс далелҳои солими олимони асрҳои XIX ва нимаи аввали асри XX ба эътибор гирифта нашудаанд.” [3. 6]

Таври маълум таҳқиқоти Л.А. Лелеков дар аҳди Иттиҳоди Шӯравӣ сурат гирифтааст. Ва ӯ яке аз сабабҳои рӯ ба ин мавзӯ овардани худро дар асоси пажӯҳишҳои густурдаи бостоншиносӣ дар ҳудуди Осиёи Миёна ва Афғонистон пайдо намудани бозёфтҳои наву афзудани эътибори иттилоотии Авесто медонад. Воқеан ҳам дар солҳои 60-ум ва 80-уми садаи гузашта дар ин минтақа бостоншиносон ҳазинаи бузурги ёдгориҳои нодирро кашф намуданд ва заминаи рӯйдодҳои таърихии дар гузашта дар ин марз чараёндоштаро ошкор сохтанд, ки бо маводи дар Авесто сабтгардида алоқамандии мустақкам доштанд.

Л.А. Лелеков менависад, ки илми шӯравӣ мушкилоти омӯзиш ва тафсири фарҳангӣ-таърихии “Авесто”-ро бо вижагиҳои сарчашмашиносӣ ва таърихнигорӣ ба роҳ монда, ба дастовардҳои илмӣ ноил гардидааст. Масалан, далелҳои муътамаду бунёдии илмии эроншиносии мо ҳанӯз ду даҳсола қабл, дар ҷилди аввали “Таърихи халқи тоҷик” ҷой доштанд ва тайи муддати гузашта дар нашриҳои хориҷӣ фарзия ва далелҳои нав пайдо шудаанд, ки аз ҷониби эроншиносии мо мавриди таҳқиқи интиқодӣ қарор наёфтааст. [6]

Л. Лелеков дар пешгӯфтори рисолааш зимнан қайд менамояд, ки дар доираи як рисола таҳқиқи ҳамаи таълифоти авестошиносии ҷаҳон ғайри имкон аст, бинобар он он таҳқиқоте барои баррасӣ интиҳоб мешаванд, ки аз нуқтаи назари методологияи таърихшиносӣ иншо шудаанд. Ва ҳоло интиҳоби асарҳое бояд сурат гиранд, ки фарзияҳои нави илмӣ доранд ва то ҳанӯз маълуми машҳур намебошанд, вобаста ба ин рӯ меоварад ба осори муҳаққиқин Ж. Дюшен-Гийемен, Ж. Келлен, Х.П. Шмидт ва олимони ватанӣ Ю. Раппопорт, Б.Я. Ставитский, Б.А. Литвинский, И.Х. Брагинский, Е.Э. Бертелс ва дигарон. [4. 4]

Омили дигари ба омӯзиши таърихии бостонии шарқ рӯ овардани худро олим дар ҷой ва нақши сазовори Авесто дар ҳазинаи арзишҳои фарҳангии инсоният ва тавачҷӯхи

деринаи Аврупо ба асрори фармудаҳои Зардушт вобаста медонад. Меғӯяд ки ин шавқ ҳанӯз дар доираи шоғирдони Афлотуну Арасту оғоз гардида, ниҳоят дар асари машҳури Ф. Нитше ҷамъбасти гардид, яъне он давра ба давра дар давоми ду ним ҳазор сол аланга мезад.

Л.А. Лелеков дастовардҳои олимони хориҷиву дохилиро дар риштаи авестошиносӣ зикр намуда, пеши худ вазифа меғузорад, ки рисолаи илмиаш набояд ба таври маъмул аз баҳисобгирии теъдоди зиёди рисолаву мақолаҳо иборат бошад. Балки ӯ аз муаррифии анъанавии хронологии таҳқиқот даст кашида, ба инъикоси паҳлӯҳои таърихнигории масъала, таҳқиқоти ду самти муҳимтарини онро ба мақсад мувофиқ мешуморад. Нахуст ӯ ба тавзеҳоти фарзияҳои илмии масъалаҳои бунёдии авестология аз қабилҳои хориҷаи Авесто ва таълимоти зардуштӣ, таърихӣ будани симои Зардушт мепардозад. Самти дувуми таҳқиқоти олим дар боби алоҳида масъалаҳои мушаххаси хусусияти таърихӣ ва таърихнигориро бо зикри натиҷаҳои пажӯҳиши бостоншиносии ватаниву ҷаҳонӣ фарогир мебошад. Зимнан кӯшишҳои сабти ин ё он маълумоти “Авесто”-ро ба табақабандии воқеии давраҳои асри биринҷӣ ва ё оғози асри оҳан дар қаламрави Эрон, Афғонистон ва Осиёи Миёна ворид намудаанд, дар бар мегирад. Дар моварои таърихнигории таҳқиқи Авесто далелҳои сарчашмаҳои беруна аз қабилҳои ошурӣ, аҳди бостон, юнони бостон ва ғайра нақши бориз доштаанд, зеро бидуни назардошти ин сарчашмаҳо инъикоси воқеияти таърихии асноди авестой ғайриимкон мебошад ва аз ин рӯ фикри ҳамоҳангии Авесто, бо ин сарчашмаҳо дар таҳқиқоти олим ҷои сазовор дорад.

Барои тасдиқи фикри зикршуда, як мушоҳидаи барҷаста, вале фаромӯшшудаи Р. Айслерро роҷеъ ба космологияи Анаксимандр овардан айни муддао аст, ки он бо хусусиятҳои хоси худ мисли космологияи Авесто мебошад ва айнияти онҳо раднашаванда аст. Доктринаи

Анаксимандр аз космологияи дигари юнонӣ ба кулӣ фарқ мекунад. Ин кашфиёти нодир, ки соли 1910 сурат гирифта буд, минбаъд аз ҷониби эроншиносони маъруф такмил дода шуд. Дар маҷмӯъ бо далелҳои айнияти баъзе эътиқодҳои зардуштиро дар Мидияи нимаи аввали асри VI то милод И.М. Дяконов [8] баррасӣ намудааст ва М. Бойс [5] низ дар рисолаҳои солҳои 1975 ва 1979 таълифнамудааш маълумоти айниятро ба оғози давраи юнониҳо зикр намудааст. [3. 19]

Ба ақидаи Л.А. Лелеков авестология майдони зиддиятҳои ақидаву фарзияҳои мухталиф буда, теъдоди масъалаҳои баҳснок дар он беадад аст ва имкони ҳар кадом масъаларо бо тарзу усули дилхоҳ маънидод намудан мавҷуд аст. Барои дарки мубрамияти вазъ зикри гурӯҳи масоили марбути ҷомеашиносии (социологии) таълимоти зардуштия кифоя аст. Масалан, дар кадом шароити иҷтимоиву сиёсӣ итоати ҳатмии шахсро ба маъвизаи ахлоқи динии эсхатологӣ талаб намудан ҷоиз аст? Аз саволи мазкур бар меояд, ки объекти маъвиза соҳиби шуури фардӣ буда, аз намояндагони ҷамъияти ибтидоии дар таҳқиқоти А. Мейе, В. Хемнинг, И. Гершевич ва дигарон зикршуда фарқ мекунад.

Л.А. Лелеков дар рисолаи худ ҷанбаҳои мухталифи таҳқиқоти ватаниву хоричиро (бештар хоричиро) оид ба масъалаҳои гуногуни баҳсноки авестология баррасӣ намуда, зикр месозад, ки фарзияву тафсиrotи зиёде нашр шудаанд, ки онҳо берун аз интиқоди олимони ватанӣ мондаанд. Зарур аст, ки эроншиносии мо ба ин масоил таваҷҷӯҳи бештар дошта бошад, зеро бе дарназардошти онҳо ва саривақт ироа доштани далелҳои мушаххасу раднопазир таҳқиқи авестошиносӣ ва зардуштия заиф мегардад. Масалан, менависад ӯ сабабҳои гуногуни мавҷудияти таҳрифи таърихӣ дар Авесто ба таври дилхоҳ таҳлил нашудаанд ва муҳаққиқон дар мавриди интиҳоби ин ё он ба мушкилӣ дучор мешаванд. Хамин тавр ривояти зиндагиномаи Зардушт дар се таҳрир

ҷой дорад (яке дар Готҳо, дар китоби гумшудаи Varshat mansr Nask'e ва китобҳои паҳлавӣ; дигарӣ дар китоби VII-и Динкарт; севум дар фарғарди 19-и Видевдот;) муттаносибан дастикам ҷаҳор нусхаи таърихи афсонавии Эрон бо Зардушт – дар ибтидо (Яштҳои 13.88-89) баъдан яшти (19.97-98) ва охири дар (ба истилоҳ Хом-яшт дар Ясно 9.1-6) мавҷуд мебошад.

Мушкили асосӣ дар он аст, ки ҳангоми баррасӣ ва таҷдид ба кадои нукта рӯ оварданро бидуни эътибори намудҳои алтернативӣ худсарона муайян менамоянд. Зимнан ин яке аз иштибоҳҳои муносибат бо авестошиносии хоричӣ аст. Яқин комил аст, ки нодида гирифтани шаклҳои мухталиф, ки то ин рӯз хоси таҳқиқоти олимони хоричӣ ва ватанӣ мебошад, ба бунбаст мегардад. Бидуни ҳалли ин зиддиятҳо ҷӣ тавре ки М. Бойс ва Ҷ. Нёли шитобан бе назардошти матни сарчашмаҳо эълон доштаанд, оғоз намудани таҷдид бефоида аст. Он муносибате, ки дар замони В. Гайгер вучуд дошт қобили қабул нест. [9. 36]

Хамин тариқ мундариҷаи рисола ва рӯйхати библиографии адабиёти истифодашуда 558 китобу монографияҳо ва қариб 1500 мақолаву маводи матбуоти даврӣ ба забонҳои хоричиву русӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки Л.А. Лелеков дар ҷодаи таърихнигориву сарчашмашиносии авестология ва эроншиносӣ заҳмати зиёдеро ба иҷро расонидааст ва рисолаи ӯ дар авестошиносии муосир сарфи назар аз гузашти айём арзиши баланди илмиро соҳиб аст.

Адабиёт

1. Раҳмон Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Орёниён то Сомониён. - Душанбе: Ирфон, 2016, 704с.
2. Таърихи фалсафаи тоҷик. Дар панҷ ҷилд. Ҷ. 1. - Душанбе, Дониш, 2014, 582 с.
3. Лелеков Л.А. Авеста в современной науке. - М. 1982.
4. Лелеков Л.А. Современное состояние и тенденции зарубежной

- авестологии. Критика и библиография. - М. 1975.
5. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. - СПб. 2003
 6. Гафуров Б. Точикон: таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020, 976с.
 7. Бертелс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. - М.: Наука, 1960, 556с.
 8. Дьяконов М.М. Очерки по истории древнего Ирана. - М.: ИВЛ, 1961, 443с.
 9. История Ирана с древнейших времён до конца XVIII в. - М. 1972.
 10. Фрай Р. Наследие Ирана. - М. 2002.
 11. Авесто. Техрон, 1375

ВОПРОСЫ ИСТОРИОГРАФИИ И КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ АВЕСТЫ В МОНОГРАФИИ РУССКОГО ВОСТОКОВЕДА Л.А. ЛЕЛЕКОВА «АВЕСТА» В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ»

Асрори М.

В данной статье представлена и кратко проанализирована монография русского востоковеда Л.А. Лелекова «Авеста в современной науке». В ней содержится анализ содержания и основных гипотез произведения, а также рассматриваются историографические и источниковедческие аспекты трактата.

Л.А. Лелеков за свою недолгую жизнь, несмотря на своё постоянное занятие – изучение памятников истории и культуры, уделял особое внимание истории индоевропейской цивилизации, особенно священной книге арийцев

"Авесте", зороастризму и роли Зороастра, мастерски проанализировал книги, трактаты и статьи по историографию ученых – иранистов Востока и Запада.

Ключевые слова: *Авеста, Зороастр, зороастризм, наука, история, цивилизация, арийцы, иранистика, историография, источниковедение.*

ISSUES OF HISTORIOGRAPHY AND CULTURAL-HISTORICAL INTERPRETATION OF THE AVESTA IN THE DISSERTATION OF THE RUSSIAN ORIENTALIST L.A. LELEKOV "AVESTA" IN MODERN SCIENCE"

Asrori M.

This article presents and briefly analyzes the dissertation of the Russian orientalist L.A. Lelekov "Avesta in modern science". It contains an analysis of the content and main hypotheses of the work, and also examines the historiographical and source study aspects of the treatise.

L.A. Lelekov in his short life, despite his constant occupation - the study of historical and cultural monuments, paid special attention to the history of the Indo-European civilization, especially the sacred book of the Aryans "Avesta", Zoroastrianism and the role of Zoroaster, masterfully analyzed books, treatises and articles on the historiography of Eastern and Western Iranists.

Key words: *Avesta, Zoroaster, Zoroastrianism, science, history, civilization, Aryans, Iranian studies, historiography, source studies.*

МАЪНАВИЁТИ ИНСОН ВА МУАММОҲОИ ГЛОБАЛИИ ҶАҲОНИ МУОСИР

Солиҷонов Р. – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Ҷонназарова Д. Х. – номзади илмҳои фалсафа, дотсент
Почтаи эл.: filosof_doctor@mail.ru; тел.: 91 516 36 00

Дар мақола яке аз мавзӯҳои меҳвари фалсафа – маънавиёти инсон дар масири муаммоҳои глобалии ҷаҳони муосир ба риштаи таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон дар мақола зикр намудаанд, ки агар муҳаққиқон доир ба табиати инсон ҳамчун маҷмуи омилҳои табииву иҷтимоӣ ҳамфикр бошанд, доир ба маънавиёти инсон днар таърихи фалсафа андешаҳои гуногун баён намудааснд. Муаллифон андешаҳои баённаштаро зеро омӯзишу таҳлил қарор дода, ҳамзамон таъкид менамоянд, ки дар замони муосир раванди ташаккули маънавиёти инсон зеро таъсири технологияҳои иттилоотӣ ташаккул ёфта, дар ин ҷараён нақши дониш ва иттилоот рӯз аз рӯз меафзояд.

Дар мақола хулоса карда мешавад, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ, бархурди фарҳангии абақудратҳо, ғайб гаштани муборизаҳои мафкуравӣ ба хотири гасби ақлу ҳуши инсон, баробари омилҳои моддӣ нақши маънавиёти инсон ҳамчун шохсутуни рушди муназзаму устувори ҷомеа, рӯ ба афзоиш ниҳодааст.

Калидвожаҳо: инсон, маънавиёт, глобализатсия, омилҳои биологӣ ва иҷтимоӣ, дониш, иттилоот.

Мавзӯи мақому рисолати инсон муаммои гуногунҷанба буда, вай анқариб ҳамаи масъалаҳои фалсафаро дар бар мегирад ва ҳар яки онҳо метавонанд мавзӯи алоҳидаи таҳқиқот интихоб карда шаванд.

Дар қатори ин муаммоҳо метавон ҷойгоҳи маънавиёти инсон дар масири муаммоҳои глобалии ҷаҳони муосир, масъулияти ахлоқиву ҷамъиятии ӯ дар назди наслҳои ҳозираву оянда, ғайбӣ ва қобилияти имкониятҳои ӯ дар даврони инқилоби техникӣ иттилоотии замони муосир ва

билохира таъмини сулҳу амният, ваҳдати иҷтимоӣ, рушди устувору муназзам ва бемайлоии ҷомеаро номбар намуд.

Дар концепсияҳои муосири фалсафӣ эътироф гаштааст, ки инсон ҷавҳари Олами кабир буда, аз ҳарду олам, яъне олами фонӣ ва воқеӣ боло истода, аз ҷиҳати хосияти ботинии хеш моҳият ва асоси олами ҳастиро ифода менамояд. Дар шароити дигаргун гаштани манзараи иҷтимоиву сиёсӣ ва фарҳангиву иттилоотӣ таҳқиқи масъалаи инсон аз диққати фарқ менамояд. Дар тӯли ҳазорсолаҳои сипаригашта инсон худ тағйир ёфт, ба туфайли ҳикмату илм ӯ болу пари тавоно пайдо намуда, дар маърифати олам ба дастовардҳои беназир ноил гашт. Вай аз худ ба қавли Ф.Нитше “ҳакиму абармард” сохт. Дар ин раванд имкониятҳои маърифатии вай васеъ гашта, кӯшиш менамояд, ки тавассути ақлу заковаташ сирру асрори оламро “аз қабри гили сиёҳ то авҷи Зуҳал” (Ибни Сино) барояш кашф намояд.

Саволи “инсон кист?” гули ҳазорсолаҳо дар меҳвари баҳсҳои фалсафӣ қарор дошта, мутафаккирон андешаҳои гуногуну мухталиф баён намудаанд. Аммо ба ин гуногунандешӣ нигоҳ накарда, мутафаккирони гузашта ва муҳаққиқони муосир бар он ақидаанд, ки инсон шакли олии ҳастии иҷтимоӣ буда, дар сиришти худ омилҳои биологиву иҷтимоӣ ва равониро ҷой дода, таҳаррукдиҳандаи ҳар гуна тағйирёбиву инкишоф маҳсуб меёбад. Дар ин робита, асосгузори Клуби римӣ, яке аз файласуфони инсонгарои асри XX А. Печчеи чунин мегӯяд: “Қалбаи сарбастаи ҳамаи муаммоҳо дар ҳастии инсон ниҳон аст, маҳз дар вучуди ӯ ҳақиқати олам,

ибтидову интиҳо, орзуву ормонҳо, майлу рағбат, сарбаландиву нокомиҳо чойгузин аст. Ва агар мо куллияти ҳастиро дарк кардан хоҷем, пас дар маркази андешарониҳои мо бояд шахсияти инсон, воқеъият ва имкониатҳои ӯ қарор дошта бошад”. [1: 23]

Муҳаққиқи тоҷик Назар М.А. ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва биологиро дар табиати инсон таҳқиқ намуда, таъкид менамояд, ки дар шароити кунунии инқилоби илмиву техникӣ ду тамоюлот асосии методологӣ нисбати шарҳдиҳии инсон ошқору аён мешаванд: а) редукционистӣ, ки табиати инсонро ё ба хосиятҳои биологӣ, ё баръакс, ба хосиятҳои иҷтимоии ӯ нисбат медиҳад; б) томият, системавият, ки табиати инсонро ҳамчун ташкилаи ягонагии иҷтимоӣ-биологӣ шарҳ дода, тарафи иҷтимоиро ташкилдиҳандаи моҳияти амиқи ботинии он медонад. [2:11].

Масъалаи табиати инсон ҳамчун омезиши омилҳои табиӣю иҷтимоӣ ва равонӣ аз ҷониби муаҳаққиқон эроди ҷиддиро ба миён намеорад. Аммо вақте, ки андеша оид ба маънавияти ӯ меравад, дар ин ҷо талқину тафсириҳои гуногунро вохӯрдан мумкин аст. Ин ҷои тааҷҷуб ҳам нест, зеро мафҳуми “маънавият” аз ҷумлаи мафҳумҳост, ки дар фалсафа мавқеи хосро дорост. Масъалаи муносибати маънавият ба моддиёт ё ба таври фарогир – ҷойгоҳи инсон дар низоми “одаму олам” аз оғози фалсафа то ба имрӯз ҳамчун масъалаи асосии фалсафа эътироф гаштааст.

Дар фалсафаи бостонии Ҳинд маънавияти инсон омезиши гуногунии “ашрама” [3:143], дар фалсафаи Чин ҳамчун натиҷаи “худтарбиякунӣ” [3:144], дар фалсафаи Юнони Қадим мутаваззинии муносибати инсон бо табиат (гармонияи инсон ва табиат) ва дар фалсафаи бостонии тоҷик дар “Худойномаҳо” инъикос ёфтааст. Як ҷиҳати муҳими тасаввурот оид ба маънавияти инсон дар фалсафаи бостон дар он ифодамеебад, ки он дар доираи ҷаҳонбинии асотириву динӣ баён гаштааст. Аз ҷумла, дар Худойномаҳо оварда шудааст, ки ба каси дигар бадӣ кардан, дурӯғгӯи ва фиребгарӣ гуноҳи

азим буда, агар инсон ба чунин рафтор роҳ диҳад, ӯ дар назди “Воруна”, яъне Худои олий ҷавоб медиҳад. Воруна ҳамчун қувваи ба тартиб дароварандаи низоми моддӣ ва маънавии инсон маънидод шудааст. Фармоишҳои ӯ раднашаванда ва қувваи шикастнопазир аст, аммо агар гунаҳкорон аз кардаи худ пушаймон шуда, тавба кунанд, гуноҳашонро мебахшанд. [3:19]

Масъалаи маънавияти инсон фалсафаи асримиёнагӣ (ҳам дар Аврупо ва ҳам дар Шарқ) дар радифи ҷаҳонбинии динӣ идома ёфтааст. Ҳамин нукта дар як ҳамоиши илмие, ки соли 1990 дар Институти фалсафаи Академияи улуми Руссия дар мавзӯи “Инсон дар ҷамъияти суннатии Шарқ” (Человек в традиционном общества Востока) баргузор шуда буд, таъкид гаштааст. Дар ин ҳамоиш қайд гаштааст, ки масъалаи маънавияти инсон муаммои калидӣ ва муайянкунандаи вежагиҳои ин ё он фарҳанг маҳсуб меебад. [3:145]

Вобаста ба ин, аз ҷониби иштирокдорони ҳамоиш таъкид гаштааст, ки муаммои инсон ва сиришти ӯ дар фалсафаи Шарқу Ғарб якранг нест. Масалан, олими франсавӣ М. Шодкевич таъкид намудааст, ки дар фалсафаи асримиёнаи Шарқ масъалаи инсон ва маънавияти ӯ, минҷумла кодекси ахлоқ, дар заминаи донишҳое, ки аз Қуръон ва ҳадисҳо бармеояд, муайян карда шудааст. [3:145] Профессори Донишгоҳи Сорбон М. Улен бошад дар мавзӯи “Табиат ва фарҳанги ҳиндуҳо дар радифи назарияи рушди зинагии ҳаёти инсон” баромад намуда, қайд намудааст, ки барои дарки табиат ва маънавияти инсон дар фалсафаи Ҳинд мафҳуми “ашрама” истифода мешавад. Ӯ таъкид намудааст, ки тасаввурот оид ба рушди бисёрзинагии маънавияти инсонро ҳоло дар давраи ибтидоии ташаккули фалсафаи ҳинди қадим – Упанишадҳо вохӯрдан мумкин аст. М. Улен ҷаҳор зинаи ташаккули ҳаёти инсон: брахмачара, грихастха, ванапрастха ва санясинро таҳлил намуда, ду зинаи аввалро барои ташаккули сиришти инсон муҳим донистааст. Аз ҷумла, дар

зинаи брахмачара инсон аз устои худ сирру асрори бақо нигоҳ доштани оташи муқаддаси маърифат ва маънавиятро омӯзад, дар зинаи грихастха масъалаҳои тадбири манзил, тарбияи фарзанд, муаммоҳои иқтисодии оиларо меомӯзад. Аммо дар ду зинаи дигар: ванапрастха ва санясин инсон ҳамчун фарди гӯшанишин, танҳо, дарвеш ва берун аз муоширати иҷтимоӣ тасвир гаштааст. Вобаста ба ин, зиддияти ду зинаи “ашрама” вокуниш меёбад. Аз тарафи ӯ ду зинаи аввал ҳамчун даври азхуднамоии арзишҳои фарҳангӣ (аккультурация) ва ду зинаи дигар ҳамчун бегонашавӣ аз арзишҳои фарҳангӣ (декультурация) маънидод карда мешавад. М.Улен ба матнҳои Манусмритӣ (Қонунҳои Ману) така намуда, кӯшиш намудааст, ки ин зиддиятҳоро баргараф намояд. [4:142]

Мафҳуми “маънавият” дар фалсафаи Чин ҳам ба таври хоса баррасӣ гаштааст. Дар фарқият аз фалсафаи Ҳинди қадим дар таълимоти чиноӣ омили худтарбиякунӣ дар ташаккули маънавияти инсон нақши муассир мебозад. Чараёни худтарбиякунӣ ва расидан ба дараҷаи хирадмандӣ мисли чӯр намудани асбоби мусиқӣ мебошад. Фалак ба инсон ҳаёт мебахшад ва ба ӯ талаботи фитрӣ, хошиш, тарзи рафтору кирдорро медиҳад, ки онҳо меъёрҳои худро доранд. Инсон тарбияёфта кӯшиш менамояд, ки рафтору кирдорашро дар ҷаҳорҷӯбаи ин меъёрҳо нигоҳ дорад, шахси беҳирад бошад, аз ин ҷаҳорҷӯба берун меравад, ки ин аз бадахлоқии ӯ дарак медиҳад. Аз ин ҷо чунин хулоса намудан мумкин аст, ки беҳирадии инсон омили умдаикосташавии маънавияти вай мегардад.

Олими адабиётшиноси тоҷик, академик М. Шакурӣ қайд менамояд, ки дар таҳқиқи мафҳуми “маънавият” ду тарзи фаҳмиш ташаккул ёфтааст: маънавиятгароии Шарқ ва моддагароии Ғарб. [5:8] Ӯ, дар ишора ба дигар муҳаққиқон, таъкид бар он дорад, ки дар ҳикмати шарқӣ инсонро мавҷуди маънавий ҳисобидааст. Дар ин ҷо ҳикмати ваҳдати вучуд инкишоф ёфтааст, ки тибқи он, инсон таҷаллии

Худованд аст. Дар фалсафаи тасаввуф олами ислом инсонро зухуроти олии ҳастии Худованд ҳисобидааст.

Бояд зикр намуд, ки дар афкори иҷтимоиву фалсафии асримиёнаи тоҷик низ концепсияҳои сиришти инсон қорбаст шудааст, ки аз ҷиҳати мазмун ба ҳикмати амалии Афлотуну Арасту қаробат доранд. Форобӣ таълимоташро оид ба моҳияти инсон дар пояи органитизм, айнияти табиати олам ва ҷомеа бунёд намудааст, яъне ҳар як одам чунон сиришта шудааст, ки барои мавҷудияти худӣ ва расидагӣ ба камолоти олитарин ӯ ниёзманди бисёр чизҳост, ки онҳоро худ танҳо ба даст оварда наметавонад ва барои ба даст овардани он ниёз ба як навъ ҷомеаи одамон дорад.[6:328,330] Тибқи таълимоти ин мутафаккир, муносибатҳои иҷтимоӣ на фақат ниёзмандии моддии одамонро қонеъ мегардонанд, балки имконият фароҳам меорад, ки инсон ба он камолоте бирасад, ки аз рӯи сиришти худ ба он рисолатманд шудааст.

Дар ҳикмати тоҷику форс талқини дигари мафҳуми “маънавият” низ ҷой дорад. Масалан, дар баъзе сарчашмаҳои маънавиятро ҳамчунин “олами фикрӣ ва рӯҳии инсон” маънидод намудаанд. Дар ин маврид “Ахлоқи Носирӣ”-и Насируддини Тусиро метавон ном бурд, ки дар он омадааст: “Маънавияти инсон мабдаи сурати вучуди навъияти ӯст”. [7: 665]

Маънавиёт яке аз мафҳумҳои асосии фалсафаи марксистӣ низ маҳсуб меёбад. Вале тааҷҷубовар ин аст, ки дар ягон луғатномаи фалсафии замони шӯравӣ таснифи мафҳуми “маънавият” (духовное) оварда нашудааст. Ба ҷои мафҳуми “маънавият” мафҳуми “рӯҳ” истифода шуда, онро ҳамчун андеша дар бораи тағйирёбандагии равоӣ ва олами ботинии инсон шарҳ додаанд.

Дар тадқиқотҳои алоҳидаи фалсафӣ ин мафҳум мавриди истифода гашта, он ба таври гуногун маънидод шудааст. Масалан, дар тадқиқоти монографӣ зери таҳрири В.И. Толстих омадааст, ки мафҳуми маънавият (нравственность) бо мафҳумҳои “рӯҳ”, “шуур”, “тафаккур”, “психика” ҳаммаъно буда, вай ба олами

ботинии инсон марбут аст.[8:21] Аммо ба ин андеша то ба охир розӣ шудан мумкин нест, зеро агар мафхуми “маънавият” дар як асно ифодагари олами ботинии инсон бошад, дар асно дигар ифодакунандаи соҳаи мустақили ҷомеа – маънавият мебошад. Дар маъноии маҳдуд ин мафхум ифодагари олами ботинии инсон ва дар маъноии васеаш кулӣ арзишҳои соҳаи маънавияти ҷомеа – илму фарҳанг адабиёту санъат, шеърӣ суруд, мусиқӣ, меъморӣ ва ҳамчунин ахлоқи ҷомеаро дар бар мегирад.

Масъалаи дигаре, ки мавриди қазовати илмӣ қарор дода мешавад, ин омилҳои ташаккулдиҳандаи маънавияти инсон мебошад. Дар фалсафа ва инсоншиносӣ эътироф гаштааст, ки маънавияти инсон зери таъсири омилҳои табиӣ-ичтимоӣ, хусусиятҳои фитрӣ ва тарбия ташаккул меёбад. Аммо имрӯз дар шароити рушди бесобиқаи илму технологияҳои иттилоотӣ омилҳои ташаккулдиҳандаи маънавияти инсон каме тағйир ёфтааст. Воқеияти имрӯза чунин аст, ки маънавияти инсон на фақат зери таъсири омилҳои дар боло зикр намуда, балки зери таъсири воқеияти олами маҷозӣ (виртуалӣ) ташаккул ёфта, онро бо мафхуми “ҳастии иттилоотӣ” ифода намудан ҷоиз аст. Муҳаққиқи рус Н.Н. Панарина таъкид менамояд, ки дар замони муосир маънавияти инсонро бидуни чунин падидаҳо ба мисли ҷаҳонишавӣ ва информатизатсияи ҷамъият тасаввур кардан ғайри имкон аст. Байни падидаҳои ҷаҳонишавӣ ва информатизатсия муносибати амиқ ҷой дорад. Моҳияти ин алоқамандӣ дар он зоҳир мешавад, ки бе технологияҳои иттилоотии муосир ташаккули сохтори нави иҷтимоӣ ғайри имкон мебуд. Маҳаки ин ҷамъиятро бошад, инсонӣ нав, ки ӯ коидаҳо, рамзҳо, забонҳои сунъӣ, тарзи истифодаи технологияҳои навро аз худ намудааст, ташкил медиҳад. [9: 29] Ин андешаи муҳаққиқро пайғирӣ намуда, метавон гуфт, ки зери таъсири ҳастии иттилоотӣ хотираи инсон бо ахбори зиёде ғанӣ гашта, шуур ва маънавияти ӯро ба кулӣ тағйир дода истодааст. Баробари тамоюли мусбати ин ҷараён,

ҳамзамон бояд зикр намудан ҷоиз аст, ки ҳар гуна ҷолишҳо ва ғарошҳо сӯйи мафкураҳои иртиҷоӣ натиҷаи таъсири ғояҳои деструктивӣ ва ҳангомталаби олами маҷозӣ (интернет) маҳсуб меёбад, ки маънавияти шахсро дар ҳолатҳои алоҳида хароб мегардонад. Гап сари он аст, ки технологияҳои иттилоотӣ на фақат қадом як маҳсулоти (ахбори) барои фаъолияти инсон зарур бударо ба миён меорад, балки он ба раванди ташаккул ва тақомули дарки олам ва ҳуди инсон таъсир расонида истодааст. Тазоди ин муаммо дар он аст, ки технологияҳои иттилоотӣ, пеш аз ҳама интернет, маҳсули зеҳни инсон аст, вале дар баъзе мавридҳо на фақат инсон, балки ниҳодҳои бузурги иҷтимоӣ дар идора намудани мавҷи иттилот дар фазои маҷозӣ беилоҷ монда, ба бозичаи қувваҳои ноаёнӣ ин раванд табдил меёбад.

Дар ин робита, зарур аст таъкид намоем, ки вақтҳои охир муҳаққиқон дар бораи “*шуури иттилоотӣ*” сухан мекунанд. Муҳаққиқ Арутюнян К.С. шуури иттилоотиро чунин муайян намудааст: “Шуури иттилоотӣ соҳаи имконпазири шуур буда, он муносибати инсонро бо ҷузъи воқеияти бисёрҷанба, ки ҳоло ҳозир барои доништан дастнорас ва дар ҳолати муқарарӣ дарк намудани он ғайри имкон мебошад, муайян намудааст”. [10: 210] Моҳияти шуури иттилоотӣ дар он аст, ки вақте инсон ба Интернет пайваست мегардад, шуури ӯ дигаргун мешавад, ӯ оламо тавассути рамзҳо дарк менамояд. Интернет, тавре дар боло зикр намудем, натиҷаи фаъолияти шуури инсон аст, вале он ҳаргиз муайянкунандаи шуур буда наметавонад, балки шуури инсон интернетро ҳамчун падида қабул ва муайян менамояд. Муносибати Интернет ва шууро аз рӯйи қонуни сабабият баррасӣ намудан нашоад, зеро Интернет ҳамчун ҷузъи воқеияти маҷозӣ – модели шуур инсон аст, ки онро мо шуури иттилоотӣ номидем.

Ҳамин тариқ, таъкид намудан ҷоиз аст, ки дар шароити рушди технологияҳои иттилоотӣ шуури инсон, ки меҳвари маънавияти ӯро ташкил медиҳад, тағйирёбиҳои куллиро аз сар

мегузаронад. Муҳаққикон меъёрҳои трансформатсияи сохтори шуурро чунин тавсиф менамоян: 1) васеъ гаштани соҳаҳои шуур: шуури иттилоотӣ ҳам ҳолати шуурнокӣ ва бешууриро дар бар мегирад. 2) гузариш аз шуури якқутба ба бисёрқутба; 3) афзоиши сатҳи маҷозӣ ва вербалии шуур.[11:47-48] Албатта, ин тағйиротҳо фақат дар муҳити маҷозии технологияҳои компютерӣ ҷой надоранд, балки мавҷудияти иттилоот таккондиҳандаи ва боиси ин дигаргуниҳо ба ҳисоб мераванд.

Ба фикри мо, имрӯз, ки инсоният дар остонаи ҳазораи сеюм қарор дорад, ҳар як инсон новобаста аз мақоми ишғол намудааш дар амалкарди худ як бор таваккуф намояд ва дарк намояд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳудуде расидааст, ки ҳар як қадами бидуни ақлу таҳаммул гузошта шуда, онро сӯи фалокат, ғаму кулфат, нотинҷӣ, бечорагӣ, сарсонӣ, ҷангу ҷидол ва дар ниҳоят зоти инсонро ба нестӣ мебарад.

Вобаста ба ин ҳолат, мехостем як нуктаро зикр намоем. Имрӯз вақте ки сухан аз боби хавфу хатарҳои ҷаҳони глобалӣ меравад, бештар дар бораи манфиатҳои давлат, миллат ва ҷомеа андешаҳо баён мегарданд. Чунин арзёбиҳо умуман дурустанд, аммо дар бисёр мавридҳо дар андешарониҳои мазкур маънавиёт, ниёзҳо, мақому манзалати инсон дар ин равандҳо ба таври бояду шояд мавриди омӯзиш қарор намегиранд. Мо бар ин ақидаем, ки чунин муносибат чандон мувофиқи матлаб нест, зеро таҳлилу омӯзишҳо собит менамоянд, ки дар шароити авҷгирии муборизаҳои мафкуравӣ моҳиятан сухан дар бораи ғасби олами маънавии инсон, ақлу ҷаҳонбинии ӯ меравад. Имрӯз ҳалли муаммоҳои глобалии ҷаҳони муосир ба инсон, маънавиёт ва ҷаҳонбинии ӯ вобаста мебошад. Аз ин нуктаи назар, бознигариҳои равандҳои воқеаҳои фароҷаҳонию минтақавии дунёи муосир вобаста ба муаммои маънавиёти инсон, манфиату талаботҳои ӯ ниёз ба таҳлил, арзёбӣ ва ҳулосабарориҳои дақиқро тақозо менамояд.

Ҳамин тариқ, ҳулоса намудан мумкин аст, дар шароити тағйирёбиҳои

глобалӣ масъалаи мақому манзалати инсон ба муаммои бисёрҷанба табдил ёфтааст. Масъалаи инсон ва маънавиёти ӯ имрӯз ба мавзӯи байнифаннӣ табдил ёфтааст. Баробари ин, зикр кардан зарур аст, ки дарки фалсафии инсон ва маънавиёти ӯ аз дигар шаклҳои инсоншиносӣ бо он хусусияташ фарқ мекунад, ки вай инсонро аз нигоҳи куллият, ҳамчун зоти дорои ақлу заковат, нутқ ва фаъолияти эҷодӣ меомӯзад. Вақт мегузарад, фазои иҷтимоӣ дигаргун мешавад, аммо ақлу заковати инсон, донишу таҷрибаи таърихии ӯ ҳамчун омили муайянкунанда ва пешбарандаи ҷомеа ба таври ҳамешагӣ боқӣ мемонад.

Адабиёт

1. Печчеи А. Человеческие качества. - М.: Прогресс, 1985. - 312 с.
2. Назар М. А. Ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва биологӣ дар табиати инсон (дар хошияи андешаҳои илмии профессор Наврӯзов С. Н.) // Аҳбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. №1. - Душанбе, 2019. – С. 11-16.
3. Степанянц М.Т. Человек в традиционном обществе Востока // Вопросы философии, № 3, 1987. - С. 143.
4. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. (Аз давраи қадим то асри XIII) Китоби 1. - Душанбе: “Маориф”, 1987. - 350 с.
5. Шакурӣ М. Маънавият: консипсиюни эҳёи миллии тоҷикон. // Эҳёи Аҷам. Фаслномаи илмӣ-оммавии ҳазинаи хайриявии байналхалқии Эҳёи аҷам. № 3. 1999. - С. 8.
6. Таърихи фалсафи тоҷик. Аз қадим то асри XX. Ҷ. II/ - Душанбе. 2016. 892 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (аз асри X то ибтидои асри XX) Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ. 1. - М.: “Советская энциклопедия”, 1969. -С. 665.
8. Духовное производство: социально-философский аспект проблемы духовной деятельности. - М.: “Наука”, 1981. – С. 256.

9. Понарина Н.Н. Современный человек перед проблемами глобализации // Историческая и социально образовательная мысль. 2010. № 4 (6). 35 с.
10. Арутюнян К.С. Роль информации в развитии информационного сознания в эпоху глобализационного кризиса. <https://repo.ssau.ru/browse/value=Арутюнян,+К.+С.>
11. Катречко С.Л. «Волновая» онтология как четвертый тип онтологии // XXI век: будущее России в философском измерении: материалы 2-го Рос. филос. конгр.: в 4т. - М., 1999. Т. 1. Ч. 2. С. 47-48.

ДУХОВНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА И ГЛОБАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО МИРА

Солиджонов Р., Джонназарова Д. Х.

В статье анализируется и рассматривается одна из основных тем философии - духовность человека в условиях глобальных проблем современного мира.

Авторы отмечают, что если исследователи сходятся во мнении о природе человека как совокупности природных и социальных факторов, то в истории философии они высказывали разные мнения о духовности человека. Авторы изучили и проанализировали высказанные идеи и в то же время определили, что в современных условиях духовность человека формируется под влиянием информационных технологий, и роль знаний и информации в этом процессе возрастает день ото дня. В статье делается вывод о том, что в условиях глобализации, культурного столкновения сверхдержав, активизации

идеологической борьбы во имя человеческого интеллекта, наряду материальных факторов, возрастает роль человеческой духовности как опоры упорядоченного и стабильного развития общества

Ключевые слова: человек, духовности, глобализация, биологические и социальные факторы, знание, информация.

HUMAN SPIRITUALITY AND GLOBAL PROBLEMS OF THE MODERN WORLD

Solidjonov R., Dzhonnazarova D. Kh.

The article analyzes and discusses one of the main themes of philosophy - human spirituality in the context of global problems of the modern world. The authors note in the article that if researchers agree on the nature of man as a combination of natural and social factors, then in the history of philosophy they expressed different opinions about the spirituality of man. The authors studied and analyzed the ideas expressed and at the same time emphasize that in modern times the process of human spirituality is formed under the influence of information technology, and the role of knowledge and information in this process is increasing day by day.

The article concludes that in the context of globalization, the cultural clash of superpowers, the intensification of the ideological struggle in the name of human intellect, along with material factors, the role of human spirituality as a pillar of an orderly and stable development of society is increasing.

Key words: man, spirituality, globalization, biological and social factors, knowledge, information.

КОНСЕПСИЯИ ОФАРИНИШИ ИНСОН ВА КАЙҲОН ДАР ФАЛСАФАИ БОСТОНИИ ТОҶИКУ ФОРС (Қисми дуюм)

Муродова Т. – н.и.ф., ходими пешбари Шуъбаи таърихи фалсафаи ИФСҲ АМИТ

Пайдоиши инсон ва офариниши инсон аз ҷумлаи масъалаҳое буд, ки тавачҷуҳи ойинҳои бостони тоҷику форсро ба худ ҷалб карда, ба таври мухталиф тафсир ва баррасӣ мешуд. Ин мақола ба таҳлили ҳамин масъала бахшида шудааст.

Дар ин мақола таҳлил ва таҳқиқи мухтасари моҳияти фалсафаи офариниши инсон ва пайдоиши ӯ дар асоси ақида ва асотири монавия, маздакия, бобулиҳо, шумериён (Байнаннаҳрайн) сурат мегирад. Нахустин таҷассумоти ин андешаҳои бостони тоҷикӣ-форсӣ дар бораи офариниши инсон, зоҳиран, табиати ирфонӣ-динӣ дошта бошад ҳам, онҳо воқеияти зиндагӣ, ҷаҳонбинии аввалия, фалсафаи ҳастии замони худ буданд ва андешаҳои онҳо дар бораи офариниши инсон асос барои мулоҳизаҳои минбаъда шуданд.

Калидвожаҳо: тафаккур, афариниши бостон, хилқат, башар, кайҳон, ҷавҳар, рушанӣ, торикӣ, нахустинсон, олам.

Аз бахшҳои муҳими асотири бостон ин баҳс дар бораи ҷинсу сиришти аввалини инсон аст, ки дар ҳамаи асотири дунё инсон аз як роҳе ҳастӣ меёбад. Андешаи офариниши ҷисми инсон аз хоку гил «табиитарин тавҷеҳ барои хилқати одамӣ аст». Ин дидгоҳ нахустин тасаввуроти инсоният нисбати табиати офариниши инсон аст. Аслан ҳама чиз аз хок ба вучуд меояд ва рушду намо мекунад ва дар ниҳоят дар хок нопадид мегарданд. Дар ривоёту қиссаҳои гузаштагон бештар осмон чун мавҷуди музаккар ва замини хокиро мавҷуди муаннас тасаввур мекарданд, ки дар натиҷаи омезиши ин ду, (ки ба шакли резиши борон ва нузулоти ҷӯй аз самти осмон ва ба худ пазируфтани тухми набот аз тарафи замин мушоҳида мешавад) олами мавҷудот ва аз ҷумла инсон ба вучуд меомад. Мисоли ин омехтагиро дар асо-

тири мардуми форсу тоҷик ва махсусан Миёнрудонӣ (Сумарӣ ва Бобули) дидан мумкин аст, ки дар ин бора дар мақолаи якум пештар мухтасар гуфта шуд ва ҳоло баъзе нуктаҳои муҳимро баён хоҳем кард.

Аз нигоҳи дигар, монандиҳо ва тафовутҳои дар офариниши Маздоясно, Монавӣ ва Миёнрудонӣ (Байнаннаҳрайн) мушоҳида мешаванд. Шабоҳаташон дар ин аст, ки дар ҳамаи се асотир ҷаҳони хилқат ва офариниши моддӣ аз ҷисми мофавқӣ башарӣ сохта шудааст. Аммо тафовуташон ин аст, ки дар асотири Маздоясно ин мавҷуд (яъне Каюмарс) Ахурой ва зидди Аҳриманӣ аст ва дар ҷабҳаи эзодон қарор дорад ва ҳамчунин танҳо ба офариниши инсон ва бархе мавҷудот ва кониҳо марбут мешавад ва кайҳон офаридаи мустақими Ахуромаздо аст. [8,11-12] Дар меҳрпарастӣ низ бахши муҳиме аз офариниш аз ҷисми гов ва қурбонӣ кардани он падид меояд, ки ин мавҷуд аз табори девон қаламдод намешавад. Вале дар асотири Монавӣ ва Миёнрудон (Бобули) офариниши моддӣ (гетӣ ва мавҷудот, аз он ҷумла инсон) аз ҷисми худоёни шурур (Кингу ва Таёмот) ва сохтаи дасти девон ва аҳриманон аст. Ва аз пуста гушти девҳо сохта шудаанд. Дар айни замон ба ақидаи Аҳмади Ковиёнипуё байни асотири Монавӣ ва Миёнрудон низ тафовут вучуд дорад, ки дар асотири Миёнрудон нигарише чандон манфӣ ба офариниши моддӣ ва гетӣ вучуд надорад. Дар ҳоле, ки дар устураи Монавӣ ба хилқати инсону офариниш комилан аҳриманӣ нигариста мешавад.[8,12]

Дар китоби сеюми «Динкард»[4,26] дар бораи Каюмарс ва тозишҳои Аҳриману аҳриманиён дар муқобили некию хубиву ростихо сухан бисёр аст ва мо танҳо масоиле, ки марбут ба мавзӯ буд кам-кам истифода намудем ва мақоми

Каюмарсро дар офариниш дар хаде арзёбӣ намудем. Худи офариниши Каюмарс дар чаҳон дар замони поку ноби пеш аз олудакунандаи Аҳриман будааст. Аммо кирдукор ва растагории поёнии Каюмарс, дар ҳангоми тозиши Аҳриман будааст, бинобар ин носозгории бунёдин ва хирадсизонаеро дар бар нагирфтааст.[4,26] Вале дар идомаи китоб омадааст, ки пас аз замони навсозии чаҳон, он ҳам ба сабаби зуроварии некӣ ба охир хоҳад расид ва бадихои Аҳриманона андар гузари замонҳо ва исор сар то по ба нобудӣ кашида мешавад.[4,30]

Пас аз Каюмарс Ҳушанг фарзанди Сиёмак, ки набераи Каюмарс дуюмин подшоҳи сулолаи Пешдодиён буд, муддати 40 сол ҳукумронӣ кардааст. Ҳушанг ҳамчун як инсонӣ тамаддунсоз қариб ҳамаи кишварҳо ва мардумро фармонбари хеш сохт ва заминро то ҳаде обод кард. Дар «Ҷовидонхирад» омадааст, ки ӯ нахустин касе аст, ки аз замин оҳанро бадар овард, аз он васоилу абзорҳо сохт ва ҳамчунин тарзи истифодабарии мардумро аз обҳо омӯзонд ва аз он баҳра мебарданд [6,21] Яъне саҳми Ҳушанг дар сохту соз ва ободии сарзаминҳои замони хеш ва неъматҳои он ва ҳамчунин пешрафти фарҳангу тамаддуни он хеле воло будааст.

Ривояти офариниши инсон дар асотири Бобулиёни эзадони Сумарро низ ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Дар устураи офариниши Бобули об маншаи офариниш будааст, ки ҳатто осмону замин ва ҳамаи худоён аз он ба вучуд омада, баъдан бо ҳамин обҳои сокин қисматҳои мухталифи дунё шакл мегирад. Аз ин ҷо, асотири Бобули навҳои гуногуну зиёде дорад. Қисме аз онҳо инсонро маҳсули омезиши Мардук (худои бузурги осмон) ва Эзад бону Аруро медонанд, ки Эзад бону Ару «бо ӯ нутфаи инсониятро падид овард» ва ба Мардук ёрӣ расонд. Дар баъзе устураи Бобули инсонро офарида шуда ба дасти Мардук ва аз хуни ӯ медонанд. Ва дар дигар асотирҳои Бобулиён офарандаи инсонро Эзад бону «Момӣ» медонанд, ки одамро аз омехтани гили рас бо хуни эзадӣ меофаринад.[9,9] Дар ривояти дигар омадааст, ки инсон аз таркиби хуни ду худои Ло-

мага офарида шуда, барои хилқати ӯ қурбонӣ шуда буданд. Вале машҳуртарин ривояте, ки дар андешаи Бобули дар бораи офариниши инсон аст чунин аст, ки дар «ҳафт лавҳи офариниш» нигошта шудааст. Дар ин ривоят чунин матраҳ мешавад, ки инсон ба дасти Мардук (худои бузург) сохта шуда дар байни ривоятҳо боло гирифтани Мардук ба мақоми аввал дар ҷамъи худоён рух медиҳад.[9,9] Ин устураи Ҳамиди Ковиёнипуё чунин баён мекунад, ки «худоеи солманд ба саркардагии «Таёмат» ба далели ҷинояте, ки аз тарафи фарзандонашон (эзадон) рух додааст, дар садади куштори онҳо бармеоянд ва эзадон барои муқобила Мардукро бо унвони раҳбар муаррифӣ мекунад. Ба иборате Мардукро пешниҳод кард қаҳрамон бошад, ба шарте, ки дар байни худоён ба олитарин ҷойгоҳ тарфеъ (ҷойгоҳи беҳтар) биёяд. Онгоҳ ӯ бар душманон ғалаба кард ва кори хилқатро ба анҷом расонад». [9,9] Вале асли қиссаи офариниш бад-ин тартиб оғоз меёбад, ки Мардук пас аз куштани Таёмат пайкарашро ду қисмат мекунад ва аз якеи он осмонро барафрошт ва аз нимаи дигар заминро бано кард. Дар бисёре аз ривоятҳои дигар ҳатто аз оби даҳони Таёмат абрҳо, боду борон офарида мешаванд ва аз захри ӯ моҳ ва аз чашмонаш Дачла ва Фурот ба вучуд меояд. Бинобар ин андоми модари нахустин (Таёмат) паҳнаи замин шуд ва бо омехтани хуни Кенгу худое, ки ба душманӣ бар зидди Мардук бархоста, дар ҷабҳаи Таёмат қарор гирифта буд, одамай падид ояд. Пас Анкӣ (худои фарзонагӣ) рағҳои ӯро қатъ мекунад ва бо омехтани хуни Кенгу ва тани Таёмат мавҷуди дупо (одам) сохта шуд. Ҳамчунин дар ривояти Бобули омадааст, ки номи нахустин инсон Лулу буд, ба дасти Мардук офарида шуда буд ва монанди инҳо дар бораи офариниши инсон ривоятҳои зиёде вучуд дорад. Ин қиссаву ривоятҳои Бобулиро муҳаққиқи асотири бостони форсу тоҷик Ҳамиди Ковиёнипуё дар асоси сарчашмаву адабиётҳои зиёде фароҳам овардааст, ки мо танҳо аз таҳқиқоти ӯ ҳавола медиҳем.[9]

Бо вучуди он ки он байни асотири Бобули дар бораи чигунагии офарини-

ши инсон тафовут аст, одамӣ дар чараёни омехтагии ду пайкари худой ва аз сириштани хок бо хуни Кенгу фармондеҳи сипоҳи Таёмат ба вучуд меояд. Бинобар ин хун яке аз унсурҳои муҳими ҳаёт ва ҷони зиндагӣ аст ва ба ин далел Мардук инсонро аз хуни худои қурбонишуда ҳастӣ мебахшад. Аммо чунонки дар боло қайд шуд, дар асотири Сумарӣ инсон аз гил офарида шудааст. Асотири Бобулӣ ва Сумарӣ аз гуруҳҳои асотири Байнаннаҳрайн мебошанд, ки ҳар ду чунон ки дар боло гуфтем, дар бораи офариниши инсон ривоятҳои мухталифе доранд. Устураи Сумарӣ пеш аз он ки дар бораи чигунагии хилқати инсон бошад, иллати офариниши ӯро шарҳ медиҳад, ки дар ин бора пештар мухтасар ишора шуд. Ҳамин тарик, инсон дар ҳамаи устураи Бобулӣ сирфан воситаи хидмат барои офаридагорон аст. Муҳимтар ин аст, ки ин махлуқ бояд нерӯҳои ҳосе дошта бошад. Инсон аз хуни худоёни мақтуле офарида шудааст, ки онҳоро худоён санъатгар муаррифӣ кардаанд, вале дар он вақт шахре вучуд надошт. Танҳо дар баробари офариниши инсон ва афзудани насли вай шахрҳо ба вучуд омаданд.

Чунонки дидем масъалаи офариниш аз ибтидо вучуд доштааст ва диққати аҳли башарро чи дар шакли устураву ривоят ва чи дар шакли мафкуравию омӯзишиву баррасии он чалб намудааст, ки то замони ҳозир ҳануз ҳам ба таври комил рӯи назм наомадааст ва ҳалли худро наёфтааст. Аммо ҳамин устураву ривоятҳо боиси пайдо шудани идеяҳо ва ҳамчун сарчашмаи бедории тафаккурати инсоният дар бораи оламу одам мегардад. Ва фикр мекунам, ки худӣ дунё, бе худуду беинтиҳост ва назму низомии онро низ наметавон ба як низомии комил дарк кард ва дар ин ҷо фақат аҳли илму адаб бо ҷаҳонбинии фалсафӣ-илмӣ метавонад тасаввурот ва тафаккурати нисбатан дурусти илмиро рӯи олами ҳастӣ – кайҳону инсон ва дигар мавҷудоти он таъин кунад.

Бояд қайд намуд, ки дар ин навишаи мухтасар дар атрофи офариниши инсон ва мақоми вай дар кайҳон ва иҷтимоӣ он дар асоси асотиру ривоятҳои маздакия, монавия ва Байнаннаҳрайн таҳқиқу

баррасии мухтасаре анҷом дода шуд. Аммо дар бораи вазъи кайҳон қабл аз офариниши инсон нисбатан кам ва дар чараёни таҳқиқ маълумот дода шуд. Бинобар саъй менамоем, ки то ҳаде дар асоси маводи мавҷуда доир ба чигунагии кайҳон қабл аз офариниши инсон низ маълумоти мухтасаре бидиҳем.

Дар чараёни омӯзиши сарчашмаву адабиётҳо кайҳон қабл аз офариниш дар ҳолати хаос, яъне парокандагиву бе назму низомии қарор дошт. Ва маҳз офариниши мавҷудот дунёро аз беназмии азали наҷот бахшид, ки дар ин ҷо нақши ҳалқунандаро асотири милали дунё бозидааст. Дар ин навъи офариниш тамоми мавҷудот аз оғоз аз беназму низомӣ ва парокандагӣ сар бармеоваранд ва аз беназмии аввалия ин ҷаҳонро шакл медиҳанд. Вале тафовуте байни офариниши Маздоясно ва дигар асотирҳо вучуд дорад ва ин ки он дар офариниши Маздоясно ибтидо таъкид мешавад, ки эзадон зи ночиз чиз офарид ва дигар ин ки дар оғози офариниш ҳама чиз ба сомон буд ва назму низом дошт. То ин ки бо тохтутозу найрангҳои Аҳриман беназмию парокандагии ҳама чизро фаро гирифт. Дар ҳақиқат Аҳуромаздо вақте ки зан-модарро фароҳам меоварад, ҷаҳон ҳануз дар парешонию балво фуру нарафта буд ва шаш офариниши моддӣ, яъне осмон, об, бод, ҳаво, хоку гиёҳ ва дар охир мардум дар камоли матлуб ба сар мебаранд. Аммо бо ҳуҷуми қувваи бадӣ Аҳриман кайҳон ба парешонию парокандагӣ гирифтдор мешавад ва офариниши моддӣ Аҳуромаздоро ошуфта мекунад. Дар натиҷа ӯ ба дунёи торикӣ даргир шуда буд. Бинобар ин ошубу даргириеро пешбинӣ мекунад, ба ин хотир ба офариниши моддӣ даст мезанад, то назму низомро ҳифз кунад. Аз ин ҷо, се даврон дар оини зардуштӣ – ҷудоии хайру шар(р) – даврони гумизешн[7] ва дар ниҳоят ҷудоии ниҳоии хайру шар(р), яъне шикасти лашкари Аҳриманӣ ва даврони Фаршкард[2] бо асотири офариниши Байнаннаҳрайн мутафовут аст. Зеро дар Байнаннаҳрайн дар ибтидо парешонию беназмию вучуд дошт, аммо дар оини Монӣ аз ибтидо сарзамини рушанӣ буд ҳамчунин офариниш аз ҳеҷ матраҳ нест. Балки офариниш ба ҳадафи ба со-

мон овардани парокандагӣ, яъне хаос ва ба вучуд овардани осоиш буд. Дар оини Монӣ дар оғоз дар ин сарзамин рушани эзадӣ (бо номи падар рушанон) ва дар сарзамини торикӣ чавҳари бадӣ мезист, ки дар он ҷо дар баробари ҳамоҳангӣ ва назму низому рушанӣ, ошуфтагию парокандагӣ вучуд дошт.[9,10] Аз ин рӯ, рушанондӯст тамоми заҳматашон барои аз байн бурдани зулмот эзадони дигарро ба муқобили торикӣ ошуфтагӣ бо юриш кардан аз байн бардоранд. Вале таърихи инсоният нишон медиҳад, ки бо тамоми торикиву зулмот аз миён нарафт ва дар баробари рушноӣ дар дил қисмате аз торикӣ маҳбус шуд ва омехтагии хайру шар(р) идома ёфт ва то имрӯз ҳам ин омехтагӣ идома дорад. Бинобар ин ба ақидаи бисёр муҳаққиқин дар асотири Монавӣ «низ офариниш ва тақопу бо як тафовути умда барои аз байн бурдани ошуфтагӣ сурат мегирад ва он ин ки дар ин маврид хабар аз офариниши моддӣ нест. Балки халқи тайтонҳо ва эзадонӣ ҳамкор ҳастанд».[9,10]

Чунонки дар боло қайд шуд мувофиқи ривояти Бобулӣ, ҳарчанд худое чун Мардук офаринишро халқ кард, вале ба ёрӣ ва аз тани дигар худоён падид омад. Дар асотири мардуми тоҷику форс низ инсон ва қисмате аз дигар мавҷудот пас аз марги Каюмарс аз нутфаи ӯ тавлид ёфтанд ва боқии ҷисми ӯ анвои фулузот, яъне ҳашт навъи фулуз ба вучуд омаданд. Дар мақолаи «Дунёи қадим» («Луғати энциклопедӣ») [5] омадааст, ки Каюмарс–нахустинсон, баъдан аввалин шоҳи Пешдодиён...буд ва ҳамчунин баъзе версияҳои дигарро низ овардааст, ки гӯё Каюмарс 3000 сол дар бихишт буда, баъдан ба замин мефарояд ва боз 3000 соли дигар зиндагӣ мекунад, то ба вучуд омадани рамзи бадӣ дар образи Аҳриман. Он вақт писари Аҳриман Хочура ба Каюмарс ҳамла мекунад, вале ӯ аз тарафи Каюмарс кушта мешавад. Пас аз ин Каюмарс аз тарафи Аҳриман кушта мешавад.[5] Аммо маълумоти рушантарро мо метавонем аз «Бундаҳишн» нисбати офариниши инсон дар иртибот ба ривояти мифологии Каюмарс пайдо кунем.

Дар «Бундаҳишн» омадааст, ки Каюмарс ҳамчун «Инсоне» тасаввур мешавад, ки барои хилқат ва офариниш аз пайкари ӯ ёрӣ гирифта шудааст. Дар ин бора дар «Бундаҳишн» омадааст: «Чун Каюмарс ба ҳангоми даргузашт тухма бидод, он тухмаҳо ба равшании хуршед полуда шуд ва ду баҳри онро Нарйосанг нигоҳ дошт ва баҳреро Спандормадад пазируфт. Чихил сол он тухма дар замин буд. Бо ба сар расидани чихил сол, ребос тане як сутуншакл, понздаҳ барг, Маҳливу Маҳлиёна аз замин рустанд... яке бо дигаре пайваста, ҳомболову ҳамдеса буданд. Миёни ҳарду эшон фарр[3] бар омад. Он гуна (ҳар се) ҳамболо буданд, ки пайдо набуд, ки кадом музаккару кадом муаннас ва кадоми он фарраи Хурмузд офарида буд, бо эшон аст, ки фарраест, ки мардумон бад-он офарида шудаанд».[3,130] Он вақт дар бораи кадом пеш офарида шуд, яъне фарра ё тан суол мешавад, Хурмузд ҷавоб медиҳад, ки «фарра пештар офарида шуду тан сипас... Фарра дар тан офарида шуд, то хешкорӣ биофаринаду тан ба хешкорӣ офарида шуд... Равон дар тан хешкориро фармон диҳад».[3,130]

Дар асотири бостони форсу тоҷик низ инсон ва қисмате аз мавҷудот пас аз марги Каюмарс, аз нутфаи ӯ тавлид ёфтанд ва аз боқии ҷисми ӯ навъҳои фулузот ба вучуд омаданд. Дар асотири Маздоясно Аҳриман ва тозиши ӯ аст, ки бо куштани Каюмарс сабаби ин руйдодҳо ва хилқат дар гетӣ шудааст. Устураи Маздоясно нисбатан некандештар нисбат ба офариниш аст ва нигариши матлубе ба хилқат дорад. Аз рӯи навиштаи Ҳамиди Ковиёнӣпуё «вақте ин устура ба низоми динии ҷадид, яъне меҳрпарастӣ мунтақил мешавад, ин бор хилқат бо кумаки гов ва аз пайкари ӯ падид меояд; бо ин тафовут, ки дар ин устура низ ҳамчун асотири Миёнрудонӣ, худои бузург Меҳр бо куштани мавҷуди дигар бо амри хилқат мубодират мебарзад». [9,11] Ин фаҳмишу таъбир дар Монавия низ вучуд дорад. Вале чунон ки аз сарчашмаҳо бар меояд, ин ривояти боло бештар ба устураи Бобулӣ ва аз устураи Маздоясно ва Меҳр аст. Дар устураи Монавӣ, албатта худо на Худои бузург, балки бо номи «Меҳр эзад» ба

сарзамини девон, ба ҷаҳони торикӣ мезад ва девони зиёдеро аз пой дар меафтад. Аз пайкари ин куштаҳо ҳашт заминро ва аз пусти онҳо даҳ осмонро ва аз устухонҳояшон кӯхоро месозанд. Аммо вақте ки рӯҳи Аҳриманӣ дохили вучуди тамоми мавҷудоти олами ҳастӣ мешавад дигар дар офариниши инсон дасти худоён дар миён нест худоё, балки девон ва ҳаюлоҳо инсонро меофаринанд. Чунонки қаблан гуфта шуд, аз он ҳангом одамҳои аввалин – Машӣ ва Машиёна ба дуруғи Аҳриманӣ пайравӣ мекунанд.

Бо вучуди фарқиятҳои, ки дар бораи офариниш дар маздакия ва дигар адён ва асотири бостон аст, бо тамоми мусбатандешӣ дар офариниши Маздакия ва нигариши матлубе дар асотири Маздоясно нисбат ба офариниши моддӣ иртиботе аст, ки Аҳриман ва аҳраманӣ бо офариниши моддӣ доранд. Дар ҳақиқат ҳамчун асотири Миёнрудонӣ ва Монавӣ, худоён дар як навъе ба офариниш даҳлат доранд, дар асотири маздоия низ андешаи офариниш ва хилқати моддӣ вақте, ки дар зехни Аҳуромаздо нақш мебандад, ки бо мавҷуде чун Аҳриман мурочиат мешавад. Ба хотири он ки агар Аҳриман вучуд наред, фикри хилқат ва офаринише низ ба миён намеояд. Бинобар ин офариниш ҳангоме ба вучуд меояд, ки замони омехтагии хайру шар(р) ба вучуд меояд. Чунон ки дар «Бундаҳишн» омадааст ҳангоме, ки хайр бо шар(р) мепайвандад бо ба сар расидани панҷоҳ сол, ба фарзандҳои фароз андешиданд, пас Машӣ ва Машиёна ба ҳам кома бурданд ва дар комагузорӣ, ки карданд, чунин андешиданд, ки моро ба панҷоҳ сол низ кор ин боист буд. Аз эшон дар нуҳ моҳагӣ ҷуфте марду зане тавлид ёфт. Аз ширинии фарзанд, якеро модар чавид, якеро падар. Пас, Хурмузд ширинии фарзандро аз андешаи оварандагон берун кард ва ба ҳамон андоза ширинии парвариши фарзандонро ба эшон бахшид.[3,132] Ҳамин тарик, баъди ин ҷуфтҳо паи ҳам ба вучуд омаданд ва насли инсонӣ ташаккулу такмил ёфт дар баробари бо ҳам омехташавии хайру шар(р).

Ҳамчунин дар бораи чигунагии замон ва офариниши онҳо дар

«Бундаҳишн» ин заил омадааст: «Хурмузд ҳангоме ки занро офарид, гуфт, ки «Туро низ офаридам, дар ҳоле, ки туро сардаи патёра аз Ҷаҳӣ [3,132] аст. Туро аз наздики кундаҳоне офаридам, ки ҷуфт гири туро чунон писанд афтад, ки ба даҳон маззай ширинтарин хурушиҳо ва аз ман туро ёрӣ аст, зеро мард аз ту зода шавад. Бо вучуди ин маро низ, ки Хурмуздам, биозорӣ, аммо агар махлуқеро меёфтам, ки мардро аз ӯ кунам, он гоҳ ҳаргиз туро намеофаридам, ки туро он сардаи патёра аз Ҷаҳӣ аст. Аммо дар обу заминро гиёҳу гусфанд, бар баландии кӯҳҳо ва низ он жарғои русто хостаму наёфтам махлуқе, ки марди парҳезгор аз ӯ бошад, ҷуз зан, ки аз сардаи патёра аст». [3,132-133]

Чунонки аз ин сарчашмаҳои бостонии тоҷикӣ форс дида мешавад, нисбати офариниши инсон андешаҳои мухталифи устуравӣ вучуд доштанд. Ҳамаи фаҳмишҳои бинишҳои бостонӣ ҳамчун хишти нахустин барои ташаккули ҷаҳонбинии соддалавҳонаи дунёи қадим хидмат кардаанд.

Адабиёт

1. Авесто.- Ҷ. 2. - Душанбе, Бохтар. 2019.-700 с.
2. Баъд аз шикасти сипоҳи аҳриманӣ ҷаҳон покиза ва мутаҳҳар мешавад. [https:// abadis. Ir /fatofa/](https://abadis.Ir/fatofa/).
3. Бундаҳишн. Тоҷнома. Ҷ.2. - Душанбе, Бохтар, 2019. - С.112-168.-С.130.
4. Динкард. Тоҷнома. – Душанбе: «Эрграф», 2018. - 326 с.
5. Древний мир. Энциклопедический словарь в 2-х т. - М.: Центполиграф. - 1998. [https:// www. Ozon/ ru /product/ drevniy mir – entsiklopedicheskiy slovar 4601833/](https://www.Ozon.ru/product/drevniy-mir-entsiklopedicheskiy-slovar-4601833/).
6. Мискавайҳи Розӣ. Ҷовидонхирад. Тоҷнома. - Бохтар. Китоби 5. Ҷ.2. - Душанбе, 2019. - 496. - С.17-94.
7. Пайкори нур ва зулмот дар андешаҳои Эрони бостон. [https://anshaan – unstiltte /ir/](https://anshaan-unstiltte.ir/).
8. Ҳамид Ковиёнӣпуё. Баррасии татбиқии офариниши инсон дар асотир ва адёни Эронӣ Миёнрудон (Байнаннаҳрайн). Кирмон - Эрон.10.22108./COTN. 2017. 80109/; COTN. Ac.ir> frticle 21931/.

КОНЦЕПЦИЯ ТВОРЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА И КОСМОСА В ДРЕВНЕЙ ТАДЖИКО-ПЕРСИДСКОЙ ФИЛОСОФИИ
(Вторая часть)

Муродова Т.

Происхождение и сотворение человека было одним из вопросов, привлекавших внимание древних таджикско-персидских обрядов и интерпретировавшихся и обсуждавшихся по-разному. Анализу данного вопроса посвящена данная статья.

В этой статье будет кратко проанализировано и исследовано содержание или сущность философии сотворения человека и его происхождения, основанного на представлениях и мифах манизма, маздакизма, вавилонян, шумеров (Месопотамии). Хотя первые представления этих древних таджикско-персидских представлений о сотворении человека, по-видимому, носили мистико-религиозный характер, они были реальностью жизни, первичным мировоззрением, философией существования для своего времени, и их идеи заложили фундамент для последующие размышления.

Ключевые слова: мышление, творение, древность, творение, человек, космос,

субстанция, свет, тьма, первенец, мир, род, история.

THE CONCEPT OF CREATION OF HUMAN AND SPACE IN ANCIENT TAJIK-PERSIAN PHILOSOPHY
(Second part)

Murodova T.

The origin and creation of man was one of the issues that attracted the attention of the ancient Tajik-Persian rites and was interpreted and discussed in different ways. This article is devoted to the analysis of this issue.

This article will briefly analyze and explore the content or essence of the philosophy of the creation of man and his origin, based on the ideas and myths of Manism, Mazdakism, Babylonians, Sumerians (Mesopotamia). Although the first representations of these ancient Tajik-Persian ideas about the creation of man, apparently, were mystical-religious in nature, they were the reality of life, the primary worldview, the philosophy of existence for their time, and their ideas laid the foundation for subsequent reflections.

Key words: thinking, creation, antiquity, creation, man, space, substance, light, darkness, firstborn, world, family, history.

СИЁСАТШИНОСӢ – ПОЛИТОЛОГИЯ – POLITICAL SCIENCE

* * * * *

ТАЯНИЕ ЛЕДНИКОВ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ И ВКЛАД РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ЕЁ РЕШЕНИИ

Саидов А. С. - д. филос. н., профессор, зав. Отделом социальной философии Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАНТ
Назар М. А. - д. филос. н., доцент, директор Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАНТ

Как известно, активное потребительское отношение человека к окружающей его природе порождает новые, всё более сложные проблемы, которые носят глобальный характер. Неудержимый рост повышения средней температуры климатической системы Земли, основной причиной чего является антропогенный фактор (производственная деятельность человека), спровоцировал возникновения новой угрозы современной цивилизации – стремительное таяние ледников, что приобрело общепланетарное значение.

В связи с этим, многие страны мира стремятся внести свой вклад в решении проблемы сохранения и защиты ледников, которые выступают основным источником образования пресной (питьевой) воды. Примечательно, что Республика Таджикистан является одним из государств, инициативы которого в этом направлении всецело поддерживает мировое сообщество. Принятая по предложению Президента Таджикистана на 77-ой сессией Генеральной Ассамблеи ООН 14 декабря 2022 резолюция «2025 год – Международный год защиты ледников» является убедительным подтверждением вышесказанному.

Ключевые слова: ледники, глобальная проблема, климат, мировое сообщество, Республика Таджикистан, водные запасы, наука, исследователи.

Очевидный факт, что в последние десятилетия в мире наблюдается рост среднего температурного диапазона, что является «результатом парникового эффекта», связанное с загрязнением атмосферы. Закономерное негативное последствие всего этого представляет со-

бой быстрый темп таяния ледников и значительное сокращение их площади в регионах и странах, где они имеются. Бесспорно, роль ледников в эволюции земного шара и человечества огромна. Развитие географической среды земного шара определяется равновесием тепла и влажности, которое сильно зависит от процесса формирования и изменения ледников.

Стоит заметить, что на планете Земля на современном этапе активного взаимодействия человечества с окружающей его природой запас ледников катастрофически быстро сокращается. Если этот процесс ближайшем будущем не будет остановлен, то по подсчётам гляциологов (учёные, изучающие природные льды во всех их разновидностях на поверхности земли, в атмосфере, гидросфере и литосфере), к 2100 году половина горных ледников в мире исчезнет. В связи с этим около 1,5-2 миллиардов человек, живущих в разных странах Азии, Европы и Америки, испытывают трудности с нехваткой воды, а реки, исходящие от ледников, высыхают [3]. В то же время уровень морей, океанов повышается, а огромная площадь земель у их берегов затопляются, и это, причиняющее страдание явление, крайне отрицательно сказывается на развитии многих государств и жизни их населения. Перефразируя всё это, можно утверждать, что ныне стремительное таяние ледников ставит человека лицом к лицу с ростом глобальных экологических проблем, которые реально угрожают существованию современной цивилизации.

Разумеется, создавшаяся ситуация не мог оставить человечество равно-

душным по отношению к ней, и в начале XXI века значительно возросло внимание мирового сообщества к решению глобальных экологических проблем, важной частью которых выступает процесс таяния ледников. Причиной возникновения данного явления выступает множество факторов, и одной из них считается проблема сокращения запасов чистого воздуха в биосфере Земли, что, кстати, подтверждает большинство авторитетных международных организаций.

Проведённые учёными фундаментальные исследования вырисовывают тревожную картину состояния природных ресурсов и их мрачные перспективы на нашей планете. Несомненно, в этом плане сокращение водных запасов, тесно связанное с таянием ледников, становится одной из глобальных угроз жизни населения многих регионов земного шара. Проблема использования воды на отдельных континентах (и в мире в целом) становится важным фактором, влияющим на экономику и социальную сферу жизни людей, а также на обеспечения региональной и национальной безопасности. Объем потребления пресной воды, источником которых являются ледники, также увеличился после бурного роста численности населения на планете Земля, а водные ресурсы питьевого назначения, как показывает реалии природы, сокращаются все больше и больше.

В целом, как утверждают гидрологи, наличие воды на планете Земля составляет около 71 процента, а её площадь составляет до 361,13 млн. кв. км и объём в 1400 млн. куб. км из этой суммы оценивается в 96,5 процента - это океаны. Остальные 1,7 процента – грунтовые воды, 1,7 – ледники и горы Антарктиды и Гренландии, большая часть в реки, озера и болота, а вода в облаках оценивается в 0,001 процента. Большая часть воды на земле солёная и непригодная для использования в сельском хозяйстве и питьевом водоснабжении, а количество питьевой воды оценивается в 2,5 процента, из которых 98,8 процента составляют ледники и грунтовые воды. Менее 0,3 процента питьевой воды со-

держится в реках, озерах и атмосферном воздухе, а 0,003 процента - в составе живых организмов [1].

Согласно существующим данным, хотя объём пресной воды невелик, тем не менее, за последние более чем 100 лет потребление воды в мире, в том числе в промышленности, стремительно растёт. Такой темп использования ресурсов питьевой воды, как покрывает общечеловеческая практика жизнедеятельности, имеет печальные последствия. К примеру, по сведению Организации Объединённых Наций, на данном этапе около 700 миллионов человек в 43 странах мира живут в условиях нехватки пресной воды. По мнению учёных, если не будут приняты экстренные меры, к 2025 году без питьевой и бытовой воды останутся до 3 миллиардов человек. Примерно в период с 2035 по 2045 год объём потребляемой чистой воды будет равен её запасам [4].

Совершенно очевидно, что недостаток пресной воды в любой стране может привести к серьёзным социальным проблемам, связанным со здоровьем человека. По данным Всемирного банка, 88% заболеваний в мире связаны с плохим качеством питьевой воды и нехваткой соответствующей воды для мытья. Более того, как свидетельствует история человечества, нехватка воды приводит к вооружённым столкновениям между государствами. За последнее десятилетие подобные разногласия произошли в 46 странах мира с населением 2,7 миллиарда человек, и существует серьёзная угроза политической нестабильности в 56 странах с населением 1,2 миллиарда человек. По прогнозам особенно по мере ухудшения состояния окружающей среды будет усиливаться конфликт между государствами регионов Ближнего и Среднего Востока, Центральной Азии и Северной Африки [5].

Неоспоримый факт, что ограниченные водные ресурсы в бассейнах рек, то есть в странах, где имеется большой запас ледников, обостряют конкуренцию между странами. Вероятность возникновения разногласий на основе экономических интересов между соседними государствами, расположенными в головной

части и дельте рек, значительно возрастает. В этих условиях противоречие, связанное с нехваткой воды, приобретает международную специфику, а возможные последствия борьбы между странами на этой основе невозможно верно предсказать. Сегодня для мирового сообщества необходима современная политика по отношению к сохранению существующих ледников, рациональному использованию водных ресурсов, а также научно обоснованные пути и методы решения её проблем. В этом контексте защита ледников от быстрого их таяния должна считаться одним из основных направлений государственной политики в каждой стране мира. Он должен быть основным механизмом обеспечения социально-экономического развития каждого современного государства и реализации его гуманистически ориентированных целей.

Напомним, что в современных условиях изменение климата в мире повлияло на окружающую среду и взаимодействие человека и природы до такой степени, что оказало серьезное влияние на устойчивость биосферы, и, вне всякого сомнения, именно это привело к увеличению количества стихийных бедствий на нашей планете. В результате проведенных учёными и экспертами в этой области научных наблюдений и исследовательских изысканий, стало очевидным, что основной причиной глобального потепления и резкого изменения климата стали:

- а) быстро растущая численность населения, исчезновение возобновляемых природных ресурсов;
- б) излишняя добыча энергоносителей из недр земли;
- в) неоправданная массовая вырубка лесов;
- г) всёвозрастающий процесс загрязнение окружающей среды различными производственно-промышленными отходами и многое другое [2].

Республика Таджикистан, как составная часть мирового сообщества, активно участвует в решении проблемы сохранения ледников, и вносит свой посильный вклад в её решении. Уместно напомнить, что сам факт создания Меж-

дународного Фонда защиты ледников является инициативой Президента Таджикистана Э. Рахмона. Этот вопрос был представлен и решён на третьем мировом форуме по климату в Женеве (31 августа - 4 сентября 2009 года) и 15-й Конференции Сторон Конвенции ООН об изменении климата в городе Копенгаген (7-8 декабря 2009 года).

Более того, принятая 14 декабря 2022 года на 77-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН, и поддержанная 153 странами её членами, резолюция под названием «2025 год – Международный год защиты ледников», также является инициативой Республики Таджикистан в плане решения этой глобальной проблемы. Ожидается, что в 2025 году в городе Душанбе состоится международная конференция по защите ледников, и впредь, ежегодно во всем мире 21 марта будет отмечаться как «Международный день защиты ледников». На основании этой резолюции создаётся международный трастовый фонд при ООН для действия защите ледников на земном шаре.

Конечно, инициативы Республики Таджикистан с целью внести свой посильный вклад в защиту и сохранение ледников на нашей планете - не случайны. Дело в том, что, если общая площадь ледников в Центральной Азии составляет 17-18 тысяч кв. км, то 60% из них находится на территории Таджикистана. Общая площадь ледников в Республике Таджикистан составляет 8,5 тыс. кв. км и составляет почти 8% площади страны. Несколько лет назад в республике было более 14 тысяч малых, средних и крупных ледников, но на данный момент более 1000 из них растаяли [6], что вызывает серьезную озабоченность государства и учёных.

В Таджикистане расположены крупнейшие ледники, такие как Федченко (651,7 кв. км), Грумм-Гржимайло (143 кв. км), Гарма (114,6 кв. км) и десятки других, охватывающих более 30 кв. км, в самых высоких горных вершинах Таджикистана - Исмоили Сомони (7495 м) и Абуали ибни Сино (7134 м). Ледник Федченко, по сути, является одним из крупнейших ледников в мире, длина ко-

того составляет 77 км, а ширина - от 1700 до 3100 метров. Толщина льда в средней части данного ледника составляет 1000 метров, а общая площадь замерзшего и снежного покрова - 992 кв. км. Верхняя точка ледника Федченко находится на высоте 6280 метров, а нижняя его часть - на уровне 2900 метров, высота его снежной линии составляет 4650 метров. К сожалению, он уже сократился на 16 кубических километров по объёму и на 45 квадратных километров по площади [11]. Ледник Федченко имеет почти 50 ветвей (притоков), самыми крупными из них являются Бивачий, Наливкин, Витовский, географическое общество и др., расположенные на высоте от 2900 до 7480 м над уровнем моря [7].

В связи с этим, правительством страны с целью предотвращения дальнейшей дефростации ледников в стране была принята «Государственная программа по изучению и защите ледников в Таджикистане на 2010-2030 годы», в соответствии с которой был создан Центр изучения ледников при Национальной академии наук Таджикистана. Для реализации, например, одной такой программы выделено 25 миллионов 367 тысяч сомони, кроме того, разработан и представлен для реализации проект по изучению ледников, и Азиатский банк развития выделил средства на его реализацию в размере 10 миллионов долларов [9].

По поводу принятия Резолюции ООН об объявлении 2025 года Международным годом защиты ледников Центр изучения ледников Национальной академии наук Таджикистана берет на себя такие обязанности в области изучения и защиты ледников, как:

- совершенствовать сеть изучения ледников на высоте 3500-5000м и увеличивает количество таких станций, чтобы стать самой уникальной на мировом уровне по изучению ледников;

- обеспечить гляциологическую сеть современными инновационными средствами;

- регулярно проводить исследования ледников с использованием беспилотных летательных аппаратов;

- совместно с партнерами по устойчивому развитию проводить радиоизотопное обучение для определения возраста ледников и точного определения запасов снега и ледника, а также исследовать ледниковый слой с помощью бурового инструмента;

- получить доступ к спутниковым снимкам высокой точности (высокое разрешение);

- расширить круг сотрудничества с авторитетными мировыми центрами для развития науки гляксологии и многое другое.

Подобные действия указывают на степень важности сохранения и защиты ледников как составного компонента гидрологического цикла, что требует дополнительных исследований со стороны специалистов, как в Республике Таджикистан, так и в странах СНГ. Потому что серьёзные последствия их быстрого таяния связаны с климатом, окружающей средой, здоровьем человека, проблемами энергетики и устойчивым развитием. Изучение, исследование и контроль ледников всегда были сложной задачей и требовали больших затрат труда и материалов, о чём ещё предупреждали учёные-гляксологи в советское время [8].

Из гидрометеорологического анализа последних 50 лет следует, что тенденция таяния ледников в Таджикистане приводит не только к уменьшению их площади и объема, но и к увеличению стихийных бедствий, связанных с гидрометеорологическими условиями.

Не вызывает сомнения, что ледники формируются на основе ряда факторов, одним из средств их образования является климат, и они, в основном, являются источником воды, хранителем гидрологического баланса и рек в центральноазиатском регионе. Согласно исследованиям учёных, в основном реки на территории Республики Таджикистан делятся на крупные водоразделы - Аму, Зарафшан и Сырдарья. Наибольшим водоразделом считается бассейн реки Аму, объединяющий три других бассейна: Вахш, Пяндж и Кофарнихан [10]. Водные ресурсы Таджикистана используются не только его населением, но и со-

седними странами, поэтому «быстрое таяние ледников, а также увеличение потребления воды в связи с ростом населения и экономическим развитием угрожают жизни и благополучию сотен миллионов людей». По этой причине, основательное изучение вопросов решения водных проблем, одновременно с вопросами сохранения ледников в центральноазиатском регионе, понимание их роли и влияния на современные геополитические процессы здесь сегодня очень важны и актуальны.

Изучение процесса образования ледников и динамической зависимости их развития и деградации от изменений климата считается одним из современных вопросов науки и требует сотрудничества. Ввиду этого, с целью изучения и изучения динамики изменения ледников Памира, в 2022 году учёные Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии Национальной академии наук Таджикистана совместно со своими российскими коллегами начали совместные исследования по истории образования ледников на горных системах республики. Существующие вопросы, связанные с изучением ледников и их защиты в условиях Таджикистана, обязывают учёных отрасли предлагать научно-обоснованные их решения.

Таким образом, подводя итог вышеизложенному краткому анализу, можно заключить, что ледники позитивно влияют на климат Земли, способствуя снижению температуры воздуха, и увеличению количества осадков. Поэтому необходимо, чтобы мировое сообщество, используя все силы и средства, не допускало их таяния. В противном случае, среднегодовая температура Земли может повыситься и пагубно повлиять на жизнь всего человечества. Более того, ледники являются основным источником питьевой воды и составляют единственный запас пресной воды на планете. Эта реальность чрезвычайно важна не только для населения Земли, но и для животных и растений. Ледники создают новые реки, без которых невозможно развитие растениеводства и обеспечение человечества продовольствием в мире.

Естественно, решение проблемы быстрого таяния ледников, которое имеет глобальное значение, зависит не только от тех стран, на территориях которых находится большая часть их запасов. Её можно урегулировать только совместными усилиями и реальными действиями всех государств мира, особенно странами того или иного региона земного шара, где расположено огромное количество ледников.

Можно с удовлетворением констатировать, что в решении этой актуальной и очень важной для современной цивилизации проблемы свой весомый вклад вносит суверенный Таджикистан, чьи инициативы по этому поводу всегда находят широкую поддержку со стороны мирового сообщества.

Литература

1. Вода – самое главное вещество для жизни. Интернет-ресурс: <https://scienceforum.ru/2017/article/2017033418...> (дата обращения: 10.03.2023).
1. 22 марта отмечается Всемирный день воды. Интернет-ресурс: <https://www.inmoment.ru/holidays/world-water-day.html...> (дата обращения: 10.03.2023).
2. Джурабеков Т.М. Изменение климата и влияние его факторов на таяние ледников и их опасность для общества. // Материалы республиканской научно-практической конференции. Технологический университет Таджикистана, 22-23 апреля 2022 года. Часть 1. - С. 35.
3. Инициатива Президента Таджикистана по сохранению ледников. Она должна быть всесторонне поддержана и является путём к светлому будущему Земли и человечества. Интернет-ресурс: <https://khovar.tj/rus/2023/02/...> (дата обращения: 05.03.2023).
4. ООН призвала к инвестированию 100 млрд. долларов в цифровизацию в малоимущих странах мира. Интернет-ресурс: <https://vovworld.vn/ru-RU/...> (дата обращения: 12.03.2023).
5. Костин В.И. Экополитика и глобалистика. – М.: «Аспект Пресс», 2005. - 418 с.
6. Ледники - главный источник питьевой воды. Интернет-ресурс:

http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=...
(дата обращения: 15.03.2023).

7. Рахими Ф., Любов Х., Ниёзов А.С. Аброров Х. Вода, наука и устойчивое развитие. – Душанбе: «Дониш», 2018. - 138 с.
8. Руководство по составлению каталога ледников СССР. – Л.: «Гидрометеорологическое издательство», 1966. Том 1. - 154 с.
9. Таджикистан выделил более четверти миллиона сомони для изучения ледников. Интернет-ресурс: <https://khover.tj/rus/2021/02/...> (дата обращения: 15.03.2023).
10. Талмаза В.Ф., Крошкин А.Н. Гидро-морфометрические характеристики горячих рек. – Фрунзе: «Кыргызстан», 1968. - 204 с.
11. Ученые изучают структуру ледника Федченко в Таджикистане. Интернет-ресурс: <https://www.dialog.tj/news/...> (дата обращения: 07.04.2023).

ОБШАВИИ ПИРЯХҲО ҲАМЧУН МУШКИЛОТИ ГЛОБАЛИИ ЗАМО- НИ МУОСИР ВА САҲМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҲАЛЛИ ОН

Саидов А. С., Назар М. А.

Чуноне ки маълум аст, муносибати фаъоли истеъмолчи инсон нисбат ба табиати атроф мушкилоти нав ва торафт мураккабтареро ба вуҷуд меорад, ки хусусияти глобалӣ доранд. Афзоиши бебозгашти баландшавии ҳарорати миёнаи системаи иқлими Замин, ки сабаби асосии он омил антропогенӣ (фаъолияти истеҳсолии инсон) мебошад, боиси пайдоиши таҳдиди нав ба тамаддуни муосир – обшавии босуръати пиряхҳо гардид ва он аҳамияти умумисайёравӣ пайдо кард.

Дар робита ба ин, бисёр кишварҳои ҷаҳон кӯшиши мекунанд, ки дар ҳалли мушкилоти ҳифз ва ҳифзи пиряхҳо, ки манбаи асосии ташаккули оби тоза (нӯшокӣ) мебошанд, саҳм гузоранд. Ҷолиби диққат аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз

давлатҳои мебошад, ки ташаббусҳои онро дар ин самт ҷомеаи ҷаҳонӣ комилан дастгирӣ менамояд. Қатъномаи «Соли 2025-соли байнал-милалӣ ҳифзи пиряхҳо», ки бо пешниҳоди Президенти Тоҷикистон дар иҷлосияи 77-уми Ассамблеяи Генералии СММ 14 декабри соли 2022 қабул шудааст, тасдиқи қавии гуфтаҳои боло мебошад.

***Калидвожаҳо:** пиряхҳо, мушкилоти глобалӣ, иқлим, ҷомеаи ҷаҳонӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираҳои об, илм, муҳаққиқон.*

GLACIER MELTING AS A GLOBAL PROBLEM OF OUR TIME AND THE CONTRIBUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN TO ITS SOLUTION

Saidov A. S., Nazar M. A.

As you know, the active consumer attitude of a person to the surrounding nature generates new, increasingly complex problems that are global in nature. The unstoppable increase in the average temperature of the Earth's climate system, the main reason for which is the anthropogenic factor (human production activity), provoked the emergence of a new threat to modern civilization - the rapid melting of glaciers, which has acquired planetary significance.

In this regard, many countries of the world are striving to contribute to solving the problem of preserving and protecting glaciers, which are the main source of fresh (drinking) water. It is noteworthy that the Republic of Tajikistan is one of the States whose initiatives in this direction are fully supported by the international community. The resolution «2025 – International Year of Glacier Protection» adopted at the proposal of the President of Tajikistan at the 77th session of the UN General Assembly on December 14, 2022 is a convincing confirmation of the above.

***Keywords:** glaciers, global problem, climate, world community, Republic of Tajikistan, water reserves, science, researchers.*

АФҒОНИСТОН ДАР ҚОЛАБИ СИЁСАТИ ХУШУНАТИ ҚАВМӢ Муҳаммад А. Н. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор

Муаллиф дар мақолаи мазкур кишвари Афғонистонро дар қолаби сиёсати хушунати қавмӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, паҳлуҳои гуногуни сиёсати пешгирифтаи толибонро баррасӣ намудааст.

Ҳамзамон сохтори сиёсату идории Афғонистонро таҳлил намуда, аз мақола хулосабардорӣ карда мешавад, ки чунин сохтори қабилавӣ ва шахсгаро, сохтори шахсиятгаро нест. Ба ҳамин хотир дар ин сохтор тахассус, дониш ва маҳорати кори шахс аҳамият надорад, балки манфиати шахсӣ ва хонаводагӣ, пойгоҳи қавмӣ ва наҷоди онҳо таъйинкунанда аст. Муайян карда шудааст, ки имрӯз толиб ба ҷуз аз паштун каси дигарро эътироф надорад ва нақшаи онҳо дар оянда низ гасби кишварҳои Осиёи Миёна буда, қорҳои зиёди идеологияи ирриҷиҷиро дастгирӣ менамоянд.

Дар баробари ин, мутаассифона баъзе кишварҳои абарқудрати ҷаҳон онҳоро барои номуътадил намудани вазъи минтақаи Осиёи Марказӣ дастгирӣ менамоянд. Сохтмони канали нави Қуштепа барои қучонидани паштунҳо ба ин минтақа низ сиёсати махсуси қавмгароёни толиб аст, ки мехоҳанд нуфузи худро дар сар то сари Афғонистон мустаҳкам намоянд.

Калидвожаҳо: *Афғонистон, сиёсати хушунати қавмӣ, Қуштепа, низоми қабилавӣ, фарҳанги қабилавӣ, сиёсати қавмгароӣ, сиёсати миллӣ, ҳазора, тоҷик, ўзбек, туркман, балуч, қирғиз, қизилбош, аймоқ, наврустонӣ, кашмирӣ, ҳинду, арзишҳои миллӣ, андешаҳои хурофотӣ, робитаҳои иҷтимоӣ ва моддӣ.*

Афғонистон ҳамсоҷи кишварест, ки солҳои тӯлонӣ дар бӯҳрони иҷтимоӣ сиёсӣ ва ноамниҳо қарор дорад. Хусусан, баъди маҷбуран басари ҳокимият омадани толибон, ки то ҳанӯз ягон кишвари ҷаҳон онҳоро ба таври расмӣ

нашинохтааст, вазъи дохилии он рӯз то рӯз бадтар шуда, мардумони қавмҳои ғайрипуштун зери таъқибу фишори толибон қарор доранд. Хусусан тоҷикони ин кишвар, ки зиёда аз 46 ғоизи мардумони Афғонистонро ташкил мекунанд, аз сиёсати тоҷикбадбинии толибон дар ҳолати хеле табоҳ қарор доранд.

Бояд гуфт, ки сиёсати хушунати қавмӣ дар қолаби равиши ҷудоисозӣ ва сукунати маҷбурии дигар қавмҳои минтақаҳо, ки аз назари зиндагӣ мушкилӣ доштанд, аз таъсири сохтори қавмии қудрати толибон дар Афғонистон аст. Бар асоси ин сиёсат қавмҳои ўзбек, туркман, аймоқ, ҳазора ва ғайра дар канораҳои кишвар ва ё дар сарзаминҳои қобили кишварзӣ сукунат дода мешуданд. Заминҳои ҳосилхез бошад дар ихтиёри паштун ва ҳатто кӯчиони ин қавм қарор доштанд, ки ин қавмҳо ҳамеша зери зулм ва дур аз қудрати сиёсӣ нигоҳ дошта мешуданд. Имрӯз низ чунин сиёсати ҷудоанозӣ ва бадбинии қавмӣ идома меёбад.

Нақшаҳои толибон дар ояндаи наздик низ дастгирии сиёсати паштунгароӣ мебошад. Таъсири манфии онҳо натавонанд барои Тоҷикистон, балки барои ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ хеле хатарнок ва таҳдидомез аст. Масалан, сохтмони канали нави Қуштепа, ки толибон дар Афғонистон сохтаистодаанд, бузургтарин хатаре ба се кишвари Осиёи Марказӣ: Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон ба ҳисоб меравад.

Аз рӯи нақша дарозии канал 285 км. паҳмии он 100 метр ва чуқуриаш бояд 8,5 метр бошад. Лоихаи сохтмон панҷ солро дар бар гирифта, баъди ба итмом расидани канал Афғонистон на камтар аз се қисми оби амударёро аз худ менамояд.[1] Мақсад кӯчонидани

паштунҳо ба ин минтақа ва боз ҳам нуфузи онҳоро зиёд намудан аст.

Дар замони пешин низ хонаводаҳои паштунро ҳатто хориҷ аз сарҳадоти Афғонистон ба теъдоди зиёд ба шимоли Ҳиндукуш кӯч дода, бо додани замин ва дигар имтиёзҳо сукунат медоданд ва дар маъмурият ҳам ба паштузабонҳо бартарӣ медоданд.[2.635]

Аммо зарари аз ҳама бузургтар, ки аз иҷрои ин барнома ба кишвар ворид гардид, пайдоиши бадбинӣ ва безътимодӣ дар байни қавмҳои мухталиф буд, ки натиҷаи бартаричӯӣ ва нифоқафканӣ аст. Пеш аз он ҳам дар байни мардуми Афғонистон бадбинӣ ҳоҷе вуҷуд дошт, аммо бештар ба ихтилофҳои мазҳабӣ маҳдуд мешуд[3.93-94].

Додани имтиёзҳои қавмӣ ва ҳешовандӣ зухуроте будааст, ки аз оғози ташкили давлати Афғонистон, аз давраи Аҳмадшоҳи Абдолӣ дар соли 1747 то замони ҳозир идома доштааст.

Ин аст, ки сохтори иҷтимоии ҷомеаи Афғонистон бар асоси ҳешовандӣ, донишситезӣ, чаҳлпарастӣ, ситезачӯӣ, тамаддунситезӣ, тағйирнопазирӣ, занситезӣ, иқтисоди суннатӣ ва дигар хусусиятҳои ибтидоӣ ҳанӯз ҳам устувор мебошад. Масалан, дар давоми таърихи чанд асри охир ҳукумати сиёсии якқаблагаӣ бар асоси суннатҳо ва фарҳанги қабилавӣ дар баробари дигар қабиларо қавмҳо ба сурати бадбинӣ амал кардааст, ки онҳо бо ин миллат фурсатҳои ободӣ, таҷдиди ҳаёти моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоиро аз даст доданд.

Ба зами ин боз толибон мақсадҳои зиёди қавмгароӣ ва хурофотпарастие доранд, ки дар ноором сохтани соҳти сиёсии кишварҳои Осиёи Миёна бояд онҳоро амалӣ гардонанд.

Табиист, ки чунин сиёсати қавмгароӣ дар Афғонистон зиддият ва ҷудоии қавмҳои ғайрипаштун бо ҳукумати марказиро шиддат бахшида, ҳамеша сабаби бадбинӣ ба қавми ҳоким мегардид. Дар баробари ин, сабаби асосии бисёре аз низоҳҳои қавмӣ ва байниқавмӣ ба андешаи коршиносон, ин рақобат ва хусумати рустой доштани қабиларо ва чаҳонбинии пасти онҳо мебошад.

Ҳамзамон, хиёнати Ашраф Ғаниро ба мардуми Афғонистон, қатли ваҳшиёнаи Фархунда ва дигар бетартибӣҳо, ки паштуҳо ба сари мардуми Афғонистон, хусусан тоҷикон оварданд, имрӯз наметавонем ба чизе шабоҳат диҳем. Айни ҳол, мушкилӣ дар ҷомеаи Афғонистон ба ҷуз аз фишори толибон боз ҳамон хурофот аст, ки таъсири он мардумро ба бадбахтиҳо дучор менамояд. Албатта, ин мафкураи танги ҳуди инсонхост ва ҳамин андешаҳои хурофотӣ боиси пайдо шудани зулму таҳдиду нобоварӣ ба фардо мегарданд.

Мардуми Афғонистон, ки дар қолаби низоми қабилавӣ зиндагӣ намудаанд, бар асари низоҳҳои иҷтимоӣ аз ҳамдигар фосила гирифта, ба ҷои дӯстиву иртиботи фарҳангии солим бо бадбиниву бадғумонӣ нисбат ба якдигар менигаранд. Ба ин маъно, ки фазои сиёсии Афғонистон мутаассир аз хостаҳои гуногуни қавмиву қабилавӣ буда ва ҳар қавм ба ҷои таъқиби манфиатҳои миллӣ дунболи манфиатҳои гурӯҳии худ будаанд.[4.70]

Бояд тазаққур дод, ки қавмпарастӣ дар ҷомеаи қабилавӣ ангезае барои иттиҳоди дохилии иҷтимоии мардумони як қabila дар баробари мардумони қабиларо дигар аст. Дар Афғонистон имрӯз мардумоне аз наҷодҳои ҳазора, тоҷик, ўзбак, туркман, балуч, қирғиз, қизилбош, аймоқ, наврустонӣ, кашмирӣ, ҳинду, сикх ва ғайра сукунат доранд, ки онҳо тахминан бо 30 забон сухбат мекунанд.

Мавриди қайд аст, ки дар байни онҳо ҷамъияти паштуну тоҷику ўзбак ва ҳазораҳо аз дигарон хеле зиёданд. Аммо қудрати сиёсӣ ба дасти як қавм: паштуҳо - “толибон” идора мешавад. Ин фарҳанг бештар бар меҳвари фарҳанг ва қонунҳои паштунӣ қарор дорад. Ин қонунҳо ҳавзаи густурда аз рафтору робитаҳои инсонии паштунҳоро дар бар мегирад. Қонунҳои паштунӣ комилан моҳияти қавмиву қабилавӣ дорад.[5.138]

Дар чунин ҷомеаҳо хувияти миллӣ дар ҳадди хувияти қавмӣ ва сиёсати миллӣ низ дар ҳадди сиёсати қавмӣ поин меояд ва манфиатҳои миллӣ ҳеҷ вақт шакл намегирад. Ҳатто таъсири сиёсати қавмгароии паштуҳо ба дигар миллату

қавмҳои ин кишвар чунон аст, ки замоне, агар бо онҳо суҳбат кардани мешавӣ, ҳар яке худро қумандон, сарвар, роҳбар ва марди доро вонамуд менамояд. Аммо аз паст шудани худшиносии миллӣ ва чизпарастии эъроф накардани ҳамдигар ғайрату шуҷоатро аз даст додаанд ва коре аз дасташон барои ҳифзи қавму миллатҳояшон намеояд.

Ҳамзамон дар муносибатҳои иҷтимоии ҷомеа ва баҳусус, дар ҳукумати ғайриқонунии толибон манфиатҳои миллӣ қурбони манфиатҳои ғайриқонунии шахсӣ, гурӯҳӣ, қабилавӣ, қавмӣ ва ғайра гардида, бошиддат давом дорад ва яке аз натиҷаҳои он ҳамин фасодии идории ғайриқонунӣ ва несту нобуд кардани ҳалқияту миллатҳои ғайрипаштун мебошад.

Яъне ҳамин механизм ва фарҳанги қабилавӣ, дар навбати худ, яке аз омилҳои фасоди толибон, ривочи кишти кӯкнор, тавдиди маводи муҳаддир, ноамнӣ, қавмгароӣ, ҷангсолорӣ, дуздии сарвати миллӣ, амалиётҳои худкафонӣ, тоҷиккушӣ ва монанди инҳо дар Афғонистони кунунӣ мебошад. Аз ҳама асоситарин сабаби ҳамаи низоъҳои мавҷудаи Афғонистон ҳамин сохтори фарҳангу суннатҳои нописанди қабилавӣ алайҳи арзишҳои инсонӣ, илмӣ, маданӣ, озодӣ, динӣ ва инкишоф дар Афғонистон мебошад.

То замоне, ки механизми фарҳанги қабилавӣ ва ҳокимияти қабилапарастон дар кулли робитаҳои иҷтимоӣ, моддӣ, равонӣ, ва маънавии Афғонистон мавҷуданд, дигар фурсати гуногунондешӣ, озодӣ, ягонагии миллӣ ва ғайра дар ташкили низоми мардумсолории Афғонистон нахоҳад шуд.

Дар Афғонистон, айни ҳол, ба далели хеле паст ва сатҳӣ будани моҳият ва меҳвари идеологияи давлатии “толибон” сохтани ҳувияти миллӣ ва ба ҳам овардани қавмҳои мухталиф ғайриимкон аст. Зеро фарҳанг ва сохтори қабилавӣ-қавмӣ як монсаби бузург дар муқобили арзишҳои миллӣ, татбиқи қонун, ба вучуд омадани ниҳодҳои маданӣ,

раванди миллатсозӣ, давлатсозӣ ва демократикунонӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, бояд ҷомеаи ҷаҳонӣ ва кишварҳои демократии ҷаҳон дар масъалаи ба сари ҳокимият омадани “толибон” ва эътирофи онҳо принсипҳои демократиро қатъан риоя намоянд. Дар ҷомеае, ки зан, модар, хоҳар, ҳмчунин дигар мил-лату қавмҳои ғайрипаштун мавриди хушунати сиёсӣ зӯрӣ қарор мегиранд, он ҷомеаро ҷомеаи инсонӣ гуфташаванд.

Дар баробари ин, ҳама фишору нобаробарӣҳо, айни замон, тоҷикони Афғонистонро мебошад, ки дар раванди ҳудогоҳию якпорчагии хеш ғайриқонунӣ гардида, чеҳраи воқеиву асили худро нишон дода тавонанд. Онҳо ватандорони асил, бунёдгузорони ҳақиқии таъриху фарҳанг ва тамаддуни ин сарзамин мебошанд, ки ҳақу ҳуқуқашон бояд бечунучаро ҳифз карда шаванд.

Адабиёт

1. <https://www.google.com/search?q...> [санаи мурочиат: апрели соли 2023].
2. Фарҳанг Муҳаммадсиддиқ. Афғонистон дар панҷ асри охир. Қум: Интишороти «Исмоилиён», 1366.
3. Сачҷодӣ Абдулқаюм. Ҷомеашиносии сиёсии Афғонистон: қавм, мазҳаб ва ҳукумат. Қум, 1380.
4. Раҳимӣ Муҳаммад Исо ва Назарӣ Абуллатиф. Шуқуҳи ҳузур (Афғонистон ва аввалин интиҳоботи раёсати ҷумҳурӣ). Эрон, 1384.
5. Сачҷодӣ Сайид Абдулқаюм. Ҷомеашиносии сиёсии Афғонистон. Кобул, 1391.

АФГАНИСТАН В ФОРМАТЕ ПОЛИТИКИ ЭТНИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ

Муҳаммад А. Н.

В данной статье автор исследовал Афганистан в аспекте политики национального насилия и рассмотрел различные аспекты политики, проводимой талибами.

Анализируя политико-административное устройство Афганистана, автор делает вывод о том, что такая родоплеменная и персональная структура не является личной структурой. Поэтому в этой структуре не важна квалификация,

знания и трудовые навыки человека, а решающими являются его личные и семейные интересы, этническая и расовая основа. Определено, что на сегодняшний день талибы не признают никого, кроме пуштунов, и их цель – узурпация стран Центральной Азии, и поддержка экстремистской идеологии.

В то же время, к сожалению, некоторые сверхдержавы мира поддерживают их для дестабилизации ситуации в центральноазиатском регионе. Строительство нового Куш-тепинского канала для переселения пуштунов в этот регион также является особой политикой талибов-националистов, желающих усилить свое влияние на всей территории Афганистана.

Ключевые слова: Афганистан, политика этнического насилия, Коштепа, родоплеменная система, племенная культура, популистская политика, национальная политика, хазарейцы, таджики, узбеки, туркмены, белуджи, кыргызы, кызылбаши, регион, навратри, кашмирцы, индусы, национальные ценности, суеверные представления, социальные и материальные отношения.

AFGHANISTAN IN THE FORMAT OF THE POLICY OF ETHNIC VIOLENCE

Muhammad A. N.

In this article, the author explored Afghanistan in the aspect of the policy of national violence and examined various aspects of the policy pursued by the Taliban.

At the same time, analyzing the political and administrative structure of Afghanistan, the author concludes that such a tribal and personal structure is not a personal structure. Therefore, in this structure, the qualifications, knowledge and work skills of a person are not important, and his personal and family interests, ethnic and racial basis are decisive.

It was determined that today the Taliban do not recognize anyone except the Pashtuns, and their goal is the usurpation of the countries of Central Asia, and the support of extremist ideology.

At the same time, unfortunately, some world superpowers support them to destabilize the situation in the Central Asian region. The construction of the new Kushtepa canal for the resettlement of Pashtuns in this region is also a special policy of the nationalist Taliban, who want to increase their influence throughout Afghanistan.

Keywords: Afghanistan, politics of ethnic violence, Koshtepa, tribal system, tribal culture, populist politics, national politics, Hazaras, Tajiks, Uzbeks, Turkmens, Balochs, Kirghiz, Qizilbash, region, Navratri, Kashmiris, Hindus, national values, superstitious beliefs, social, material and psychological relations

ИДЕОЛОГИЯ БАРОИ АМНИЯТ ВА ПЕШРАФТИ ЧОМЕА ЗАРУР АСТ

Назар М. А. – д.и.ф., дотсент, директори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
(тел.: (+ 992) 221-56-89)

Дар мақола моҳияту сохтор ва вазифаҳои идеология, масъалаи зарурати он барои амниятӣ нешрафти чомеа ва далаати милли мухтасар баррасӣ гардидааст. Муаллиф дар асоси таҳлил кӯшиши нишон додан намудааст, ки дар шароити муосир дар давлатҳои миллии ниёз ба идеологияи муассир ва солим вучуд дорад. Маҳз идеология манфиати давлат ва чомеаро аз таҷовузҳои душманона, хатару таҳдидҳои экстремистии террористӣ ва бегонапарстии фарҳангӣ ҳифз намуда, ҳувияти миллиро таҳким бахшида, ба рушди мамлакат мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: дониш, маънавият, идеология, манфиат, Тоҷикистон, давлати милли, чомеа, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, идеологҳо, тарғиб.

Идеологияи ҷамъиятӣ ва психологияи ҷамъиятӣ дараҷаҳои шуури ҷамъиятӣ маҳсуб меёбанд. Идеологияи ҷамъиятӣ як навъи маърифат ва баҳодихӣ ба воқеият дар шакли муназзаму назариявӣ аз ҷониби гурӯҳҳои иҷтимоӣ мебошад. Таҳти мафҳуми «идеология» одатан маҷмуи ормонҳо, арзишҳо, идеяву ақидаҳоро мефаҳманд, ки мавқеи иҷтимоии гурӯҳи калони иҷтимоӣ (табақа, кишр, синф), инчунин кулли чомеаро ифода мекунад ва ба ҳифзи манфиатҳои ин гурӯҳҳо, ба асоснок кардани ҷонибдорӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбии онҳо нигаронида шудааст. «Дар чое, ки манфиат ҳаст, он чо идеология пайдо мешавад. Дар чое, ки идеология ҳаст, манфиат пайдо мешавад» [11;14]. Дарвоқеъ ин аксиомаи ҳаёт раднопазир аст.

Идеология ҳамчун маҷмуи ормонҳо, арзишҳо ва идеяҳо аҳамияти хосса касб намуда, дар ниҳояти қор манфиати кулли чомеаро ифода менамояд ва аз ин рӯ,

он аз номи чомеа ва тавассути ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ паҳн карда мешавад. Идеология, чун қоида, аз ҷониби ашхоси сатҳи баланди касбиятдошта, одамони аз лиҳози амаливу назариявӣ омодашуда офарида мешавад. Идеологияи таҳияшуда ва дар чомеа густаришёфта рисолати амалӣ дорад. Он гурӯҳҳои одамонаро муттаҳид мегардонад, ки мақсаду мухтавои асосии идеологияи мазкурро ҷонибдорӣ мекунад; идеология ба самту хусусияти кирдору рафтор ва амалҳои мушаххаси одамона таъсир расонида метавонад.

Дар охири солҳои 50-уми асри ХХ дар афкори ҷамъиятии кишварҳои Ғарб дар бораи идеяи «деидеологизатсия»-и ҷамъият муҳокимаи доманадор сурат гирифта буд. Соҳибназарон андеша мекарданд, ки замони идеологияҳои гузурда ва тоталитарӣ гӯё гузашта бошад. Гуфта мешуд, ки чомеаи муосир демократӣ акнун ба идеологияи умуман ниёз надорад, азбаски ҳар як идеология фақат воситаи суистифода аз шуури омма аст. Пайравони чунин идея мутмаин буданд, ки одамона дар пояи иттилоии мукаммали худ дар бораи ин ё он масъалаҳои ҷамъиятӣ имкони қабул кардани қарорҳои муносибро пайдо мекунад. Аммо баъди чанд муддат дар кишварҳои Ғарб аз идеяи «деидеологизатсия» даст кашиданд. Чунки бидуни идеологияи элитаи сиёсӣ имкон надост, ки ҳамаи гурӯҳҳо ва табақаҳои чомеаро дар атрофии ғояҳои худ барои амалигардонии мақсадҳои стратегӣ муттаҳид сохта тавонад. Албатта, ин ҳолат дер давом карда наметавонист. Дар он шароити муқовиматҳои ғоявӣ дар арсаи ҷаҳонӣ роҳбарон ва фаъолони ҷамъиятии давлатҳои Ғарб мақсад доштанд, ки арзишу идеалҳои сохти мавҷудаи чомеаи худро ҳифз ва ташвиқ намоянд. Маҳз бо

хамин мақсад, азбаски «...сиёсат мавҷудияти идеологияро тақозо менамояд»[2;10], андешаҳои нав оид ба идеология ва инкишоф додани он зарур шуд. Алҳол маълум шудааст, ки «деидеологизатсия» ҳамчун инкори ягон идеология, худ як навъ идеология аст.

Дар баъзе мавридҳо идеологияи ҳукмронро расман идеологияи давлатӣ унвон намекунад, вале сарфи назар аз ин, он тавассути ҳокимияти давлатӣ ва воситаҳои ахбори омма васеъ паҳн карда мешавад. Бояд тазаққур дод, ки мувофиқи моддаи 8 Конститутсияи мамлакатамон, дар Тоҷикистони соҳибистиклол ҳеҷ як идеологияи ҷузъӣ ба сифати идеологияи расмӣ давлат эътироф карда намешавад[3]. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки давлати мо идеологияи худро надошта бошад. Баръакс, идеологияи давлатамон дар сиёсати он пайгирифта татбиқ ва амалӣ гардонда мешавад. Дар ин росто Пешвои муаззами миллат тазаққур медиҳанд, ки «...ғояи сиёсиву мафкуравии мо ваҳдат, ягонагӣ, худшиносӣ, ҳудуднопароӣ, таҳкими давлатдорӣ ва ободонию Ватани азизамон мебошад»[8]. Ҳукумати мамлакат барои манфиатҳо, ҳадафҳо ва идеалҳои давлат ва ҷомеаи мо ҳамеша талош мекунад. Аз ин рӯ, тарғиби «деидеологизатсия» ва бетарафӣ дар нисбати ин масъала ба ҳувиятсозиву пешрафти давлати мо созгор буда наметавонад.

Таърих гувоҳ аст, ки давлати беидеология умуман вучуд надошт ва вучуд дошта наметавонад. Давлатро фақат бо идеологияи муайян сохтан ва идора кардан имкон дорад. Шикасти идеология баробар бо барҳамхӯрии давлат ва ё сохти давлатдорӣ аст; таърих сабақ медиҳад, ки давлат бо нобуд шудани идеологияш худ низ нобуд мешавад. Ҳатто ивазшавии тамаддунҳоро ивазшавии идеологияҳо ҳамроҳӣ мекарданд.

Албатта, ҷуноне ки қайд намудем, идеологияро идеологҳо таҳия мекунад. Онҳо аз маводи дастрасшуда, масалан аз маҳсули соҳаҳои маънавӣ (илм, фалсафа, ҳуқуқ, дин, асотир, ахлоқ), ҳамон маводро ҷудо карда мегиранд, ки мавқею манфиати гурӯҳҳои калони иҷтимоӣ,

давлату миллатро возеҳтар ифода карда тавонанд ва ҳамон маводро истисно мекунад, ки изофагӣ ва ё барои давлату миллат хатарноканд. Шояд ҳаминро ба назар гирифта, файласуфи олмонию америкой Ханна Арентс чунин қайд кардааст: «Ҳар як идеологияи инкишофёфта ба сифати яроқи сиёсӣ сохта, дастгирӣ кардаву тақомул дода мешавад, на ба сифати таълимоти назариявӣ»[6]. Бе муҳобот метавон гуфт, ки идеологҳо барои давлат ва ҷамъият «яроқи сиёсӣ» месозанд, «ғами фардори имрӯз меҳӯранд».

Аз ин лиҳоз, дар доираи таҳияи идеология эҷодкунандагонаш ба он маводҳое, ки аз консепсияву назарияҳои илмӣ, фалсафӣ ва нуқтаҳои динӣ иқтибос кардаанд, маънии нав мебахшанд. Пӯшида нест, ки баъзе тафсирҳо шояд баҳсталаб низ бошанд. Масалан, назари шахсии К.Маркс дар бораи давлат як чиз аст, вале ҷе хел фаҳмидан ва тафсир кардани ин назар аз ҷониби марксистон, хусусан дар шароити ҷаҳони имрӯза, тамоман қори дигар аст. К.Маркс бо тафсири ақидаҳои марксистони ҳамзамонаш интишор мекарданд, ошно гардида, бо истехзо гуфта буд: «Фақат як чизро медонам, ки ман марксист нестам»[10;370]. Ба ҳамин монанд, идеяҳои либерализми классикии Замони навро бо тафсир шудани он аз ҷониби неолибералҳои муосири Гарб муқоиса кардан мумкин мебуд ва ғ.

Гуфтан мумкин аст, ки идеологияро пурра ба сифати системаи дониши илмӣ, инчунин фалсафӣ ё динӣ қабул кардан нашояд. Ин нуқтаро махсус қайд кардан лозим аст. Мақсади асосии идеология сирф аз маърифат кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ иборат нест, балки ифода намудани ягон мавқеи иҷтимоӣ, ҳифз кардани ягон манфиатҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ мебошад. Пас, идеология ҷанбаҳои ҳам ғносеологӣ ва ҳам аксиологӣ дорад. Аҳамияти маърифатӣ ва баҳодихии (арзишшиносии) идеологияро аз будаи кам нишон додан лозим нест.

«Шарт нест, ки дар ҳамаи тасаввуроти идеологӣ тафсирҳои илмӣ вучуд дошта бошад»[11;14]. Агар касе даъво кунад, ки идеология қомилан илм аст,

пас дар нисбати ин шахс гуфтан мумкин аст, ки ӯ моҳияту табиати дониши идеологиро то охир дуруст нафаҳмидааст. Тафовути муҳими илм аз идеология дар аст он, ки дониши илмӣ (масалан, донишҳои физика, биология, химия, риёзӣ, техникӣ) нисбати арзишҳо ва ормонҳо асосан бетараф мебошад, агарчи нисбати худ олимони ин нуктаро гуфтан нашоёд. Ин ҷо «илм ҳамчун системаи дониш»-ро аз «илм ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ» бояд фарқ кард. Дар ибораи дуюм – «илм ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ» тақозо мешавад, ки он бо идеология робита дорад.

Идеология системаи дониши муайяност, ки бо ақлоният бино карда шудааст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки идеология сахнаи набардҳои ақлино зеҳнӣ мебошад. Одатан, дар доираи ин набардҳо аксари идеологияҳоро эҷодкоронашон бо унсурҳои дониши илмӣ, утопиявӣ (ормонӣ), ширҳои сирф ташвиқотӣ ва ғайра мусаллаҳ мегардонанд. Вобаста ба гуногунии унсурҳои мазмуни ҳар як идеологияи амалкунанда, ихтилофу танқиди ҳамдигарии идеологияҳо пуршиддат мешавад.

Идеология падидаи махсуси маънавӣ аст, чунки он, дар ниҳояти қор, дар худ маҷмуи арзишҳо, идеалҳо, тарҳҳои муайяни сохти ояндаи ҷомеаро дорад, аз ҷумла он дурнамои сохти давлат, иқтисодиёт, ниҳодҳои иҷтимоӣ (илм, дин, мактаб, ахлоқ ва ғ.)-ро тарҳрезӣ мекунад. Аз ин бармеояд, ки идеология бештар ба оянда нигаронида шуда, ба инкишофи стратегии кишвар хизмат мекунад. Ҳамзамон, идеология голибан ба ҳалли «масъалаҳои доғи рӯз» нигаронида шудааст. Аз ин лиҳоз, талабот пеш меояд, ки ҳангоми таҳия кардани идеология ба кӯтоҳандешӣ роҳ дода нашавад, яъне ба хоҳири ғоидаи яклаҳзагӣ барномаи дарозмуҳлати рушди ҷомеа ва давлатдорӣ миллӣ ҳалалдор нагардад.

Гуногунсурии сохтори идеология (дар як вақт фаро гирифтани ҷуъиёти донишҳои илмӣ, динӣ, асоири, ахлоқӣ ва ғ.) ногузир фазои бисёрмазмуниро ба миён меорад. Аксарияти шахрвандон аз доираи ҳамин бисёрмазмунӣ барои худ арзишҳо ва дастурҳои муносибро инти-

хоб мекунад. Пас, дараҷаи муваффақияти идеология аз он вобаста аст, ки қадом идеалҳо, ҳадафҳо ва арзишҳоро ташвиқу тарғиб намуда, дар шууру тафаккури одамон, «дар дилу дидаи» онҳо ҷойгир мекунад.

Ҳар як идеология, албатта, бо мақсади муайян сохта мешавад. Фақат дар асоси таҳлилу омӯзиш метавон ҳулосагирӣ кард, ки эҷодкорони ин ё он идеология супориши иҷтимоии гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё ҷомеаро ҷӣ тавр ва дар қадом сатҳ иҷро кардаанд. Бинобар ин, ҷойи тааҷҷуб ҳам нест, ки байни мутахассисони соҳаҳо, масалан дар илму фалсафа, адабиёту санъат, таъриху ҳуқуқ, дин ва ғайра, инчунин байни идеологҳои касбӣ баҳсҳои шадид сурат мегиранд. Ҳолатҳои мешаванд, ки ҳарифон дар баррасии идеяҳои муҳолиф ҳукмҳои беасосро раво мебинанд. Ба қавли файласуфи немис Петер Слотердајк, «Интиқоди идеологияҳо то даъво расидааст, ки он шабеҳи герменевтика шудааст, яъне «муаллиф»-ро бештар аз худӣ ӯ фаҳмидан»[5]. Дар чунин шароит кашфи асрори муассирии идеология ва қорқарди технологияи судманди интиқоли мазмуни он ба мардум, хусусан дар арафаи интиҳобот, барои идеологҳо ва қувваҳои сиёсӣ қори заҳматталаб аст.

Масъалаи дигар ин аст, ки идеалҳои ахлоқӣ ва ҷамъиятӣ дар ҳар як идеологияи амалдошта бо исрор ташвиқу тарғиб карда мешаванд, баъзан дар мавриде, ки барои амалигардонии онҳо шояд шароити лозима вучуд надорад. Чунин вариантҳои утопиявии идеология маънавияти фиребандаро ба бор оварда метавонанд. «Маънавиёт»-и пучу беасос тасаввуроти мутаассибонаро дар заминаи дин ё утопия ба миён меоранд, ки пайравонашон идеалҳои худро аз ақли солим ва ҳатто аз ҳаёт боло мегузоранд. Пас, масъалаи маънавияти идеология аз ин иборат аст: дарёфт қардану дақиқ ифода қарда тавонистани алоқамандии байни талаботи рӯзмарраи воқеӣ ва идеалҳои воло, ки оммаро ба талошҳо ҳидоят қунад, дар ҳар як қарди ҷомеа фаҳмиши дурусти манфиатҳои ҳақиқии шахсӣ ва ҷамъиятӣ, умумимиллӣ ва давлатиро бедор қунад.

Дар ягон мамлакат ва дар ягон давраи таърихӣ масъалаи идеология ба пуррагӣ ҳалли худро наёфтааст, яъне чувстучӯю баҳсу талошҳо вобаста ба ин мавзуъ хотима надорад. Аз ин бармеояд, ки идеология ҳам аз лиҳози мазмуну муҳтаво, ҳам аз ҷиҳати тарзҳои пешниҳодкунӣ ба кишрҳои мухталифи ҷомеа ҳамеша бояд таҷдиди назар карда шавад. Вале дар ҳар вазъият дар он чизи асосӣ, маҳаки устувор ҳатман нигоҳ дошта шавад, агар ин идеология ҳукмрон будан, аз догматизм озод будан, робитаи ҳаёти рӯзмарра ва идеалро ифода кардан хоҳад. Маҳз дар ҳамин рисолати идеология ҳамчун падидаи маҳсуси маънавӣ ҳувайдо мегардад.

Дар ҳар як давраи таърихӣ, дар ҳар як кишвар тасаввурот пайдо мешавад, ки мамлакат ва ҷаҳон ба кадом самт бояд инкишоф ёбад, кадом идеалҳоро онҳо бояд пайгирӣ намоянд, дурнамои инсоният чӣ гуна хоҳад буд. Барои ҳамаи халқияту миллатҳо ва фарҳангҳо ҳалли ягонаи ин масъалаҳо вучуд надорад. Масалан, ИМА имрӯз ба ҳубӣ медонанд, ки чӣ мевоҳанд. Ҳамчун давлати абаркудрат, онҳо тамоми ҷаҳонро майдони манфиатҳои миллии худ ҳисобида, кӯшиш мекунанд, ки рафти воқеаҳо дар ҳамаи минтақаҳои ҷаҳон назорат кунанд ва садди роҳи ҳамон ҳодисаҳои мешаванд, ки аз нигоҳи онҳо ба манфиатҳои миллиашон таҳдид мекунанд. Идеологияи ИМА аз рӯи ҳамин принцип барпо карда шудааст.

Дар шароити муосир Тоҷикистони соҳибистиклол сиёсати худро дар арсаи байналмилалӣ аз рӯи принципҳои гуманизм, адолату баробарӣ, ҳамзистии осоишта пеш мебарад. Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз доштанд, ки «Ҳимояи манфиатҳои миллии ҳамчун ҳадафи асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ханӯз дар ибтидои истиклолияти давлатӣ дар асоси усули муносибатҳои баробарӣ ва дӯстӣ бо тамоми кишварҳои ҷаҳон муайян ва поягузори гардида буд, боқӣ мемонад»[4].

Албатта, моҳияти идеология дар вазифаҳои он ифода мегардад. Идеология дар ҷомеа вазифаҳои сершуморро иҷро мекунанд. Идеология неруи бузурги та-

моюлбахшӣ, мутаҳидсозандагӣ, сафарбаркунандагӣ дорад. Дар ин ҷода хусусан идеологияи давлат нақши назаррас мебозад, чунки бидуни мутаҳидшавии шаҳрвандон дар атрофи мақсаду арзишҳои муайян, бе дарки ҳисси шаҳрвандии аҳолии давлат кудратманд буда наметавонад.

Пӯшида нест, ки дар тасмимҳои мутаҳидсозии идеологӣ гоҳҳо тамоюли тоталитарӣ зуҳур мекунанд, яъне идеология мевоҳад ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти одамон роҳ ёфта, дар ҳама ҷо тартибот ҷорӣ кунанд. Аз ҷумла, он ҳамеша мекӯшад, ки ҳуди ҷараёни истеҳсолу такрористеҳсои маънавиро пурра зери назорат гирад, вале вобаста ба хусусияти истеҳсолоти маънавӣ, ин матлаб ба пуррагӣ амалӣ намешавад. Агар идеология бо худ пурра иваз кардани ҳамаи арзишҳои маънавии ҷомеаро иқдом карда бошад, он гоҳ ҳуди ин идеология кудрати муассирӣ ва босамарии худро гум карда, оқибат барбод меравад. Аз ин хотир, «...андешаи миллии ва бархӯрди илмӣ бояд ҳама гуна зуҳуроти идеологиро ба таври доимӣ назорат намояд»[11;33]. Дар ин маврид назоратро аз болои интишори амалии идеология, аз болои сиёсатмадорону идеологҳо нисбатан беҳтар ба роҳ мондан мумкин аст. Дар фаъолияти идеологӣ чунин «батанзимдарорӣ», одатан, бо роҳи даҳолати мустақим, бо сензура ва манъкунӣ ё бо истифода аз воситаҳои молиявӣ анҷом дода мешавад.

Зарур аст, ки идеология неқбинона бошад, ба ҳақиқат тақия кунанд, воқеиятро объективона инъикос карда тавонад, бурҳони қотей дошта бошад. Фақат бо ҳамин сифатҳои идеология барои миллат, давлату ҷомеа муфид ва дар муборизаҳои идеологӣ муваффақ буда метавонад. Чуноне, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, «Ҳар як миллат ва давлат ба андеша, мафкура ё худ ғояи умумимиллӣ ниёз дорад, то он қутбнамое барои пешрафту таракқиети минбаъда бошад»[9].

Бешак, идеологияи муассиру солим барои ҷомеа ва давлат зарур аст. Он дар пеши давлат ва ҷомеа мақсадҳои мегузорад, одамонро барои амалӣ гардонида-

ни ин мақсадҳо руҳбаланд ва ҳидоят ме-
намояд, шуури шаҳрвандонро аз таъси-
ри идеологияи душманона ҳифз меку-
над. Барои Тоҷикистони соҳибистиқлол
идеологияи умумимиллӣ инчунин бо он
мақсад тақозо мешавад, ки дар ҷомеа
хатару таҳдидҳои гуногун, аз ҷумла экс-
тремизм ва терроризм, қонуншиканӣ ва
ғайра пешгирӣ карда шаванд. Ҳамза-
мон, идеология ба ҷомеаи мо барои он
лозим аст, ки пеши роҳи манқуртшавии
насли наврас, бегонапарастии он
пешгирӣ карда шавад, таълиму тарбияи
наврасону ҷавонон дар пояи худшино-
сии миллӣ такмил ёбад.

Нақши идеология дар рушди
ниҳодҳои ҷамъиятӣ низ муассир арзёбӣ
мегардад. Чунончи, маҳз идеологияи со-
лим дар ҷомеа метавонад ба пешгирӣ
кардани вайроншавии оилаҳо ва ҳалли
масъалаҳои демографӣ мусоидат намо-
яд. Ин масъалаҳо барои ҷомеаи мо низ
имрӯз мубрам шудаанд. Масалан, фақат
тайи шаш моҳи соли 2020 дар кишвар
5486 оила аз ҳам пошидааст. Тибқи
омори соли 2019 бошад, дар Тоҷикистон
12 ҳазору 482 оила вайрон шуда буд[1].
Ҳисоб кардан мушкिल нест, ки дар
ҳамон сол ҳар моҳе зиёда аз 1040 оила
вайрон шудааст. Магар ин ташвишвар
нест? Чанд нафар кӯдакон дар ин оилаҳо
мезистанд? Онҳоро чӣ интизор аст? Ин
мушкилоти хеле ҷиддӣ аст. Бояд тазак-
кур дод, ки масъалаи демографӣ сирф
масъалаи иқтисодӣ нест, балки он
масъалаи интиҳоби системаи арзишҳои
маънавияю ахлоқӣ ҳам ҳаст, яъне он
масъалаи интиҳоби идеология низ ме-
бошад.

Мусаллам шудааст, ки дар ҷангҳои
«гибридӣ»-и замони муосир василаҳои
мафкуравӣ аз василаҳои ҳарбӣ дида
пештар ба майдони муҳорибаҳо ворид
мешаванд»[7]. Аз ин лиҳоз, ба хотири
пояндагии миллату давлатамон, барои
амалӣ намудани барномаҳои рушди
давлат ва ҷомеа моро зарур аст, ки
идеологияи умумимиллии худро та-
швику тарғиб намуда, бартариин онро
намоиш диҳем.

Идеологияи умумимиллӣ барои
ҷомеаи Тоҷикистон зарур аст, то ки ба
бухтону сафсатаҳои рақибон, хучумҳои
иттилоотии созмонҳои экстремистиро

террористӣ муқовимат карда тавонад.
Таҳлилҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ни-
шон медиҳанд, ки синну соли шахсони
ба гурӯҳҳои ифротӣ шомилгардида асо-
сан аз 18 то 40 сола мебошад, ки инро
бояд ҳангоми гузаронидани корҳои
тарғиботӣ ба инобат гирифт. Коршино-
сон муайян кардаанд, ки беш аз 20 ҳизбу
ҳаракат ва гурӯҳҳои террористиро
экстремистӣ дар минтақаи Осиёи Мар-
казӣ фаъолияти ғайриқонунӣ доранд, аз
ҷумла: «ал-Қоида», «Ҳаракати исломии
Ўзбекистон», «Ҳаракати Толибон»,
«Ҳизб-ут-таҳрир», «Ансоруллоҳ», «Ҷа-
раёни ифротии салафия», «Давлати ис-
ломӣ», «Ҷабҳат-ун-нусра», «Бародарони
мусулмон», «Лашкари Тайба», «Гурӯҳи
исломӣ», «Ҷамъияти таблиғ», «Созмони
таблиғот», «Ҳизби наҳзати исломӣ» ва ғ.
Мақсади ин ташкилотҳои экстремистиро
террористӣ, пеш аз ҳама, барҳам додани
давлати дунявияю ҳуқуқбунёд ва побанду
ғуломи давлати теократӣ кардани мар-
дум мебошад.

Мо ҳеҷ гоҳ хомӯш буда наметаво-
нем, агар дар арсаи ҷаҳонӣ шаъну ша-
рафи миллату давлатамонро бадҳоҳону
душманон паст зананд ё бе далел гу-
наҳқор ҳисобанд. Фақат душманони мо
беибо талқин мекунанд, ки гӯё саодати
миллати тоҷик бо гаравидан ба ар-
зишҳои бегона вобаста бошад. Онҳо бо
ҳар роҳу восита меҳоҳанд, ки ҳамвата-
нони моро дилшикаста созанд, кишрҳои
осебпазир, аз ҷумла насли ҷавонро
манқурт сохта, ба пешрафти миллат ва
давлати тоҷикон монеа шаванд, мар-
думро ба доми идеологии худ афтонанд.
Дар чунин шароит мо – шаҳрвандони
Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар майдони
муборизаҳои идеологӣ манфиатҳои
ватани худро ҳифз карда тавонем. Бояд
дар хотир дошта бошем, ки «...Зимни
банақшагирӣ, идеологҳо ҳар як амалро,
новобаста аз таъсири ғоҷибори он ба
тақдири миллати ба ҳайси ҳадаф инти-
хобшуда, мӯшикофона коркард меку-
нанд»[11;19]. Агар асосҳои консепсияи
дақиқи ҷаҳонбинӣ ба ақли мардум ҷой-
гузин карда нашавад, пас инро ҳатман
рақибони идеологиямон аз нигоҳи
ғаразноки худ анҷом хоҳанд дод, чунки
ноором кардани ҷомеаи мо ҳадафи асо-
сии онҳо аст.

Дар марҳилаи муосири глобализатсия ҳар як давлати миллӣ ниёз ба идеологияи солими умумимиллӣ дорад. Чунонки мусаллам аст, дар охири асри XX-ибтидои асри XXI давлатҳои миллӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазъияти нав дучор гардидааст. Як қатор равандҳои глобализатсионӣ, пеш аз ҳама равандҳои ҷаҳонии демократикунонӣ, иқтисодикунонӣ, иттилоотикунонӣ глобалӣ, қолабишавии фарҳангҳо ва арзишҳо ба сушт шудани мавқеи давлати миллӣ сабаб мегарданд.

Раванди демократикунонии саросари ҷаҳони муосир омирона талаб мекунад, ки дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ қоидаҳои айниятнок роҳандозӣ карда шаванд. Ҳамин тавр, глобализатсия сарҳади байни сиёсати дохилию хориҷиро шикаста, сиёсати мустақилонаи давлати миллиро то дараҷае ба сиёсати абарқудратҳо мутобиқ мегардонад.

Дар ҳамин росто хувияти миллӣ ба панҷаи гирои раванди иқтисодикунонӣ меафтад, ки он фазои ягонаи иқтисоди ҷаҳониро ташаккул медиҳад. Албатта, барои пайдо кардани ҷойгоҳи худ дар фазои иқтисоди ҷаҳонӣ, Тоҷикистон низ ногузир ба раванди муттаҳидшавӣ (интегратсия)-и умумиҷаҳонӣ ворид шудааст. Мусаллам аст, ки фақат ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ гардида, ҷомеаи мо метавонад рақобатпазир бошад. Бо вучуди ин, эътироф кардан лозим меояд, ки дар аксари ҳолатҳо чунин равандҳои интегратсионӣ метавонанд хувияти миллиро то дараҷае сушт гардонанд.

Ҳамчунин бояд воқеъбинона арзёбӣ кард, ки иттилоотикунонии глобалӣ на ҳамеша ҷиҳатҳои мусбат дорад. Масалан, дар ин раванд шуури ҷомеаҳо зери таъсири давлатҳои аз ҷиҳати технологӣ пешрафта қарор гирифта метавонад. Ин ҳолат низ ба пайдори хувияти миллӣ хатар эҷод карда метавонад.

Густариши босуръати фарҳанги оммавии глобализатсионӣ дар аксари мавридҳо ҷавҳари фарҳангии хувияти миллиро тадричан нобуд мекунад. Дар ҷавоб ба ин, ҳар як давлати миллӣ ба таърих ва фарҳанги бойи худ такя карда, тадбирҳои ҷиддӣ меандешад. Ин раванд давом дорад, муборизаҳо барои хувияти миллӣ ҳоло дар пеш аст. Қолабишавии

арзишҳо низ натиҷаи иттилоотикунонии глобалӣ мебошад. Дар ин раванд тавасути воситаҳои гуногуни иттилоотӣ арзишҳои кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА тарғиб карда мешаванд (вестернизатсия, американизатсия). Оқибати ин раванд алҳол чандон возеҳ маълум карда нашудааст, агарчи тахминҳо кам нестанд.

Ин мушкилоти болозикр бидуни даҳолату фаъолияти муносиби давлати миллӣ ҳал шуда наметавонанд, зеро чунин давлат, пеш аз ҳама, манфиатҳои умумимиллиро пуштибонӣ мекунад. Давлати мо маҳз дар ҳамин самт фаъолияти худро собитқадамона пеш бурда истодааст. Ин сиёсати муваффақ ва идеологияи давлати соҳибистиқлоли мо аз ҷониби шахравандони Тоҷикистон ҳамачониба дастгирӣ ёфтааст.

Ҳамин тавр, идеологияи атрибути ҷомеа ва давлату давлатдорӣ, омили ҳатмии рушд ва пешрафти онҳо буда, пажухиши илмии масъалаҳои идеологӣ ҳамеша муҳим боқӣ мемонад.

Адабиёт

1. Давоми шаш моҳ дар кишвар 5486 оила вайрон шудааст [Манбаи электронӣ] [//https://tajikpress.com/2020/07/13/...](https://tajikpress.com/2020/07/13/...) (Санаи мурочиат: 16.01.2023)
2. Идеологияи сиёсӣ (дастури таълимӣ) / Мураттибон: Муҳаммад А., Хидирова М. – Душанбе: Дониш, 2022. – 112 с.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – 136 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018. [Манбаи электронӣ] [//http://www.president.tj/node/19088](http://www.president.tj/node/19088) (Санаи мурочиат: 12.12.2022)
5. Петер Слотердајк. [Электронный ресурс] [//https://ru.wikiquote.org](https://ru.wikiquote.org) (Дата обращения: 10.12.2022)
6. Ханна Арендт о «борьбе полюсов» [Электронный ресурс] [//https://dmatveev.livejournal.com/74431.html](https://dmatveev.livejournal.com/74431.html) (Дата обращения: 02.12.2022)
7. Хидирзода М. Амнияти мафкуравӣ – асоси суботи ҷомеа [Манбаи элек-

тронӣ] //https://khovar.tj/2023/01/tamini-amniyati-mafkurav-asosi-suboti-omea-andesha-oi-uzvi-kmir-mahfirat-hidirzoda-dar-oshiyai-payomi-prezidenti-to-ikiston-ba-malisi-olii-um-urii-to-ikiston/ (Санаи мурочиат: 26.01.2023)

8. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми табрикоти бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ. 26.06.2014. [Манбаи электронӣ] //http://www.president.tj/node/6953 (Санаи мурочиат: 02.12.2022)
9. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми табрикоти бахшида ба Рӯзи Ваҳдати миллӣ. 26.06.2014. [Манбаи электронӣ] //http://www.president.tj/node/6953 (Санаи мурочиат: 14.01.2023)
10. Энгельс Ф. Письмо Конраду Шмидту 5 августа 1890 г. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 37.
11. Ятимов С. Асарҳо. Ҷилди 7. Идеология ва манфиати миллӣ. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2019. – 336 с.

ИДЕОЛОГИЯ НЕОБХОДИМА ДЛЯ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРОГРЕССА ОБЩЕСТВА

Назар М. А.

В статье рассматриваются сущность, структура и задачи идеологии, вопрос о ее необходимости для безопасности и прогресса общества и национального государства. На основе анализа автор старается обосновать, что в современных условиях в национальных государствах сохраняется потребность в дей-

ственной и здоровой идеологии. Именно идеология защищает интересы государства и общества от враждебных посягательств, опасностей и угроз экстремизма, терроризма и культурного отчуждения, укрепляет национальную идентичность, способствует развитию страны.

Ключевые слова: *знание, духовность, идеология, интерес, Таджикистан, национальное государство, общество, социальные группы, идеологи, пропаганда.*

IDEOLOGY IS NECESSARY FOR THE SECURITY AND PROGRESS OF SOCIETY

Nazar M. A.

The article deals with the essence, structure and tasks of ideology, the question of its necessity for the security and progress of society and the nation state. On the basis of the analysis, the author tries to substantiate that in modern conditions in nation states there is still a need for an effective and healthy ideology. It is ideology that protects the interests of the state and society from hostile encroachments, dangers and threats of extremism, terrorism and cultural alienation, strengthens national identity, and contributes to the development of the country.

Key words: *knowledge, spirituality, ideology, interest, Tajikistan, national state, society, social groups, ideologists, propaganda.*

МОҲИЯТИ ТЕРРОРИЗМ ВА ИСТИФОДАШАВИИ «СТАНДАРТИ ДУГОНА» НИСБАТ БА ОН

Ҳакимов Р. М. – н.и.с., дотсент, ходими калони илмии Институти фалсафа,
сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар заминаи омӯзиши ва таҳлили падидаи номатлуби терроризм ва намудҳои он, аз қабилӣ экстремизм, радикализм мақсад гузоштааст, ки шарҳи мафҳум, мазмун, навъҳо ва оқибатҳои онро аз нигоҳи қоршиносони ватанию хориҷӣ ба арзёбӣ мегардад. Дар ҷаҳони муосир таърифи аниқ оид ба падидаи номатлуби “тероризм” ва навъҳои он вучуд надорад, ки қобили қабули ҳамагон бошад. Муаллиф дар хулоса муносибати абарқудратони ҷаҳониро, ки дар нисбати террористҳо сиёсати духӯрагиро пеша намудаанд, нишон медиҳад, ки метавонад барои кишварҳои ҷаҳони муосир то кадом сатҳ хатарзо бошад.

Калидвожаҳо: абарқудратҳо, терроризм, экстремизм, радикализм, зӯрварӯ, ифротӣ, “стандартҳои дугона”, манфиатҳои миллӣ, амниятҳои миллӣ, кибертерроризм, “инқилобҳои ранга”, модерн, пасомодерн, ҷаҳонишавӣ, низоми нави олам, иттилоот.

Дар ҷаҳони муосир мо шоҳиди онем, ки як қатор кишварҳои ҷаҳон дар ҳолати ҷанг қарор доранд ва ҷанг боиси афзоиши шумораи зиёди фирориёни иҷборӣ, бекорӣ, гуруснагӣ, беморӣ ва дигар намудҳои мушкилооти иҷтимоӣ гардидааст. Яке аз мушкилиҳои бебаҳс дар ҷаҳони муосир ривож ёфтани падидаҳои номатлуб бо номи экстремизм ва терроризм мебошад, ки таърифи ин “беморӣ”-ро қоршиносони гуногун то ба ҳол аз нигоҳи хеш ҷустуҷӯ доранд ва ба як хулосаи қатъӣ наомадаанд. Оид ба пайдоиш, омилҳо ва роҳҳои пешгирии ин падидаи номатлуби замон шуруъ аз фарди одӣ то ба академик суҳан меронанд ва шаклҳои онро силсилабандӣ менамоянд, аммо нуқтаи охириро қодир нестанд, ки гузоранд. Ҳатто

сарварони давлатҳои абар-қудрати муосир, ки худ асосгузори ташкилотҳои “экстремизм”, “терро-ризм”, “радикализм” ва “изм”-ҳои бешумор мебошанд, дар назди ин падидаи номатлуб оҷизу нотавон ва бечора мебошанд. Ин ду падидаи манфур “экстремизм”, “терроризм”, ки амали вайронқори даҳшатафканӣ мебошанд, баъзан дар мамлакатҳои сарпарастии хеш хатар эҷод менамоянд. Мебошад қайд намуд, ки низоми тартиботи ҷаҳонӣ имрӯз ба қулӣ тағйир ёфтааст ва сарварони дурандеш, гуманист ва шахсиятҳои эътирофшуда дар ҷаҳони муосир ниҳоят кам вомехӯранд. “Имрӯз дар ИМА ва кишварҳои Иттиҳоди Аврупо амри душвор аст сиёсатмадореро мисли Франклин Рузвелт, Роналд Рейган, Конрад Аденаур, Хелмут Кол, Шарл Де Голл ва Маргарит Тетчер, ки ҳалалдоршавии низоми ҷаҳонро бо роҳи гуфтушунид пешгирии мекарданд, пайдо намуд” [2; 7]. Сарварони давлатҳои хурду бузург аз минбарҳои баланди бонуфуз ба оламиён суҳанронӣ менамоянд, пажӯҳишгарон дар “мизҳои мудаввар” маҳфумҳои зикргардидаҳо таҳлилу таҳқиқ менамоянд, унвонҷӯён рисолаҳои номзадӣ докторӣ менависанд, аммо натиҷаву хулосаҳо ниҳоят камарзиш буда, омилҳои решақан намудани онро нишон дода наметавонанд. Дар конференсияҳои илмӣ байналмилалӣ таъкид мешавад, ки то ҳол оид ба падидаҳои экстремизм, терроризм, радикализм таърифи ягонаву дурусти илмӣ надорем. Албатта, таърифи илмӣ ягона додан ба ин падидаҳои номатлуб ниҳоят мушкил аст, чунки омилҳои он ниҳоят гуногун мебошад.

Ба андешаи мо, тамоми ҷаҳон оид ба ин ду падидаи хатарзо муттаҳид гаштаанд ва дар ҷаҳон қариб давлате

нест, ки «стратегияи муқовимат алайҳи терроризм»-ро дар сатҳи давлатӣ қабул накарда бошад. Аммо вақте ба манзараи сиёсии ҷаҳони муосир назар менамоем, вазъият тамоман дигар хел ба назар мерасад. Гӯё он ҳама ҳамоишу конфронсҳо, резолютсияҳо ва ҳуҷҷатҳои баимзорасида оиди муборизаи беамон бар зидди терроризму экстремизм ҳама танҳо намоиши маҳз будаанд. Тамоми олам бо як овоз «марг бар терроризм» гуфта, сардо баланд менамояд, вале доираи амалҳои террористӣ рӯз ба рӯз васеъ гашта истодааст. Пажӯҳишгарон ба он диққати ҷиддӣ медиҳанд, ки тафовути гуфтору рафтори сиёсат-мадорони кишварҳои абарқудрати ҷаҳон дар нисбати ин падидаи номатлуб муносибати духӯраро дорад. Масалан, амалиёти артиши Амрико ва НАТО зери сарвари Ҷорҷ Буш хурдӣ ба Афғонистон (2001) ва Ироқ (2003), ҳуҷуми артиши Фаронса ва Италия ба Либия, амалиётҳои кӯшунҳои НАТО дар собиқ Югославия боиси он гашт, ки терроризм дар Аврупо ва баъдан Ховари Миёна рушд намояд. Таҳлилҳо муайян карданд, ки ДИИШ аз боқимондаи артиши Ироқи замони Саддом Ҳусейн ташкил карда шудааст ва баъди роҳбарии Саддом Ҳусейн, ки дар он ҳарбиён мавқеи асосӣ доштанд, барои худ кори муносибе надоштанд. Бо пайдо гаштани одитарин имконият бо гурӯҳи даҳшатафкани «Давлати исломӣ» пайвастанд.

Мебояд тақрор намуд, ки то имрӯз таърифи ягонаи терроризму экстремизм ба вучуд наомадааст, ки ҳамагон онро эътироф намоянд. Барои исбот ба таснифоти додаи коршиносони ватаниву хориҷӣ менигарем. Ш. Курбонова менависад, ки “терроризм аз забони лотинӣ (terror – даҳшат, ҳарос) гирифта шуда, ба маънои муосираш дар охири асри ХУ111 хангоми Инқилоби бузурги Фаронса истифода шудааст. Терроризм як навъ сиёсат, идеология ё амали иборат аз таҳдид, фишороварӣ, зӯрӣ нисбат ба шахсони алоҳида, гурӯҳи одамон, ҷомеа, ҳокимият, институтҳои ҳокимиятӣ, давлат ва низоми идоракунии он буда, баҳри расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, идеологӣ, геополитикӣ ва имкониятҳои гуногуни тарҳрезӣшуда

равона гардидааст. Терроризм дар тарсу ваҳми доимӣ ниғаҳ доштани оммаи васеи одамон махсуб мешавад ва бар динҳо алоқа надорад, агарчи муҳтавои он аз манбаъҳои диниву мазҳабӣ дастрас шудаанд. Террор шакли махсуси зӯрварии сиёсӣ доништа мешавад, ки бераҳмӣ, ҳадафмандона истифода бурдани он ва гӯё самаранок будани он хоси ин зухурот мебошанд”[7; 7].

Ин муаллиф экстремизмро шакли ниҳонии терроризм медонанд, чунончи менависад: “Экстремизм (ифротгароӣ) ва шакли ниҳонии терроризм (даҳшатафканӣ) мебошад, ки барои ҷомеаи ҷаҳонӣ хатари ҷиддии воқеӣ дорад. Мафҳуми “экстремизм” маънои “канорӣ” дорад ва дар сиёсат экстремист нафареро меноманд, ки аз андеша ва амалҳои канорӣ ҷонибдорӣ мекунад. Воқеан, бо истифода аз сиёсисозии дин ва аҳкоми он манфиатҳо дар дилхоҳ манотик роҳандозӣ мешаванд. Аммо масъалаи дунявият хосси мусалмонон буда, афкори дунёбадбинӣ дар заминаи тафаккури тасаввуфи исломӣ таҳмил меёбад”[7; 7]. Коршиноси дигари тоҷик Содикова С. оид ба мафҳумҳои номатлуби зикргардида андешаҳои хосси хешро дорад, аз ҷумла, ӯ “экстремизм”-ро боз ба навъҳои зер ҷудо менамояд:

а) экстремизми миллатгароӣ – пояҳои радикалӣ, таҳаммулнопазирӣ ва амалҳои зидди намояндагони дигар гурӯҳҳои этникӣ, миллатҳо, гурӯҳҳои наҷодӣ, кӯшиши бартарарфкунии сиёсӣ ё ҷисмонии онҳо, ҳушунат дар шаклҳои шадид мебошад;

б) экстремизми динӣ – қатъиян эътироф нанамудани ғояҳои динии дигар, муносибат ва рафтори ҳашмигона нисбат ба пайравони мазҳабҳои дигар, таблиғоти ақидаҳои устувор, “ҳақ будани як таълимоти динӣ”, кӯшиши решакан, бартарарф намудан ва то ба ҳалокат расондани намояндагони динҳои дигар мебошад;

в) экстремизми экологӣ – назари радикалӣ нисбат ба ташкилот ва корхонаҳои ба таназзули муҳити зист мусоидаткунанда мебошад;

г) экстремизми зиддиҷаҳонишавӣ – назари радикалӣ ва рафтори бераҳмона нисбати ташкилотҳои ба ғазои

чаҳонишавии иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ таъсиркунанда мебошад;

ғ) экстремизми ахлоқӣ – таҳаммулнопазирии шадид ба навъи муайяни меъёрҳои ахлоқӣ ва қоидаи рафторӣ, роҳ додан ба зӯрварӣ барои таблиғи маҷмуи талаботи маънавий, нақӯкорӣ ва аҳкоми динӣ аст”[9].

Пажӯҳишгари тоҷик Бахтиёр Ҳамдам дар мақолаи хеш “Панҷ хатари замони муосир” оид ба мафҳумҳои “экстремизм” ва “радикализм” чунин ибрози андеша намудааст: “Вожаи “экстремизм” ва “радикализм” аз забони латинӣ то ба мо расида, маъноӣ “экстремизм” “ифротӣ” ва “радикализм” “реша” аст. Чунин афрод ба муҳит ва ҷомеа бо хасму нафрат мутамоиз мешаванд. Ҳамаро дар атрофаш ба “худӣ” ва “бегона” тақсим мекунад. Касе, ки назару андешаашро пазируфт, “худӣ” аст, ва касе, ки қабул накард “бегона”. Ин тоифа бо “бегонагон” оштинопазиранд ва маҳв кардани онҳоро фарз медонанд. Ба мочаро кашидан ва ба ҷангу куштор таҳрик додани онҳо кори мушкеле нест” [7; 7].

Бояд қайд намоем, ки мамлакатҳои ғарбӣ барои ба мақсадҳои геостратеҷӣ, геосиёсӣ, геоиқтисодӣ, геополитикии худ расидан дар мамлакатҳои тараққи карда истода ҳаргиз ба нерӯҳои нарм ва тамоюли демократидошта боварӣ надоранд, баръакс ба гурӯҳҳои тундрав, ки мафкураи маҳдуд доранд ба ғайр аз ҷаҳонбинии тангашон андешаи дигаронро қабул надоранд, тақия менамоянд.

Мо танҳо бо баррасӣ ва донишмандии манбаъҳои ҳархела ба ҳулосае мерасем, ки мафҳуми терроризмро дар муқоиса бо таърифи додаи пажӯҳишгарони соҳаҳои гуногуни илм, аз ҷумла илмҳои ҳуқуқшиносӣ, таърих, сиёсатшиносӣ, сотсиология ва ҳатто лингвистика ва ғайра муқоиса намуда, таърифи ягонаи онро барои мутахассисон пешниҳод намуда, асли ин падидаи манфурро ифшо намоем. Агар ба қонунҳои амалкарда истодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон назар кунем, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди терроризм” омадааст: “терроризм – зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он нисбат ба шахсони воқеӣ, маҷбур кардан

ё таҳдиди истифодаи он нисбат ба шахсони ҳуқуқӣ, ҳамчунин, нобуд сохтани (зарар расонидан) ё таҳдиди нобуд сохтани (зарар расонидан ба) амвол ё дигар объектҳои моддии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки боиси хавфи ҳалокати одамон, расондани зарари басо ҷиддӣ ба амвол ё ба миён омадани оқибатҳои барои ҷамъият хавфнок, ки бо мақсади ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, тарсондани аҳоли ё расондани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабул намудани қарори барои террористон мақбул ё қаноатбахш намудани манфиатҳои ғайриҳуқуқии амволӣ ва (ё) дигар манфиати онҳо, инчунин, таҷовуз ба ҳаёти арбоби давлатӣ ё ҷамъиятӣ бо мақсади суст кардани сохти конституционӣ ё амнияти давлат, ҳамчунин, бо мақсади қатъ гардидани фаъолияти давлатӣ ё дигар фаъолияти сиёсӣ ё содир намудани чунин кирдор, бинобар интиқом барои чунин фаъолият, инчунин сӯйқасд ба ҳаёт. Расондани зарари ҷисмонӣ ба ходими давлатӣ ё ҷамъиятӣ ё намояндаи ҳокимият, вобаста бо фаъолияти давлатӣ ё ҷамъиятии онҳо, бо мақсади ноором сохтани вазъият ё расонидани таъсир ҷиҳати қабули қарор аз тарафи мақомоти давлатӣ ё монеъ шудан ба фаъолияти сиёсӣ ё ҷамъиятӣ, инчунин ҳамла ба намояндаи давлати хориҷӣ ё корманди ташкилоти байналхалқии таҳти Ҳимояи байнал-милалӣ қарордошта ё аъзои оилаи бо ӯ истиқоматкунанда, инчунин, ба биноҳои хизматӣ ё истиқоматӣ ё воситаи нақлиёти ашхосе, ки таҳти Ҳимояи байналмилалӣ қарор доранд, агар ин ҳаракатҳо бо мақсади барангехтани ҷанг ё мураккаб сохтани муносибатҳои байналхалқӣ содир шуда бошанд, мебошад” [4].

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, мафҳуми “терроризм”-ро ҳамчун ҷиноят чунин эзоҳ медиҳад: “Моддаи 306. Бо зӯрварӣ ғасб намудани ҳокимият ё бо зӯрварӣ нигоҳ доштани ҳокимият, яъне 1) Ҳаракате, ки барои бо роҳи зӯрварӣ ба ғасб кардани ҳокимият ё бо зӯрварӣ нигоҳ доштани ҳокимият бар хилофи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудааст, ҳамчунин ба мақсади бо

зӯроварӣ тағйир додани сохти конституционӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё бо зӯроварӣ тағйир додани тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст;[5] моддаи 307. Даъвати оммавӣ барои бо роҳи зӯроварӣ тағйир додани сохти конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, даъватҳои оммавӣ чиҳати бо роҳи зӯроварӣ ғасб кардани ҳокимияти давлатӣ ё бо зӯроварӣ нигоҳ доштани он ё бо роҳи зӯроварӣ тағйир додани сохти конституционӣ ё бо роҳи зӯроварӣ вайрон кардани тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин мусоидат кардан ба содиркунии чунин кирдорҳо; моддаи 307(1). Даъвати оммавӣ барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) ва сафедкунии оммавии экстремизм. Эзоҳ: Зери мафҳуми сафедкунии оммавии экстремизм тарғибу ташвиқи оммавӣ дар бораи эътироф намудани дурустии мафкура ва таҷрибаи экстремизм, таклифи тақлид ва дастгирии он фаҳмида мешавад; Моддаи 307(2). Ташкили иттиҳоди экстремистӣ (ифротгароӣ). 1) Ташкили иттиҳоди экстремистӣ, яъне гурӯҳи муташаккили шахсон барои тайёр ё содир намудани чиноятҳои дар моддаҳои 157, 158, 160, 185, 188, 189, 237, 237(1), 242, 243 (чиноятҳои хусусияти экстремистӣ дошта) пешбининамудаи ҳамин Кодекс аз нигоҳи бадбинӣ ё кинаю адовати идеологӣ, сиёсӣ, наҷодӣ, миллӣ, маҳалгароӣ, ё динӣ, ҳамчунин аз нигоҳи бадбинӣ ё кинаю адоват нисбати кадом як гурӯҳи иҷтимоӣ, инчунин роҳбарӣ ба чунин иттиҳоди экстремистӣ, ба чузъ ё томҳои ба чунин иттиҳод дохилшаванда, ҳамчунин ташкили иттиҳоди ташкил-кунандагон, роҳбарон ё дигар намояндагони чузъ ё томҳои чунин иттиҳод бо мақсади таҳияи нақшаҳо ва (ё) шароит барои содир намудани чиноятҳои хусусияти экстремистидошта; моддаи 307(3). Ташкили фаъолияти ташкилоти экстремистӣ (ифротгароӣ) 1) Ташкили фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё динӣ ё дигар ташкилоте, ки нисбати он аз ҷониби суд қарори эътибори қонунӣ пайдокарда дар бораи барҳам додан ё манъи фаъолиятҳо бо сабаби ба амал баровардани

фаъолияти экстремистӣ қабул шудааст; 2) Иштирок дар фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ ё дигар ташкилоте, ки нисбати он аз ҷониби суд қарори эътибори қонунӣ пайдокарда дар бораи барҳам додан ё манъи фаъолиятҳо бинобар сабаби ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ қабул шудааст, инчунин мусоидат кардан ба фаъолияти онҳо бо истифода аз воситаҳои ахбори омма, шабакаи интернет ва ё ба тарзи дигар[6].

Хулоса, Кодекси ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми “терроризмро чунин маънидод менамояд, яъне “терроризм содир намудани тарқиш, сӯхтор, тирпарронӣ аз силоҳи оташфишон ё дигар кирдоре, ки боиси хавфи марги одамон, расондани зарари ҷиддӣ ба молу мулк ё ба миён омадани оқибатҳои дигари барои ҷамъият хавфнок мегардад, агар ин кирдор бо мақсади ҳалалдор соختани амнияти ҷамъиятӣ, фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои низомӣ, тарсондани аҳоли ё расондани таъсир чиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабул намудани қарор, инчунин, таҳдиди анҷом додани кирдорҳои зикршуда бо ҳамин мақсадҳо” мебошад.

Аз андешаҳои дар боло зикргардида дақиқан донистанамон шарт аст, ки бо чӣ падида рӯ ба рӯ мебошем ва нисбати ин падидаи номатлуб чӣ навъ мубориза намудан лозим аст. Ҳатто пажӯҳишгарони соҳаи забон низ нигоҳи хешро нисбати ин падида иброз доштаанд. Чунончи, Давроқбекова Г. менависад, ки “ифрот” калимаи арабӣ буда, аз решаи “фарт”, яъне “авҷ” ё “ниҳоят” сохта шудааст. Дар умум “ифрот” ба маънои аз ҳадду андоза гузаштан, аз эътидол берун шудан ва ё зиёдаравӣ кардан мебошад. Ифротгаро касест, ки дар фаҳмиш ва ё тарзи амал дар ягон масъала аз меъёри қабулшуда ва аз ҳадди эътидол мегузарад...

Маънои муқобил ё антоними калимаи “ифрот” калимаи “тафрит” аст, ки он низ аз решаи “фарт” буда, ба маънои бепарвоӣ ва камтаваҷҷуҳӣ беш аз ҳад нисбат ба чизе мебошад. Калимаи “ифротгароӣ” дар забони тоҷикӣ аз решаи “ифрот” буда, маънои майл

доштан ба ифрот ё гароиш доштан ба зиёдаравию оштинопазириро дорад. Феъли тоҷикии “гароидан” ба маънои майл кардан, пайравӣ кардан, гаравиш доштан ва тамоюл намудан буда, “гаро” шакли калимасозии он аст. Аммо ифротгароӣ ба маънои майл доштан ба зиёдаравӣ ё пайравӣ кардан аз ифрот ва оштинопазирӣ мебошад. Дар забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла, дар англисӣ ва русӣ, мафҳуми “ифротгароӣ”-ро бо истилоҳи машхури экстремизм ифода мекунанд. Экстремизм низ дақиқан ба маънои тамоюл ба ифрот, зиёдаравӣ ва аз ҳад гузаштан мебошад”[3;11].

Таъкид намудан ба маврид аст, ки имрӯз дар забони муошират, аз ҷумла дар доираҳои илм ва воситаҳои ахбори умум, афкори ҷомеа ифротгароиро “экстремизм”, тундравиро “радикализм” ва даҳшатафканиро “терроризм” меноманд, ки дуруст аст. Барои мо муҳим он аст, ки моҳияти мафҳум, хатари он, омилҳои пайдоиши ин падидаи нопокро халқ, миллат ва махсусан табақаи ҷавонон дарк намуда тавонанд. Аз ин лиҳоз, мубориза бурдан ба экстремизму радикализм бевосита мубориза бар терроризм мебошад, чунки терроризм шакли олий ва охиринаи онҳо ба шумор меравад ва ин мафҳумҳо бо якдигар пайванди ноғуфтани доранд. Дар баробари ин аксарияти созмонҳои террористӣ намояндаи гурӯҳҳои сиёсӣ мебошанд, махсусан гурӯҳҳои чап ба фаъолияти сиёсӣ даст мезананд ва сабаби сар задани инқилоб, аз ҷумла “инқилобҳои ранга” ё ҷангҳои дохилӣ мегарданд. Дар замони муосир мо шоҳиди чунин инқилобҳо дар минтақаҳои гуногуни олам мебошем.

Бояд ишора намоем, ки ин падидаи номатлуб моли даврони муосир набуда, дар ҳар шакл ва бо ҳар навъ дар давраҳои таърихи инсоният вучуд дошт ва аз хеш дарак меод. Оид ба силсилабандии давра ва навъҳои муосири он роҳнамои пешниҳод кардаи зерсохтори СММ, яъне ЮНЕСКО бо забони русӣ – “Предотвращение насильственного экстремизма посредством образования” (Руководство для лиц, ответственных за разработку политики) ва мақолаи пажӯҳишгари

ҷавон С. Амриев ишораҳо шудааст. Тақсимбандии Амриев С. нисбати он тақсимбандиҳое, ки буданд, аз маҷози айният ва таърихият фарқ менамояд:

1. Терроризми суннатӣ. Ҳамчун як падидаи сиёсӣ дар давраи қадим вучуд дошт ва аз тариқи соҳибони қудратҳои сиёсӣ бар зидди якдигар истифода карда мешуд. Дар доираи маҳдуд ба вучуд меомад ва мардуми одӣ дар он кам иштирок менамуданд.

2. Терроризми модерн анҷоми иқдомҳои террористӣ на танҳо дар доираи маҳдуди мақомоти давлатӣ бо мақсади ба даст овардани қудрату имтиёзи сиёсӣ сурат мегирад, балки он дар сар то сари як системаи демократӣ ва аниқтар аз ду восита, яъне расонаҳои гурӯҳӣ ва таблиғот роҳбарӣ карда мешавад. Ин падидаи номатлуб дар рӯзҳои мо хусусияти глобалиро гирифта, таъсири манфиашро ба тамоми олам расонида истодааст. Фаъолиятҳо дар охири асри XX ва ибтидои қарни нав афзоиш дода, ниятҳои нопоки худро рӯз ба рӯз амалӣ намудан дорад. Масалан, аз соли 1970 то соли 1980 дар тамоми ҷаҳон 1814 амали террористӣ шуда бошад, танҳо аз соли 1980 то соли 1986 қирдори ин манфурҳо ду маротиба зиёд рух додааст.

3. Терроризми пасомодерн, яке аз шаклҳои решадорӣ печидаи рӯйдодҳои замони муосир дар ҷомеа мебошад. Дар раванди ҷаҳонишавии олам ва рушди иттилоот барои ба мақсади нопокашон расидани террористон фазои васеъро фароҳам овардааст. Онҳо ба таври ошқору пинҳонӣ ба мардум, давлат ва сарварони сиёсӣ тухмат, иғвоандозию хиёнатро пеша менамоянд. Дар ин қор ба онҳо хоҷагони хоричияшон сарпарастӣ ва маблағгузорию дарег намедоранд.

4. Терроризми маҷозӣ (кибернетикӣ). Асри XX-ро асри иттилоот меноманд ва ҳамагон ин андешаро дуруст медонанд. Ин навъи ғайри-анъанавии терроризм буда, бештар бо терроризми байналмилалӣ иртибот дорад [1; 10-15].

Мисоли равшан барои исботи қазовати охир инқилобҳои рангае мебошад, ки солҳои охир барои нооромсозии баъзе кишварҳо бо

истифода аз воситаҳои иттилоот татбиқ мегардад. Дар нооромиҳои пас аз интихоботи Беларус шабакаи иттилооти “Телеграмм-канал” рафтори сиёсии мардумро аз хориҷа идора мекард ва барояшон бо имкондиҳии ҷеҳраи номуносиби ҳарифони сиёсӣ ҳадафҳои худро амалӣ мегардонид. Издиҳоми мардум бе роҳбарии сарвари ягона дар ин маврид таҳти идораи иттилооти аз ҷунин шабакаҳо сарозершуда боқӣ монда, имконияти тафовутгузори байни манфиатҳои гурӯҳҳои пасипардагӣ ва худро надоштанд[8; 3].

Ҷунин ҳолатҳо ба таври хеле равшан дар ҷорабиниҳои интихоботи Ҷумҳурии Беларус, ИМА, Ҷумҳурии Қирғизистон, даргириҳои ахири Қарабоғи Кӯҳӣ ва ғайра ба вуқӯ пайвастанд, ки намунаи барҷастаи он қатъи суҳанронии роҳбари амалкунандаи давлат аз ҷониби шабакаҳои телевизионии MSNBC, ABC, CBS, CNBC и NBC мебошад. Мувофиқи маълумотҳои таҳқиқоти ба таври онлайн доирнамудаи яке аз муассисаҳои бонуфузи пажӯҳишӣ бештар аз панҷсад шабакаю саҳифаҳои интернетие дар Телеграмм, Фейсбук, Инстаграм, Твиттер, Ютуб, Вконтакте, Одно-классники ва ғайра ошкор шуданд, ки аз ҷониби ташкилотҳои ифротгаро дар фазои Осиёи Марказӣ мавриди истифода буданд. Ба ин шабакаю саҳифаҳо худро 174 ҳазор нафар номнавис карда бошанд ҳам, вале миқёси воридшавии аслии корбаронро натиҷаҳои таҳқиқот бештар аз миллион нафар тахмин мезананд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки баъзе аз ташкилотҳои ифротгаро пас аз шикасти муборизаи ошкоро бо рақибони худ акнун ғаёлона аз саҳнаҳои пешниҳоднамудаи фазои иттилооти интернетӣ истифода мекунанд[9; 188-189].

Ба андешаи профессор Хидирзода М.У., “Таҳлили вазъ дар давраи маъракаи пешазинтихоботӣ як қатор амалҳои ошкор намуд, ки аз мавҷудияти муборизаҳои шадиди иттилоотӣ дар ин самт шаҳодат медиҳанд. Аз ҷумла:

- таҳҷуми иттилоотӣ аз ҷониби гурӯҳҳои муҳолифу ифротие, ки берун аз кишвар қарор доштанд, дар симои аъзои созмони террористии собиқ Ҳизби

Наҳзати Исломи, Паймони миллӣ ва ғайра. Ҳадафи таҳҷуми ғаёли иттилооти онҳо ҳалалдор намудани раванди интихобот, паҳн намудани руҳияи нобоварӣ дар байни мардум, ташкил намудани бенизоми тавассути дурӯғафканӣ, назарфиребии сиёсӣ, популизм ва дигар амалҳои деструктивии ҳалалдоркунандаи раванди интихобот ва суботу амнияти ҷомеа буд. Ин қувваи экстремистии террористӣ то интихобот ҳам ҳуҷумҳои доимии иттилоотиро анҷом медод, вале дар давраи интихобот ин амали худро қуввати дучанд бахшид;

- тавассути назарфиребии сиёсӣ ва истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ иғвоангезӣ намудани қувваҳои дохилӣ дар мисоли Ҳизби Сотсиал-демократи Тоҷикистон, ки мақсад аз ин ҳама ташкили фазои нобоварӣ ва ба иштибоҳ бурдани мардум буд;

- тавассути ҳавасмандгардонӣ ва маблағгузори рӯйрост аз ҷониби баъзе расонаҳои хабарии хориҷӣ, дар мисоли “Радиои Озодӣ” дар Тоҷикистон, ки барои беҳтарин акс ё навори видеои дар бораи лаҳзаҳои интихобот озмон эълон намуда буд”[10; 56-57].

Мақсад равшан аст, яъне ташкили муҳити носолим, зери шубҳа мондани натиҷаҳои интихобот, ҳалалдор намудани амнияти мардум ва иғво андохтан дар байни омма, ташкили инқилоби навбатӣ мебошад. Бинобар ҳамин, мо наметавонем ҷомеаро аз моҳияти ғайриинсонии терроризм ва дигар навъҳои он огоҳ накунем, чунки “на танҳо гурӯҳ, балки гаравидани як нафар ҳам ба асирии мафкураи террористӣ-экстремистӣ-радикалӣ, зиддимиллӣ барои ҷомеа хатарзо аст”[11].

Бояд таъкид намоем, ки мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нисбати ин падидаи номатлуб равшан аст. Дар суҳанронҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллати мо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои бонуфузу ҷаҳонӣ аз тамоми даст-андаркорони сиёсати глобалӣ даъват ба амал оварданд, ки дар мубориза бо ин ду падидаи мудҳишу даҳшатафкан сиёсати озоду ошкорро интихоб намоянд. Дар муносибат бо терроризму экстремизм аз

истифодаи «стандарти дугона» худдорӣ варзанд. Террористу экстремистро ба «хуб» ва «бад» чудо насозанд. Гурӯҳҳои террористию ифротгароро ба «худӣ» ва «бегона» тафриқа накунад. Ҳамаи ин таъкидҳои Президенти кишвар бечихат ва подарҳаво набуданд. Барои гуфтани ин суханҳо ва таъкидҳои чиддӣ ба саромадони низоми нави олам Пешвои миллати мо далелҳои раднопазир дошанд.

Дар ҳақиқат, як назари амиқу дақиқ ба воқеияти сиёсати ҷаҳонӣ ва ҷиҳатگیری абарқудратон вобаста ба назардошти манфиатҳои милли дурусти таъкиду пешниҳодҳои Президенти кишвари моро исбот мекунад. Яъне, манфиатҳои милли самтگیری абарқудратонро дар нисбати терроризму экстремизму айнан месозанд. Соддатар карда баён дорем, имрӯз терроризму экстремизм яке аз воситаҳои муҳими ба амал баровардан ва василаи асосии таъмини манфиатҳои милли абарқудратҳо ба ҳисоб меравад. Бо овардани баъзе мисолҳои равшан оид ба ин масъала ҳақиқат бармало мегардад. Масалан, Амрико бо ташкилоти «Толибон» сари мизи гуфтугӯ менишинад ва созишномаи сулҳ ба имзо мерасонад. Ин дар ҳолест, ки «Толибон»-ро аксарӣ мамлакатҳои олам ҳаракати террористию экстремистӣ медонанд. Ҳаракатҳои чун «Ҳаммос»-и Фаластин ва «Ҳизбуллоҳ» - и Лубнон барои Амрико ташкилотҳои террористӣ арзёбӣ мегарданд, вале барои Эрон ва қисме аз давлатҳои дигар чун ҳаракатҳои милли-озодихоҳӣ шинохта шудаанд. ДИИШ-ро дар зоҳир Амрико чун ҳаракати даҳшатафкани бераҳм маҳкум менамояд, вале таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ДИИШ маҳз кори дасти политех-нологони амрикоист. Яъне, амалу муносибати духӯраи Амрико ва дигар абарқудратон дар самти мубориза бо терроризм боис мегардад, ки рӯз ба рӯз ҳавзаи амалиётҳои террористӣ васеъ гардад. Муносибати духӯра ё истифодаи «стандарти дугона» аз ҷониби Амрико сабаб гардид, ки терроризм ба ҳақде қувват гирад, ки худ Амрико маҷбур гардад бо он сари мизи музокирот нишинад ва чун ду тарафи баробарвазн шартнома ба имзо расонад. Чунин сураат гирифтани равандро ҳатто худ Амрико гумон надошт, ки бо «То-

либон» сари мизи гуфтугӯ нишаста, шартнома имзо мекунад. Инро реаксияи баргарданда гуфтан мумкин аст, ки вақте нерӯе аз меъёр зиёд маблағгузори ва мучаҳҳаз гардонида мешавад, мумкин аст аз назорат хориҷ гардад.

Хулоса, то имрӯз таърифи ягонаи ҳамаро қонеъкунандаи терроризму экстремизм вучуд надорад. Кишварҳо вобаста ба назардошти манфиатҳои миллиашон ба ин ду падида муносибат менамоянд. Абарқудратон аксар вақт аз «стандарти дугона» қор мегиранд, ки ин муносибат на мубориза бо терроризму экстремизм аст, балки қўмак ба ин падидаҳои манфур ва хатарзо мебошад.

Адабиёт

1. Амриев С. Вабои аср – хатар ба ҷони инсон. // Маорифи Тоҷикистон, №12, 2022, саҳ. 10-15
2. Бахтиёр Ҳамдам. “Панҷ хатари замони муосир” / рӯзн.: Минбари халқ, 9 ноябри соли 2022, №44 (1390), саҳ. 7.
3. Давроқбекова Г. Ақли солим – муборизи падидаҳои ифротгароӣ/ рӯзн. Омӯзгори ҷавон, №12, аз 15 феввали соли 2021, саҳ.11.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди терроризм.
5. Қонуни ҚТ аз 17.05.2004 № 35; моддаи 307; Қонуни ҚТ аз 14.11.2016 № 1359
6. Қонуни ҚТ аз 17.05.2004 № 35; Қонуни ҚТ аз 18.06.2008 № 386; Қонуни ҚТ аз 17.05.2004 № 35; Қонуни ҚТ аз 17.05.2004 № 35; Қонуни ҚТ аз 14.11.2016 № 1359
7. Қурбонова Ш. Саратони аср. / рӯзн.: Мароми пойтахт, 15.02. 2023, №7 (739), саҳ. 7.
8. Молодча Е.Н. Политика противодействия кибертерроризму в современной России: политологический аспект [Текст]: дисс...канд. Полит. Наук / . – М., 2011. Коваль В.А. Основные угрозы современного мира и нетрадиционные возможности их предотвращения и ослабления. – С. 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.Lomonosov.org/article/osnovnye_ugrozy_mira.htm
9. Усмонзода Х. У. Таъсири фанновариҳои иттилоотӣ ба равандҳои таъмини суботи ҷамъиятӣ

дар шароити муосир // маҷ.:Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният, №1(1), 2022, саҳ. 188-189.

10. Хидирзода М. У. Таъминоти иттилооти равандҳои сиёсӣ-омили устуворгардонии суботи ҷомеа. // Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният, №1(1), 2022, саҳ. 56-57.

11. Ятимов С. “Равоншиносии ҷамъиятӣ ва амнияти ҷамъиятӣ” (дар доираи шуури муқаррарӣ) // Ҷумҳурият, 7 апрели соли 2016. №67 (22889).

СУТЬ ТЕРРОРИЗМА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «ДВОЙНЫХ СТАНДАРТОВ» ПО ОТНОШЕНИЮ К НЕМУ

Хакимов Р. М.

В данной статье автор ставит перед собой цель изучить и проанализировать нежелательное явление терроризма и его виды, такие как экстремизм, радикализм, оценить его смысл, содержание, виды и последствия с точки зрения отечественных и зарубежных экспертов. В статье отмечается, что в современном мире не существует четкого определения нежелательного явления "терроризм" и его видов, которое могло бы быть принято всеми. В заключение автор показывает отношение мировых сверхдержав, которые проводят двойственную политику в отношении террористов, что может быть опасно для стран современного мира.

Ключевые слова: *сверхдержавы, терроризм, экстремизм, радикализм, насилие,*

экстремизм, двойной стандарт, национальные интересы, национальная безопасность, кибертерроризм, цветные революции, модерн, постмодерн, глобализация, новый мировой порядок, информация.

THE ESSENCE OF TERRORISM AND THE USE OF "DOUBLE STANDARDS" IN RELATION TO IT

Hakimov R. M.

In this article, the author aims to study and analyze the undesirable phenomenon of terrorism and its types, such as extremism, radicalism, and evaluate its meaning, content, types and consequences from the point of view of domestic and foreign experts. In the article, in the modern world, there is no clear definition of the undesirable phenomenon of "terrorism" and its types that can be accepted by everyone. In particular, the type of cyberterrorism that has worried the world and can have negative consequences for the world community has been investigated. In conclusion, the author shows the attitude of the world's superpowers, who have implemented a dual policy towards terrorists, which can be dangerous for the countries of the modern world.

Key words: *superpowers, terrorism, extremism, radicalism, violence, extremism, dual standard, national interests, national security, cyber-terrorism, color revolutions, modern, postmodern, globalization, new world order, information.*

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИДЕЙ О СТАТУСЕ ПОСРЕДНИКА

Муродов С. А. – к.п.н., заведующий Отделом политологии Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАНТ
Телефон: +992 918414086., E-mail: Subhonm@mail.ru

В данной статье автор анализирует взгляды исследователей на понятие и основные компоненты статуса посредника. Особое внимание обращается на организационный статус посредника, преимущества и недостатки, а также возможность влияния на успех и неудачу посредничества. Автор констатирует, что понятие «статуса посредника» определяется по-разному. Последнее автором объясняется тем, что ученые конструируют понятие «статус посредника» на основе разных компонентов. Влияние статуса посредника на успех или неудачу посредничества сильно связано с такими факторами как «статус посредника», «опыт и профессионализм посредничающей стороны» «желание сторон в урегулировании конфликта».

Ключевые слова: посредник, посредничество, успех посредничества, неудача посредничества, посредничающие организации, государство, международные организации, региональные организации, субрегиональные организации, неправительственные организации, статус посредника, организационный статус, профессиональный статус, конфликтующие стороны.

Изучение понятия «статус посредника» и выявление его влияния на успех и неудачу посредничества, безусловно, имеет важное теоретико-методологическое и практическое значение. Последнее объясняется необходимостью осмысления сущности и содержания понятия «статус посредника». Так ряд ученых «статус посредника» связывают с разными факторами. Например, М. Клоуберг утверждает, что статус посредника «...проистекает из его личной репутации, послужного списка и специальных зна-

ний, а также из организационных факторов»[1; 372]. Другими словами статус посредника, зиждется на таких факторах как «личная репутация», «послужной список», «специальные знания» и «организационный фактор».

В отличие от М. Клоуберга ученые Дж. Ботс и К.Р. Митчелл «статус посредника» связывают с одним фактором – организационным. Например, согласно им «...статус посредника связан с их организационной иерархией. Более высокие организационные должности имеют больше полномочий, поэтому больше возможностей для маневра при выполнении функций посредников»[2; 82].

Сопоставляя идею М. Клоуберга с идеями Дж. Ботса и К.Р. Митчелла о статусе посредника, мы прослеживаем разницу и сходство в них. Разница заключается в том, что идея первого конструировано на основе четырёх факторов, у вторых на одном факторе. Следовательно, их сходство основано на одном факторе – организационном.

Преимущество идеи ученого М. Клоуберга заключается в том, что она с теоретико-методологической точки зрения шире соответственно, способна охватывать самых разных посредников с разными статусами. Напротив, недостаток идеи Дж. Ботса и К.Р. Митчелла, на наш взгляд, заключается в том, что она неспособна охватывать посредников имеющих другие статусы (например, статус «профессионала»), кроме посредников, имеющих организационный статус.

Таким образом, можно утверждать, что ученые дают различные определения понятию «статус посредника». Наш анализ показал, что ученые связывают «статус посредника» с разными факторами. Именно использование разных факторов, при конструировании понятия «статус

посредника» делает его различным. А «различные определения понятия, такие как статус посредника, дают пропорционально разные выводы о его влиянии на успех посредничества»[2; 82], утверждает ученый Х.К. Муневер.

Констатируя выше сказанные слова, можно утверждать, что понятие «статус посредника» находится на стадии формирования, т.е. идеи о статусе посредника только зарождаются. Если это так, то изучение понятия «статус посредника», выявление его основных компонентов и его четкого определения остаются открытыми и естественно актуальными до настоящего времени. И, соответственно, оно требует своего дальнейшего исследования.

Так из всех существующих статусов организационный статус посредника стал предметом осмысления и обсуждения в академических и практических кругах. Например, М. Клоуберг осмысливая о сущности и содержание организационного статуса посредника, выделяет два его компонента: «институциональный и позиционный»[1; 372].

«Институциональный статус посредника обусловлен идентичностью избирательного округа посредника. Посредник редко выступает в качестве физического лица, но обычно является председателем или представителем национального государства или (неправительственной) правительственной организации»[1; 372]. На наш взгляд, сущность институционального статуса посредника заключается в том, что при представлении «посредничающего института», он или она должны быть в нем лидером, председателем, представителем, высокопоставленным чиновником или дипломатом. Если это так, то для лиц, представлявших «посредничающие институты», «легитимность» является их краеугольным камнем. Ибо, без легитимности он или она будут без «авторитета», «уважения» и естественно «статуса». О легитимности и других определяющих основах статуса лиц, представлявших «посредничающий институт», пишет и ученый Дж. З. Рубин. Он пишет: «Стабильность, легитимность и, в некоторых случаях, рычаги воздействия этих «посреднических органов»

определяют статус представителя, выступающего в качестве посредника (Rubin 1981b, 9-11) [см.: 1; 372]. Мы вполне согласны с его мнением.

«Позиционный статус посредника зависит от его положения в собственной стране или организации. У него должна быть такая сильная внутренняя позиция, что он может поручить своему правительству или исполнительной власти подкрепить то, что он говорит или делает. Например, если посредник обещает компенсацию за уступки, сделанные противниками, он должен быть в состоянии рассчитывать на то, что он сможет взять на себя обязательство предоставить свою страну/организацию»[1; 372]. Сущность позиционного статуса заключается в позиционировании посредника, в его поступках и словах в процессе политического урегулирования конфликта. Способность и возможность посредника осуществлять свои слова, например, обещание за счёт той «посредничающей организации» которую он представляет, составляет ядро позиционного статуса. Другими словами, степень влияния представителя в своей организации является важным фактором позиционного статуса.

Так в отличие от М. Клоуберга другие ученые – Н. Лори, А. Шелест, и практики-сотрудники Организации Объединённых Наций говорят о преимуществе и недостатках организационного статуса.

Например, в «Докладе Генерального секретаря ООН об укреплении посредничества и поддержки посредничества» пишется о преимуществе и недостатках таких «посредничающих институтов» как государство, международные, региональные, субрегиональные и неправительственные организации.

Согласно этому докладу «... Организация Объединённых Наций ... имеет ряд очевидных преимуществ. Одно из них заключается в том, что все 192 государства-члена ... обязались разрешать свои споры мирным путем, уважать права человека, добиваться социально-экономической справедливости, проявлять терпимость и жить в мире друг с другом. ... У Организации Объединённых Наций охват шире, чем у любой региональной

организации или же у всех региональных организаций вместе взятых. Кроме того, в Организации Объединенных Наций имеется самая всеобъемлющая система разрешения споров, включающая полный набор органов (Совет Безопасности, Международный Суд и Генеральный секретарь) и широкий набор методов работы ... Организация Объединенных Наций... накопила больше практического опыта в области посредничества, чем какая-либо другая организация, и у нее есть большой опыт осуществления мирных соглашений путем развертывания многих миротворческих операций. Наконец, людские и финансовые ресурсы Организации Объединенных Наций, ... намного превышают ресурсы большинства других межправительственных, правительственных и неправительственных организаций, которые занимаются предотвращением и урегулированием конфликтов»[6; 12].

На наш взгляд Организация Объединенных Наций имеет и другие преимущества. Их сущность заключается в том, что она старается в процессе посредничества соблюдать такие процедурные требования как нейтральность, беспристрастность и конфиденциальность. Одним словом у этой организации есть моральные преимущества.

О моральных преимуществах международных организаций пишет и исследователь Анна Шелест. По его утверждению международные организации имеют такие преимущества как «высокий уровень доверия, относительную нейтральность и возможность объяснить мотивы вмешательства»[4; 3].

Региональные и субрегиональные организации тоже имеют свои преимущества. Преимущество этих организаций согласно сотрудникам ООН «заключается в том, что их члены часто лучше знают конфликтующие стороны и положение на местах»[6; 12]. Мы думаем, что близость к району конфликта одна из преимуществ этих организаций. Однако последнее эффективно в том случае, когда конфликт в их районе и его урегулирование в их интересах.

В урегулировании политических конфликтов, государства выступают

традиционными посредниками и по сравнению выше названными организациями «... у государств есть одно преимущество: возможности для маневра. Они могут вмешаться в ситуацию более оперативно, незаметно и конфиденциально, и у них меньше правовых ограничений. Кроме того, те, кто действует по поручению правительств, иногда более приемлемы для других правительств»[6; 12]. «Государственное посредничество, в свою очередь, имеет больше рычагов, возможности для манипуляции. Кроме того, оно может быть более гибким, чем институциональное»[4; 3] утверждает исследователь Анна Шелест.

Однако государства, международные, региональные и субрегиональные организации имеют и свои недостатки. «К недостаткам работы международных организаций необходимо отнести отсутствие консенсуса внутри организации (ОБСЕ), иногда недостаткам ресурсов и бюрократические проволочки (ООН). К недостаткам же государственного посредничества мы можем отнести ангажированность, преимущество национальных интересов над задачей решения конфликта, прошлый опыт отношений с одной из враждующих сторон и т.д.»[4; 3].

На наш взгляд, проявление нигилизма в отношении базовых ценностей посредничества, это тоже недостаток государства, международных, региональных и субрегиональных организаций. Ибо, последнее во многих случаях, если не сказать во всех, не соблюдают процедурные требования посредничества, особенно, такие как нейтральность и беспристрастность. Реальная практика показывает, что в большинстве случаев они отдают свои предпочтения ценностно-идеологическим, экономическим, политическим и геополитическим интересам, нежели эффективному урегулированию конфликта. Более того, если продолжение конфликта в их интересах, даже в том случае, когда они являются официальными посредниками, они выступают опосредованным субъектом конфликта, помогая одной из противоборствующих сторон, манипулируя формальной политической риторикой, формальным мир-

ным процессом и, даже формальными соглашениями. Такое поведение обуславливает недоверие «посредничающим организациям» и соответственно лицам представляющих их. Последнее не характерно всем выше названным институтам и политическим переговорам, но они имеют место. В этом смысле Организация Объединённых Наций имеет преимущество, ибо она старается придерживаться нейтральной и беспристрастной позиции. Она не преследует свои или чьи то политические, геополитические или иные интересы. Но, к сожалению, ООН никак не может повлиять на другие посредничающие институты с целью улучшения ситуации.

Проявление нигилизма прослеживается не только в отношении базовых ценностей посредничества, но и в отношении посредничества как таковой. Это мы считаем серьёзным недостатком государства, международных, региональных и субрегиональных организаций.

О серьёзных недостатках выше названных посредничающих организаций пишет и исследователь Н. Лори. По его утверждению их серьёзным недостатком заключается в том, что они «... похоже, не рассматривают посредничество как специализированная деятельность» [3; 9,10]. Ибо на практике, в основном «... посредники назначаются на основе их политического статуса, а не их опыта и компетентности в качестве посредников» [3; 9,10]. Хотя «В некоторых случаях они могут быть эффективными благодаря своим навыкам межличностного общения, привлекательности «пряника», предлагаемого сторонам, и/или степени готовности конфликта к разрешению. И все же успех ставка могла бы быть выше, если бы посредники владели методами посредничества» [3; 9,10].

Посредники, обладающие методами посредничества – это уже профессиональные посредники. Последние больше всего представляют неправительственные организации, которые имеют свои преимущества и недостатки. Их преимущества заключаются в том, что они способны анализировать конфликт до начала официальных переговоров, соответственно, разрабатывать ре-

комендации по принятию мер, предназначенных для его официального урегулирования. «Благодаря высокому качеству таких рекомендаций их часто учитывают люди, определяющие политику» [6;12]. «Начало посредничества на самом раннем этапе – это та область, в которой некоторые неправительственные организации могут сыграть полезную роль. Поскольку процесс принятия решений у них обычно проще, чем в других организациях, они могут мобилизовать ресурсы и начать действовать быстро, например, они могут приступить к установлению предварительных контактов между сторонами. Они могут также выглядеть как менее угрожающие для государства, являющегося стороной в конфликте, поскольку обычно считается, что участие такой организации придает меньше легитимности оппонентам. Поскольку они не преследуют собственные геополитические или региональные цели, и поскольку они не способны оказывать давление, стороны в конфликте могут считать, что от них исходит меньше угроз, и поэтому они могут оказаться в состоянии более эффективно создавать атмосферу доверия, в которой стороны считают возможным изучать различные идеи и налаживать отношения» [6; 12].

Однако недостаток неправительственных организаций заключается в том, что они «... могут вести себя неэтично, не уважать местные сообщества и вмешиваться в сложные ситуации с поверхностным анализом и ошибочной стратегией. Их потенциал причинения вреда может быть меньше, чем у государств, (международных, региональных и субрегиональных организаций - С.А. Муродов) но, тем не менее, он существует» [4; 12]. И «... сохраняющаяся неспособность обеспечить полное осуществление соглашений является серьёзным недостатком» [6;12], неправительственных организаций. Не зависимо от преимуществ и недостатков неправительственных организаций они довольно часто привлекаются в процессе урегулирования политических конфликтов.

Так анализ показывает, что у различных посредничающих институтов и, соответственно лиц, представляющих их,

есть свои преимущества и недостатки. Именно учет их преимуществ и слаженное их действие обуславливают успех посредничества. В целом миротворчество таких, «посредничающих институтов» как государства, международные, региональные, субрегиональные и неправительственные организации целесообразны в комплексе на разных этапах разрешения конфликта. Именно поэтому в последнее время исследователи (и теоретики и практики) заговорили о многостороннем вмешательстве в политических конфликтах.

Например, согласно мнению сотрудников ООН «Для того чтобы современные мирные процессы были эффективными, необходимо участие многих действующих лиц, к помощи которых можно было бы прибегать на различных стадиях этого процесса с учетом сильных сторон, имеющихся у каждого из них. Таким образом, творческий комбинированный подход к посредничеству предполагает участие многих действующих лиц, которые действуют согласованно под руководством одного лидирующего посредника»[6; 12].

«Посредническая деятельность может быть успешной, только если один посредник является главным». «Необходимо тщательно продумать вопрос о том, кто может наилучшим образом играть ведущую роль». Таким образом, при выборе главного посредника надо, прежде всего, определить, кто обладает необходимым набором качеств, для того, чтобы посредничество не закончилось провалом, после чего урегулировать конфликт будет еще труднее»[6; 12]. «Независимо от того, кто играет руководящую роль, другие стороны должны поддерживать этот процесс согласованным и хорошо скоординированным образом»[6; 12].

Удачным и общепризнанным примером успешного многостороннего вмешательства, под эгидой и руководством одного лидирующего посредника может рассматриваться межтаджикское урегулирование в ходе гражданской войны (1992-1997 гг.) в Таджикистане. В процессе урегулирования межтаджикского конфликта были привлечены, международные организации – ООН, неправи-

тельные организации – Дартмутская конференция, государства – Россия, Казахстан, Узбекистан, Киргизия, Туркмения, Иран, Пакистан, Афганистан. Именно желание, в первую очередь сторон конфликта, профессионализм представителей Дартмутской конференции, опыт и поддержка посредников стран гарантов стало основой успеха в межтаджикском урегулировании.

Межтаджикское урегулирование это уникальный опыт и удачный пример взаимодействия инициатив государств, международных организаций и институтов гражданского общества в урегулировании политических конфликтов.

Таким образом, можно утверждать, что успех посредничества возможен тогда, когда целесообразно привлекается посреднический институт с определенными преимуществами на определенных фазах урегулирования политического конфликта, но под эгидой и руководством одного лидирующего посредника и поддержкой всех участников переговоров. Однако на практике, это половина дела, а в теории отдельный аспект интересующего вопроса.

Другим аспектом интересующего вопроса выступает «суммы статуса» и «степени равновесия между посредником и конфликтующими сторонами». Об этом говорит и ученый М. Клоуберг. Этот ученый отмечает, что «исследователи разрабатывали два различных предложения относительно взаимоотношений между статусом посредника и успешными результатами посредничества. Первый касается суммы статуса. Аналитики утверждают, что чем выше статус посредника, тем больше шансы на успех»[1; 373]. А по словам ученого Х.К. Муневера «более высокий статус не всегда гарантирует успех медиации»[2; 82]. «Некоторые аналитики считают, что статус зависит от используемого пути переговоров»[2; 82]. Дж. В. Макдональд «утверждает, что официальные представители более эффективны при посредничестве в официальных условиях, в то время как неофициальные или отслеживают две попытки, дают лучший результат, когда их возглавляют квалифицированные неофици-

альные ученые и практические работники»[см.: 2; 82]. Примеры положительного результата инициатив неофициальных и официальных посредников в практике зафиксированы.

В качестве примера положительного результата инициатив неофициальных и официальных посредников можно привести межтаджикское урегулирование. Ибо в нём «была использована комбинация «двух следов дипломатии», и она дала положительный результат»[5; 124]. «В целом практика использования комбинации «двух следов дипломатии» в конфликте Таджикистана была успешной»[5; 124].

«Предполагается, что для успешного посредничества необходимо установить статус посредника и статус представителей конфликтующих сторон. Если статус посредника ниже, чем у представителей сторон, попытка посредничества не может рассматриваться всерьез. С другой стороны, это может быть проблематично, когда статус посредника выше, чем статус представителей спорящих»[1; 373].

На наш взгляд, проблематично будет и тогда, когда посредник имеет преобладающий статус, но не имеет опыта, не обладает методами посредничества. У посредников с преимущественным опытом, вероятность успеха выше, чем с его недостатками, особенно тогда, когда стороны настроены на урегулирование.

Итак, подводя итог сопоставительного анализа идей о «статусе посредника» следует констатировать, что ученые дают различные его определения. Это обусловлено, прежде всего тем, что при его проектировании ученые (особенно, М. Клоуберг) используют разные компоненты – «личная репутация», «послужной список», «специальные знания» и «организационный фактор».

Анализ показывает, что в академических кругах часто обсуждается институциональный, реже профессиональный статус посредника. И ученые и практики, обсуждающие институциональный статус утверждают, что все «посредничающие институты» имеют свои преимущества и недостатки. Именно учет сильных сторон и их комплексное привлечение

под руководством и эгидой одного лидирующего посредника и поддержкой остальных участников политических переговоров обуславливают успех посредничества.

Как выше было сказано, профессиональный статус посредника реже обсуждается учеными. Ученые, обсуждающие профессиональный статус посредника, убеждены в том, что у обладателей профессионального статуса вероятность успеха больше. Другие убеждены в том, что ключ к успеху посредничества, это комбинация официальных – правительства с правительством и неофициальных – профессиональных посредников.

Анализ показал, что есть и другие факторы, обуславливающие успех или неудачу посредничества – это соотношение баланса между статусом посредника и сторонами конфликта. Мы убеждены в том, что статус не будет проблемой, если стороны конфликта настроены на урегулирование. Однако, если стороны не настроены на урегулирование, то статус будет проблемой, особенно когда у посредника статус ниже чем у стороны конфликта и отсутствует опыт у посредников.

В целом сопоставительный анализ идей показывает, что «статус посредника», это многоаспектный вопрос. И идеи ученых о статусе посредника и его разных компонентов находятся на стадии формирования.

Литература

1. Kleiboer M. Understanding Success and Failure of International Mediation / M. Kleiboer // Journal of Conflict Resolution. – 1996. - Vol. 40. - No. 2. – P. 360-389.
2. Munévar J.C. A new framework for the evaluation of mediation success / J. C. Munévar // BSIS Journal of International Studies. - 2005. (2). - P. 70–93.
3. Nathan L. A Case of Undue Pressure: International Mediation in African Civil Wars/ L. Nathan // Presented at the African Mediation Seminar, Independent Mediation Service of South Africa and Centre for Conflict Resolution, Johannesburg, 3-5 November 1998. – P. 1-15. Доступно на сайте

<https://peacemaker.un.org> Последняя дата обращения. 28. 08. 2022.

4. Шелест Анна. Институт посредничества в процессе урегулирования военных конфликтов. 2012. – 12. С. Доступно на сайте <https://www.academia.edu> Последняя дата обращения. 28. 08. 2022.
5. Муродов С.А. Посредничество в конфликтах: история, теория и практика [Текст] / С.А. Муродов. - Душанбе: Дониш, 2017.– 141 с.
6. Доклад Генерального секретаря об укреплении посредничества и поддержки посредничества, 2009. – 30 С. Доступно на сайте www.researchgate.net Последняя дата обращения. 09. 02. 2022.

ТАҲЛИЛИ МУҚОСАВИИ ҒОЯҶО ДАР БОРАИ МАҚОМИ МИЁНАРАВ

Муродов С. А.

Муаллиф дар мақола назари муҳаққиқонро оид ба мафҳум ва ҷузъҳои асосии мақоми миёнарав таҳлили муқоисавӣ кардааст. Диққати махсус ба вазъи ташиклоти миёнарав, афзалиятҳо ва нуқсонҳо, инчунин имкони таъсир расонидан ба муваффақият ва нобарории миёнаравӣ ҷалб карда мешавад. Муаллиф қайд мекунад, ки мафҳуми мақоми миёнарав таърифҳои гуногун дода мешавад. Охириро муаллиф бо он асоснок менамояд, ки олимони мафҳуми мақоми миёнаравро дар асоси ҷузъҳои гуногун таъриф медиҳанд. Таъсири мақоми миёнарав ба муваффақият ё нобарории миёнаравӣ ба чунин омилҳо, аз қабили “мақоми миёнарав”, “таҷриба ва касбияти миёнарав”, “хоҳиши тарафҳо барои ҳалли низоъ” сахт алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: миёнарав, миёнаравӣ, муваффақияти миёнаравӣ, нобарории миёнаравӣ, ташиклоти миёнарав, давлат, ташиклоти байналмилалӣ, ташиклоти минтақавӣ, ташиклоти зерминтақавӣ, ташиклоти ғайридавлатӣ, мақоми миёнарав, мақоми ташиклоти миёнарав, мақоми касбии миёнарав, ҷонибҳои низоъ.

COMPARATIVE ANALYSIS OF IDEAS ON THE STATUS OF THE INTERME- DIARY

The author analyzes the views of researchers on the concept and main components of the status of an intermediary. Particular attention is drawn to the organizational status of the mediator, the advantages and disadvantages, as well as the possibility of influencing the success and failure of mediation. The author states that the concept of the status of an intermediary is defined in different ways. The latter is explained by the author by the fact that scientists construct the concept of the status of an intermediary on the basis of different components. The influence of the status of a mediator on the success or failure of mediation is strongly related to such factors as "the status of the mediator", "the experience and professionalism of the mediator", "the desire of the parties to resolve the conflict".

Key words: mediator, mediation, mediation success, mediation failure, mediating organizations, state, international organizations, regional organizations, sub-regional organizations, non-governmental organizations, mediator status, organizational status, professional status, conflicting parties.

НАҚШИ ИНТИХОБОТ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ МАДАНИЯТИ СИЁСИИ ШАҲРВАНДОН

Саидзода Ш.Ш. - *н.и.с., дотсент, мудири кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

Комилов М.М. - *докторанти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

Дар мақола масъалаи мақом ва нақши интихобот дар ташаккул ва инкишофи маданияти сиёсии шаҳрвандон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар он ҷиғунагии таъсири интихобот ба равандҳои сиёсии ҷомеаи демократӣ, аҳамияти он дар пешрафти давлат, омилҳои таъсиррасон ба раванди рушди маданияти сиёсии шаҳрвандон, махсусан иштирок онҳо дар маърақаҳои сиёсӣ, аз ҷумла, дар интихоб ҳамчун воситаи ташаккулдиҳандаи маданияти сиёсӣ баррасӣ гардидааст. Ҷиғати дуруст нишон додани сатҳи иштироки мардум дар маърақаҳои сиёсӣ вазъи иштироки шаҳрвандон дар якҷанд интихоботҳои парлумоние, ки дар давраи соҳибистиқлолӣ баргузор гардиданд, мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: *маданияти сиёсӣ, интихобот, афкори ҷамъиятӣ, маъракаи интихоботӣ, плюрализм, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷомеаи демократӣ.*

Дар давлатҳои демократӣ чорабиниҳои гуногуни сиёсӣ ташкилу баргузор карда мешавад, ки онҳо на танҳо дар рушди ҳаёти ҷомеа, ҳамчунин ба ташаккулу инкишофи маданияти сиёсии шаҳрвандон таъсири муайян мерасонанд. Аз ҷумла, интихобот яке аз маърақаҳои муҳими сиёсӣ дар инкишофи маданияти сиёсии шаҳрвандон нақши назаррас дорад. Маърақаҳои интихоботӣ, ки воситаи муҳимтарини иштироки сиёсии шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсии давлат ба ҳисоб меравад, имконият медиҳад, ки мӯхтаво, унсурҳо ва тамоюлҳои асосии тағйирот дар маданияти сиёсии ҷомеа бо эътимоднокии кофӣ муайян карда шаванд. Ташкили ҳама гуна интихобот ба назар гирифтани сатҳи маданияти

сиёсии интихобкунандагонро тақозо мекунад. Ба андешаи муҳаққиқ Муҳаббатов А. «Натиҷаи интихоботҳо аз дараҷаи инкишофи маданияти сиёсӣ, шакли идоракунӣ ва мавқеи ҳизбҳои сиёсӣю дигар институтҳои сиёсии ҷомеа вобастагии зиёд дорад»[8, 188]. Омили мазкур яке аз ҷузъҳои муваффақи ин ё он нерӯи сиёсӣ дар интихобот ба ҳисоб меравад. Сатҳу мавқеи ҳокимияти сиёсиро дар ҷомеа аз рӯи натиҷаи интихобот муайян кардан мумкин аст, ки он ҳам бевосита бо дараҷаи маданияти сиёсии шаҳрвандон алоқаманд мебошад.

Рафтори сиёсии шахсро дар асоси маданияти сиёсиаш мӯйян мекунад. «Маҳз маданияти сиёсӣ метавонад, дар рафтори сиёсии шахс, гурӯҳҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва системаи сиёсии ҷомеа ба сифати яке аз унсурҳои муҳим баромад кунад. Аз ин лиҳоз, маданияти сиёсӣ дар ҷомеа ба сифати инъикоскунандаи сатҳи рушд ва устувории ҷомеа низ баромад мекунад ва ба он таъсири сифатӣ мерасонад»[15, 24].

Ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа моро бо раванду ҳодисот ва зухуроти гуногун рӯ ба рӯ мекунад. Баъзе аз онҳо хусусияти муваққатӣ, баъзеи дигар дарозмуддат ва қисме хислати доимӣ касб намуда, ҷузъи таркибии ҳаёти ҷомеаро ташкил медиҳанд. Дар ин радиф, интихобот раванди сиёсӣ мебошад, ки қодир аст ба рафтори сиёсии ҷомеа таъсири бевосита расонад ва маданияти сиёсии шаҳрвандонро муайян намояд. Чуноне ки муҳаққиқон зикр намудаанд: «Интихобот ягона механизм, ки тавассути он шахс ҳамчун манбаи ҳокимият имконият пайдо мекунад, то мустақилона ба воситаи овоздиҳӣ

мавқеашро муайян намояд»[14, 237]. Чунин ҳуқуқ ва имконият масъулияти шаҳрвандонро боло бардошта, ба инкишофи маданияти сиёсии онҳо таъсир мерасонад. Таҷрибаҳои сиёсии давлатҳои пешрафтаи демократӣ собит менамояд, ки дар раванди баргузори интихоботи сиёсӣ иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсии кишвар боз ҳам фаълтару бештар мегардад. Ҳангоми баргузори он шаҳрвандони кишвар дар ҳаёти сиёсии ҷомеа фаъллона иштирок намуда, бо ин восита ба сиёсат дохил мешаванд ва аз ҳуқуқҳои сиёсии худ истифода мебаранд. Иштирок воситаи фаълноки буда, тавассути он шаҳрвандон ба ҳокимият таъсир мерасонанд, ки то қарорҳои ба хостаи онҳо мувофиқ қабул гардад [3, 146].

Интихобот дар давлати демократӣ ҳамчунин дар раванди фаъолияти ташкилоту созмонҳои ҷомеи демократӣ аз тарафи хизбҳо, иттифокҳои касаба, ассотсиатсияҳои ихтиёрӣ, кооперативҳо, ҷамъиятҳои саҳҷомӣ ва ғайра истифода мешавад, ки ин тартиб хоси низоми демократӣ маҳсуб меёбад.

Сарварони сиёсӣ низ масъулияти шаҳрвандоро ҷиҳати иштирок дар интихобот муҳим ҳисобида, онҳоро ба иштироки фаъллона даъват менамоёнд. Дар ин иртибот Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2019 ба Маҷлиси Олии кишвар чунин қайд намудаанд: «Интихобот ҳамчун маъракаи муҳимми сиёсӣ аз ҳар як шаҳрванди кишвар ба хоҳири рушду ободии фардои мамлакат ва осоиши наслҳои оянда фарҳанги баланди сиёсӣ, ҳисси ватандӯстӣ ва масъулиятшиносиро тақозо мекунад»[10].

Интихобот механизме аст, ки имконият медиҳад то робитаи мутақобилаи сохторҳои қудратӣ бо аҳоли ба роҳ монда шавад. Он нишондиҳандаи асосии дигаргуниҳо дар шуури сиёсии ҷомеа ва фаъллашавии аҳоли мебошад.

Шаҳрвандон бевосита ва ё ба воситаи вакилонашон ҳуқуқи иштирок дар интихоботро доранд. Қонунгузори кишвар низ чунин равандро ҷонибдорӣ мекунад. Аз ҷумла, дар моддаи 27 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

қайд мегардад: «Шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд. Шаҳрвандон ба хидмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд»[6].

Интихобот ҳамчун раванди сиёсӣ хусусияти мураккаб дорад. Мураккабии ин маъракаи сиёсӣ дар он зоҳир мегардад, ки он ҷомеа ва мақомоти ҳокимияти давлатиро фаро мегирад:

– хизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятии дорои ҳуқуқи пешбарии номзад, сиёсатмадорон ба раванди сиёсӣ ҳамчун субъекти мубориза ворид шуда, ба ҷомеа маҳсули сиёсиро пешниҳод мекунад;

– мубориза бо мақсади ташаккули мақомоти ҳокимият суръат мегирад. Чунин раванд бо истифода аз технологияҳои гуногуни сиёсӣ ва интихоботӣ амалӣ карда мешавад. Онҳо метавонанд хусусияти фардӣ ва ё оммавӣ дошта бошанд. Интихоби технологияҳои интихоботӣ ба субъектҳои интихобот вобаста аст;

– шаҳрвандон ҳамчун сарчашмаи ҳокимият бо амалӣ намудани ҳуқуқҳои худ барои интихоби номзоди ояндаи худ овоз медиҳанд. Он қишри ҷомеа, ки ҳуқуқи интихоботӣ доранд ба ин маъракаи сиёсӣ ворид мешаванд;

– сатҳи баланди фаълнокии сиёсии ҷомеа маҳз дар ҳамин давра ба вучуд меояд. Дар ҳамин давра таъмини осоиштаи интихобот зарур буда, тавонад барои иштирокчиёни он шароити баробар фароҳам оварад.

Омилҳои мазкур собит менамояд, ки барои идомаи муборизаи осоишта тафаккури баланди сиёсӣ, риояи маданияти муҳофиза ва рақобат, истифодаи технологияи муосир, нишон додани сатҳи баланди маданияти сиёсӣ, маҳорати кор бо омма ва донишу маданияти баланди ҳуқуқию сиёсӣ зарур мебошад.

Ҳар як марҳилаи баргузори интихоботҳо хусусиятҳои худро дорад, ки онҳоро ба инобат гирифтани зарур аст. Вазъи сиёсӣ, сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, вазъи рӯзгори мардум омилҳои муҳиме мебошанд, ки ба рафти интихобот ва ташкили баргузори он

таъсири бевосита мерасонанд. Яке аз нишонаҳое, ки сатҳи камолоти сиёсии ҷомеаро дар раванди интиҳобот таҷассум мекунад, рафтори сиёсии шаҳрвандон дар робита ба маъракаву ҷорабиниҳои сиёсӣ мебошад. Ҳар як интиҳобот имконияти сабақандӯзии таърихӣ сиёсӣ барои иштирокчиёни он аст. Шаҳрвандон бо роҳи иштирок дар интиҳобот ба тақдири номзадҳо, ҳизбҳои сиёсӣ ва ба иродаи онҳо таъсир мерасонанд. Шакли рафтори сиёсии интиҳобкунандагон ифодаи сатҳи маърифат ва маданияти сиёсии дар ҷомеа ташаккулёфта ба шумор рафта, ба ташаккули ҳокимияти сиёсӣ таъсир мерасонанд. Ҷуноне ки муҳаққиқ Зокиров Г.Н. зикр намудааст: «Одамон дар интиҳобот иштирок намуда, ҳокимиятро ташкил менамоянд ва бо ин амалашон фаъолияти ҳокимиятро қонунӣ мегардонанд»[5, 425]. Шакли фаъоли иштироки сиёсӣ ифодакунандаи мавқеи нисбатан фаъоли субъекти сиёсат ҷиҳати ширкат варзидан дар ҳаёти сиёсии ҷомеа маҳсуб меёбад. Ба ақидаи муҳаққиқ Денисова И.В. “дараҷаи фаъолнокии шаҳрвандон ва сахми онҳо дар пешрафти корҳои давлат, аз ҷумла баргузори интиҳобот қобили арзиш мебошад. Гузашта аз ин яке аз нишондиҳандаҳои иштироки шаҳрвандон дар сиёсат ширкат дар интиҳоботи парлумониву президентӣ мебошад. Ба ибораи дигар, шакли аз ҳама оммавии иштироки аҳоли дар сиёсат ва идоракунӣ иштирок дар интиҳобот мебошад” [4, 46].

Яке аз ҷиҳатҳои дигари интиҳобот ивазшавии элитаи сиёсӣ дар фаъолияти институтҳои гуногун: парламент, президент, мақмоти намояндагӣ, мақмоти маҳаллии ҳокимият ва ба сатҳи идоракунӣ таъсир мерасонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Конститутсия дар панҷ сол як маротиба интиҳоботи парлумонӣ ва дар ҳафт сол як маротиба интиҳоботи президентӣ гузаронида мешавад. Баргузори интиҳобот ба шаҳрвандон имконият барои фаъолнокии сиёсӣ ва таъсир расонидан ба корҳои давлатию ҷамъиятиро фароҳам меорад. Роҳбарони сиёсӣ низ омили муҳими рушди

давлатро дар фаъолгардии шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсии кишвар медонанд. Дар ин маврид Пешвои миллат дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии кишвар чунин зикр намуданд: «Мо бояд ватандӯсту ватанпараст бошем ва ҳаргиз фаромӯш насозем, ки эҳсоси гарми ватандӯстӣ ва ҳисси баланди миллӣ омили асоситарин ва роҳи муҳимтарини рушди давлат ва ҷомеа мебошад. Яъне ҳар яки мо бояд минбаъд низ мафҳумҳои «ватандӯстӣ» ва «рушд»-ро шиори қору фаъолияти ҳаррӯзаи худ қарор диҳем»[9].

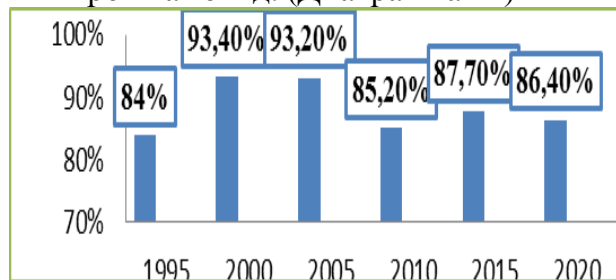
Воқеияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба ин масъала нишон медиҳад, ки сатҳи баланди иштироки шаҳрвандон дар интиҳобот яке аз нишонаҳои шакли фаъоли рафтори сиёсии онҳо мебошад. Дар интиҳоботи парлумонии соли 1995 – 84%, соли 2000 – 93.4%, соли 2005 – 93.2%, соли 2010 – 85.2 ва соли 2015 – 87.7% интиҳобкунандагон иштирок намуданд. Ин раванд дар интиҳоботи парлумонии соли 2020 – 86.4 фоизро ташкил дод. Яъне, нишондиҳандаи аз 84 то 93.4 фоиз ифодакунандаи сатҳи баланди иштироки мардум дар маъракаҳои сиёсии ҷомеа мебошад.

Ин нишондиҳандаҳо камолоти сиёсӣ ҳуқуқии интиҳобкунандагон, болоравии маданияти сиёсӣ ва сатҳи масъулияти шаҳрвандии онҳо мебошад. Ба инобат гирифтани зарур аст, ки интиҳоботҳои парлумонии солҳои 1995 ва 2000 дар шароити ҷанги шаҳрвандӣ ва барқароркунии ҳолати баъдичангӣ баргузор гардидаанд. Маҳз дар чунин марҳилаи мушкул дастгирии фаъоли шаҳрвандон тавассути иштирок дар интиҳобот ислоҳотҳоро қувваи қонунӣ бахшида, барои самаранок татбиқи гаштани онҳо мусоидат намуданд.

Шумораи интиҳобкунандагони ба муқобили номзадҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ дар интиҳоботи парлумонии соли 2015 овоздода 58081 нафар ё 1.5 фоиз ва дар соли 2020 59030 нафар ё 1.39 фоизро ташкил дод. Ин нишондиҳанда баёнгари он, ки шахсони дорои нигилизми сиёсӣ низ дар байни ҷомеа кам нестанд.

Интиҳобот ва раёйпурсии дар кишвар баргузоргардида, нишон дод, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маданияти сиёсии кишрҳои гуногуни

интихобкунандагон ташаккул ёфтааст ва ин омил имкон дод, ки шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ бевосита иштирок намоянд. (Диаграммаи 1)

Бо ин восита интихобкунандагон бо дарки возеҳи моҳияти иҷтимоию иқтисодӣ асоси барномаҳои сиёсии номзадҳоро муайян менамоянд. Чунин интихобкунандагон мавқеи номзадҳоро дар масъалаҳои мубрами иҷтимоӣ арзёбӣ мекунанд ва онҳоро бо ақидаҳои худ муқоиса мекунанд. Агар нуқтаи назари интихобкунанда мувофиқат кунад ё ба муқаррароти барномаи номзад наздик бошад, пас интихоб ба манфиати чунин номзад ва барномаи ӯ ҳал хоҳад шуд. Ин интихоб ба қобилияти интихобкунанда дар фаҳмидани вазъи сиёсӣ асос ёфтааст. Он як қишри нисбатан ғаёб ва муҳим буда, рафтори интихобии он пешгӯишаванда ва устувор мебошад ва чунин рафтор аз маданияти баланди сиёсӣ доштани интихобкунанда дарак медиҳад. Инчунин, интихоботи солҳои гузашта нишон дод, ки маданияти сиёсии интихобкунандагони Тоҷикистон аз интихобот то интихобот дар ҳоли дигаргунист

Маъракаи интихоботии соли 2006 бо он тавсиф мешуд, ки вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ба тафаккури интихобкунандагон таъсири манфӣ мерасонид. Он ба интихобкунандагон имкон намерод, ки имкониятҳои сиёсӣ ва маданияти худро нишон диҳанд. Қисми зиёд ва асосии интихобкунандагон он вақт барои ҳалли масъалаҳои мубрами зиндагии худ (таъмини озуқаворӣ, ҳалли мушкилоти манзил, таъмини шароити хуби зиндагӣ ва ғайра) машғул буданд. Чунин омил дар барномаҳои номзадҳо низ таъкид шудааст. Илова ба ин, ба андешаи Сафарова М.Ш. «муҳайё намудани шароити мусоид барои инкишофи ғаёбнокии шаҳрвандон

иштироки аҳолиро дар ҳаёти сиёсии ҷомеа асоснок менамояд, зеро маҳз аҳолии ғаёб қодир аст, ба рафти ҷараёнҳои сиёсӣ, хусусан ислоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа, ки дар давраи гузариш ба миён меояд, таъсир расонад»[11, 82]. Аслан, барномаҳои номзадҳо аз ҳамдигар қариб фарқ надоштанд. Аз ин рӯ, интихоби интихобкунанда бештар ба арзёбии шахсияти номзад, симои сиёсии ӯ вобаста буд, на аз рӯи барномаашон. Интихобкунандагон интихоби худро ба манфиати он номзадҳо анҷом медиҳанд, ки ниёзҳои интихобкунандагонро ба хуби дарк карда метавонанд ва онро дар барномаҳои худ инъикос мекунанд.

Интихоботҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба принципҳои чунин санадҳои байналмилалӣ, ба монанди Эълумияи умумии ҳуқуқи башар (1948), Паймони байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ (1966), Конвенсияи аврупой оид ба ҳифзи ҳуқуқ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст.

Таҷрибаи интихоботи парлумонии моҳи март соли 2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки шаҳрвандон дар доираи маданияти баланди сиёсӣ иштирок намуданд. Ин нуқтаро назоратчиёни байналмилалӣ низ мушоҳида намуданд. Масалан, роҳбари Миссияи мушоҳидони Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил С. Лебедев чунин иброз дошт: «Одатан, мардум соати 10-11 ба участкаҳои интихоботӣ меоянд. Нозирони мо ҳангоми ифтитоҳи участкаҳои интихоботӣ хузур доштанд ва аллакай соати 6 субҳ мардуми зиёд барои овоздиҳӣ дар навбат буданд. Ин аз ғаёб будани шаҳрвандон дарак медиҳад»[12]. Дар воқеъ, ҳар як марҳилаи байни интихоботҳо фурсати муносиби вақт барои амалӣ намудани ҳадафҳои қувваҳои сиёсӣ ба шумор меравад. Дар ин марҳила онҳо имкон доранд талаботу эҳтиёҷоти ҷомеаро муайян намоянд ва роҳу усули таъмини пешрафти минбаъдаи онро асоснок кунанд. Аз ин нуқтаи назар, интихобот механизми камолоти қувваҳои сиёсӣ низ маҳсуб меёбад, ки барои тақмили

фаъолияти онҳо заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Маълум аст, ки муборизаи сиёсӣ метавонад шаклҳои осоишта ва гаёриосоишта дошта бошад. Интиҳобот шакли осоиштаи муборизаи сиёсӣ ба ҳисоб меравад ва он риояи ҳатмии шакли муайяни маданияти сиёсиро тақозо мекунад. Фишороварӣ, таҳдид, амалҳои ғайриқонунӣ ва истифодаи он дар раванди интиҳобот нишонаи маданияти пасти сиёсӣ доништа мешавад. Аз ин рӯ, эҳтироми ҳуқуқи интиҳобкунандагон низ чӯзӣ таркибии маданияти интиҳобот ва яке аз нишонаҳои рушди ҷомеаи демократӣ мебошад.

Барои он ки низоми интиҳоботӣ ба таври самаранок амал намояд, он бояд бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ва стандартҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид ва як қатор ташкилотҳои байналмилалӣ қабул гардидааст, мувофиқат намояд. Масалан, Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, Эълумия дар бораи меъёрҳои интиҳоботи озод ва адолатнок ва қонунҳои амалкунанда дар бораи интиҳобот санадҳои меъёрию ҳуқуқие мебошанд, ки ба воситаи онҳо раванди интиҳобот танзим карда мешавад. Дар моддаи 21-уми Эълумияи умумии ҳуқуқи башар оид ба иштироки одамон дар интиҳобот чунин омадааст: «Ҳар як инсон ҳақ дорад дар идораи қорҳои кишвари худ бевосита ва ё ба воситаи намояндагоне, ки озодона интиҳоб шудаанд, ширкат кунад. Иродаи мардум бояд поя ва асоси қудрати ҳукумат бошад; ин идора бояд дар интиҳоботҳои даврӣ ва ғайриқаллобона (ғайри-сохторона) ифода ёбад, ки зимни ҳуқуқи умумӣ ва баробарии интиҳоботӣ ба тариқи овоздиҳии махфӣ ё шакли дигари дорои дараҷаи баробар, ки озодии овоздиҳиро таъмин кунанд, бояд баргузор гардад» [16].

Ҷанбаи дигари маъракаи интиҳоботӣ ба раванди иҷтимоишавнии сиёсии шаҳрвандон алоқаманд мебошад. Дар ин марҳила шаҳрвандон имкон доранд, ки симои воқеии ҳизбҳои сиёсӣ ва номзадҳоро шиносанд, зеро раванди гуфтугӯ, мулоқот, шиносӣ бо

барномаҳои пешазинтиҳоботии онҳо, истифодаи шабакаҳои иттилоотии интернетӣ имконияти фазои маҷозӣ, ҳаҷми зарурии маълумотро ба интиҳобкунанда пешкаш мекунад. Шинохти ҳизби сиёсӣ ва ё номзад дар шароити мавҷудаи рақобат суръат мегирад ва вобаста ба ин мавқеи сиёсии шаҳрвандон вобаста ба фаъолияти минбаъдаи номзад ва ҳокимияти сиёсӣ муайян мегардад.

Омили дигаре, ки ба камолоти сиёсӣ ва ҳуқуқии ҷомеа дар раванди интиҳобот мусоидат мекунад, таъмини иттилоотии раванди интиҳобот аст. Дар ин маврид муҳаққиқ Хидирзода М. дуруст қайд намудааст: «Иттилоот воситаи муҳими ташаккулдиҳандаи фазои интиҳоботӣ ба ҳисоб меравад ва бидуни он тасаввур кардани интиҳобот номумкин аст, зеро маҳз дар заминаи иттилооти бадастомада имконияти интиҳоб ба вучуд меояд» [13]. Аҳамияти ин омил дар замони ҷомеаи иттилоотӣ ва рушди босуръати технологияи иттилоотӣ муҳим мебошад. Васеъшавии имкониятҳои иттилоотӣ, зиёдшавии манбаъҳои иттилоотӣ ва дастрасии осон ба онҳо имкон медиҳад, ки шахс иттилооти пурра ва заруриро дар бораи номзад ва ё ҳизби сиёсӣ пайдо намояд.

Дар таҷрибаи давлатдорӣ ду тарзи ташкили ҳайати мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҷой дорад, ки яке бо роҳи интиҳоби мустақим ва ё ғайримустақим, дигаре бо роҳи таъин намудан ба мансабҳои давлатӣ ба амал бароварда мешавад. Дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба мансабҳои олиии ҳокимияти давлатӣ расидани шахс бо роҳи интиҳобот суръат мегирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо роҳи интиҳоботи бевосита вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб карда мешаванд.

Дар вақеъ яке аз нишонаҳои асосии давлати демократӣ ин бо роҳи интиҳоботи озод таъсис додани ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба масъалаи мазкур дар моддаи 6-уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин меъёр муқаррар карда шудааст: «Дар Тоҷикистон халқ

баёнгарии сохибхитиёри ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ раёипурсии умумихалқӣ ва интиҳобот аст»[6].

Бояд гуфт, ки мавқеи ҳар як шахс тавассути иштироки ӯ дар равандҳои сиёсӣ муайян карда мешавад. Масъалаи иштироки шахс дар сиёсат чанбаҳои зиёде дорад, ба монанди ҳавасмандӣ, заминаҳои фаъолияти фаъоли сиёсӣ, шаклҳои иштироки сиёсӣ ва ғайра. Илова ба ин, сатҳи баланди маданияти сиёсии шахрвандон ва иштироки фаъоли онҳо дар интиҳобот аз якҷанд омилҳо вобаста мебошад. Ба андешаи олимони маърифатнокии шахс, касбият, даромаднокии ва ҳатто шугли ӯ низ ба рафтор ва дар умум ба иштироки сиёсии онтаъсири худро мерасонанд. Масалан, дар ин маврид муҳаққиқ Гончаров Д.В. чунин қайд мекунад: «Сатҳи даромаднокии, маърифатнокии, нақши касбият ва сохтори шуглнокии ба иштироки сиёсии шахс таъсири мусбат мерасонад»[2, 7].

Бояд эътироф кард, ки зарурат ва дараҷаи иштироки шахрвандон ба сиёсат низ аз вазъи мушаххас, фазои маънавии ҷомеа ва вазъи низоми сиёсӣ ва мавқеи шахс вобаста аст. Ба андешаи Муҳаббатова А. «интиҳобот бояд воситае бошад, ки манфиатҳои одамон ва гурӯҳҳои гуногуни ҷамъиятиро дар мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои таҷассум карда тавонад. Дар ҳолати ба инобат нагирифтани манфиату талаботҳои одамон онҳо метавонанд дар интиҳоботҳои навбатӣ бар зидди мақомоти давлатӣ, ҳокимону амалдорон овоз дода, бо ин роҳ онҳоро аз ҳокимият дур намоянд»[7,12]. Сатҳи дараҷаи иштироки сиёсии минбаъдаи шахрвандон ба сиёсат, боз ҳам ба сиёсат наздик шудан ва ё дур гардидани онҳо бо ҷигунагии баргузориҳои интиҳобот вобастагӣ дорад.

Иштироки фаъоли афрод дар ҷомеа дорои мазмуни гуногунҷабҳа аст:

– ба шарофати иштироки фаъолонаи шахс имконият пайдо мекунад то қобилияти худро амалӣ созад ва дарк мекунад, ки метавонад барои ҳалли

мушкилотҳои гуногуни иҷтимоӣ-сиёсӣ иштироки фаъолонаи дошта бошад;

– маҳз ҷараёни дохилкунии фаъол ба ҳаёти сиёсӣ, ки дар як фард шуури баланди сиёсӣ ва маданияти сиёсиро ташаккул медиҳад ва ҷомеае, ки аз назари сиёсат аъзоёни дорои маълумоти олии дошта бошад, заминаи мустаҳкам ва дастгирии бозғаймондорӣ;

– дар ҷараёни иштироки фаъолонаи шахсон ба ҳаёти сиёсӣ робитаи институтҳои сиёсӣ бо ҷомеаи шахрвандӣ пурзӯр карда мешавад;

– ба ҳаёти сиёсӣ фаъолона шомил шудани шахс шартӣ муҳими фаъолияти низоми демократӣ мебошад.

Шахрвандон тавассути иштирок дар интиҳобот муносибати худро бо ҳокимият ва ҳаёти сиёсӣ муайян менамоянд. Яъне, иштироки фаъоли шахрвандон дар маърақаҳои сиёсӣ, аз ҷумла, дар интиҳобот аз сатҳи маданияти сиёсии онҳо дарак медиҳад. Ташаккул ва инкишофи маданияти сиёсӣ як раванди тӯлонӣ буда, марҳила ба марҳила тавассути тарбияи тафаккури демократӣ ва ҷорӣ намудани ғояҳои гуманизм ба шуури ҷамъиятӣ, принципҳои озодӣ, адолат ва масъулият ташаккул меёбад. Ба ақидаи муҳаққиқон «маданияти сиёсӣ унсури асосии дарки ҳаёти сиёсӣ мебошад. Агар мо онро ба назар наگیرем, пас намефаҳмем, ки чӣ гуна сиёсат бо ҳама зухуроташ амал мекунад»[1, 94]. Маданияти сиёсӣ яке аз унсурҳои асосист, ки имконияти маънавии ҷомеаро ташкил медиҳанд. Муҳаққиқон ба он назаранд, ки ташаккули маданияти сиёсӣ вақти зиёдро талаб менамояд. Чуноне ки муҳаққиқ Шаъбонав Н. дар ин маврид зикр намудааст: «Маданияти сиёсии фаъол, яъне иштироки фаъолонаи мардум дар сиёсат худ аз худ ташаккул намеёбад ва дар як сол ташаккул додани он дар шахрвандон имконнопазир аст» [15, 24]. Маданияти сиёсӣ гуногунии ҳаёти сиёсиро инъикос мекунад ва ба мақоми иҷтимоии шахрванд таъсири ҳалкунанда мерасонад. Аз ин рӯ, иштироки гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоии ҷомеаи Тоҷикистон дар

раванди интихобот, муносибати бошууронои онҳо ба чунин равандҳои сиёсӣ ба мисли интихобот муҳим аст. Дар навбати худ рушди маданияти сиёсӣ ба пешрафти ҳаёти ҷомеа ва давлат ҳамчун омили муассир хизмат менамояд.

Шахс ҳамчун субъекти муҳими ҳаёти сиёсӣ қодир аст раванду ҳодисоти сиёсии ҷомеаро тақвият бахшад ва барои ҳадафнок амалӣ шудани онҳо мусоидат намояд. Ба назар гирифтани маданияти сиёсии шахрвандон имконият медиҳад, ки муносибати одамон ба қарори қабулшудаи сиёсӣ ва идоракунӣ пешгӯӣ карда шавад, тайёр кардан ва иҷрои самарабахши он тадбирҳои муҳим андешида шаванд. Маданияти сиёсӣ низоми арзишӣ-меъёрие мебошад, ки ҷомеа онро риоя мекунад ва яке аз унсурҳои муҳими сиёсат ба ҳисоб меравад. Маданияти сиёсӣ намунаҳои гуногуни фаъолияти сиёсиро фаро гирифта, ба воситаи шаклҳои мухталиф ба рафтори сиёсии одамон зоҳир мегардад, ки яке аз онҳо дар раванди интихоботи сиёсӣ муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, таҳлили масъалаи нақши интихобот дар ташаккул ва инкишофи маданияти сиёсии шахрвандон нишон медиҳад, ки интихобот ҳаҷун раванди сиёсӣ дар рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа нақши назаррас дошта, барои таъмини иҷтимоишавии сиёсии шахс, тақмили муносибатҳои мавҷудаи ҷамъиятию сиёсӣ, камолоти сиёсии шахс ва ҷомеа воситаи муҳим ба ҳисоб меравад. Интихобот ҳамчун ченаки рушди маданияти сиёсии ҷомеа инъикоскунандаи маҷмӯи арзишҳо ва меъёрҳои мебошад, ки дар раванди рушди минбаъдаи давлат аҳамияти хос доранд. Тақмили низоми мавҷудаи муносибатҳои ҷамъиятӣ маҳз дар раванди интихобот имконияти тағйирпазирии осоиштаро пайдо мекунад. Он фурсати муносиб барои ҷобаҷогузори кувваҳои сиёсӣ мебошад.

Хулоса, интихоботро метавон ҳамчун воситаи дохилии тақмили низоми сиёсӣ арзёбӣ намуд, ки маҳз аз захираҳои дохилии давлат ва ҷомеа кувваи навро барои пешрафти

минбаъдаи он пайдо ва сафарбар мекунад. Ташаккули низоми нави муносибат, пешниҳоди роҳҳои нави инкишоф, коркарди механизмҳои ҷадиди таъминкунандаи самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ, ки тавассути интихобот ташаккул ёфтааст, маҳз натиҷаи интихобот буда, дар яққоягӣ барои пешрафти ҷомеа таъсири муайян расонида метавонанд.

Адабиёт

1. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: мировой образ / Под ред. М.В. Илиной, А.Ю. Мельвией. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
2. Гончаров Д.В. Теория политического участия. – М.: Юрист, 1997. – 208 с.
3. Гончаров Д.В., Гоптарева И.Б. Введение в политическую науку. – М., 1996. – 232 с.
4. Денисова И.В. Участие в выборах как фактор политической социализации в современном российском обществе / Социум и власть. – № 4 (28). – 2010. – С. 43-47.
5. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ. (Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисосҳои сиёсии мактабҳои олии). Ҷ. II. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 684 с.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Аз 6 ноябри соли 1994. Бо тағйироту иловаҳо аз санаи 22 майи соли 2016. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 126 с.
7. Муҳаббатов А. Демократия ва гуногунандешӣ асоси маънавии ташаққули системаи бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон // Масъалаҳои актуалии равандҳои сиёсии Тоҷикистон. Қисми IV. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – С.9-19
8. Муҳаббатов А. Сиёсатшиносӣ (Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). Нашри дуюми тақмилёфта. – Душанбе, Истеъдод, 2013. – 392 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии

- сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 23.12.2022. (Маводи электронӣ). Суроғаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/29823> (санаи мурочиат 10.03.2023).
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019. Суроғаи электронӣ: <http://president.tj/node/21975> (санаи мурочиат 11.01.2023)
 11. Сафарова М.Ш. Рафтори сиёсӣ ва баъзе хусусиятҳои муҳими он дар раванди ба даст овардани истиқлолият / Масъалаҳои актуалии равандҳои сиёсии Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – С.80-84.
 12. Ситоиши Лебедев аз интиҳоботи парлумонӣ дар Тоҷикистон – видео. (Маводи электронӣ). Суроғаи дастрасӣ: <https://sputnik-tj.com/20200303/Sitoishi-Lebedev-az-intikhoboti-parlumon-dar-Tojikiston---video-1030813626.html> (санаи мурочиат 09.03.2023)
 13. Хидирзода М. Нақши интиҳобот дар камолоти сиёсӣ ва ҳуқуқи ҷомеа. Садои мардум. №105 (4211) 29.08.2020. (Маводи электронӣ), суроғаи дастраскунӣ: <https://sadoimardum.tj/intihobot/na-shi-intihobot-dar-kamoloti-siyos-va-u-u-ii-omea/> (санаи мурочиат 10.03.2023)
 14. Холиқӣ А., Ҷӯрабоев Ҷ. Сиёсатшиносӣ: мафҳуму назарияҳо ва ҷадвалҳои мантиқӣ. – Хучанд: Ношир, 2013. – 564 с.
 15. Шаъбонов Н.Н. Ташаккулёбии таҳаммулпазирии сиёсӣ ҳамчун омили муҳими маданияти сиёсӣ дар ҷомеа / Тоҷикистон дар масири истиқлолият ва таҳдидҳои нави ҷаҳонӣ. – Душанбе: ДМТ, 2017. – С.23-34
 16. Эълумияи умумии ҳуқуқи башар // (Маводи электронӣ). Суроғаи дастрасӣ: https://www.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/pet.pdf (санаи мурочиат 14.01.2023).

РОЛЬ ВЫБОРОВ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ГРАЖДАН

Саидзода Ш. Ш., Комилов М. М.

Анализируется роль выборов в формировании и развитии политической культуры граждан. Рассматривается влияние выборов на политические процессы в демократическом обществе, их значение в развитии государства, факторы, влияющие на развитие политической культуры граждан, особенности их участия в политических кампаниях, в том числе в выборах как средстве формирования политической культуры. С целью корректного отображения активности населения в ходе политических кампаний проанализировано участие граждан в нескольких выборах, проведенных в период независимости Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *политическая культура, выборы, общественное мнение, избирательная кампания, плюрализм, Республика Таджикистан, демократическое общество.*

THE ROLE OF ELECTIONS IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF POLITICAL CULTURE OF CITIZENS

Saidzoda Sh. Sh., Komilov M. M.

The role of elections in the formation and development of the political culture of citizens is analyzed. The influence of elections on political processes in a democratic society, their significance in the development of the state, factors influencing the development of the political culture of citizens, the features of their participation in political campaigns, including elections as a means of forming a political culture, are considered. In order to correctly display the activity of the population during political campaigns, the participation of citizens in several elections held during the period of independence of the Republic of Tajikistan was analyzed.

Key words: *political culture, elections, public opinion, election campaign, pluralism, Republic of Tajikistan, democratic society.*

РОБИТАҲОИ ИЛМИВУ ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ҚАЗОҚИСТОН

Дороншоева Н. Ш. – номзади илмҳои сиёсӣ, мудири шӯъбаи Осиеи Марказии
ИОМДОА АМИТ

Тошова Н. С. – магистранти ИОМДОА АМИТ

Дар мақолаи мазкур масоили барқароршавии муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Қазоқистон дар соҳаи илму фарҳанг, таҳким ва густариши он дар даврони соҳибистиклол мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Қазоқистон, соҳибистиклолӣ, ҳамкорӣ, фарҳанг, илм, маориф, диаспора, ҷамъияти дӯстӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ кӯшиш намуда истодааст, ки равобитаи хориҷии худро бо дигар субъектҳои байналмилалӣ дар самтҳои гуногун, аз ҷумла дар соҳаи фарҳанг аз тариқи муносибатҳои мутақобилаи судманд рушд диҳад. Бо шарофати ғамхорӣ ва тавачҷуҳи пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар риштаҳои гуногуни фарҳанги миллӣ таҳавуллоти бузург ба вуқӯъ пайваستا, дар ҷомеаи кишвар дастовардҳои бесобиқа ба амал омаданд. Дар заминаи арзишҳои таърихӣ-фарҳангӣ ва маънавию ахлоқӣ орзуву ормонҳо, афкор ва андешаи миллии мардум инкишоф ёфтанд. Дар ҳамин замина, дар сиёсати хориҷии кишвар ба муаррифии фарҳанг ва тамаддуни ғании миллати куҳанбунёди тоҷик барои оламиён диққати махсус дода шудааст.

Ҳамкориҳои гуногунҷанбаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиеи Марказӣ дар соҳаи илм ва фарҳанг аз умқи таърих сарчашма мегирад. Сарфи назар аз тафовути миллӣ ва забонӣ мардумони Осиеи Марказӣ ҳазорсолаҳо бо тамаддуноҳои гуногун ва таъсири он дар минтақаи ягона дар ҳамзистӣ қарор доштанд.

Таҳким ва густариши муносибатҳои илмиву-фарҳангӣ бо кишварҳои дуру наздик дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Ба ҳамин муносибат дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015 омадааст: “Дар низоми муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварҳои ҳамсоя ва минтақа мақоми авлавиётнокро ишғол менамоянд. Тоҷикистон ҷонибдори минбаъд вусъат бахшидани таҷрибаи мусбат, бисёрасра ва созандаи ҳамзистии дӯстонаи мардумони Осиеи Марказӣ мебошад. Бояд кайд кард, ки дар мавриди Қазоқистон дар Консепсия чунин омадааст: “Умумияти ҳадафҳо ва вазифаҳои, ки дар назди давлатҳои минтақа қарор доранд, зарурати рушду тавсеаи муносибатҳоро бо кишварҳои Қазоқистон, Туркменистон ва Қирғизистон бар пояи эътимод, дӯстӣ ва ҳамкориҳои судманд тақозо мекунад”[4]. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамсояш дар Осиеи Марказӣ, аз ҷумла бо Қазоқистон умумиятҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва динӣ дошта, мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои бойи табиӣ ва дигар омилҳо имкон медиҳад, ки сатҳи муносибатҳои байниҳамдигарӣ ҷавобгӯи манфиатҳои миллии ду кишвар бошад.

Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон 7-уми январи соли 1993 барқарор гардид. Зимни сафари расмӣи кутохмуддати Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Қазоқистон санади муҳим – созишномаи гузоштани асос дар муносибатҳои мутақобилаи ду кишвар ба имзо расид [8].

Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қазоқистон дар моҳи июни соли 1993 ифтитоҳ карда шуд. Намояндагии дипломатии Ҷумҳурии Қазоқистон, ки моҳи январи соли 2001 ба он мақоми Сафорат дода шуд, дар шаҳри Душанбе ҳамчун намояндагии мустақил аз моҳи апрели соли 1998 ғаъолияти худро оғоз намуд [6].

Аз замони барқарор гардидани муносибатҳои дипломатӣ равобити дучонибаи Тоҷикистону Қазоқистон ҳамчун анъана дар доираи ҳамкориҳои мутақобилаи судманд ташаккул ёфта, дар маҷмӯъ дар соҳаҳои сиёсӣ, тичоратӣ, иқтисодӣ, илмию техникӣ, фарҳангӣ ва ғайра бомуваффақият рушд меёбанд. Бо шарофати кӯшишҳои роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистону ва Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон муносибатҳои ду кишвар дар ҳама марҳилаҳои пас аз соҳибистиклолӣ то ба имрӯз мақоми дӯстии устувор ва ҳамдигарфаҳмиро ба даст оварданд.

Дар ибтидои асри XXI ҳамкориҳои илмиву фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон хусусияти ба ҳам наздиктар ва дӯстонаро касб намуд. Иқдоми муҳиме, ки ба баланд шудани сатҳи ҳамкориҳои илмӣ ва фарҳангии ду кишвар мусоидат намуд, ин ҳам ташрифи расмии Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Н. Назарабоев ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 13-14 июни соли 2000 буд. Зимни ташрифи расмии роҳбари Қазоқистон 8 санади байнидавлатӣ ва байни вазорату идоравӣ имзо гардиданд, ки дар муносибатҳои миёни ду давлат дар соҳаҳои, иқтисод, илм ва фарҳанг тақони чиддӣ бахшид [3, 60].

Омили дигаре, ки ба раванди босуръати рушди муносибатҳои илмиву фарҳангии Тоҷикистон ва Қазоқистон таъсир гузошт, ин дар қаламрави ду кишвар ташаккул ёфтани Марказҳои фарҳангӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки дар таҳким ва густариш ҳамкориҳои муштарак дар бахшҳои соҳаи фарҳанг ғаъолияти ҷамъияти дӯстии “Тоҷикистон-Қазоқистон” (5-уми март соли 2002) ва ҷамъияти дӯстии “Қазоқистон-Тоҷикистон” (моҳи майи соли 2004) нақши бевосита дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар доираи созишнома ва ёддошти тафохумҳои дар сатҳи дучониба баимзорасида ҷорабиниҳои мухталифи фарҳангӣ-маърифатӣ ва илмиро дар мисоли рӯзҳои фарҳангӣ, намоишгоҳҳои китобу ҳунарҳои мардумӣ, баргузориҳои фестивалу барномаҳои театри халқӣ, ки дар чунин ҷорабиниҳо мутахассисони соҳа ва коршиносон аз ду ҷониб ширкат мекунанд, баргузор менамоянд. Дар корҳои ташкиливу баргузориҳои маросимҳои илмӣ-фарҳангӣ саҳми диаспораҳои тоҷики муқими Қазоқистон ва диаспораҳои қазақи муқими Тоҷикистон низ назаррас арзёбӣ гардидаанд. Диаспораи тоҷикони муқими Қазоқистон марказҳои илмӣ-фарҳангии худро дорад ва, узви Ассамблеяи халқҳои Қазоқистон маҳсуб меёбад.

Марказҳои фарҳангии тоҷикон асосан дар шаҳрҳои Алма-ато, Қараганда, Кустанай, Петропавловск, Тараз, Шимкент, ноҳияи Саряғаш, дар вилояти Ҷамбул ва Қазоқистони Ҷанубӣ воқеъ буда, аз моҳи феввали соли 2003 ба Анҷумани маркази фарҳангии тоҷикони Қазоқистон таҳти унвони “Сомониён” шомил гардиданд. Дар баробари ин, дар худуди Қазоқистон муассисаи ғайридавлатии фарҳангӣ зери унвони “Маркази фарҳанги тоҷикӣ - Парвиз”, ки дар моҳи июни соли 2004 дар шаҳри Астана ба қайд гирифта шудааст, ғаъолият дорад. Маркази фарҳангии тоҷикии “Ибни Сино”, ки соли 2009 ба Ассамблеяи халқии Қазоқистон ворид карда шуд, дар таҳкими равобити илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон ва Қазоқистон нақши муҳим дорад [11].

Ифтитоҳи Маркази фарҳангии Ҷумҳурии Қазоқистон таҳти унвони “Байтерек” (дарахти ҳаёт) дар шаҳри Душанбе соли 2007, ки ба рӯзи миллии Ҷумҳурии Қазоқистон санаи 25-уми октябр рост омадааст, дар ҳаёти фарҳангии ду кишвар муҳимтарин рӯйдод ба шумор меравад [12].

Профессор, узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, раиси Ҷамъияти дӯстии “Тоҷикистон-Қазоқистон” Нуралиев Абдусаттор Нуралиевич зикр намудааст, ки

диаспораи қазоқони муқими кишвар ба анъанаҳои маҳаллӣ ва фарҳанги мардуми тоҷик эҳтиром мегузоранд, забони тоҷикиро меомӯзанд, инчунин бо ҳама аққалиятҳои миллӣ дӯстона ва дар ҳамдигарфаҳмӣ зиндагӣ мекунанд. Ҷамъияти “Байтерек” ҳама мардуми қазоқи муқими шаҳри Душанбе, ноҳияҳои тобеи марказ, шаҳрҳои Норақ, Турсунзода, Хучанд ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро, баҳри эҳё ва ҳифзи анъанаву хувияти миллӣ, таърих ва забони худ ба ҳам меоварад [7, 87].

Чорабиниҳои илмиву-фарҳангии, ки дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон бо мақсади таҳким ва густариши муносибатҳои илмӣ ва фарҳангӣ доир гардидаанд:

- баргузори Рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи августи соли 2007 дар шаҳри Остонаи Ҷумҳурии Қазоқистон ва намоиши маҳсулоти кишоварзӣ;

- моҳи декабри соли 2007 дар шаҳри Душанбе ифтитоҳ намудани муҷассамаи 35 афсари қазоқистонӣ, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ҷони худро аз даст доданд;

- 21-24 октябри соли 2008 баргузори Рӯзҳои фарҳангии Ҷумҳурии Қазоқистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [3, 63];

- ширкати гурӯҳи хунармандони театрҳои драмавии ба номи В. Маяковский ва ба номи М. Назарови ВМКБ дар фестивали байналмилалӣ “Театрҳои касбии Осиёи Марказӣ ва Қазоқистон” моҳҳои октябр-ноябри соли 2012;

- ташриф овардани Хунарпешаи халқии Ҷумҳурии Қазоқистон, лауреати ҷоизаҳои давлатии Ҷумҳурии Қазоқистон ва СССР Асаналӣ Ашимов бо даъвати Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳри Душанбе, 20 ноябри соли 2014. Зимни ташрифи А. Асимов баргузор гардидани маросими муаррифии китоби нависанда ва мутарҷими муосири тоҷик, доктори фаҳрии фалсафаи соҳаи адабиёт, узви Академияи бадеии Ҷумҳурии Тоҷикистон Абдуғаффор Абдучаббаров

«Писари сарзамини қазоқ» бахшида ба ҳаёт ва фаъолияти актёри машҳури театр ва кинои қазоқ А. Ашимов;

- таширифи намояндагони Ҳукумати вилояти Қазоқистони Ҷанубӣ ба шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва дар ҳошияи ташрифи онҳо баргузор шудани барномаи консертӣ бо иштироки хунармандони санъати вилояти Қазоқистони Ҷанубӣ бахшида ба 25-солагии Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон, ҳамчунин номгузори яке аз маҳаллаҳои навбунёди шаҳри Хучанд бо номи бародаршаҳри “Шимкент”- Ҷумҳурии Қазоқистон [2];

- 1 ноябри соли 2016 бо ташабуси Сафорати Қазоқистон дар шаҳри Душанбе ифтитоҳи расмӣ гӯшаи адабиёти қазоқ дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон бахшида ба таҷлили 25-умин солгарди Истиклолияти Ҷумҳурии Қазоқистон;

- 21-23 марти соли 2017 зимни сафари намояндагон, ходимони давлатӣ ва аҳли хунари шаҳри Хучанд ба шаҳри Шимкенти Ҷумҳурии Қазоқистон, доир гаштани барномаи консертии хунармандони санъати вилояти Суғд;

- аз ҷониби Ҷамъияти саҳҳомии кушодаи “Маркази барномаҳои байналмилалӣ” ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии Сафорати Қазоқистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 15-16 майи соли 2017 баргузор гардидани намоишгоҳи “Рӯзҳои маорифи Қазоқистон” бо муаррифии зиёда 20 Донишгоҳҳои номии Қазоқистон, ба монанди “Донишгоҳи Назарбоев”, Донишгоҳи миллии Авруосиё ба номи Гумелев Л.Н., “Донишгоҳи Нархоз” ва Академияи алоқа ва нақлиёти Қазоқистон ба номи Тинишпаев М;

- 13 апрели соли 2018 дар Институти геологияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардидани маросими ифтитоҳи лавҳаи ёдгорӣ ба хотираи аввалин узви фаҳрии хориҷии Академияи илмҳои Тоҷикистон, олими барҷастаи қазоқ Қ. Сатпаев, ки дар ташкили фаъолияти Академияи фанҳои Тоҷикистон ва илми геологияи Осиёи Миёна ҳиссаи худро гузоштааст;

- бо ташаббуси Ҳукумати шаҳри Душанбе ва дастгирии Сафорати Қазоқистон дар шаҳри Душанбе санаи 18-19 августи соли 2018 доир гардидани барномаи консертии овозхони тоҷиктабори қазоқ Парвиз Назаров дар доираи фестивали “Dushanbe Summer Fest”;

- иштироки синамогарони Ҷумҳурии Қазоқистон дар фестивали сеюми филмҳои кутухмуддат зери номи “Навсоз” санаи 16-20 сентябри соли 2018 дар шаҳри Душанбе [5];

- 30 сентябри соли 2019 бо ташаббуси консули генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон Баҳодур Назир ва факултети шарқшиносии Донишгоҳи миллии Қазоқистон ба номи Ал-Фаробӣ шаҳри Алмаато баргузории маросими ифтитоҳи Маркази забон ва фарҳанги тоҷикӣ [9];

- 13 декабри соли 2019 бо ташаббуси Консулгарии генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Алмаато Ҷумҳурии Қазоқистон ва намояндагии маҳфили «Ҷавонони дар хориҷи кишвар таҳсилдошта», баргузор гардидани Конференсияи илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаҳои муҳими сайёра: об сарчашмаи ҳаёти инсонӣ» бо ҳайати иштирокчиёни конференсия аз Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С Улуғзода ва Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон [12];

Дар конфронс намояндагон аз ҷониби коршиносон, олимону муҳаққиқони тоҷику қазоқ ва мутахассисони соҳаи байналмилалӣ об ва ВАО иштирок намуданд.

Дар конфронс ба унвони меҳмонони олиқадр намояндаи доимии СММ дар шаҳри Алмаато Ҷумҳурии Қазоқистон Властимил Самек, роҳбари Хадамоти масъалаҳои савдо ва иқтисодӣ шаҳри Алмаато Миладин Миладинов, директори генералии куллии USAID дар Ҷумҳурии Қазоқистон Рабаб Шамайлах, намояндаи ЮНЕСКО дар шаҳри

Алмаато Серикжан Атанов, муовини ректори донишгоҳи Қазоқистону Германия, ноиби директори Фонди байналмилалӣ Арал (МФСА), декани факултети фалсафа ва сиёсатшинос ДМҚ ба номи Ал-Фаробӣ ва декани факултети география ДМҚ ба номи Ал-Фаробӣ ва дигарон иштирок доштанд [12].

Ҳамкориҳо дар соҳаҳои илм ва маориф миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар солҳои соҳибистиклолӣ нақши муҳими пайвандагарро дошта, ба имзо расидани як қатор созишномаҳо, ёддошту тафохумҳои мутақобилаи ҳар ду кишвар аз он шаҳодат медиҳад. Барои татбиқи санадҳои асосӣ ва ташаббуси иқдомҳои мунтазами ҳамкориҳо дар ин самт сохторҳои марбута, намояндагон илму фарҳанги ду кишвар талоши вусъат додани фаъолияти худро дар соҳаҳои мазкур менамоянд. Олимон, муҳаққиқон, коршиносони соҳаҳои илму маориф аз Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваستا дар чорабиниҳои илмӣ-байналмилалӣ Ҷумҳурии Қазоқистон иштирок намуда, дар рушди фаъолияти муштарак дар соҳаи илм ва маориф саҳми хоса мегузоранд.

Ҳамасола тибқи квотаи ҷудошуда шаҳрвандони Тоҷикистон барои таҳсил дар риштаи бакалаврият ва магистратура ба донишгоҳҳои Қазоқистон раҳсипор карда мешаванд. Шумораи донишҷӯён ва шунавандагон дар донишгоҳҳои мухталифи Ҷумҳурии Қазоқистон, ба монанди Донишгоҳи миллии, Донишкадаи илмӣ-техникӣ, Академияи алоқа ва авиатсияи шаҳрвандӣ, Донишкадаи идоракунии, иқтисод ва пешбинӣ ва ғайраҳо зиёд мушоҳида мегарданд. Масалан дар соли 2016 шумораи донишҷӯёни тоҷик дар макотиби олии Қазоқистон ба 466 донишҷӯ баробар гардид [11].

Бояд зикр намуд, ки донишҷӯёни тоҷик дар Қазоқистон талошдоранд дар бисёр соҳаҳои соҳиби маълумот гарданд, махсусан ба ихтисосҳои омӯзгор, забоншинос, табиб, муҳандис, меъмор, рӯзноманигор ва соҳаҳои санъати тасвирӣ ва мусиқӣ тавачҷуҳдоранд. Ҳамчунин, сохторҳои кудратии Тоҷикистон – Вазорати корҳои дохилӣ,

Кумитаи давлатии амнияти миллӣ, гумруки Тоҷикистон ҳамасола донишҷӯён ва намоёндагони худро ба донишгоҳҳои махсуси Қазоқистон барои таҳсил ва такмили ихтисос равона месозанд.

Робитаҳои мутақобилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар соҳаҳои гуногуни ҳамкорӣ, хусусан дар соҳаҳои фарҳанг, илм ва маориф барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз самтҳои афзалиятнок ба шумор рафта, ба пешрафту ободии минтақаи Осиёи Марказӣ ва манфиатҳои миллии ду кишвари дӯст ҷавобгӯ мебошад. Зеро, мардуми тоҷику қазоқ аз қадим ба ҳамдигар наздикӣ дошта, мероси ғании фарҳангиву адабиरो доро мебошанд, ки шуҳрати ҷаҳонӣ доранд. Бо вучуди ин, барои тақвият бахшидани ҳамкориҳои судманд миёни ду кишвар дар соҳаҳои илм, маориф ва фарҳанг бо истифода аз имкониятҳои мавҷудаи соҳавӣ аз аҳамият ҳолӣ намебошад.

Адабиёт

1. Таджикистан и Казахстан для многогранного сотрудничества имеют огромный потенциал. [электронный ресурс]. URL: <https://tajikta.tj/ru/interview/nazirmad-alizoda-tadzhikistan-i-kazakhs-tandlya-mnogogrannogo-sotrudnichestva--imeyut-ogromnyu-potentsial>. (Дата обращения: 10.09.2022)
2. В таджикском городе Худжанде появился квартал «Шымкент». Strategy 2050 обзорно-аналитический портал. [электронный ресурс]. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/38428> (Дата обращения: 31.11.2022)
3. Дипломатия Тоҷикистон. Дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд, ҷилди 1. (зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ) Душанбе: «Ирфон», 2009.- 296 с. (ср.60).
4. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ] Речаи дастрасӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/988/konsepsiyai-sijosati-khorijii-jumhurii-tojikiston> (Санаи муроҷиат: 27.11.2022)
5. Культурно-гуманитарное сотрудничество. Посольство Республики Казахстан в РТ. [электронный ресурс]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-dushanbe/press/arti-cle/details/15557?lang=ru>. (Дата обращения: 08.12.2022)
6. Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик. Душанбе: «Ирфон», 2006.- 204 с.
7. Нуралиев Абдусаттор. Казахи Таджикистана. Душанбе, «Истеъдод» - 2016, -160 стр. (стр.87)
8. Отношения Республики Таджикистан с Республикой Казахстан. [электронный ресурс]. URL: <https://mfa.tj/ru/main/view/138/otnosheniya-tadzhikistana-s-azakhstanom>. (Дата обращения: 01.12.2022)
9. Таъсиси аввалин маркази забон ва фарҳанги тоҷикӣ дар хориҷи кишвар. [Манбаи электронӣ] URL: <https://sadoimardum.tj/far-ang/ta-sisi-avvalin-markazi-zabon-va-far-angi-to-ik-dar-hori-i-kishvar/?ysclid=lck1otocdc339673040> (дата обращения: 03.11.2022).
10. Ҳисоботи Дороншоева Н. Ш. Оид ба иштирок дар Конференсияи илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаҳои муҳими сайёра: об сарчашмаи ҳаёти инсонӣ», 13 декабри соли 2019. ш. Алмаато. Ҷумҳурии Қазоқистон.
11. Шарипов С.С. Особенности развития взаимоотношений Таджикистана с Казахстаном в начале XXI (2001-2016 гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. (рус. и тадж. языки) Душанбе, 2021.- 62 с.
12. 25 Октября – День Республики Казахстан. [электронный ресурс]. URL: <http://www.akt.adilet.gov.kz/ru/node/73330>. (дата обращения: 03.01.2018).

**НАУЧНО-КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ
МЕЖДУ РЕСПУБЛИКОЙ
ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКОЙ
КАЗАХСТАН**

Дороншоева Н. Ш., Тошова Н. С.

В данной статье рассматриваются вопросы становления отношений в области науки и культуры между Республикой Таджикистан и Республикой Казахстан, их укрепления и расширения в период государственной независимости.

Ключевые слова: *Таджикистан, Казахстан, независимость, сотрудничество, культура, наука, образование, диаспора, Общество дружбы.*

**SCIENTIFIC AND CULTURAL
RELATIONS BETWEEN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Doronshoeva N. Sh., Toshova N. S.

This article discusses the formation of relations in the field of science and culture between the Republic of Tajikistan and the Republic of Kazakhstan, their strengthening and expansion during of state independence's period.

Key words: *Tajikistan, Kazakhstan, independence, cooperation, culture, science, education, diasporas, Friendship Society.*

МИНБАРИ МУҲАККИҚОНИ ЧАВОН
ТРИБУНА МОЛОДЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ
ROSTRUM OF THE YOUNG RESEARCHERS

*** **

АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ КАФОЛАТИ ПЕШГИРӢ АЗ ДАСТКОРИҲОИ СИЁСӢ
ДАР ТОҶИКИСТОН

Расулов Қ.С. – унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи
А.Баҳоваддинови АМИТ (E-mail: kurbon66@mail.ru)

Дар мақола мавзӯи амнияти иттилоотӣ ҳамчун гавари пешгирӣ аз дасткориҳои сиёсӣ дар Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки амнияти иттилоотӣ дар кишварҳои тозаистиқлоли Осиёи Марказӣ, ки дар он системаҳои сиёсӣ, ки дар раванди ташаккул ва табдилёбӣ қарор доранд. Инчунин, мавриди ҳамлаҳои иттилоотии созмонҳои байналмилалӣи террористӣ ва ифротгароӣ қарор гирифта, таҳти фишори омилҳои ҷаҳонӣ, ба рақобати минтақавӣ ҷалб карда мешавад. Яке аз технологияҳои «инқилобҳои ранга» истифодаи дасткориҳои сиёсӣ дар интернет дар шароити муосир мебошад, ки барои суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдиди воқеиро эҷод мекунад. Вобаста ба ин, дар назди давлат вазифаи пешбурди сиёсати иттилоотие меистад, ки манфиат ва талаботи тамоми ҷомеаро дар маҷмӯъ инъикос намояд. Таъмини амнияти иттилоотӣ дар ҷаҳони зудтағйирёбанда ва омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни он барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад. Пешниҳод карда мешавад, ки бо назардошти хавфи рӯзафзуни дасткориҳои сиёсӣ бо истифода аз иттилоот ва зиёд шудани шаклҳои гуногуни он, зарур аст қонун дар бораи муқобилият ба дасткориҳои сиёсӣ таҳия ва қабул карда шавад. Дар ин рост, баланд бардоштани фарҳанги истифодаи иттилооти интернетӣ, ташаккули фарҳанги иттилоотӣ ва шуури интиқодӣ дар ҷавонон яке аз воситаҳои муҳими пешгирии оқибатҳои манфӣи «инқилобҳои ранга» мебошанд.

Калидвожаҳо: амнияти иттилоотӣ, дасткориҳои сиёсӣ, «инқилобҳои ранга», Тоҷикистон, Осиёи Марказӣ, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, Интернет, ташкилотҳои террористию экстремистӣ.

Дар шароити рушди устувори технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ рушди минбаъдаи ҷомеа ва амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бе назардошти омилҳои иттилоотӣ таъмин кардан ғайриимкон аст. Дар чунин шароит амнияти иттилоотии кишвар як унсурӣ марказии системаи амнияти миллии махсуб мешавад, ки рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ аз он вобастагӣ дорад. Дар баробари рушди инфрасохтори иттилоотии ҷомеа, ки барои фаъолияти муътадили ниҳодҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ муҳим аст, таҳдидҳои низ ба миён меоянд, ки ба ҳифзи манфиатҳои миллии, бахусус суботи сиёсӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ таъсири манфӣ расонида, боиси «инқилобҳои ранга мешаванд». Аз ин рӯ, таъмини амнияти иттилоотӣ дар ҷаҳони зудтағйирёбанда ва омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни он барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад.

Ин вазъро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ аз 26 январи соли 2021 таъкид намудаанд, ки «пайравони созмонҳои террористиву экстремистӣ барои ноором сохтани вазъият дар ҷомеа ва тафриқаандозиву барангехтани

низоъҳои диниву мазҳабӣ кӯшиш карда, барои гумроҳ сохтани сокинони мамлакат, бахусус, ҷавонон ва ба созмонҳои манъшуда ҷалб намудани онҳо аз шабакаҳои интернетӣ васеъ истифода мебаранд... Онҳо то ба ҳол аз хориҷи кишвар бо тамоми роҳу воситаҳо кӯшиш карда истодаанд, ки ҷомеаи моро ноором сохта, фарҳангу мазҳаби бегонаро ба сари мардуми мо таҳмил кунанд [11].

Бояд тазаккур дод, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ ташаккули фазои иттилоотии ҷаҳонӣ ва густариши технологияҳои иттилоотӣ мушоҳида мешавад. Дар баробари ин, рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа истифодаи технологияҳои иттилоотиро тақозо мекунад. Ба ибораи дигар, айни замон ягон соҳаи фаъолиятро бе истифодаи компютер ва интернет тасаввур кардан ғайриимкон аст. Вобаста ба ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи меъёрии ҳукукии ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ва ҳукумати электронӣ фароҳам оварда шудааст. Дар соҳаи иттилооти ҷамъиятӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ як қатор қонунҳо қабул гардида, амалӣ карда мешаванд.

Рушди воситаҳои муосири технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ҷомеаи ҷаҳониро мавриди таҳдидҳои хатарҳои нав қарор додааст, ки дар ин маҷро Ҷумҳурии Тоҷикистон низ зери таъсири чунин таҳдидҳо қарор мегирад. Ба вучуд омадани хавфу таҳдидҳои иттилоотӣ бо он алоқаманд аст, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ як қатор қувваҳо ва субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ иттилоот ва технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсиониро барои ноил шудан ба мақсадҳои геополитикӣ, геостратегӣ, геоиқтисодӣ ва ғайра истифода мебаранд. Дар зимни ин, ташкили ҷангҳои иттилоотӣ, ҳамлаҳои иттилоотӣ, иғвоҳо, «инқилобҳои ранга», табaddулотҳои давлатӣ ва дигаргуниҳои дигари иҷтимоию сиёсӣ ба мушоҳида мерасад.

Таваҷҷуҳи махсус ҳангоми омодаسازی «табаддулотҳои демократӣ» ё, тавре ки онро боз меноманд,

«инқилобҳои ранга», ба васоити ахбори омма ва воситаҳои муосири тенологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ зоҳир карда мешавад. Бо дастгирии барномаҳои давлатӣ ва фондҳои байналмилалӣ дар ҳудуди давлатҳо, ки ба барномаҳои «таҳаввулоти демократӣ» дохил карда мешаванд, васоити ахбори оммаи «мустақил», «марказҳои тафтишоти маҷалланигорӣ» ташкил карда шуда, лоиҳаҳо оид ба таъсиси сомонаҳо ва саҳифаҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва ғайра татбиқ карда мешаванд. Яке аз сабаби зиёд шудани аъзои шабакаҳои иҷтимоӣ дар он аст, ки бозингарони сиёсӣ ва маҷалланигорони мустақил дар шабакаҳои мазкур дар бораи воқеа ва ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти сиёсии кишвари худ маводи таҳлилӣ ҷой медиҳанд ва бо ин роҳ аудиторияи хеле всеъро аз онҳо огоҳ месозанд [8, с. 132-136].

Солҳои охир ташкилотҳои террористию экстремистии байналмилалӣ, аз қабиле «Давлати исломӣ», «Алқоида», «Ҳизб-ут-таҳрир», «Ихвон-ул-муслимин», чунбиши «Толибон» ва баъзеи дигарон, ва ташкилотҳои, ки аъзои онҳоро муҳолифин – зодагони Тоҷикистон ташкил медиҳанд, аз қабиле ташкилотҳои террористию экстремистии «Ҳизби наҳзати ислом», «Гурӯҳи 24» ва «Паймони миллии Тоҷикистон», шабакаҳои иҷтимоиро дар миёни ҷавонон ва – муҳоҷирони тоҷик ташвиқу тарғибот бурда, онҳоро ба сафҳои худ даъват карда, ҳаррӯза аз тариқи интернет ҳамлаҳои иттилоотиро ба муқобили давлат ва ҳукумати Тоҷикистон анҷом дода, кӯшиш мекунанд инқилоб ё табaddулотҳои давлатиро ташкил кунанд.

Ба ташкилотҳои террористию экстремистии байналмилалӣ муяссар гардидааст тавассути иттилоот аз тариқи интернет зиёда аз 2 ҳазор шаҳрвандони Тоҷикистонро ба сафи ҷангҷӯёни Давлати исломӣ дар Сурия ва Ироқ шомил шаванд. Аксари онҳо барои содир кардани амалҳои террористӣ аз тариқи интернет ҷалб карда шудаанд.

Ташкилотҳои террористию экстремистии «Хизби нахзати ислом», «Гурӯҳи 24» ва «Паймони миллии Тоҷикистон» бо истифода аз технологияи фиребгарӣ, бо интишори иттилооти иғвогарона кӯшиш мекунанд шаҳрвандони кишварро ба муқобили сиёсати давлат ва ҳукумат сафарбар намоянд, ки чунин вазъ ба суботи сиёсӣ дар ҷумҳурӣ таҳдид намуда, боиси вайрон шудани сохти конституционии давлат ва тартиботи ҷамъиятӣ, эҷоди таҳдид барои манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад.

Таҳқиқи мақом ва нақши иттилоот ва таъсири он ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кишвар дар назди ташкилотҳои террористию экстремистии аз рӯи як қатор масъалаҳо осебпазир мебошад. Масалан, зиёда аз 90% аҳолии Тоҷикистон мусулмон ҳастанд, ки ин заминаро барои чунин ташкилотҳои террористию экстремистӣ, ба монанди «Алқоида», «Давлати исломӣ», «Хизбут-таҳрир», «Толибон», «Ихвон-ул-муслимин» ва дигарон барои ташвиқу тарғиби ғояҳои экстремизми динӣ ва радикализми динию сиёсӣ фароҳам оварда, бо ин роҳ онҳо кӯшиш мекунанд ба сафҳои худ ҷавононро бо роҳи ташвиқу тарғиб ва «мағзшӯиҳо»-и онҳо ҷалб намоянд.

Мавзӯи вазъи амнияти иттилоотӣ дар кишварҳои тозаистиклоли Осиёи Марказӣ, ки дар он системаҳои сиёсӣ, ки дар раванди ташаккул ва табдилёбӣ қарор доранд, мавриди ҳамлаҳои иттилоотии созмонҳои байналмилалӣ террористӣ ва ифротгароӣ қарор гирифта, таҳти фишори омилҳои ҷаҳонӣ қарор дошта, ба рақобати минтақавӣ ҷалб карда мешаванд.

Аз аҳамияти амалӣ масъалаҳои ҳифзи манфиатҳои миллии давлатҳои Осиёи Марказӣ дар шароити тағйирёбии хусусияти муносибатҳои сохторҳои қудратӣ ва шаҳрвандон, эътирофи он воқеият, ки ҳифзи манбаи иттилоотии давлатӣ аз ифшои иттилооти муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ ва илмию техникӣ бояд дар як вақт бо ҳалли чунин вазифаҳои муҳим, ба монанди таъмини ҳуқуқи онҳо ба

гирифтани иттилооти боэътимод ва рушди технологияҳои муосири телекоммуникатсионӣ амалӣ карда шавад, бархӯрдор мебошанд [9, с. 5].

Бояд тазаққур дод, ки монсаи ҷиддӣ дар роҳи таъмини амнияти коммуникатсияи сиёсӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ афзоиши таҳдидҳои дорои хусусияти ҳарбию сиёсӣ, террористӣ ва ҷиноӣ ба ҳисоб мераванд. Ва ин, дар навбати худ, дар назди олимони вазифаи таҳия ва татбиқи стратегияи амнияти дастаҷамъии иттилоотиро, ки онро дар доираи СААД, СҲШ ва ИДМ ҳал кардан мумкин аст, гузошта, таҳлили дараҷаи татбиқи муқаррароти «Кодекси намунавии иттилоотӣ барои давлатҳо – аъзои ИДМ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ», «Тавсияҳо оид ба такмил ва ҳамоҳанг кардани қонунгузорию миллии давлатҳои аъзои ИДМ дар соҳаи таъмини амнияти иттилоотӣ» (23.11.2012), қонуни намунавии «Дар бораи Иттилоот, иттилоотикунонӣ ва таъмини амнияти иттилоотӣ»-ро (28.11.2014), ки аз ҷониби Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ барои давлатҳои Осиёи Марказӣ қабул шудаанд, татбиқ карда мешаванд.

Бешубҳа, сиёсати иттилоотии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи таркибии сиёсати хориҷӣ ва дохилии он бояд соҳаи фаъолияти мақомоти давлатӣ ва идоракуниро дар соҳаи иттилоот муайян намояд. Он аз низоми назарҳои расмӣ давлат ба мақсадҳо, вазифаҳо, принципҳо ва самтҳои асосии фаъолият дар соҳаи иттилоот иборат буда, объектҳои сиёсати давлатро дар соҳаи иттилоот, самтҳо ва механизмҳои асосии татбиқи онро муайян мекунад.

Комилан возеҳ аст, ки асоси ҳуқуқи Консепсияро [4] Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои давлат «Дар бораи матбуот ва дигар васоити ахбори омма», «Дар бораи иттилоотсозӣ», «Дар бораи алоқаи барқӣ», «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ», «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳифзи иттилоот», «Дар бораи имзои электронӣ-рақамӣ», Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи

амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки соҳаи иттилоотию сиёсии кишварро танзим мекунанд, ташкил медиҳанд.

Ҳамзамон, муносибатҳо ё алоқаҳои иттилоотии ҷамъиятӣ байни субъектҳо, яъне васоити ахбори оммаи ҷопӣ ва электронӣ, ҳуқуқи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ, ки иттилоотро ҷамъоварӣ, ташаккул, таҳлил, тарғиб ва истифодаи иттилоотро ба манфиати ҷомеа, давлат ва шаҳрванд амалӣ мекунанд, ҳамчун объектҳои сиёсати иттилоотӣ ба шумор рафта, шахсони ҳуқуқӣ ва давлат бошанд, ҳамчун субъектҳои он амал мекунанд.

Чунин ба назар мерасад, ки барои бомуваффақият амалӣ намудани сиёсати давлатии иттилоотӣ ва имичии Ҷумҳурии Тоҷикистон системаи иттилоотиеро таъсис додан зарур аст, ки барои ташаккул ва тасдиқи симои мусбати кишвар дар фазои ВАО-и русӣ ва англисӣ пешбинӣ шуда бошад [12, с. 20-25].

Дар заминаи гуфтаҳои боло, дар ҳоли ҳозир ба масъалаи амният дар соҳаи иттилоот ҳам дар сатҳи давлатӣ, ҳам дар сатҳи хусусӣ тавачҷуҳи зарурӣ зоҳир карда мешавад. Амнияти иттилоот аз аҳамияти хоса дар робита ба ворид шудани воситаҳои техникаи коркард ва интиқоли маълумот қариб дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон пайдо мекунанд.

Тавре маълум аст, солҳои охир ба мадди аввал соҳаи иттилоот баромада истодааст, ки ба туфайли рушди босуръати системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ, пайдоиши усулҳои усулан нав ва хеле самаранокӣ мубодила ва таъсиррасонии иттилоотӣ ба як воситаи муҳими навоариҳои иҷтимоӣ табдил ёфта истодааст. Тасодуфӣ нест, ки ин масъалаҳо бештар аз нуктаи назари амнияти миллий баррасӣ шуда, ҳоло ҳарчи бештар ва ошкоро дар бораи таҳдидҳои ҳарф мезананд, ки эҳтимолан системаҳои иттилоотии муосир барои

манфиатҳои умумимиллӣ дар бар мегиранд.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки таҳлили илмии масъалаи «технологияҳои интернетӣ ва татбиқи онҳо дар равандҳои сиёсӣ» бо зарурати ҷаври омӯзиши байнисоҳавии хусусиятҳои мавҷудият ва фаъолияти сиёсат дар шароити рушди технологияҳои ҷомеаи иттилоотӣ тавзеҳ меёбад. Дар баробари ин, зарур аст имкониятҳои навро, ки дар назди сиёсат ва ҳифзи амнияти иттилоотӣ, таъмини сулҳу ваҳдати шаҳрвандӣ дар шароити ҷолишҳо ва таҳдидҳои нави замони муосир, дар робита бо рушд ва паҳншавии технологияҳои нави иттилоотию коммуникатсионӣ қарор мегиранд, ошкор карда шаванд. Тавре маълум аст, дар ҷаҳони муосир нақши амнияти иттилоотии коммуникатсионӣ сиёсӣ хусусиятҳо хос пайдо мекунанд ва ин масъала барои илсии сиёсатшиносии Тоҷикистон нав ба шумор меравад.

Дар ин росто, ҷиҳати иҷрои Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003 №1174 «Дар бораи Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» [14] Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 № 468 [2] тасдиқ гардид, ки мақсади он таҳияи тадбирҳои ба фароҳам овардани шароит ва ташаккули механизмҳои нигаронида шуда буданд, мусоидатро, аз ҷумла дар ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; рушд ва навсозии соҳаҳои гуногуни фаъолият (маориф, фарҳанг, тандурустӣ, нақлиёт, комплекси агросаноатӣ, ҳаёти ҷамъиятӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайра) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси истифодаи васеи ТИК таъмин менамоянд.

Таъкид кардан бамаврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламрави худ, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи қонунҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираҳои иттилоотиро

мустақилона ташаккул дода, онро озодона ихтиёрдорӣ менамояд.

Комилан равшан аст, ки соҳаи иттилоот чанбаи мустақили амнияти миллӣ ба ҳисоб рафта, дар он кафолат додани ҳифзи захираҳои иттилоотӣ, механизмҳои таъсис, паҳн ва истифодаи онҳо, инфрасохтори коммуникатсионӣ, татбиқи ҳуқуқ ба иттилооти ҷомеа давлат ва шахрвандҳо зарур аст.

Концепсияи дар боло зикргардида изҳорот ва ҳифзи манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар мубодилаи байналмилалӣ иттилоот ва таъмини амнияти захираҳои миллии иттилоотӣ ва инфрасохтори иттилоотию коммуникатсионӣ пешбинӣ менамояд.

Қобили зикр аст, ки дар Созишномаи ҳамкории давлатҳо – аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар соҳаи амнияти иттилоотӣ аз 20 ноябри соли 2013 амнияти иттилоотӣ ҳамчун ҳолати ҳифзи шахсият, ҷомеа ва давлат ва манфиатҳои онҳо аз таҳдидҳо, таъсироти харобиовар ва дигари манфӣ дар фазои иттилоотӣ таъриф шудааст [13].

Дар ин замина бояд ба нақши васоити ахбори омма дар таъмини амнияти иттилоотии кишвар тавачҷуҳи муҳим дода шавад. Дар ҷумҳурӣ дар айни замон шумораи зиёди васоити ахбори оммавӣ мавҷуданд, ки дорои самтҳои гуногуни сиёсӣ, фарҳангӣ ва арзишӣ мебошанд. Вобаста ба ин, дар назди давлат вазифаи пешбурди сиёсати иттилоотие меистад, ки манфиат ва талаботи тамоми ҷомеаро дар маҷмӯъ инъикос намояд. Бинобар аҳамияти бузурги иттилоот ва, чун натиҷа, ВАО, даҳолати ҳукумат танзими фаъолияти мақомоти матбӯт, радио ва телевизион аз тариқи сиёсати иттилоотии давлат зарурӣ шуморида мешавад..

Бешубҳа, Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба васоити ахбори омма имкон медиҳад, ки иттилоотро дақиқ ва оқилона инъикос намоянд, зеро онҳо воситаи муҳими татбиқи сиёсати иттилоотии давлатӣ ба шумор рафта, агентии давлатии иттилоотӣ, телевизион ва радиоро, нашриёт, рӯзномаю маҷаллаҳоро дар бар мегиранд.

Дар марҳилаи мазкур дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи гузариш ба сатҳи сифатан нави идоракунӣ аз ҳисоби таъмини ҳамаи иштирокчиёни сиёсати иттилоотӣ бо иттилооти саривақтӣ, мукамал ва боэътимод истодааст. Он танҳо бо роҳи дуруст ба роҳ мондани сиёсати иттилоотӣ, ислоҳоти пайдарпайи иттилоотӣ дар системаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идораи давлатӣ имконпазир аст. Сиёсати иттилоотӣ – ин қобилият ва имконияти субъектҳои сиёсат дар расонидани таъсир ба шуур, психикаи одамон, рафтор ва фаъолияти онҳо бо кумаки иттилоот ба манфиати давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ мебошад.

Дар ин росто, вазифаҳои асосии сиёсати давлатии иттилоотӣ нисбат ба ВАО татбиқи тадбирҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилие мебошад, ки мувозинати манфиатҳои шахсият, ҷомеа ва давлатро дар фаъолияти васоити ахбори омма таъмин мекунанд.

Зарур аст шакли усулҳои муосири кор бо ВАО таҳия ва амалӣ карда шаванд, ки имкон медиҳанд ба ташаккул, рушд ва интишори арзишҳои маънавие, ки ба манфиатҳо ва анъанаҳои фарҳангӣ таърихии халқҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошанд, мусоидат карда шавад. Васоити ахбори омма бояд ба баланд бардоштани ҳудодоҳии миллӣ ва ватандӯстӣ, дастгирӣ ва рушди анъанаҳои ҳақиқӣ ва фарҳанги миллии Тоҷикистон мусоидат намоянд.

Барои ҳалли ин масъала дастгирии давлатӣ аз ВАО хеле муҳим буда, имкон медиҳад онҳо воқеан ҳамчун механизми ташкили муносибатҳои байни аҳоли ва ниҳодҳои иҷтимоии ҷомеа хизмат карда, манфиатҳои ҳокимият, соҳибкорӣ, рушди фарҳангро ифода карда, ҳамчун васила барои муқолаи байни онҳо хизмат кунанд.

Раванди пуравҷ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва васоити ахбори омма имкон фароҳам овардааст марзҳои миллӣ дар фазои иттилоотӣ аз байн бурда шаванд, ки ин сабаби имкониятҳои бесоҳибкараи сарқубкунии рақиб тавассути василаҳои ғайрианъанавии нобудсозӣ, бидуни расонидани

харобиҳои ҷисмонӣ гардидааст. Таъсирасонии дарозмуд-дати оммавии иттилоотие, ки аз тариқи шуури ҳар як узви ҷомеа мегузарад, сабаби вайроншавии ҳислат гардида, хатари воқеиро барои мавҷудияти миллат дар натиҷаи дигаргуншавии фарҳанги таърихан ташаккулёфта, ғояҳои асосии ҷаҳонбинона эҷод мекунад [9].

Имрӯз, фаъолияти таблиғоти ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ хатари фиребу найрангро аз тариқи истифодаи воситаҳои муосири технологияҳои иттилоотию иртиботӣ зиёд мекунад. Ҳодисаҳои даҳ соли охир нишон медиҳанд, ки таблиғи радикализм ва экстремизм, паҳн кардани иттилооти иғвоангез тавассути интернет метавонад паёмдҳои манфӣ дошта бошанд. Дар он кишварҳое, ки инқилобҳои ранга оғоз шуданд, муҳолифон тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ шаҳрвандони кишварро ба эътирозҳои оммавӣ даъват мекарданд. Таҷриба ва амалияи сиёсии давлатҳое, ки инқилобҳои рангаро аз сар гузаронидаанд, бори дигар аз ташкили сунъии ин гуна ҳодисаҳо шаҳодат медиҳанд. Зеро баъди «инқилоб» дар ин кишварҳо вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсии бадтар шуда, як қисми онҳо ба ҷангҳои шаҳрвандӣ дучор шуданд.

Ҳамин тариқ, истифодаи дасткорҳои сиёсӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ мавқеи давлатро дар идоракунии равандҳои иҷтимоӣ сиёсӣ бесубот мекунад. Рӯйдодҳои сиёсии солҳои ахир нишон медиҳанд, ки шабакаҳои иҷтимоии Facebook, Twitter, YouTube ва дигар манобеъу васоити интернетӣ як механизми тавоноии сафарбар кардани ғайриқонунии эътирозӣ дар кишварҳо ва ҷомеаҳои дар давраи гузариш қарордошта ба шумор мераванд. Инчунин аз тариқи онҳо рафтори эътирозгарон самаранок назорат карда мешавад. Дар шароити истифода ҳарчи бештари дасткорҳои сиёсӣ таҳти назорати ҷиддӣ гузоштани ғайриқонунии шаҳрвандӣ мушкул мегардад, зеро ин гуна ҳаракатҳои эътирозӣ на аз ҷониби раҳбарони онҳо, балки тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва техноло-

гияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ назорат мешаванд [10].

Истифодаи технологияҳои дасткорӣ сиёсӣ аз ҷониби нерӯҳои ҷамъиятӣ сиёсӣ таърихи тӯлонӣ дорад. Онҳоро ҳамеша барои расидан ба мақсадҳои сиёсии худ истифода мебаранд. Имрӯз шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ бо нерӯи бузурги манипулятсионӣ худ дастраси ҳамагон гаштаанд, ки аз онҳо пеш аз ҳама ташкилотҳои террористиву экстремистӣ моҳирона истифода мебаранд. Моҳи январи соли 2021 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони худ изҳор доштанд, ки «Зеро ки пайравони созмонҳои террористиву экстремистӣ талош доранд, ҷомеаро ба шӯр андохта, ҷудоиандозӣ ва барангехтани низоъҳои мазҳабӣ бо мақсади ба вучуд овардани ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, Сокинони кишвар, баҳусус ҷавононро гумроҳ намуда, онҳоро ба сафи созмонҳои мамнӯъ ҷалб мекунад, аз интернет вазъи истифода мебаранд» [11].

Воқеан, аксари афроде, ки ба ин созмонҳо шомил шудаанд, тавассути интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ «мағзшӯӣ» шудаанд. Дар баробари ин, вобаста ба шароитҳои гуногуни иҷтимоӣ сиёсӣ ҳар сол роҳу усулҳои нави дасткорҳои сиёсӣ ба вучуд меоянд, ки ба муборизаи муосири сиёсӣ мутобиқ мешаванд. Аз ин рӯ, дасткорҳои сиёсӣ ба воситаи пешбурди таблиғоти ноаён ва воситаи гумроҳкунии хеле хатарноки иттилоотӣ табиқ ёфтааст. Таъсири он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар рӯз эҳсос мешавад. Масалан, танҳо созмони террористии «Давлати исломӣ» тавонистааст беш аз 2000 нафарро аз ҷавонони тоҷик ба гурӯҳҳои ҷиноии худ шомил кунад. Чунин иқдом аз ҷониби дигар ҳизбу ҳаракатҳои радикалӣ, аз қабилӣ «Ҳизби наҳзати исломӣ», Гурӯҳи 24» ва «Паймони миллии Тоҷикистон» ғояҳои радикалӣ ва экстремистӣ аз тариқи Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ бо истифода аз технологияҳои дасткорӣ дар байни ҷавонони тоҷик, баҳусус дар байни муҳочирони меҳнатӣ ба таври вазъи андешида мешаванд. Ҳамарӯза ғайриқонуни ва пайравони онҳо дар интер-

нет маълумоти иғвоангез, ифротгароёна ва хушунатборро паҳн карда, дасткорихои сиёсиро бо мақсадҳои зерин истифода мебаранд:

Аввалан, истифодаи дасткорихои сиёсӣ хатари «мағзшӯӣ»-и ҷавонро бо истифода аз ТИК зиёд карда, дар навбати худ, «мағзшӯӣ» як намуди дасткорӣ ба ҳисоб меравад. Ташкилотҳои террористию экстремистӣ бо истифода аз технологияҳои «мағзшӯӣ» ҷавонро ба сафҳои худ ҷалб намуда, онҳоро ба гурӯҳҳои ҷиноии ниманизоми худ шомил намуда, ба содир намудани амалҳои террористӣ сафарбар мекунанд. Аксари ҷавононе, ки ба созмонҳои террористӣ пайвастанд, дар натиҷаи мағзшӯӣ ба доми террористон афтадаанд.

Сониан, ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ ва экстремистӣ дар фаъолияти таблиғотӣ ва тарғиботии худ барои тундгаро сохтани ҷомеа ва сафарбар намудани шаҳрвандон бар зидди давлату ҳокимият аз технологияҳои дасткорихои сиёсиро бо истифода аз ТИК моҳирона истифода мебаранд. Дар чунин шароит технологияҳои паҳн кардани хабарҳои бардурӯғ ва иттилооти безътимод, гузаронидани таблиғоти ноаён, ҷалби таваҷҷуҳи мардум ба тарафи дигар, технологияи масҳара, тарсондан ва ғайра аз ҷониби экстремистҳо ҳамчун воситаи тағйир додани шуури одамон истифода мебаранд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чунин технологияҳои дасткорӣ бештар пайравони Ҳизби наҳзати исломӣ, салафияву ваҳобиён истифода мекунанд.

Севум, як қатор ҳизбу ҳаракатҳои террористию экстремистӣ, сарпарастони онҳо (ҳамаи созмонҳои террористӣ сарпараст доранд) дар кишварҳои гуногуни дунё кӯшиш мекунанд, ки тазохуроти оммавӣ, инқилобҳои ранга ва низоъҳои мусаллаҳонаро ташкил намоянд. Дар кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон низ чунин нерӯҳои таҳрибкор талош доранд нооромии сиёсӣ ташкил кунанд. Аз ҷумла, Ҳизби наҳзати исломӣ ва фаёлони онҳо, ки дар кишварҳои аврупоӣ қарор доранд, мардумро ба

инқилоб даъват мекунанд. Барои ноил шудан ба ин мақсад, онҳо тавассути Интернет аз технологияҳои гуногуни дасткорӣ истифода мебаранд.

Чаҳорум, истифодаи дасткорихои сиёсӣ ба муқобили Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар шакли маълумоти бардурӯғ, паҳн кардани хабарҳои безътимод ва иғвоангез боиси заиф шудани обрӯи дохилӣ ва байналмилалӣ давлат ва ҳалалдор шудани амалисозии мақсадҳои стратегӣ мегардад. Чунин амалҳо бо мақсади мавриди бухрон қарор додани сиёсати давлатӣ, паст задани қонуниятҳои ҳокимият, латма задан ба обрӯи пешвои сиёсӣ, зери шубҳа гузоштани суботи ҷомеа ва расонидани таъсири манфӣ ба низоми идораи давлатӣ амалӣ карда мешаванд [10].

Ҳамин тавр, дар низоми амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини амнияти иттилоотӣ дар шароити муосир вазифаи аввалиндараҷа маҳсуб меёбад. Рушди соҳаҳои ҳаётан муҳими кишвар, ҳимояи манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини сулҳу субот аз сатҳу сифати амнияти иттилоотии кишвар вобастагӣ доранд. Ин вазъият таҳия ва такмили сиёсати давлатии иттилоотӣ ва сиёсати иттилоотонии ҷомеа ва мутобиқшавии онҳоро ба тағйироти муосир тақозо менамояд.

Адабиёт

1. Абдуджалилов А. Теоретические проблемы гражданских правоотношений в интернете. Монография. – Душанбе? 2015.
2. Барномаи рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуни-катсиониро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, № 468.
3. Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ. Аз 7 ноябри соли 2003.
4. Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008 № 451.
5. Концепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2015, № 332// 3.6тасдиқ шудааст. Дипломатияи иттилоотӣ.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2002, № 4, қисми 2, моддаи 320; 2012, № 7, моддаи 698; 2014, № 11, моддаи 673).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)». Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. – Режими дастрасӣ. URL: <http://mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/codecs/>.
8. Махмадов А.Н. Место и роль интернета в политике / А.Н.Махмадов, А.Х.Ибодов / Вестник Таджикского национального университета. -2014. - №3/8(150). -С.132-136.
9. Махмадов П.А. Информационная безопасность в системе политической коммуникации: состояние и приоритеты обеспечения (на материалах государств Центральной Азии) дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.04. – Душанбе, 2018. –323 с.
10. Нуриддинзода С.Х. Политическая манипуляция как угроза политической стабильности общества (на примере Республики Таджикистан). Автореферат диссертации ... кандидата полит. наук: 23.00.02. – Душанбе, 2023.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.01.2021 [Манбаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/ru/node/25006> (санаи дастрасӣ: 25.02.2022).
12. Сайидзода З. Ш., Саидов Ф. З. Таджикистан: информационный ресурс, внешняя политика, имидж государства. – Душанбе: ОО «Иттилоот ва муошират», 2008.
13. Соглашение о сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств в области обеспечения информационной безопасности, 20 ноября 2013 г.
14. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 5 ноябри соли 2003 №1174.

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ – ГАРАНТИЯ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ МАНИПУЛЯЦИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Расулов К. С.

В статье рассматривается тема информационной безопасности как гарантия предотвращения политических манипуляций в Таджикистане. Автор подчёркивает, что информационная безопасность в новых независимых странах Центральной Азии, где политические системы, находящиеся в процессе становления и трансформации, подвергаются информационным атакам со стороны международных террористических и экстремистских организаций, находятся под давлением глобальных факторов, и вовлекается в региональную конкуренцию. Одной из технологий «цветных революций» является использование политических манипуляций в сети Интернет в современных условиях, что представляет реальную угрозу политической стабильности Республики Таджикистан. В связи с этим перед государством стоит задача продвижения информационной политики, отражающей интересы и потребности всего общества в целом. Обеспечение информационной безопасности в быстро меняющемся мире и изучение различных ее аспектов имеет научное и практическое значение для Республики Таджикистан. Предлагается, учитывая возрастающий риск политического манипулирования с использованием информации и увеличение его различных форм, разработать и принять закон о противодействии политическому манипулированию. В связи с этим повышение культуры использования интернет-информации, формирование у молодежи информационной культуры и критического сознания являются одним из

важных средств предотвращения негативных последствий «цветных революций».

Ключевые слова: информационная безопасность, политические манипуляции, «цветные революции», Таджикистан, Центральная Азия, информационно-коммуникационные технологии, Интернет, террористические и экстремистские организации.

INFORMATION SECURITY IS A GUARANTEE OF PREVENTION POLITICAL MANIPULATIONS IN TAJIKISTAN

Rasulov K. S.

The article deals with the topic of information security as a guarantee of preventing political manipulations in Tajikistan. The author emphasizes that information security in the newly independent countries of Central Asia, where political systems in the process of formation and transformation are subject to information attacks from international terrorist and extremist organizations, are under pressure from global factors and are involved in regional competition. One of the technologies of «color revolutions» is the

use of political manipulations on the Internet in modern conditions, which poses a real threat to the political stability of the Republic of Tajikistan. In this regard, the state faces the task of promoting an information policy that reflects the interests and needs of society as a whole. Ensuring information security in a rapidly changing world and studying its various aspects is of scientific and practical importance for the Republic of Tajikistan. It is proposed, taking into account the growing risk of political manipulation with the use of information and the increase in its various forms, to develop and adopt a law on countering political manipulation. In this regard, increasing the culture of using Internet information, the formation of an information culture and critical consciousness among young people are one of the important means of preventing the negative consequences of «color revolutions».

Key words: information security, political manipulations, «color revolutions», Tajikistan, Central Asia, information and communication technologies, Internet, terrorist and extremist organizations.

ОМИЛҲО ВА ШАРОИТҲОИ МУСОИДАТКУНАНДА ДАР МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ТАХРИБКОРИИ ИДЕОЛОГИИ ТЕРРОРИЗМИ МУОСИР

Зарифов Ф.Б. - унвонҷуи *Институтуи фалсафа, ҳуқуқ ва сиёсатишиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятии Мактаби олии ҚДАМ Чумҳурии Тоҷикистон, подполковник*

Дар мақола муаллиф бо дарназардошти таҳдиду хатарҳои терроризми муосир ба амнияти миллий як қатор омилу шароитҳои доимо амалкунандаро муайян мекунад. Донистану истифодабарии онҳо аз тарафи шахрвандон дар муқобилияти идеологӣ бар бар зидди терроризми муосир, идеологияи зараровари он, ки асосҳои диниро истифода мебарад, муваффақиятро таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: *омилу шароит, идеология, идеологияи миллий, идеяи миллий, идея – арзишҳо, системаи арзишҳои идеологӣ, таҳрибкориҳои идеологӣ, терроризми муосир, манфиатҳои миллий, амнияти миллий.*

Таҳлили маводи васоити ахбори омма ва адабиёти ватанӣ, баромадҳои олимон, мутахассисон дар конфронсҳо, вохӯриҳо, семинарҳо нишон медиҳад, ки дар фазои иттилоотӣ-идеологияи кишвар камбудӣ ва норасоӣ ҳамаҷоя доранд, ки ҳадафрасии моро дар мубориза бар зидди идеологияи зараровари терроризми муосир, ки асосҳои диниро истифода мебарад, мушкул мегардонад ва онҳо ҳалли худро талаб мекунанд.

Яке аз сабабҳои бесалоҳиятии одамон, шахсиятҳо, ҳизбу ҳаракатҳо, сохторҳои, ки ба ҳаёти сиёсӣ, ба муборизаи сиёсӣ-идеологӣ ворид мешаванд, дониши рӯякӣ, сатҳи нокифояи савод ва умуман, набудани он дар бораи идеология ва масъалаҳои аз онҳо бавуқӯмада мебошад. Ин ҳолат ба ташкили дурусту мақсадноки мубориза бар зидди терроризми муосир, ки асосан муборизаи идеологӣ мебошад, таъсири манфӣ мерасонад.

Қайд кардан лозим аст, ки дар шароити кунунӣ, новобаста аз иқтидори сиёсӣ-иқтисодӣ, ҳарбӣ, илмию техникаи

душманон-рақибон, ки муваффақияти онҳоро аз бисёр ҷиҳат дар фаъолияти таҳрибкоронаи идеологияшон таъмин менамояд, мо бояд роҳҳои самаранок бурдани муборизаи идеологиро, бо дарназардошти воқеияти миллий, барои худ муайян кунем. Назари дурусти илмӣ-методологӣ ба ҳалли ин масъала аз мо моҳирона истифода бурдани як қатор омил ва шароитҳоеро, ки муваффақиятро дар мубориза бар зидди таҳрибкориҳои идеологияи терроризми муосир таъмин менамоянд, талаб мекунанд.

Ҳар як узви миллату давлати тоҷик ин омилу шароитҳоро, пеш аз ҳама бояд донанд, зарурияти муҳимият, арзишнокии баланди оҳоро дарк намоянд ва фаъолона истифода намоянд.

Якум омили доимо мусоидаткунанда ва ба афкори умум таъсирбахш – ин мавҷудият ва амалкунии идеологияи ягона ва муттаҳидкунандаи шахс, ҷомеа ва давлат дар Чумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Чумҳурии Шӯравӣ-Сотсиалистӣ олимон, сиёсатмадорон дар сатҳи миллий муддате дар ҷустуҷӯи идея ва назарияҳои буданд, ки гузаштаро сафед кунанд ва барои ояндаи миллат-давлат роҳнамо бошад. Бояд таъкид кард, ки дар баробари идея-арзишҳои умуминсонӣ (ба монанди адолат, инсондӯстӣ, баробарҳуқуқӣ, бародарӣ ва ғайра) ҳар як давлати миллий бояд системаи арзишҳои афзалиятдоштаи идеологӣ ва ба расмият шинохтаи худро, ки манфиатҳои аслии онҳоро ифода мекунанд, дошта бошад. Баъзе сару садоҳо оид ба он, ки дар Тоҷикистон гӯё идеологияи миллий (ё ин ки идеяи миллий), муайян нашудааст, ягон асоси илмӣ ва амалӣ надорад, хулосаи беаъёнӣ аст. Савол

пайдо мешавад, ки оё дар зарфи 32 соли Истиклол Ҷумҳурии Тоҷикистон бе ягон идея-арзишҳои афзалиятдоштаи сиёсӣ ё миллий фаъолият кардааст? Албата, не!

Ба даст овардани Истиклоли давлатӣ дар аввали солҳои 90-уми асри 20, барқарор кардани ҳокимияти конституционӣ ва пеш гирифтани роҳи бунёди ҷомеаи озоду демократӣ, ки яке аз самтҳои асосии тараққиёти ҷомеаи муосир ба шумор меравад ва бо роҳи конституционӣ мустаҳкам намудани он аз дастовардҳои бузурги миллату давлати тоҷик ба ҳисоб меравад, ки минбаъд ба пайдоиши инкишоф ёфтани дигар идея-арзишҳои афзалиятдоштаи миллий замина гузоштааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии ҶТ 21-уми декабри соли 2021 хотирнишон намуданд: «... сохти ояндаи давлатдорӣ тоҷикон аввалин маротиба дар ҳамин Иҷлосияи 16-уми таърихӣ пешниҳод гардид, яъне ман ханӯз дар рӯзҳои аввали Иҷлосия иброд дошта будам, ки ҷонибдори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ҳастам» [8,77]. Дар воқеъ, дар он айём аз дуруст муайян кардани самти асосии инкишоф ва роҳи бунёди ҷомеа ояндаи миллату давлати тоҷик вобастагӣ дошт, баръакси ҳол, имрӯз мо дар кадом ҳолати вазнин умр ба сар мебардем, тасаввур карда ҳам намешуд.

27-уми ноябри соли 2021 дар Дошиғоҳи миллии Тоҷикистон Раиси КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон генерал-полковник муҳтарам Ятимов С.С. дар конференсияи илмӣ зиёиён-кормандони илм ва маорифчиёни ҷумҳурӣ дар мавзӯи «Ҷазои иттилоотии кишвар, ҳимояи дастовардҳои замони истиқлолият ва таъмини амнияти миллий» ба аҳли зиё муроҷиат карда, қайд намуданд: «Бисёр зиёиёну олимони мамлакат дар он ақидаанд, ки мо идеологияи миллий надорем. Аммо моддаи якуми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ҳамчун идеологияи миллий хизмат кунад, ки дар он гуфта мешавад: «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхушӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад» [9]. Ин идея – арзишҳои воқеияти милли-

ро объективона инъикос менамоянд, манфиатдорӣ миллату давлати моро, ҳар як аъзои онро ифода мекунад, ба пайдоиши фикру ақидаҳои манфӣ роҳ намедиханд ва оморо водор мекунад, ки фирефтаи фикру ақидаҳои манфӣ нагарданд, хушёрӣ зиракии сиёсиро аз даст надиханд ва барои ҳифзи манфиатҳои миллий ҳамеша омода бошанд. Онҳо дар натиҷаи ҷамъоварӣ ва таҳлили назариявии таҷрибаи гузашта, имрӯза ва пешбини ояндаи давлатдорӣ тоҷикон муайян шудаанд. Ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон вазифадор аст, ки идея-арзишҳои моддаи якуми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро пурра аз худ карда, дар инкишофу устуворгардонии онҳо саҳми арзанда гузорад. Аз дигар тараф, фикру ақидаронӣ, рафтору кирдори ягон шаҳрванди Тоҷикистон, шаҳрванди хориҷӣ ва нафари бешаҳрванд ба арзишҳои муайянкардаи моддаи 1-уми Конституция, яъне асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд муҳолифат накунад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои ҳарсолашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи мустаҳкамгардонии пойдорӣ асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафҳои асосии ҷомеа ва давлатро ҳамчун «рушди устувор», «амният», «ҳифзи истиқлолияти миллий ва тамоми дастовардҳои он» муайян кардааст. Имрӯз дар системаи манфиатҳои миллий ин идея-арзишҳои унсурҳои асосии онро ташкил медиҳанд.

Ҷомеа, давлат ҳамон вақт пеш меравад, тараққӣ мекунад, агар рушди устувори иқтисодӣ дошта бошад. Пойсӯтунӣ ҳамагуна ҷомеа ва асосан ҷомеаи демократӣ иқтисодиёт мебошад. Бе ҳалли ин масъала идеология наметавонад самараовар бошад. Самаранокии мубориза бар зидди таҳрибкории идеологии терроризм ва ҳамагуна идеологияи ғайр, аз ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ вобастагӣ дорад. К.Маркс менависад: «идеяҳо ҳамон вақт ҷомеаро фаро мегиранд, агар онҳо манфиатҳои ҳаётан муҳим, имтиёзҳои ҳаррӯзаи одамонро қонунгардонанд» [5]. Таҳиягарони иде-

яи мубориза бар зидди терроризми муосир ҷомеаи инсониро водор ва таъкид мекунад, ки дар мубориза бар зидди терроризм, ба муайян ва бартаараф намудани камбудӣ ва норасоӣҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки ба қатори омилҳои иғвоангези пайдоиши терроризм дохил мешаванд, диққати асосӣ диҳанд.

Муайян кардани чор ҳадафи стратегияи кишвар: «ба даст овардани истиқлолияти энергетикӣ», «баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ», «таъмини амнияти озуқаворӣ» ва «саноаткунонии босуръати мамлакат» маҳз аз мақсаднок бурдани фаъолияти давлатӣ дар самти мубориза бар зидди терроризми муосир, яъне бартаараф кардани сабабҳои иқтисодӣ-иҷтимоии пайдоишу авҷгирии он, шаҳодат медиҳад. Нишондодҳои назаррас дар ин самти фаъолият дар Паёмҳои ҳарсолаи Сарвари давлат дарҷ ёфтаанд.

Аз ҳама муҳим, омма бояд дарк намояд, оммаро таъкид кардан лозим аст, ки ҳал намудани камбудӣ ва норасоӣҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа масъалаи бунёдгароии (фундаментализми) исломиро аз байн намебарад. Ҳақ ҷониби профессори Донишгоҳи Гарварди ИМА А. Дершовитс мебошад, ки дар китоби худ «Барои чӣ терроризм амал мекунад?» решаҳои амиқи терроризмро дар ноҳунак гирифта, қайд намудааст, ки онҳоро аз доираи мусоҳиба ва муҳокима берун баровардан лозим. «Агар мо ба сабабу омилҳои амиқи иқтисодӣ-иҷтимоии пайдоиши терроризм диққати ҷиддӣ диҳем, моҳияти аслии терроризми муосирро фаҳмонда дода наметавонем» [3, 30-31]. Дар воқеъ бунёдгароёну радикалистони динӣ мақсадҳои муғризонаи сиёсӣ дошта, ҳамагуна камбудии ҷомеаро танҳо барои ба вучуд овардани норозигӣ дар ҷомеа ва сафед кардани амалҳои экстремистӣ-террористии худ истифода мебаранду халос. Барои онҳо фарқ надорад, ки ҷомеа дар кадом сатҳи иқтисодӣ-иҷтимоӣ қарор дорад, онҳо тайёранд ҳамагуна ҷомеаҳоро барои расидан ба ҳадафҳои нопоки худ нобуд кунанд. Аз тарафи дигар, муҳим дарки он аст, ки ягон хел камбудӣ ва норасоии иқтисодӣ ба ташкилоти террористӣ, ҷалб гаштану ба амали терро-

ристӣ даст задани шахрвандонро сафед намекунад.

Чӣ тавре ки дар боло қайд гардид, «амният» низ дар системаи манфиатҳои миллӣ ҷойи марказиро ишғол мекунад. Агар пешрафти ҷомеа ва давлат аз рушди иқтисод вобаста бошад, ба даст овардани он бе таъмини амният ҳеч имкон надорад.

Аниқ кардани идея-арзишҳои афзалиятдоштаи миллӣ имконият медиҳад, ки манфиатҳои миллӣ муайян гарданд. Аҳамияти муайян кардани манфиатҳои миллӣ дар он аст, ки ҳамаи таҳдиду хатарҳо ба он доираи масъалаҳои амниятро ташкил мекунад. Манфиатҳои аслии миллии мо ин ҳифзи истиқлолият, тамоми дастовардҳои он, ягонагӣ, дахлнопазирӣ ва ҳалалдорносозии ҳудуди кишвар мебошад. Дар ин матн ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва амният ҳаммаъно мебошанд. Яъне, шахс, ҷомеа ва давлати мо ҳам дар таъмини рушди иқтисодӣ ва ҳам амният манфиатдор аст. Яке аз сиёсатшиносони шинохтаи ИМА У. Липман қайд мекунад, ки «миллат ҳамон вақт амниятро таъмин карда метавонад, агар ӯ барои гурехтан аз ҷанг манфиатҳои аслии миллӣ, қонунии ҳудудро поймол накунад» [2].

Дар баробари ин, таҷрибаи давлатдорӣ нишон медиҳад, ки системаи арзишҳои идеологии кишвар ҳатман як идея-арзиши муҳими сиёсӣ, ки ба сифати омили систематашкилкунандаи идеологияи сиёсӣ баромад карда, ҳамчун шиори миллӣ хизмат мекунад, бояд дошта бошад. Дар ҳар як давлати алоҳида онро идеяи миллӣ низ меноманд. Идеяи миллӣ дар баробари миллат ҳамчун як маҷмуи арзишҳое, ки дар доираи фарҳанги он ташаккул ёфтааст, арзи вучуд дорад. Масалан, дар ИМА ба сифати идеяи миллӣ озодӣ ва демократия баромад мекунад. Дар Ўзбекистон фигураи асосии таърихӣ шахсияти Темуриланг муайян шудааст. Дар Қазоқистон исботи решаҳои қазоқӣ доштани Чингизхонро гӯё дарёфт карданд. Яъне, қазоқон худро насли Чингизхон мешуморанд. Дар Қирғизистон ин масъала аз мавқеи идеалистӣ ҳалли худро ёфтааст. Дар ин ҷо ҳамчун асос ба сифати идеяи миллӣ «эпоси Манас», ги-

рифта шудааст, ки дар он ҳаёт ва муборизаи қирғиз дар асри 18 дарҷ гардидааст. Дар Туркменистон ба сифати барандаи идеяи миллӣ шахсияти собиқ президенти ин кишвар Сафармурод Ниёзов, ки унвони Туркменбоширо гирифта буд, муайян шуда буд.

Қайд кардан лозим аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала объективона ҳалли худро ёфтааст. Ба ҳама маълум аст, ки дар тамоми манотиқи Осиёи Миёна фақат тоҷикистониён таъриху фарҳанги бой ва куҳан доранд, чунки идеяи миллии мо бо давлати Сомониён алоқамандӣ дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эҳғари идеяи миллӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон яқдилона қабул гардидааст ва таҷассумгари идеяи миллӣ мучассамаи Исмоили Сомонӣ мебошад.

Дуюм омили дар мубориза бар зидди таҳрибкорию идеологии терроризм мусоидаткунанда – бо дарки таъсири чараёнҳои геополитикӣ ба суботи Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд аст. Маҳз тезутунд гаштани муборизаҳои геополитикӣ дар олам таҳдидҳои навро ба сулҳу амнияти инсон ба вуҷуд овардааст, ки аз ҳама хатарноктаринаш терроризму экстремизми муосир мебошад. Вазъияти мураккаб ва ихтилофноке, ки имрӯз дар олам ба вуқӯъ омадааст, аз таъсири бевоситаи чараёнҳои геополитикӣ ба амнияти давлатҳои миллӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, шохидӣ медиҳанд. Терроризм барои бозигарони асосии харитаи сиёсӣ як усули нави пешбурди ҷанг барои расидан ба ҳадафҳои геополитикӣ хизмат мекунад. Бинобар ин, дар рафти ташкили кор дар самти муқобилияти идеологӣ бар зидди терроризми муосир мо на танҳо сафедкунандагон ва содиркунандагони бевоситаи амалҳои террористиро, инчунин ташкилкунандагон, таҳиягарони асосии терроризми муосирро бояд донем. Равшанӣ даровардан дар ин масъала барои дуруст ва мақсаднок ба роҳ мондани муборизаи идеологӣ бар зидди терроризм ва ба даст овардани ғалабаи идеологӣ аҳамияти калон дорад.

Фаромӯш набояд кард, ки қувваҳои абарқудрат ҳамчун бозингарони мохир таҳти шиорҳои дастгирии пешравию демократия, химояи ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон амал карда, дар асл рӯйи рост ба корҳои дохилии дигар кишварҳо даҳлат намуда, дар ҷомеаи онҳо тухми кинаву адоват мепошанд. Онҳо муваффақияти худро дар роҳи ба даст овардани манфиатҳои геосиёсиашон танҳо дар ҳолати муташанниҷ, ҷангу низоъ нигоҳ доштани чараёнҳои миллӣ ва аз мавқеи қудрат назорат кардани ҳамин чараёнҳо мебинанд. Таҳлили нишонаҳои терроризми муосирӣ байналмилалӣ, механизми ташкилкунӣ ва амалигардонии кирдорҳои террористӣ нишон медиҳад, ки аз қафои он ташкилотҳои пурқуввати сиёсӣ ва абарқудратҳо меистанд, ки мақсадҳои дурбиноро оид ба даст овардани ҳукмронӣ дар ҷаҳон дунблагирӣ мекунанд [12]. Онҳо терроризмро ба як бозори калоне табдил додаанд, ки худ аз он ғоидаҳои калон мерӯёнд ва ба дигарон зарари гарон мерасонанд. Терроризми муосир ин як усули нави пешбурди ҷанги абарқудратон танҳо бо дасти дигарон аст. Дар мамлакатҳои мусулмоннишин одамон якдигарро таҳти шиорҳои динӣ нобуд мекунанд. Хулоса, муқобилати идеологӣ на танҳо муборизаро бар зидди идеологияи терроризм (яъне маҳкум намудани зуровариро) ва на танҳо бар зидди асосҳои идеологияи он (маҳкум намудани асосҳои динии авҷгирии терроризмро), инчунин муборизаро бар зидди ташкилкунандагон ва таҳиягарони идеяи мубориза бо терроризми муосирӣ байналмилалӣ бояд дар бар гирад.

Таҳдиди ҷиддии чараёнҳои геополитикиро ба имрӯзаву ояндаи миллатҳои рӯ ба инкишоф метавонем чунин шарҳ дод:

– исломгароён ҳеҷ гоҳ хилофат сохта наметавонанд, аммо муборизаҳои худро таҳти дастгирии ҳидоятгаронашон давом медиҳанд, яъне ба сифати омили муташанниҷкунандаи вазъият баромад мекунанд ва дастгирӣ меёбанд;

– демократиясозон таҳти идеяи дастгирӣ ва пешравию демократия дар ҷаҳон амал мекунанд, аммо худ дар бунёди демократия манфиатдор нестанд.

Вақте терроризм ва демократия мегӯем, мо ҳатман якеро ба муқобили дигар мегузorem, якеро қувваи бадӣ, дигареро қувваи некӣ муаррифӣ мекунем. В. И. Ленин дар вақташ қайд қайд карда буд: «демократия бо кадом маъно муаррифӣ нагардад, дар натиҷа як усул дар мубориза барои расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ боқӣ мемонад» [4]. Ин асло маъноӣ онро надорад, ки мо бар зидди терроризм бояд мубориза набарем ва демократия насозем. Маҳз дар пояи дарку фаҳмиши ҳамин гуфтаҳо мо муборизаро бар зидди терроризми муосири байналмилалӣ дучанд мекунем, фиреб намехӯрем ва бунёди ҷомеаи демократиро дар вазъияти мураккаб, нобаробар, ихтилофнок, мушкилпешбинишаванда, бо дарназардошти воқеияти миллӣ, дуруст ба роҳ мекунем.

Дарки чунин вазъият дар сатҳи шуур ва рафтор ба болоравии хушёрно зиракии сиёсии сокинони кишвар, ба пастшавии ҷалбшавии шахрвандон ба доираи терроризми муосири байналмилалӣ мусоидат менамояд.

Сеюм омили мусоидаткунанда дар мубориза бар зидди таҳрибкории идеологии терроризми муосир, ки дар он пайи омили ислом ҷой дорад – фаъолони истифода бурдани исломи анъанавӣ, идея-арзишҳои динӣ-мазҳабии Абу Ҳанифаро, ки тоҷикистониён пайрави он мебошанд, бар зидди исломизм дар бар мегирад.

Имрӯз барои тавсифи сифатан дурусти ислом ҳамчун дин ва ҷараёнҳои, ки бо терроризми муосири байналмилалӣ алоқаманданд, мафҳуми омили исломро васеъ истифода мебаранд. Омили ислом гуфта, мо на танҳо дин ва тарзи ҳаёти мусулмониро, инчунин исломизм, яъне исломи сиёсиро, ки решаҳои ҷуқури таърихӣ дорад, дар назар дорем. Исломизм имрӯз яке аз сабабҳои асосии пайдоиш ва авҷгирии экстремизму терроризми муосири байналмилалӣ ва манбаи асосии ғоявии таъсисёбии ташкилот, равия ва ҷараёнҳои сершумори сиёсӣ-исломӣ, ки онҳоро ҳамчун фундаменталистӣ, радикалистӣ, экстремистӣ ва террористии исломӣ арзёбӣ мекунем, ба шумор меравад.

Пӯшида нест, ки дар марҳилаи кунунӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи асосие, ки бо терроризм алоқаманд аст, ин таҳдид аз тарафи исломгароён мебошад, ки дини исломро ҳамчун силоҳи идеологӣ барои расидан ба ҳадафҳои нопоки худ истифода мебаранд ва дар ин роҳ ҳамагуна амалҳои даҳшатноктаринро бар зидди инсон сафед мекунанд ва содир менамоянд. Зиёда аз 20 сол мешавад, ки кӯшиши ворид кардани фикру ақидаҳои фундаменталистӣ-радикалистии исломӣ ба тафаккури ҷомеаи мусулмонони Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосан ҷавонон ва ба доираи фаъолияти терроризми муосири байналмилалӣ кашидани онҳо давом дорад.

Мақсад ва вазифаи асосии мо дар мубориза бар зидди идеологияи зараровари терроризми муосири байналмилалӣ, ин ошкор кардани ҳадафҳои аслии идеявии исломистҳо дар назди ҷомеа оид ба суиистифода аз дини ислом дар фаъолияти таҳрибкоронашон бар зидди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Қайд кардан лозим аст, ки ҳалли ин масъала шарҳи дурусти исломро ҳамчун дин бо дарназардошти махсусиятҳои хосси он дар рафти ташкили муқобилияти идеологӣ талаб мекунад. Дар аксар мавридҳо аз ҷой надоштани дониши зарурӣ дар бораи дин, ислом ва идеология баромадҳо дар мубориза бо идеологияи зараровари терроризми муосир натиҷаи мусбат намедихад, яъне таъсирбахш нестанд.

Вақте ки мо махсусиятҳои дини ислом мегӯем, ҷудоинопазирии онро бо сиёсат дар назар дорем ва таҳдиди ҷиддии чунин алоқамандии сиёсату динро мо дар ду-се даҳсолаи охир бараъло мушоҳида карда истодаем. Ҳар як шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд донад, дарк намояд, ки исломи сиёсӣ (сиёсикунонии ислом) ба идея-арзишҳои мазҳаби динии мо муҳолифат мекунад, он танҳо ифодагари манфиати бегонагон буд ва мемонад.

Хулоса, маҳз исломи сиёсӣ таваччуҳи қувваҳои гуногуни манфиатҷӯ (чи исломӣ ва чи ғайриисломи)-ро нисбатан зиёд кардааст ва исломро ҳамчун дин заиф гардондааст. Қувваҳои

тахрибкор дар исломи сиёсӣ ҳама он чизро, ки барои расидан ба ҳадафҳои нопокашон лозим аст, дарёфт мекунад. Дастгирӣ ва истифода аз исломи сиёсӣ ба онҳо имконият медиҳад, ки фаъолияти тахрибии худро ба амал бароранд. Исломи сиёсӣ сабабгори ҳамаи нокомиҳо дар ҷомеаи мусулмонон ва ҷудой дар ислом мебошад, ки ба пайдоиши ду самти ба якдигар муҳолиф – анъанаярастӣ (традиционалӣ) ва бунёдгарой (фундаменталистӣ) оварда расонидааст.

Таърих яқинан исботи онро мекунад, ки гузаштагон тоҷик бо дарназардошти нигоҳ доштани ҳувияти миллии худ мавқеи анъанаярастиро ишғол намуданд. Анъанаярастҳо – бар зидди урфу одатҳои анъанавии одатшуда баромад намекунад ва дигаргуниҳоро дар соҳаи дин ва ҳаёти ҷамъиятӣ қабул надоранд ва аз ҳама муҳим, дар ризоият бо низоми сиёсии ҷойдошта амал мекунад. Аксарияти шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мусулмонон – суннатиёни мазҳаби Ҳанафӣ буда, ба қатори анъанаярастҳо медароянд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши калидии идея-арзишҳои таълимоти Имоми Аъзамро дар муттаҳидкунии ҷомеа ва мубориза бар зидди фундаментализму радикализми динӣ мунтазам қайд менамоянд.

Дар баробари истифода бурдани омилҳои қайдгашта, яке аз шартҳои асосӣ – ин ҳаматарафа ва амиқ донишмандии терроризм ҳамчун як падидаи мураккабу номатлуби иҷтимоӣ мебошад. Терроризм ин натиҷаи тараққиёт аст. Ва натиҷаи ин тараққиётро бе таърихи он фаҳмида намешавад. Бо истифода аз усули муоинаи таърихӣ, дар тадқиқи терроризми муосир фаҳмидан душвор нест, ки терроризм дар ҳамаи давраи замони ҷой дошт ва то имрӯз табиати аслии худро, яъне зӯрварӣ ва таҳдиди истифодаи он, инчунин таъйиноташро ҳамчун як шакли таърихан ба вучуд омадаи мубориза гум накардааст, баръакс, рӯз то рӯз фаъол гашта, таҳдидаш ба сулҳу амнияти инсон дучанд гардидааст. Таҳлили нишонаҳои терроризми муосир, технологияи баамалбарории

амалҳои террористӣ нишон медиҳад, ки аз паси он қувваҳои пурзӯр (давлатҳо, иттиҳоди онҳо) меистанд, ки чунин ҳолат терроризмро ба соҳаи сиёсати ҷаҳонӣ, ба як таҳдид ба амнияти байналмилалӣ ва миллий табдил медиҳад. Аз ин рӯ, роҳҳои босамари мубориза бо ин падидаи номатлуби иҷтимоӣ дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ бояд ҷустуҷӯ кард, то ки имконияти ба вучудии терроризме, ки аз тарафи давлатҳо дастгирӣ меёбад, бартараф карда шавад. Дар ин ҷода яке аз самтҳои афзалиятнок дар мубориза бар зидди терроризми муосир – ин инкишоф ва мукамалгардонии қонунгузори байналмилалӣ ва миллий, бартараф кардани нофаҳмоиҳо дар системаи ҳукукати ҷаҳонӣ ва аз ҳама муҳим, даст кашидан аз сиёсати стандартҳои духела, найрангбозиҳои сиёсӣ-идеологӣ дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ мебошад [12, 33].

Терроризм имрӯз бо қадом маъно тавсиф наёбад, як усули зӯрварона дар муборизаи барои расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ боқӣ монда, аз нуқтаи назари таъмини амният яке аз шаклҳои фаъол ва ғализи фаъолияти тахрибкоронаи қувваҳои гуногуни душманона бар зидди манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки самаранокии мубориза бар зидди идеологияи зараровари терроризми муосир, ки асосҳои динӣ дорад аз фаҳмиш, дарку мақсаднок истифода бурдани омилҳои мусоидаткунандаи дар боло қайдгашта вобастагӣ дорад. Ҳалли ин масъала омари ба субъекти фаъол, барандаи аслии идеологияи миллий табдил медиҳад.

Адабиёт

1. Гаджиев К. С. Политология. – М., 2003.
2. Махмадов А. Сиёсатшиносӣ. – Душанбе, 2007.
3. Дершовиц А. Почему терроризм действует. - М.: «РОССПЭН», 2007 – С. 30,31.
4. Ленин В. И. Государство и революция, Соч, 4 изд., т.25; его же, Тезисы

и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата., М., 1958.

5. К. Маркс., Энгельс Ф., Соч., Т1, 1938, С.398.
6. Конституцияи Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.
7. Тузов Н. В. Ислам, этнос, политика, – М.: изд. Палеолит, 2005.
8. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 21-уми декабри соли 2021.
9. Паёми Президенти Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 23-юми декабри соли 2022.
10. Проблемы безопасности и противодействия терроризму. МГУ, 2006.
11. Ятимов С. С. Маводи конференсияи илмии зиёён-кормандони илм ва маорифчиёни ҷумҳурӣ дар мавзӯи «Фазои иттилоотии кишвар, ҳимояи дастовардҳои замони истиқлолият ва таъмини амнияти миллӣ», шаҳри Душанбе, 27-уми ноябри соли 2021.
12. Современный терроризм и борьба с ним.– Москва, МЦНМО, 2007– С.33.

ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ СПОСОБСТВУЮЩИЕ В БОРЬБЕ С ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ДИВЕРСИЕЙ СОВРЕМЕННОГО ТЕРРОРИЗМА

Зарифов Ф.Б.

В данной статье автор с учетом имеющихся вызовов и угроз современного терроризма на национальную безопасность и политическую стабильность Республики Таджикистан, определяет ряд постоянно действующих факторов и условий, способствующих в борьбе с идеологической диверсией современного терроризма.

Ключевые слова: факторы и условия, идеология, национальная идеология, национальная идея, ценности, система идеологических ценностей, идеологическая диверсия, современный терроризм, национальные интересы, национальная безопасность.

FACILITATING FACTORS AND CONDITIONS IN THE FIGHT AGAINST THE IDEOLOGICAL DEVASTATION OF MODERN TERRORISM

Zarifov F.B.

In the article, the author, taking into account the existence of threats and dangers of modern terrorism to national security defines some factors and condition, that knowing and using them by citizens provides successes to combat against modern terrorism.

Key words: threats, dangers, modern terrorism, national security, factors and conditions, success, combat.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ МОЛОДЕЖИ

Чилаева М. Т. – докторант PhD отдела социологии Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова НАНТ

Тел: (+992) 939171732; E-mail: muhayo1998@mail.ru

В данной статье на основе результатов социологических исследований, рассматриваются наиболее важные факторы формирования здорового образа жизни молодежи Таджикистана. Одним из важнейших факторов формирования образа жизни молодежи является их информированность. Состояние здоровья молодежи во многом определяются образом жизни. Стоит отметить, что формирование здорового образа жизни обусловлено факторами от которых зависит реальная жизнь молодежи.

Ключевые слова: *молодёжь, здоровый образ жизни, развитие, социальная жизнь, здоровый образ жизни молодёжи, факторы, здоровье.*

Молодежь является важнейшей демографическо-социальной группой и оказывает непосредственное влияние на ценности, образ жизни и развитие общества. Здоровье признано одной из важнейших ценностей личной и общественной жизни. Поэтому вопросы, связанные со здоровьем молодежи и влиянием на него условий требуют особого внимания. Стоит отметить, что формирование здорового образа жизни обусловлено факторами, определяющими реальную жизнь молодежи. При этом в зависимости от социально-психологических особенностей возраста молодые люди быстро реагируют на все изменения (положительные и отрицательные), происходящие в обществе. Здоровье является бесценным достоянием не только каждого человека, но и всего общества. Здоровье помогает нам осуществлять задуманное, успешно решать главные жизненные задачи, преодолевать трудности. Хорошее здоровье, разумно подерживаемое и укрепляемое самим человеком, обеспечивает его долгую жизнь и активность. Научные данные показы-

вают, что люди могут прожить до 100 и более лет, если будут соблюдать правила гигиены. К сожалению, многие люди не следуют самым элементарным принципам здорового образа жизни. Некоторые становятся жертвами бездействия (физического бездействия), что приводит к преждевременному старению. Одни потребляют слишком много пищи, что приводит к ожирению, атеросклерозу и диабету. Другие не умеют расслабляться, не отвлекаются от душевных и бытовых забот.

На всемирной конференции «Развитие здорового образа жизни» было отмечено, что в современных обществах следует обращать внимание только на культуру населения, если культура людей находится на необходимом уровне, то они могут серьезно носиться к формирования здорового образа жизни. Низкая самооценка молодых людей может стать одним из негативных факторов формирования здорового образа жизни. Исследования показывают, что люди должны регулярно анализировать вопросы, связанные формированием здорового образа жизни. Для укрепления здоровья молодежи в первую очередь, необходимо бороться с вредными привычками.

Сегодня вопрос формирования здорового образа жизни чрезвычайно важен и его изучением занимаются представители ряд наук, такие как: социология, психология и медицина. Потому что факторы здорового образа жизни в первую очередь создают благоприятную почву для его формирования. Вопрос здоровья и благополучия с каждым днем становится все более важным, особенно среди молодых людей, легко поддающихся влиянию. Каждая страна ожида-

ет, что ее молодое поколение будет здоровым и трудо-способным.

А.А.Богданов считает, что для определения факторов формирования здорового образа жизни молодежи, в первую очередь, необходимо изучить общественную деятельность молодежи [2].

С. Элкайр, основываясь на своих исследованиях, предлагает следующие факторы формирования здорового образа жизни:

1) здоровье и безопасность (здоровье, выживание, защита и безопасность, рекреация, репродуктивный потенциал);

2) понимание (знание, понимание информации и коммуникации);

3) достижение (значительная деятельность вне дома и семьи, творчество);

4) участие, инклюзивность (демократичность действий, саморазвитие и наличие цели деятельности);

5) отношение (отсутствие ругани, любовь, симпатия и поддержка);

6) удовлетворенность (единство жизни, покой, душевное благополучие, счастье);

7) гармония (культура и духовность, искусство, гармония с окружающей средой).

Рассуждая о компонентах качества жизни, связанных со здоровьем, С. Элкайр [9] на первое место ставит те из их применение, которых выявляет основные характеристики здоровья, другие же составляющие качества жизни, могут рассматриваться как необходимые условия, поддержания здоровья.

Основными факторами, способствующими здоровому образу жизни молодежи, являются:

1. Отказ от вредных привычек, таких как курение и алкоголизм – вредные привычки оказывают разрушительное воздействие на общее состояние организма, на здоровый образ жизни и его составляющих. Поэтому, чтобы лучше формировать здоровый образ жизни, необходимо отказаться от вредных привычек.

2. Правильное питание – выполняет одну из основных задач в обеспечении жизнедеятельности человека. Если пища употребляется в соответствии с обяза-

тельными и установленными критериями, она обеспечивает нормальное развитие организма. Неправильное питание, наоборот, сильно повышает риск заболеваний, что иногда приводит к летальному исходу.

3. Личная гигиена. Гигиена – наука об улучшении и сохранении здоровья человека. Элементами личной гигиены являются уход за телом, стирка белья, уборка дома, соблюдение режима труда и отдыха. Соблюдение правил гигиены обеспечивает благоприятные условия для формирования здорового образа жизни у молодежи.

4. Физическая активность – одним из таких видов деятельности является спорт, признанный основой здорового образа жизни. Физические упражнения не только улучшают обмен веществ и кровообращение в организме, но и способствуют укреплению иммунитета, снижению уровня холестерина и нормализации обмена веществ.

5. Отдых – в зависимости от основной деятельности человеку необходим ежедневный, еженедельный и ежегодный отдых. Например, при тяжелой физической работе отдых означает восстановление затраченной энергии [7].

Все вышеперечисленные факторы здорового образа жизни чрезвычайно важны для его формирования. Здоровье человека тесно связано с его поведением и зависит от того, насколько здоров и безопасен его образ жизни. Поэтому человеку очень важно понять, что «здоровье» и «здоровый образ жизни» чрезвычайно важны и считаются одним из важных принципов обеспечения здоровья молодежи.

По мнению исследователей, основными факторами, препятствующими здоровому образу жизни молодежи, являются:

1. Курение, алкогольная и наркотическая зависимость;

2. Халатное отношение к еде;

3. Низкая физическая активность;

4. Стрессовые ситуации в семье и на работе;

5. Отсутствие доступа к медицинским учреждениям [1, 20].

Факторы риска – факторы, потенциально опасные для здоровья человека и способствующие возникновению заболеваний, в отличие от непосредственных причин заболеваний (вирусы, бактерии и др.). Факторы риска действуют опосредованно и создают благоприятную среду для возникновения и развития заболеваний. Основными причинами возникновения факторов риска для формирования здорового образа жизни молодежи являются информационно-эмоциональные нагрузки, неправильный образ жизни, вредные привычки, несбалансированное питание, длительная работа за компьютером, низкий уровень санитарно-гигиенических знаний, а также незнание правил здорового образа жизни, его составляющих и влияния на сохранение здоровья. В последнее время здоровый образ жизни и факторы, способствующие ему, привлекают внимание, как специалистов, так и широкой общественности. Здоровый образ жизни обеспечивает сбалансированное развитие личности, определяет трудоспособность и считается базовой потребностью человека. К сожалению, не все знакомы с факторами, определяющими формирование здорового образа жизни.

Факторы формирования здорового образа жизни молодежи являются универсальными явлениями и имеют как материальные, так и духовные аспекты. Н.А. Добролюбов отмечает, что «болезни не позволяют правильно наладить здоровый образ жизни» [5, 15]. Следует отметить, что для формирования здорового образа жизни молодежи, в первую очередь, необходимо его факторы. В науке валеологии и социологии широко описываются факторы, формирующие здоровый образ жизни молодежи. Исследователи по-разному оценивают эти факторы. Факторы формирования здорового образа жизни обычно характеризуются совокупностью следующих демографических показателей: рождаемость, смертность, младенческая смертность, заболеваемость, уровень физического развития, средняя продолжительность жизни, прирост населения и др.

Существуют разные точки зрения на факторы, формирующие здоровый образ жизни. Факторами формирования здорового образа жизни являются профилактика заболеваний и укрепления здоровья. Факторы здорового образа жизни это сложное понятие, включающее в себя множество компонентов. В него входят сферы человеческого существования – от еды до эмоционального состояния. Факторы здорового образа жизни – процесс, направленный на полное изменение старых привычек в отношении питания, физической активности и отдыха. С другой стороны, факторы здорового образа жизни рассматриваются как концепция жизни человека, которая направлена на укрепление и сохранение здоровья посредством правильного питания, физической подготовки, нравственности и отказа от вредных привычек. Здоровый образ жизни изучается такими отраслями социологии, как социологией здоровья и медицины, социологией молодежи, социология спорта и др.

По мнению Е.Н. Вайнера, в структуру здорового образа жизни должны входить следующие факторы: режим активности, разумное питание, разумный образ жизни, психофизиологическая регуляция, иммунная подготовка, отсутствие вредных привычек и валеологическая подготовка. Новую парадигму здоровья создал академик Н. Амосов, который отметил: «Чтобы быть здоровым, усилия человека должны быть постоянными и значительными. Ничто не может заменить здоровый образ жизни» [8, 34].

Концепция факторов риска при формировании здорового образа жизни очень распространена в современной социологии. Основы анализа факторов риска при формировании здорового образа жизни были заложены в XX веке известными западными социологами В. Бекком, Э. Гидденсом, Н. Луманом [3, 89-90] и ряд других исследователей. Исследователи, работавшие в рамках факторов риска формирования здорового образа жизни, считают его феноменом современного общества и

продуктом нового этапа, т.е. модернизации. Высокий уровень неопределенности, многообразие развития общества требовали поиска новой модели описания социальных процессов. Одним из таких примеров является понятие социального риска, которое определяется как возможность того или иного негативного события. Мы не можем полностью предсказать возникновение такого события, но можем рассчитать его большую или меньшую вероятность с учетом факторов, влияющих на систему формирования здорового образа жизни.

Факторами формирования здорового образа жизни являются способы реализации основных аспектов повседневной жизни человека, способствующие сохранению и укреплению его здоровья. Л. Г. Матрос определяет отношение к здоровью как один из аспектов адаптационного процесса и отмечает, что здоровье есть «не состояние, а динамический процесс: оно есть и условие, и результат согласования взаимодействия организма с окружающими, окружающей средой, что находит отражение в факторах формирования» [4, 64].

Ежегодно в мире проводятся различные социологические исследования относительно формировании здорового образа жизни молодежи. Таджикистан также считается одной из этих стран. Несмотря на то, что существует множество исследований, следует отметить, что этот вопрос до сих пор является дискуссионным в нашем обществе. В целях более глубокого изучения основных направлений формирования здорового образа жизни в среде молодежи Таджикистана отделом социологии Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана совместно с кафедрой социологии философского факультета Таджикского национального университета было проведено социологическое исследование. Исследование было проведено в июне 2022 года методом онлайн-опросе [6, 45].

По результатам данного исследования были выявлены основные факторы, препятствующие здоровому образу жизни молодежи. По мнению 45,2% респондентов, одним из факторов, препятствующих здоровому образу жизни, является отсутствие необходимой информации о здоровом образе жизни. 42,2% респондентов считают, что плохие экономические и социальные условия являются препятствием для здорового образа жизни. Также 38,5% опрошенных отметили, что препятствием для здорового образа жизни является то, что семья не уделяет особого внимания формированию здорового образа жизни, а 30,9 % считают препятствием для здорового образа жизни нездоровую окружающую среду (см. диаграмму 1).

Диаграмма 1.

На Ваш взгляд, какие факторы мешают здоровому образу жизни молодежи? (n= 1100, %)

Вывод. Здоровье – самый важный человеческий ресурс. Здоровый образ жизни существенно улучшает человеческие способности, увеличивает продуктивность рабочего времени. А верным способом для его формирования являются информированность молодежи и конечно же правильные привычки. Человек во многом сам предопределяет свою судьбу, так как реализует повседневное поведение через привычки, вызывающие соответствующие последствия.

Так как проблема здоровье и формирование здорового образа жизни молодёжи имеет особую значимость в современном мире, владение основами здорового образа жизни является главной ценностью молодого поколения и требует не только изучения, но и усвоения знаний и навыков. Человек во многом сам предопределяет свою судьбу, так как реализует повседневное поведение через привычки, вызывающие соответствующие последствия.

Литература

1. Блинова Е. Ю., Рыжкова А. О. Факторы здорового образа жизни. - М.: "Комсомольск-на-Амуре"- 450 с.
2. Богданов А. А. Очерки организационной науки (1922) // URL:<http://www.uic.unn.ru/pustyn/lib/bogdanov.ru.html> (дата обращения: 11.02.2023).
3. Карпов А.М. Здравствуйте, если хотите. Образовательные основы интеграции медицины, экологии, образа жизни и власти. - Казань, 2008. -300с.
4. Крюкова, Д.А. Здоровый человек и его окружение. - Ростов на Дону: "Феникс", 2013 - 342 с.
5. Лищук В.А., Мостовая Е.В. Обзор основ здоровья. – М.: "Наука", 1994. - 250с.
6. Доклад по социально-экономическим вопросам Республики Таджикистан. - Душанбе: "Ирфон"- 2022. - 82 с.
7. Навыки здорового образа жизни. // Всемирная организация здравоохранения: [сайт]. – 2020. – URL: <https://studbooks.net> (Дата обращения 25.02.2023)
8. Самарин А.В. Влияние факторов риска на формирование здоровья студенческой молодежи // Современные проблемы науки и образования. – М.: "Наука" – 2015. – № 1-1. -234с.
9. Элкайр С. Способностный подход к качеству жизни // http://www.stiglitz-sen-fi_toussi.fr/documents/capability_approach.pdf (дата обращения: 20.02.2023).

ОМИЛҶОИ ТАШАККУЛИ ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМИ ҶАВОНОН

Чилаева М. Т.

Дар ин мақола бо тақия ба натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ муҳимтарин омилҳои ташаққули тарзи ҳаёти солими ҷавонон дар Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Тибқи ин тадқиқот яке аз муҳимтарин омилҳои ташаққули тарзи ҳаёти солими ҷавонон огоҳии онҳо аз ин масъала мебошад. Ҳолати саломатии ҷавонон ва ташаққули тарзи ҳаёти солимро бештар тарзи зиндагӣ муайян мекунад. Бояд гуфт, ки ташаққули тарзи ҳаёти солим аз омилҳои иборат аст, ки ҳаёти воқеии ҷавонон ба онҳо вобаста аст.

Калидвожаҳо: ҷавонон, тарзи ҳаёти солим, рушд, ҳаёти иҷтимоӣ, тарзи ҳаёти солими ҷавонон, омилҳо, саломатӣ.

FACTORS OF FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE OF YOUNG PEOPLE

Chilaeva M. T.

In this article, based on the results of sociological research, the most important factors in the formation of a healthy lifestyle of young people in Tajikistan are discussed. According to this study, one of the most important factors in the formation of a healthy lifestyle of young people is their awareness of this issue. The state of health of young people and the formation of a healthy lifestyle is mostly determined by the way of life. It should be said that the formation of a healthy lifestyle consists of factors on which the real life of young people depends.

Key words: youth, healthy lifestyle, development, social life, healthy lifestyle of youth, factors, health.

ИДЕОЛОГИЯИ ДЕВБАНДИЯ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАШАККУЛИ ТОЛИБИЗМ

Ҳакимов Ҷ. А. - унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи
А.Баҳоваддинови АМИТ

E-mail: sorbonhakimzoda28@gmail.com; Тел.: (+992) 988230113

Дар мақола идеологияи динӣ-мазҳабии девбандия (ё деобандия) ҳамчун заминаи пайдоиш ва шаклгирии «Ҳаракати Толибон» мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муайян шудааст, ки идеологияи «Ҳаракати Толибон» як мафкураи радикалӣ буда, аз идеологияи мактаби девбандия (ё деобандия) сарчашма мегирад. Мубаллиғони девбандия (ё деобандия) ба ташаккули ақидаҳои динии «Толибон», хусусан ба ҳайати роҳбарикунандаи «Ҳаракати Толибон» таъсири амиқ гузоштаанд. Девбандия (ё деобандия) як шохаи мазҳаби суннии ҳанафӣ маҳсуб ёфта, ҳанӯз соли 1967 дар Осиеи Ҷанубӣ аллакай 9 000 мадрасаи девбандӣ (ё деобандӣ) фаъолият дошт, ки дар байни толибилмони онҳо шумораи афгонҳо (пуштунҳо) ниҳоят зиёд буданд. Раванди мазкур мақсаднок идома ёфта, ба мафкураи толибилмони пуштун таъсир ва заминаи идеологӣ гузоштааст.

Муаллиф дар заминаи таҳқиқ муайян намудааст, ки муҳимтарин асл дар андешаи сиёсии девбандия (ё деобандия) ва дигар гурӯҳҳои бунёдгари, аз ҷумла «Ҳаракати Толибон» эҳёи асли Хилофат дар низоми сиёсии ислом ё баргаиш ба низоми сиёсии даврони ибтидоии ислом аст. Ҳаракати мазкур имрӯз тавассути тақмили идеологияи худ мақсад, ҳудуди ҷуғрофӣ ва иҷтимоии худро густариш дода, аз тариқи интиқоли фаъолияти таблиғотӣ дар кишвар ва манотиқи дигар талош дорад, то ин ки сатҳи таъсирбахшии идеяҳои худро ба оммаи васеи мардум боз ҳам афзунтар намояд.

Калидвожаҳо: девбандия, толибизм, салафизм, ваҳҳобизм, таҳриризм, идеология, идеологияи динӣ, хилофат, мадраса, таблиғ.

Дар шароити кунунӣ таъсири идеологияи созмону ташкилот ва равияву ҳаракатҳои динӣ-мазҳабӣ ба раванди вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии Афғонистон, ки низоми идоракунии диниро дорад, рӯз то рӯз зиёд шуда истодааст. Ҳатто метавон зикр намуд, ки идеологияи равияҳои тундгаро, ба вижа, идеологияи «Ҳаракати Толибон» ба идеологияи давлатӣ ва заминаи асосии низоми сиёсии идоракунии Афғонистон табдил ёфтааст.

Вобаста ба ин бояд таъкид намуд, ки идеологияи «Ҳаракати Толибон» як мафкураи радикалӣ буда, аз идеологияи мактаби девбандия (ё деобандия) ибтидо мегирад. Уламои девбандия ба ташаккули ақидаҳои динии толибиҳо, дар навбати аввал, ба ҳалқаи роҳбарикунандаи «Ҳаракати Толибон» таъсир гузоштаанд. Девбандия ба унвони як шохае аз мазҳаби суннии ҳанафӣ доништа мешавад ва аз ин ҷост, ки «Ҳаракати Толибон» муталлиқ ба мазҳаби ҳанафӣ ва пайрави ақидаи Муҳаммад бини Маҳмуд Абумансури Мотуридӣ (соли 333-и ҳиҷрӣ вафот кардааст) хонда мешавад. Ба ақидаи девбандиҳо пайравӣ аз як мазҳаби фикҳӣ ё калом ба маънои пайравӣ аз тамоми усулу ақидаи он мазҳаб ва имоми он нест. Уламои девбандия бар ивази тақлид аз мактаби фикҳии ҳанафӣ мазҳабҳои чоргонаи аҳли суннатро ҳатмию зарурӣ медонанд. Оид ба ин масъала муҳаққиқи муосири амрикоии мактаби девбандӣ Б.Д.Меткаф чунин таъкид мекунад: «уламои суннимазҳаби девбандӣ баробарӣ ва қонуниятро дар чор мазҳаби суннӣ қабул карданд, онҳо дар гузашта ҳанафӣ буда, тарафдори идеологияи меъёрҳои умумӣ ва қонунҳои шариятӣ буданд» [1, 30]. Дар

баробари ин, «Ҳаракати Толибон» мактаби девбандияро тафсири радикалӣ намуда, онро бо суннатҳои қабилавии худ омехта кардаанд.

Ба таърихи пайдоиши девбандия ручӯъ намуда, метавон зикр намуд, ки мактаб ё мадрасаи “Девбандия” дар наздикии шаҳри Дехлӣ соли 1867 таъсис ёфтааст. Дар Ҳиндустони британи ташкил шудани девбандизм дар ибтидо, гӯё иртиҷой набуда, балки ҳаракати пешбарандаи инқилобӣ ва муттаҳидкунандаи иттиҳоди мусулмонон ҳисобида мешуд. Сарвари асосии ғоявии ин ҳаракат Муҳаммад Козим Нанотавӣ (1833-1877) ва Рашид Аҳмад Гангоҳӣ (1829-1905) шинохта шудаанд, ки аз ҷумлаи асосгузори якумин мадраса дар Девбанд буданд.

Вобаста ба масъалаи аз ҷониби хориҷиён таъсис додани созмону ҳаракатҳои динӣ-мазҳабӣ ва таъсири онҳо ба ҳаёти сиёсии ҷомеа профессор Ятимов С.С. барҳақ зикр мекунад: “Ҳангоми клерикалишавии (зиёд шудани таъсири ташкилотҳои динӣ) муносибатҳои ҷамъиятӣ – сиёсӣ, дар ҳаёти сиёсӣ воқеаҳои руҳ меდიҳанд, ки дар давлатҳои Шарқи Миёна ва Наздик ба вуқӯъ пайваста истодаанд. Бисёр идеологияҳо ихтироъ гардидаанд. Ба монанди ваҳҳобизм, салафизм, таҳриризм, толибизм ва бисёр «изм»-ҳои дигар, ки дар берун сохта шуда, дар миёни мусулмонон ворид карда шудаанд ва ба манфиати муаллифонашон – бадномсозони ислом ва халқҳои пайравони ин дини муқаддас хизмат карда истодаанд” [2, 22]. Ба ақидаи муҳаққиқон мактаби девбандия низ бо кӯшишу ҳаракатҳои ҳадамотҳои махсуси Британияи ҳамондавра ташкил шудааст.

Бо сабаби дар боло зикршуда аз эҳтимол дур нест, ки аз ҳама машхуртарин маркази омӯзиши динӣ дар байни аҳолии Афғонистон мадрасаи динии «Дор-ул-улуми Девбанд» низ чунин сарчашма дошта бошад. Дар ҳар сурат, девбандӣҳо дар саросари Ҳиндустон чандин мадраса ташкил карда, толибилмони афғонро барои таҳсил ҷалб намуданд. Соли 1879 дар Ҳиндустон 12 мадрасаи девбандӣ ташкил карда шуд. Ҳанӯз соли 1967,

ҳангоме ки 100-солагии ташкилшавии “Девбандия”-ро таҷлил менамуданд, дар Осии Ҷанубӣ аллакай 9000 мадрасаи девбандӣ мавҷуд буд, ки дар байни толибилмони онҳо афғонҳо хеле зиёд буданд, гарчанде охириҳоро дар ин минтақа “бадҷаҳл ва исёндуст” меҳисобиданд [1, 87].

Дар миёна ва охириҳои солҳои 90-уми қарни гузашта бошад, дар Покистон мадрасаҳои зиёде буданд, ки таҳти назорати қувваҳои динии мухталиф қарор дошта, аксарияти онҳо ба мактаби “Девбандия” мутааллиқ буданд. Маҷаллаи покистони «Нюслайн» оид ба ин масъала чунин менигорад: “Соли 1995 дар Покистон 2500 мадраса фаъолият мекард ва дар онҳо 225 ҳазор донишомӯзон (толибон) дарс мегирифтанд” [3, 91]. Ҳамин далелро низ дар китоби «Энсиклопедияи Покистон» дарёфтани мумкин аст: “Соли 1997 дар Покистон 5,5 ҳазор мадраса фаъолият мекард ва зиёда аз 200 ҳазор толибилм дарс мегирифт, ки дар 100 мадрасаи онҳо фанҳои низомӣ таълим дода мешуд” [4, 109].

Рӯзномаи «Ҳиндукуш» бо тақия ба ҷаридаи покистони «Нюс» менигорад, ки фақат дар як вилояти Панҷоб 2419 мадрасаи динӣ амал мекард, ки аз тарафи кишварҳои хориҷӣ кумаки моливу пулӣ мегирифт ва аз онҳо “928 мадраса (38%) таҳти назорати уламои “Девбандия”; 1216 (50%) зери Ҷимояи мактаби барелвиҳо (равияи муътадил дар байни суннимазҳабон, ки миёни ғайрипаштунҳои Покистон паҳн шудааст); 175 мадраса (7%) ба уламои бунёдгаро рабт дошт, ки аз рӯи ҷаҳонбинияшон ба ваҳҳобӣҳои саудӣ наздик, лекин қомилан мутобиқ набуданд. Инҳо ваҳҳобӣҳои Ҳинду покистони мактаби аҳли ҳадис ба шумор мерафтанд ва 100 мадрасаи дигар (4%) бошад, таҳти назорати ташкилотҳои шиамазҳаб қарор доштанд” [5, 76].

Ба ҳамин тарик, ҳаракати “Девбандия” дар Ҳиндустон ташаққул ёфта, дар оғози қарни XX ба ҷамъияти афғонистонӣ таъсири қалон расонд. Ҷояҳои девбандизм бо тасаввурот оид ба ваҳдати дин ва сиёсат дар Афғонистон

амри зарурӣ гардида, ба воқеияти афғонии ҳамдастии кишри дунявӣ ва динӣ така намуд. Мактаби анъанавии девбандӣ ба мустаҳкам намудани меъёрҳои маънавии патриархалӣ (кухнагарой) даъват намуда, зидди дар як даста чамъ шудани қудрат ва сарват баромад мекард, ки бо руҳияи қисми зиёди диндорони қаторӣ созгор буд. Аксарияти ин қоидаҳоро ҳоло ҳам “Ҳаракати Толибон” барои ҷалби намоёндагони кишри камбизоат, ки ҷӯёи «адолати иҷтимоӣ» ва ҷонибдори «исломи анъанавӣ» ҳастанд, истифода мекунад.

Бояд зикр намуд, ки низоми Аморати исломие, ки “Ҳаракати Толибон” қабул кардааст, баргирифта аз андешапардозии ҷараёни девбандии Ҳиндустон бо номи «Ҷамъият-уламои Ҳинд»-и Абукаломи Озод аст. Маҳз ҳамин шахс аввалин бор чунин модели “хилофат”-ро дар шакли Аморати исломӣ пешниҳод намуд ва ҳизби «Ҷамъият-уламои ислом»-и Покистон, ки ҳомии “Ҳаракати Толибон” аст, аз «Ҷамъият-уламои Ҳинд» чудо шуд. Бо назардошти он, ки Мавлоно Муҳаммад Илҷс Канделавӣ яке аз идеолог ва мубаллиғи мактаби “Девбандия” буд “Ҷамоати Таблиғ” маҳз дар заминаи идеологияи ин мактаб пайдо ва ташаккул ёфтааст.

Тарафдорони мактаби девбандӣ дар Покистон ҳизби парламенти сиёсии худро бо номи «Ҷамоати уламои ислом» созмон доданд. «Ҷамоати уламои ислом», ки соли 1948 ташкил гардидааст, ҳамчун анъана дар байни паштунҳои покистони шимолу ғарб дастгирӣ меёбад. Қисми зиёди мадрасаҳои Покистон, ки аъзо ва пайравони “Ҳаракати Толибон” дар он таълим гирифта буданд, аз тарафи Арабистони Саудӣ ва дигар кишварҳои Халиҷи Форс маблағгузорӣ карда мешуданд. Арабистони Саудӣ мадрасаҳои динӣ ва мактаб-мадрасаҳои зиёдро дар Покистон созмон дод, ки миқдори онҳо имрӯз дар ин давлат ба ҳазорҳо расида, дар он садҳо ҳазор ҷавонони паштунзабон таҳсили идеологияи динӣ мекунад: «То миёнаҳои соли 2001 дар мактабҳои покистонӣ, ки девбандӣҳо

таҳти назорат гирифта буданд, на камтар аз 1 миллион нафар таҳсил кардаанд» [8, 211].

Мактабҳои Покистон аз тарафи роҳбари «Иттиҳоди исломии озодии Афғонистон» Абдулраб Расул Сайёф ташкил карда шуданд ва худи ӯ хатмкардаи Донишгоҳи исломии «ал-Ахзар»-и Қоҳира буда, тарафдори равияи ваҳҳобия аст. Толибон, бешубҳа, бояд, ки таҳти таъсири ин равия бошанд ва он расман идеологияи давлати Арабистони Саудӣ мебошад: “Он уламо бисёр ғаёл буданд ва кӯшиш мекарданд, ки ба самти “Девбандия” дар ислом қатъият, радикалӣ будан ва тақвияти ваҳҳобидоштаро ба назар намоён намоёнд” [9, 22].

Бори дигар таъкид мегардад, ки «Ҳаракати Толибон» - ҳаракати исломии сиёсӣ-низоми Афғонистон мебошад. Аъзои ин ҳаракатро асосан, паштунҳои Қандаҳор ташкил медиҳанд. Онҳоро бо сабаби он толиб номгузорӣ кардаанд, ки дар сафи ин ҳаракат хонандагони мадрасаю донишгоҳҳои исломӣ шомил буданд ва ҷавҳари ин ҳаракатро толибилмон ва собиқ хатмкардагони мадрасаҳову донишгоҳҳои исломӣ ташкил медоданд. Маҳз аз ҳисоби онҳо соли 1994 ҳамчун ҳаракати террористӣ дар Афғонистон ташкил карда шуд. “Ин мадрасаҳо дар кишвари Покистон (Қветта, Пешовар) арзи вучуд намуданд ва кӯдаконе, ки дар ҷанг ятим мондаанд, шомили ин мактабҳои динӣ мешуданд. Ин мадрасаҳо аз тарафи Арабистони Саудӣ, разведкаи Покистон ва Раёсати разведкаи Марказии ИМА маблағгузорӣ карда мешуданд” [12, 130].

Пайравии толибҳо ба мактаби динии «Девбандия», ки ба равияи суннӣ мутааллиқ мебошад, маъноӣ тобеияти давлатро ба фармуаҳои рӯҳониёни бонуфуз дорад. Анъанавӣ муҳофизат намудан ба сиёсат аз ҷониби рӯҳоният на танҳо дар Афғонистон, балки дар минтақаи паҳновари Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ, ки ҳоси мазҳаби маҳаллии ҳанафӣ аст, мавҷуд буда, он зеро таъсири қавии сохторҳои сӯфия, алалхусус, тариқати «нақшбандия» қарор дорад. Оид ба ин мавзӯ

нависанда ва рӯзноманигори покистонӣ Аҳмад Рашид таъкид мекунад, ки андешаи девбандӣ замоне барои ислоҳи ҷомеаи исломӣ ба вучуд омада буд, аммо вақте дар қомати толибон даромад, яке аз хашинтарин чеҳраҳои худро ба намоиш гузошт.

Дар ин росто сазовори таъкид аст, ки баъди таъсисёбии Ҷумҳурии Исломии Покистон соли 1947 мадрасаҳои «Девбандия» дар ин кишвар бо суръати баланде ташкил ва паҳн шуданд. Девбандиҳо «Ҷамоати уламои ислом»-ро ташкил карданд, ки ҳаракати динӣ буда, мақсад аз он таблиғоти ақидаҳо ва сафарбарии ҷамоати диндорон маҳсуб меёфт. Соли 1962 роҳбари «Ҷамоати уламои ислом» Мавлавӣ Ғулом Ғиёс Ҳазоравӣ дар шимолу ғарби вилоятҳои сарҳадӣ ҷамоатро ба ҳизби сиёсӣ табдил дод, ки баъдан он ба якҷанд гурӯҳҳо тақсим шуд. Мавлавӣ Муфти Маҳмуд гурӯҳи паштунии «Ҷамоати уламои ислом»-ро дар шимолу ғарби вилоятҳои сарҳадӣ роҳбарӣ менамуд ва онро дар рӯҳияи оммафаҳм тағйир дод. «Ҷамоати уламои ислом» таҳти роҳбарии Маҳмуд нақши муҳимро дар интиҳоботи соли 1970 бозид, зеро интиҳобкунандагонро бар зидди режими низомӣ бархезонд. Маҳмуд барномаи исломиро иншо намуд, ки аз 22 банд иборат буда, талаботи дигаргуниҳои прогрессивиро дар ҷомеа бо талаботи зиддиамерикой ва зиддиимпериализм пайваст намуд. Дар давраи маъракаи пешазинтиҳоботӣ «Ҷамоати уламои ислом» бо «Ҷамоати исломӣ» низоъ кард ва дар байни ду ҳизби исломӣ ихтилоф ба вучуд омад [13, 46].

Илоҳиётшиносони девбандии покистонӣ ҳизби «Ҷамоати уламои ислом»-и худашонро доштанд, ки солҳои 1980-ум ба ду гурӯҳ – Фазл-ур Раҳмон ва Самеъ-ул-ҳақ чудо шуданд. Гурӯҳи якум бештар мавқеи иштироки расмӣ парламониро дар муборизаи сиёсӣ ишғол мекард, гурӯҳи дуюм, ки бештар мавқеи канории ғоявӣ дошт, ба корҳои тарбиявӣ ва маърифатпарварӣ-тарғиботӣ майл дошт. Маҳз, зеро таъсири Самеъ-ул-ҳақ ва дигар фақеҳону воизони наздики ӯ дар асоси ақидаҳои

пуштунҳои Покистон ва Афғонистон, назарҳои ҷаҳонбинӣ, динӣ ва сиёсии қисми асосии ҷанговарони ҷавон ва роҳбарони «Ҳаракати Толибон» ташаккул ёфт.

«Девбандия» дар тӯли таърихи на чандон тулонии худ дар таъсиси «Ҳаракати Толибон» нақшофаринии бештар дошта, мавқеи хешро густариш бахшидааст. Аз ҷумла, моҳи сентябри соли 1998 собиқ вазири корҳои дохилии Покистон Насирулло Бобур иқроӣ шуд, ки дар вақти дар ин вазифа буданаш, дар соли 1994 ӯ шахсан ба ташкили гурӯҳи толибҳо ва омодагии ҳарбии онҳо машғул шудааст.

Оид ба идеологияи толибон дар маҷмуаи ««Толибон: аз мадраса то ҳукумат» қайд шудааст, ки толибон-эътиқодманди аҳли суннат (аҳли суннат ва ҷамоат ҳастанд, яъне одамони мувофиқи суннат), пайрави мактаби девбандӣ буда, асоси таълимоти онро шинохтани чор далел ва ё шинохтани чор роҳбарони мазҳабҳо» [16, 99], ташкил медиҳанд. Яъне шинохтани принципҳои баробарӣ ва қонунҳои чор мазҳаби суннӣ (ақоиди ҳуқуқӣ-динӣ) – ақоиди шариятӣ-ҳанафӣ, моликӣ, шофеъӣ ва ханбалӣ [17, 250].

Таблиғгарони «Ҳаракати Толибон» кӯшиш мекунанд, ки толибонро ҳамчун мусулмонони асил нишон диҳанд, ки ҳар чор тавсифи қонунинии исломи сунниро эътироф менамоянд, ки ин мақсади муайяне дошт: якум, исбот намоянд, ки онҳо радикалисти динӣ нестанд, ба монанди аъзоёни ташкилоти фундаменталистии «Тариқаи Муҳаммад», ки дар асри XIX дар Ҳиндустон паҳн шуда буд ва аз чор мазҳаби суннӣ ягонтаашро қабул накарда буд; дуюм, дар навбати аввал аҳолии паштунро бовар кунанд, ки толибҳо давомдиҳандагони бошарафи ақидаҳои динӣ ва анъанаҳои паштунҳои асил мебошанд, ба монанди шоири машҳури пашту, ҷанговар, пешвои қабилаи ҳаттақиҳо ва роҳбари низомии асри XVIII Хушҳолхон Ҳаттак, ки ҳар чор мазҳаби сунниро эътироф кардааст.

Бо вучуди ҳамаи ин, ақидаҳои девбандиҳо оид ба дин ва идеологияи толибҳо таъсири аввалиндарача

гузоштааст. Дар солҳои 80-ум сиёсати афғонии Покистон бо кумаки «Ҷамоати исломӣ» ва «Ҳизби исломии Афғонистон» (роҳбараш Гулбиддин Ҳикматёр) муайян карда мешуд, ки рақибони асосии «Ҷамоати уламои ислом» дар Покистон буданд. Алоқаи хадамоти махсуси Покистон (Раёсати разведкаи байнидоравӣ) бо «Ҷамоати исломӣ» ҳамчун воситаи муҳим дар тақсимоти кӯмак байни мучоҳидон хизмат мекард. Аммо, дар ниҳояти қор, эҳтимолан ҳамаи мадрасаҳои «афғонӣ»-ро тақдирӣ мактаби М.Н.Мухаммадӣ интизор буд, зеро онҳо зуд ба таъсири мадрасаҳои «покистонӣ» афтида, ба анъанаҳои мактаби девбандӣ таъя намуданд. Тасодуфӣ нест, ки маҳз анъанаҳои девбандӣ барои толибҳо ва ворисону дар як вақт рақибонашон - мучоҳидон ҳукмрон шуданд.

Хотиррасон кардан лозим аст, ки роҳбарони маънавии толибон – уламои девбандӣ аз «Ҷамоати уламои ислом»-и Покистон дар қорқарди принципҳои асосии Конститутсияи Покистон таъсир гузошта буданд ва исрор карда, мувафақ шуданд, ки ин ҳуҷҷат аз мавқеи Қуръон асоснок карда шавад. Лекин онҳо натиҷаи қонекунанда ба таҳияи Конститутсия надоданд, зеро мақсадашон таҳияи Конститутсия набуда, ҳадаф идоракунии тибқи қоидаҳои шариатӣ буд.

Ҳамин тариқ, толибҳо давомдихандагони ҷиҳоди қисми мучоҳидоне буданд, ки таҳти таъсири саҳти мактаби девбандии расмӣ аз рӯи решаҳои таърихиаш ҳиндӯӣ ва покистонӣ аз рӯйи асосҳои динӣ-сиёсӣ дар марҳилаи баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба даст овард. Илова бар ин, таърихан ҷунин аст, ки онҳо шуҳрати зиёд ва мавқеи мустақкам дар шимолу ғарби минтақаи пуштунӣ Покистон доштанд.

Мустақками алоқа байни «Ҳаракати Толибон» ва баъзе девбандиҳои қанорӣ покистонӣ дар ғояи умумӣ онҳо арзёбӣ мегардад. Баъзе роҳбарони девбандиҳо аз ҳарду тарафи сарҳад наҷоди қавми дурронӣ пуштунӣ буданд, ки дар атрофи Қандаҳор ва Чамани Покистон зиндагӣ

мекарданд. Расму оини девбандӣ иерархияи қавмӣ ва феодалиро эътироф намекард, аз ин ҷост, ки нобоварии толибҳо ба сарварони қавму гурӯҳ ё қланҳо, таъсири онҳоро пурра бартараф сохтанд. Ҳоло девбандиҳои покистонӣ хоҳишдоранд, ки дар Покистон инқилоби исломӣ ба монанди толибҳо дар Афғонистон анҷом диҳанд.

Оид ба идеологияи «Ҳаракати Толибон» суҳанронда, бояд ба эътибор гирифт, ки онҳо, яқинан, аз анъанаҳои девбандии илмӣ ва ислоҳотӣ дур мондаанд, зеро барои онҳо ҳамагуна шубҳа гуноҳ ва дилхоҳ баҳс бидъат аст. Аммо, бо пайравӣ аз ин, онҳо модели нави қанорӣ ва ба ҳамаи давлатҳои минтақа таҳдиқунандаи инқилоби исломиро ба миён оварданд. Толибҳо бо қатъият муҳолифи навоҷарӣ ҳастанд ва заррае хоҳиши қабули идеяҳои пешрафт ва рушди иқтисодиро надоранд. Хатарӣ ҷиддитарин, ки маҳз ҳамин «қонун» ислом ва мусулмонро дар ҷаҳон бадному бадбахт кардааст.

Қобили тазаққур аст, ки як нишонаи тафакқури девбандӣ, ки ба андешаи «Ҳаракати Толибон» мувофиқат мекунад, муҳолифат ба барғузории ҳамагуна интиҳобот мебошад, зеро интиҳобот, аз назари онҳо, як тақлиди ғайриисломӣ мебошад. Уламои девбандӣ ҷунин боваредоранд, ки низоми ҷумҳурӣ ҳеҷ рабте ба дин надошта, зарурияти роҳандозии низоми секулярӣ аст. Онҳо муътақиданд, ки ҷумҳурият ба аксарияти оро мақоми худӣ дода аст ва ҳеҷ гуна тасмим ва ҳукми он рад намешавад ва ҳақ бар ҷониби аксарияти оро мебошад. Эътиқоди онҳо ба ин аст, ки раӣи аксарияти мардуми авом дар низоми мавҷуда ҳарғиз наметавонад, меёр қарор гирад ва ҷунин мешуморанд, ки авом аксаран қамсавод ё бесаводу ноогоҳ мебошад.

Ҳамзамон, девбандия ҳатто нақши занонро маҳдуд намуда, ҳама гуна шакли табақабандиро дар ҷамоати мусулмонӣ ва шиизмо инқор мекунад, лекин Толибон ҳамаи инро дар шаклҳои ифротӣ амалӣ карданд, ки девбандиҳои ибтидоӣ ба он розӣ намешуданд. Рафтори золимона ва саҳтғиронаи онҳо

бо занон ва дидгоҳи онҳо оид ба нақши иҷтимоӣ ва тарбиявии зан дар ҷомеа реша дар ҳамин рӯҳи салафигарии девбандии онҳо дорад, ки ба заруроти зиндагии имрӯза тамоман бегона аст.

Тавре, ки маълум аст, дар замони худ «Девбандия» чунин мақсад гузошта буд, ки насли нави мусулмонони босаводу бомаърифат омода кунад, дар таҷриба ба донишҳои илмӣ, таҷрибаи маънавий, қонунҳои шариатию тариқати суфизм ва бо ин роҳ муқаддасоти исломро аз нав эҳё намояд. Муҳассилинро тафсири шариат омӯзонда, ин мактаб кӯшиш мекард, ки матнҳои классикиро бо ҳаёти муосир мутобиқ намояд. Аммо «Ҳаракати Толибон» хоҳони бозгашт ба асри қабл аз таҷаддуд ва тафсири саҳтгирона аз мафҳумҳои динӣ дар умури иҷтимоӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, муборизаи сиёсии «Ҳаракати Толибон» чун ҳаракати тундраву ифротгаро омили нахустини бӯҳрон ва муташанниҷ шудани вазъи ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ дар Афғонистон маҳсуб мешавад. Ин омил торафт шиддат гирифта истода, дар замони муосир яке аз монеаҳои асосии пешрафти кишварҳои исломӣ ба шумор меравад. «Фаҳмидани заминаҳои идеологии толибизм имкон медиҳанд, хусусиятҳои бунёдгароии онҳоро донем, ки на танҳо бозгашт ба исломи ибтидоӣ, балки бозгашт ба вазъияти Афғонистон дар солҳои 1930-1940 дар назар дошта мешавад, ки он вақт ҳукмронии олимони динӣ ба нуқтаи олии расида буд. Дар ҳалли масъалаҳои динӣ нуқтаи назари онҳо ҷӣ дар ҳокимияти қонунгузорӣ, ҷӣ дар ҳокимияти иҷроия нақши ҳалкунанда мебозид. Дар ихтиёри онҳо судяҳо ва мактабҳо буданд, онҳо аз болои ҳаёти шахсӣ, ҷамъиятӣ ва риояи урфу одат, анъанаҳои аҳолӣ назорат мекарданд» [20, 95].

Ба ҳамин тариқ, таъсири бевоситаи девбандияро ба «Ҳаракати Толибон» ба таври мухтасар мавриди баррасӣ қарор дода, масъалаи асосии мавриди назар – нақши онро дар ташаккули толибизм муайян кардан имкон дорад. Таърих нишон медиҳад, ки бо мақсади зиёд

кардани шумораи пайравони «Ҳаракати Толибон» фаъолияти васеи он дар асоси идеологияи девбандия ба роҳ монда шуда ва дар давраи ташаккули ин ҳаракат аз идеологияи динӣ истифода гардида кӯдакони зиёди паштунзабон ба он ҷалб гардиданд. Дар шаҳри навоҳии мусулмоннишини Ҳиндустон мактабу мадрасаҳои исломӣ таъсис ёфта дар онҳо дар баробари таълим ва тарбияи динӣ, инчунин омӯзиши силоҳи оташфишон ва истифодаи он омӯзонда ба роҳ монда шуда буд, ки ҳамаи онҳо дар оянда тарбиятгоҳи кадрҳои «Ҳаракати Толибон» гардиданд. Инчунин, собит мегардад, ки «Ҳаракати Толибон» тафсири радикалии динро аз мактаби девбандия гирифта, онро бо суннатҳои қабилавӣ омехта намуд.

Омӯзиши масъала инчунин собит месозад, ки қисми зиёди мадрасаҳои девбандӣ дар ҷамоату деҳаҳо ва қароргоҳҳои гурезагони қавми пуштунҳо ташкил карда шуда буданд. Устувории алоқаи онҳо бо баъзе девбандҳои қанорӣи покистонӣ дар ғояи умумии онҳо арзёбӣ мегардад. «Ҳаракати Толибон», ки дар замини андешаи девбандия ба вуҷуд омадааст, маданияти башариро ба таври мутлақ рад мекунад ва як муҳолифати таассубомез нисбат ба навоҳиҳои фарҳангӣ дорад. Дар баробари ин, толибҳо давомдиҳандагони ҷиҳоди қисми муҷоҳидоне буданд, ки таҳти таъсири девбандия ташаккул ёфта буданд.

Таҳлилҳо инчунин нишон медиҳанд, ки муҳимтарин асл дар андешаи сиёсии девбандия ва дигар гурӯҳҳои бунёдгаро, аз ҷумла «Ҳаракати Толибон» эҳёи асли Хилофат дар низомии сиёсии ислом ё баргашт ба низомии сиёсии даврони ибтидоии ислом аст. Ҳаракати мазкур имрӯз тавассути такмили идеологияи худ мақсад, ҳудуди ҷуғрофӣ ва иҷтимоии худро густариш дода, аз тариқи интиқоли фаъолияти таблиғотӣ дар кишвар ва манотиқи дигар боз ҳам талош дорад, то ин ки сатҳи таъсирбахшии идеяҳои худро ба оммаи васеи мардум боз ҳам афзунтар намояд.

Адабиёт

1. Metcalf B.D. Islamic Revival in British India: Deoband, 1860–1900.
2. Ятимов С. Идеология ва манфиати миллӣ. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2015. - 192 С.
3. Сборник. Талибан: из медресе к власти (Толибон: аз мадраса то хукумат). Вашингтон, ноябрь 1995.
4. Алексеева Н.Н. Энциклопедия Пакистана. - Москва: ЗАО Фундаментал-Пресс, 1998
5. Милославский Г.М. Ваххабизм в идеологии и политике мусульманских стран в кн: Ислам и политика. М., 2001.
6. Olsen, Asta. Islam and Politics in Afghanistan, Curzon Press, London 1995.
7. Бойко В. С. «Хиджрат» индийских мусульман в Афганистан в начале 1920-х годов: причины и последствия. Вестник НГУ. Серия: История, филология. 2010. Том 9, выпуск 4: Востоковедение
8. Джованни Бенси. Откуда взялись талибы // Независимая газета, 19.06. 2002.
9. Маҷаллаи оммавии ҚИА Паёми зан. № 44, сентябрь 1996.
10. Roy O. The New Political Elite of Afghanistan// The Politics of Social Transformation in Afghanistan, Iran and Pakistan. Syracuse, 1994, p.94.
11. Ҳиндукуш. 27.11.1999.
12. Ежов Г.П. Афганистан. История, экономика, культура. – М., 1989.
13. Shafqat, Saeed, Civil Military Relations in Pakistan. From Z.A. Bhutto to Benazir Bhutto, Westview Press 1998.
14. Князев А.А. История афганской войны 1990-х гг. и превращение Афганистана в источник угроз для Центральной Азии. – Бишкек, 2002.
15. Интерфакс. – Ашхабад, 1996, 7 октября.
16. Талибан: из медресе к власти (Толибон: аз мадраса то хукумат). Вашингтон, ноябрь 1995.
17. The Concise Encyclopedia of Islam. L., 1989, p. 250.
18. Доклад разведки для премьер-министра Наваза Шарифа, 1992 год.
19. Rashid, Ahmed. «Pakistan and the Taliban», in Maley, 1998.
20. Питер Марсден. Талибан. Война и религия в Афганистане. - М., 2002.

ИДЕОЛОГИЯ ДЕВБАНДИЯ И ЕЁ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ТОЛИБИЗМА

Хакимов Д. А.

В статье исследуется идеология религиозного течения девбандия как основа зарождения и формирования «Движения Талибан». Установлено, что идеология «Движения Талибан» является радикальной идеологией и берет свое начало от идеологии девбандийской (или деобандийской) школы. Миссионеры девбандии оказали глубокое влияние на формирование религиозных верований талибов, особенно на руководство движения «Талибан». Девбандия является ответвлением суннитской крыла ханафитского мазхаба, и уже в 1967 году в Южной Азии действовало уже 9000 медресе девбанди, среди учеников которых было большое количество афганцев. Этот процесс целенаправленно продолжался и повлиял на мировоззрение афганских студентов и оставил идеологическую основу.

В контексте исследования автор определил, что важнейшим принципом в политической идеологии девбанди и других радикальных группировок, в том числе «Движения талибов», является возрождение принципа халифата в исламской политической системе или возврат к политической системе раннего ислама. Сегодня это движение, совершенствуя свою идеологию, расширяет свою цель, географическую и социальную территорию, а через трансляцию пропагандистской деятельности в стране и других регионах пытается повысить уровень эффективности своих идей на широкую публику.

Ключевые слова: девбандия, талибизм, салафизм, ваххабизм, тахриризм, идеология, религиозная идеология, халифат, медресе.

IDEOLOGY OF DEVBANDIYA AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF TOLIBISM

Hakimov J. A.

The article reviews the ideology of the Devbandi religious movement as the basis for the genesis and formation of the Taliban Movement. It has been established that the ideology of the Taliban Movement is a radical ideology and originates from the ideology of the Devbandi (or Deobandi) school. Devbandi missionaries have had a profound influence on the formation of Taliban religious beliefs, especially on the leadership of the Taliban. Devbandiya is an offshoot of the Sunni wing of the Hanafi madhhab, and already in 1967 there were already 9,000 Devbandi madrasas in South Asia, among whose students there were a large number of Afghans. This process purposefully contin-

ued and influenced the outlook of the Afghan students and left an ideological basis.

In the context of the study, the author determined that the most important principle in the political ideology of Devbandis and other radical groups, including the Taliban Movement, is the revival of the caliphate principle in the Islamic political system or a return to the political system of early Islam. Today, this movement, improving its ideology, expands its goal, geographical and social territory, and through the broadcast of propaganda activities in the country and other regions, it tries to increase the level of effectiveness of its ideas to the general public.

Key words: *Devbandiya, Talibism, Salafism, Wahhabism, Tahrirism, ideology, religious ideology, persuasion, caliphate, madrasah.*

ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ КАК ОСНОВНОЙ ЭЛЕМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Сангинов К. Х. – старший преподаватель кафедры политологии Худжандского государственного университета

Телефон: +92 700-92-06. E-mail: sk_8888@mail.ru

В рассматриваемой статье исследуется взаимосвязь политических явления как: политическая деятельность, политическая стабильность и их роль и значимость для правящей элиты для удержания власти. В статье акцент делается на то, что правящая элита в процессе целенаправленного формирования и развития политического сознания тех или иных социальных групп или индивида, соответствующий их интересам использует политическое воспитание с широким спектром методов и средств воздействия.

Ключевые слова: политическое сознание, политическое воспитание, политическое пространство, политическая деятельность, политическая элита.

В политической системе общества основной и неизменной функцией является обеспечение политической стабильности. Политическая стабильность для правящей элиты прежде всего необходима для удержания политической власти. Политическая стабильность связана напрямую со стилем политической деятельности субъектов политики, особенно тех субъектов от которых и зависит стабильность в обществе. Почти во всех видах политического режима эта стабильность зависит от широких масс населения или одновременно нескольких социальных групп общества. Политическая деятельность субъектов политики зависит от их политической деятельности. И поэтому правящим элитам всегда было выгодно в процессе организации политического воспитания общества или отдельных ее социальных групп воздействовать на их политическое сознание, соответствующее их интересам. В процессе политического воспитания

организаторами этого процесса в индивидуе, социальных группах и общества воспитывается чувство социальной ответственности, справедливости и патриотизм, необходимые для формирования гражданской позиции людей в обществе. Поэтому в политическом воспитании всегда основным и центральным элементом выступало политическое сознание.

Целью статьи является актуализация политического воспитания как основы формирования и развития политического сознания в условиях современного общества.

Методологической базой выступают: метод историзма, раскрывающий суть и ход развития механизмов и организации политического воспитания в историческом ретроспективе, а также значимость СМИ как основы политического воспитания. Сравнительно-типологический метод используется для определения и раскрытия роли политического пространства и механизмов политического воспитания при разных политических режимах, показывающий то, что независимо от политико-правовой организации общества и социально-экономической системы, роль и значимость политического пространства в процессе политического воспитания остается неизменным.

Итак, воспитание для развития общества и индивида играет жизненно важную роль, так как именно в воспитании происходит целенаправленное воздействие на индивида, социальных групп и общества с целью их гармоничного развития, а также приобщения к среде.

Особенно в современных условиях существования политических институтов общества политическое воспитание можно сравнивать с методом господства определенных социальных групп в государстве как организатора политического воспитания. Так как если определение государство связано с использованием насилия, с целью господства и управления обществом со стороны правящих элит, то этим элитам необходимо заниматься политическим воспитанием общества с целью формирования у них соответствующего политического сознания и отношения к правящей элите. Следует отметить, что об этом немецкий мыслитель Макс Вебер говорил, что государство «...равно как и политические союзы, исторически ему предшествующие, есть отношение господства людей над людьми, опирающееся на легитимное (то есть считающееся легитимным) насилие как средство. Таким образом, чтобы оно существовало, люди находящиеся под господством, должны подчиняться авторитету, на который претендуют те, кто теперь господствуют».[1, 45].

В современных условиях авторитет правящих элит, можно сказать, формируется ими с помощью совокупности методов и путей политического воспитания общества, продуктом которого является нужный в интересах правящих элит политическое сознание.

Воспитание для человека, кроме всех качеств, формирует и нравственные качества, которые также обратно этой личностью воздействует на формирование в целом процесса воспитания.[2]

В политике воспитание может иметь иную цель и не всегда может соответствовать общепринятым ценностям и нормам общества так как формирование соответствующего политического сознания в процессе политического воспитания может быть необходимо для их организаторов в соответствии их интересам. Поэтому политическое воспитание всегда организовывается как целенаправленное действие правящих элит.

Следует отметить, что политическое воспитание в современном обществе направлено на формирование опреде-

ленного отношения индивида, социальных групп и общества как субъекта политики с соответствующим политическим сознанием, проявляющий активность в политических отношениях общества и соответствующим стилем политического поведения.

Политическое воспитание во все времена при любых системах нацелено на формирование определенного отношения индивида к политической системе, особенно государству выгодный, прежде всего, субъектам которые выступают инициатором и организатором политического воспитания.[3]

В процессе политического воспитания можно заметить, что некоторые социальные группы или индивиды не поддаются механизмам воздействия политического воспитания. Кроме того, что это зависит от возрастных особенностей человека, выступающий как объект политического воспитания, также это напрямую связано с контролем информационного пространства правящими элитами.[4]

Элита всегда старается транслировать нужную им информации и блокировать ту информацию, которые не соответствуют их идеологии и целям.

Контроль информационного пространства, мы можем наглядно наблюдать в видах политического режима. К примеру, в странах с тоталитарным режимом правящая элита использует в полном объеме мер и механизмов цензуры, так как им намного легче контролировать информационное пространство в условиях открытого использования насилия во всех сферах общественных отношении.

При демократическом режиме как и в тоталитарном режиме политическое воспитание необходимо в формировании политического сознания. В условиях демократического режима многие сферы общественных отношении развиваются в духовном плане свободно под воздействием множество взглядов, идеологии, концепции, теории и мировоззрения. В этих условиях правящей элите намного труднее воздействовать на формирование политического сознания населения. В информационном пространстве демо-

кратического режима существуют множество источников информации, которые напрямую или косвенно влияют на формирование и развитие политического сознания общества. Поэтому в демократическом обществе политическое сознание и особенно идеологии множество и по отношению друг к другу часто выступают антогонизмами.

В открытом информационном обществе демократического режима, правящая элита использует все каналы и механизмы средств массовой информации, так как им необходимо привлечь к себе большинство социальных групп, особенно молодежи общества, прежде всего, убеждением. Но и не исключено то, что правящая элита использует методы манипуляции сознанием населения. Например, как пишет С.Г.Кара-Мурза, что «...мировая пресса полна заявлениями о принципиальной возможности полного контроля над поведением человека, причем с очень небольшими затратами. С другой стороны, множество тех, кто посчитал себя жертвами манипуляции, впали в уныние и уверовали в какое-то тайное оружие, разработанное спецслужбами, в какие-то психотропные средства, с помощью которых политики «зомбируют» людей. Вера в мистическую силу манипуляторов парализует волю, так что «создание» этой веры (путем слухов, статей, «обличений» и «признаний») – само по себе есть важное средство манипуляции общественным сознанием» [5, 6].

В современном мире для государств информация служит механизмом и инструментом контроля в политике, дав возможность формировать, а также манипулировать политическим сознанием общества.[6]

В политическом воспитании пропаганда выступает видом политического манипулирования, усовершенствовавшийся с развитием системы медиа общества.[7]

Другим методом политического воспитания для правящей элиты является пропаганда и агитация. Среди каналов трансляции информации и метода воздействия на политическое сознание

общества на сегодня выступает телевидение.

Телевидение, а точнее, трансляция таких жанров передач, как: художественные фильмы, документальные и исторические фильмы, ток-шоу и другие. Значимость телевидения в период совершения государственных переворотов, когда организаторы переворота, в первую очередь, всегда захватывают и контролируют с целью передачи нужных информации обществу. Дело в том, что с момента появления телевидения и ее использования в политике во многих странах формировался стереотип у людей, что телевидение, особенно государственные каналы и их новостные программы являются официальной, объективной позицией государства. Поэтому и сегодня традиционно люди при наличии существования других каналов информации верят телевидению. Таким образом, мы можем заметить, что правящие элиты в прошлом и сегодня даже при демократическом режиме, всегда стремятся контролировать телеканалы независимо от их форм собственности.

Среди методов политического воспитания сегодня особое место принадлежит интернету. Интернет выступает местом и площадкой диалога между политическими силами разного уровня, а также радикальных групп, где манипулируется сознание молодежи. [8]

Использование интернета обществом может негативно воздействовать на государство и правящих элит в силу сложности его контроля, но и положительно в случае грамотного использования государством, так как в современном мире люди, в основном, используют именно этот канал трансляции информации. Роль интернета в обществе трактуют по-разному, от угрозы национальной безопасности общества, [9] до площадкой для контакта и общения между политиками и обществом.[10]

Положительное влияние интернета для государства можем заметить в том, что при неконтролируемых социальных сетях, когда люди чувствуют себя свободно и высказывают свои мнения, государство может получить более объективную информацию об отношении лю-

дей к государству, их настроения, политических и социальных взглядах, а также идеологическом предпочтении. Все это дает государству сделать правильный вывод и принять меры и решения с учетом потребностей, ценностей и цели общества.

Информационное пространство, где все каналы трансляции контролируются правящей элитой, является важным фактором формирования и развития политического сознания общества в процессе политического воспитания.

Также информационное пространство наравне с такими институтами или подсистемами политической системы общества как, партийная система, религиозные организации, семья, государство и другие выступает главным и необходимым фактором формирования политического сознания.

С помощью информационных ресурсов общества можно управлять общественным сознанием и в особенности общественным мнением и может изменить ценностей масс населения.[11]

Следует отметить, что каналы воздействия в процессе политического воспитания кроме вышеперечисленных методов могут выступать и другие способы на первый взгляд не особо заметные. В этом плане необходимо учитывать процесс социализации индивида, то есть то, что по психологическим особенностям человек всегда приобщается и приспосабливается к окружающей его среде. В мире политики – это, прежде всего, визуальное восприятие человеком символов, форм и способов существования предметов и явлений так или иначе связанных с политикой, то есть это политическое пространство общества.

Значимость политического пространства в политическом воспитании заключается в том, что для индивида, социальных групп и общества состояние политического пространства общества формирует или по крайней мере воздействует на формирование политического сознания.

Воздействующими факторами политического пространства на политическое сознание выступают объекты как архитектурные сооружения, которые на

протяжении всей жизни человека воздействует визуально на мировоззрение и сознание и политического сознания, в частности. Следует отметить, что на индивида на прямую воздействуют архитектурные элементы на политические темы.

Итак, независимо от времени и социально-политических и экономических обстоятельств для формирования и развития политического сознания в процессе политического воспитания правящими элитами широко используются все методы трансляции информации, надежность и сложность которых зависит от вида информационного пространства общества. То есть роль и значимость политического воспитания как совокупности методов формирования и развития политического сознания остается основным для правящих политических элит.

Наравне с информационным пространством значимую роль в формировании и развитии политического сознания в в процессе политического воспитания играет политическое пространство, которое выступает той средой индивида, социальных групп и общества, где происходит процесс политического воспитания и политической социализации.

Литература

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия [пер. с нем. и вступит. ст. А.Ф. Филиппова]. – М.: РИПОЛ классик, 2021. – 292 с.
2. Тонков Е.В. К проблеме цели воспитания и его сущности // Научные ведомости. 2010. №6(77). С.39 – 44.
3. Коршунова О.С. Политическое воспитание и его существенные характеристики // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. 2009. №4. С.118-122.
4. Сангинов К.Х. Роль информационного пространства в формировании политического сознания (на примере республики Таджикистан) // Вестник Поволжского института управления. 2019. Том 19, № 6. С.57-65.
5. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – М.: Родина, 2022. – 432 с.
6. Черкасова В.П. Телевидение и интернет как каналы формирования

- политического сознания граждан // Вестник МГИМО – Университета. 2013. №4(31). С 157-164.
7. Маслова А. А. Особенности политической пропаганды в информационном обществе // Издательство «Грамота». 2015. №2(52) часть 2. С.153-155.
 8. Васильченко В.В. Формирование протестного политического сознания молодёжи посредством интернет-коммуникаций // Вестник Московского государственного областного университета (электронный журнал). 2015. № 3 С.1 – 11.
 9. Михалёв, Ю.А. Интернет в современном государстве // Вестник МГЛУ. Общественные науки. 2017. Вып. 2(786). С.85-89.
 10. Кондратенко, Е.Н., Давтян, М.Г., Перова М.В. Влияние информационно-коммуникационных технологий на профессиональную деятельность российских политиков // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2017. №3(82). С.138-142.
 11. Касюк А. Я. Информационно-психологические операции: история и современность // Вестник МГЛУ. Общественные науки. 2018. Вып. 1 (794) С.27 – 28.

ШУУРИ СИЁСӢ ҲАМЧУН УНСУРИ АСОСИИ ТАРБИЯИ СИЁСӢ

Сангинов К. Ҳ.

Дар ин мақола робитаи падидаҳои сиёсӣ ҳамчун: фаъолияти сиёсӣ, суботи сиёсӣ, нақш ва аҳамияти онҳо барои элитаи ҳукмрон барои нигоҳ доштани ҳокимият баррасӣ мешавад. Дар мақола ба он нигаронида шудааст, ки элитаи ҳукмрон дар чараёни мақсаднок ташаккул ва инкишофи шуури сиёсии гуруҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ё шахсонӣ ба манфиатҳои онҳо мувофиқ аз тарбияи сиёсӣ бо доираи васеи усул ва воситаҳои таъсир истифода мекунанд.

Калидвожаҳо: шуури сиёсӣ, тарбияи сиёсӣ, фазои сиёсӣ, фаъолияти сиёсӣ, элитаи сиёсӣ.

POLITICAL CONSCIOUSNESS - AS THE MAIN ELEMENT OF POLITICAL EDUCATION

Sanginov K. Kh.

This article explores the relationship of political phenomena as: political activity, political stability and their role and significance for the ruling elite to retain power. The article focuses on the fact that the ruling elite, in the process of purposeful formation and development of the political consciousness of certain social groups or individuals corresponding to their interests, uses political education with a wide range of methods and means of influence.

Key words: political consciousness, political education, political space, political activity, political elite.

АНДЕШАҲОИ ОНТОЛОГИИ ФАЛЕС

Шералиев Б. Р. – докторант PhD-и Шуъбаи таърихи фалсафаи ИФСҲ АМИТ
Тел.: (+992) 934351972

Дар мақола муаллиф атрофи масъалаи пайдоиши олам дар таълимоти Фалес таҳқиқот мебарад. Ибтидо муаллиф ба хусусиятҳои ҳаёт ва фаъолияти файласуфи юнонӣ тавачҷуҳ карда, тахмину ихтилофоти мавҷударо дар бораи шахсияти ӯ баррасӣ менамояд. Дар мақола қайд мешавад, ки Фалес аввалин файласуфи милетӣ буд, ки дар масъалаи пайдоиши олам аз ҷаҳонбинии асотирӣ ба ҷаҳонбинии илмӣ-фалсафӣ роҳ кушод. Ҳарчанд андешаҳои Фалес ба материализми содда нисбат дода шаванд, лекин пайдоиши ашӯро аз об донистани ӯ, аввал муҳаррике буд барои тафаккури натурфалсафӣ, ки баъд аз ӯ мавзуи баҳсбарангез дар байни файласуфони ҷаҳон гардид.

Калидвожаҳо: пайдоиши олам, Фалес, Арасту, фалсафа, рӯҳ, ҷавҳар, хирадмандон, даймон, об.

Фалес, тахминан солҳои 624-547 пеш аз мелод, дар Милет – шаҳри тичоратии Иония таваллуд шудааст. Аполлодор дар «Хронология»-и худ менависад, ки Фалес дар соли 1-уми Олимпиадаи 39-ум таваллуд шуда, ҳафтоду ҳашт сол (ё ба гуфтаи Сосикрат 90 сол) зиндагӣ карда ва дар Олимпиадаи 58-ум вафот кардааст. Волидаи ӯ Эксамий ва Клеобулина буданд, ки аз насли олиҳимматтарини телидҳо ба шумор мерафтанд. Зиёда аз он, вай аз авлоди подшоҳон Кадмус ва Легенор ҳисобида мешуд [2; 69-76]. Ҳермипп дар «тарҷумаи ҳол»-и худ ба Фалес он чизеро, ки дигарон дар бораи Сукрот мегӯянд, нисбат медиҳад: гӯё вай даъво кардааст, ки аз тақдир барои се чиз миннатдор аст: аввал, ӯ одам аст, на ҳайвон; дуюмин ки вай мард аст, на зан; саввум ин ки вай эллинист, на барбар [1; 10-13].

Фалес барои тақмили дониши худ ба Осиё, Финикия, Миср сафар кард [6; 35]. Баъд аз сафари тулонӣ ба Милет баргашта, илму фалсафаи юнониро тақмил дод. Ҳамчун тоҷир ӯ аз сафарҳои тичоратӣ истифода бурда, донишҳои илмӣ худро васеъ намуд. Тадқиқотҳои нишон медиҳанд, ки нақши Фалес бештар аз он иборат буд, ки донишҳои аз Шарқ гирифтаашро ба сарзамини Юнон интиқол мебуд, ки он танҳо ҳамчун ангеае барои бедор кардани афкори фалсафии Юнон хизмат мекард. Аз рӯи ақл ва зиндагӣ дар замони Далмасиус, шохзодаи Афина, ӯро ҳаким номида, ба қатори шаҳрвандони шарифи Милетӣ ворид намудаанд. Ӯ яке аз ҳафт ҳакими «хирадманди юнонӣ» буд. Фалес устои Анаксимандр ва Анаксимен ба шумор мерафт ва аз аввалин юнониён буд, ки ба таҳқиқи пайдоиши ҷаҳон шурӯъ кард, вале дар мавриди ӯ баъзе муҳаққиқон зикр мекунанд, ки ҳеҷ навиштае аз ӯ боқӣ намондааст. Диоген бамуаллифи китоби «Дар бораи баробаршавии шабу рӯз» зикр мекунад, ки ягона асари анҷомёфтаи Фалес «Баҳр астрономия» аст, ки дар охири умраш навиштааст. Аммо таърихшиносон ба худи мавҷудияти рисолаҳо шубҳадоранд [3; 38-44]. Ба ҳар ҳол, на Геродот, на Афлотун ва на Арасту дар бораи он, ки Фалес аз худ асари хаттӣ боқӣ гузошта бошад маълумот надодаанд. Дар ҳар сурат Диоген Лаертский менависад, ки дар навиштаҳои ӯ аз рӯи асари «Лобон аз Агрос» тақрибан камтар аз 200 мисраи шеърҳои мавҷуд нест [2; 73]. Бинобар ин, дар рӯи муҷассамаи аз навиштаҳои ӯ чунин зикр шудааст: шаҳри Милети Иония Фалесро ғизо дод ва ба воя расонд, дар айёми пирӣ ҳама ба ӯ таҳаллуси «ситораҳои ақл»-ро лоик

медонистанд. Фалесқайд мекунад, ки: Сухани зиёд дар лаб ханӯз далели он нест, ки дорои хиради болой. Ба саволи он, ки шаб аввал бархостааст ё рӯз чавоб дод: «Шаб як рӯз пеш» [2; 69-76]. Он чизе, ки Фалес мушоҳида кардаву зикр намудааст дар замони худ бесобиқа буд. Бисёриҳо, бахусус Арасту, ўро аввалин файласуф дар анъанаи юнонӣ медонист. Чун анъана то ба имрӯз ҳам муаллифони қадим ва ҳам муосир фалсафаи ўро баррасӣ мекунанд. Фалес асосгузори афкори юнони қадим «падари фалсафа» мебошад [14; 470-478]. Дар фалсафаи антиқа, чун анъана, рӯйхати «ҳафт хирадманд»-ро доимо Фалес мекушояд. Дар таърихи фалсафа ўро асосгузори аввалин мактаби илмию фалсафии Милетӣ мешиносанд, ки бо кашфиёти он таърихи фалсафаи юнон оғоз меёбад. Дар баробари ин, илми Аврупой, аз ҷумла космогония ва космология, физика, география, метеорология, астрономия, биология ва математика аз ӯ оғоз меёбад ва ӯ дар таърих ҳамчун аввалин шахс дар тамаддуни Ғарб эътироф шудааст. Фалес ҳамчун хирадманд эътироф менамояд, ки аз истифодаи мифология (устура) барои тавзеҳи ҷаҳон ва коинот даст мекашад ва ашёву падидаҳои табииро бо назарияҳо ва фарзияҳои натуралистии (натурфилософия) илми муосир шарҳ медиҳад. Тақрибан тамоми файласуфони бузурге, ки пеш аз Сукрот буданд ба Фалес пайравӣ менамуданд. Ба ҷои тавзеҳ додани мифология, табиатро аз ягонагии ҳама чиз иборат медонанд ва дар асоси мавҷудияти як ҷавҳари ниҳии ягона пайравӣ мекарданд. Аксари сарчашмаҳои қадимие, ки Фалесро тавсиф мекунанд, пас аз марги ӯ таълиф шудаанд ва дар бораи ӯ маълумот медиҳанд. Вале муҳаққиқон маълумотро дар бораи Фалес, ки боэътимодтарин шахс дар замони худ ба шумор мерафт, дар навиштаҳои Геродот ва Арасту дарёфтаанд, ки онҳо пас аз ду-се аср баъд аз маргаш эҷод шудаанд. Дар онҳо муаллифон ҳикояҳо ва ривоятҳои гуногуни қадимро мисол овардаанд, ки

аз тарафи муаррихони муосир ба таври ҷиддӣ ба таҳқиқ гирифта нашудаанд.

Методологияи таҳқиқи масъала, ки мо аз он кор мегирем, барои дуруст фаҳмидани фалсафаи Фалес аҳамияти ҳалқунанда дорад. Нахуст андеша, гуфтаҳо ва дастовардҳои Фалесро тавре, ки гузориш дода мешавад, пешниҳод мекунем. Вай аввалин ихтироъкори геометрия дармиёни юнониён, ботачрибатарин санчишгари ҳолатҳои табиат, донишмандтарин мушоҳидаи равшаниҳо, гидроинженер, шӯҳратманд, олим ва мутафаккирибоғайрат, ихтироъкори асбобҳои астрономӣ буд. Аз ин нуқтаи назар гуфтан мумкин аст, ки Фалес дар бисёр фаъолиятҳо, аз он ҷумла ба муҳандисӣ низ машғул будааст. Баақидаи Геродот, Фалес ҳамчун олим дар Юнон машҳур шуда, аввалин файласуфест, ки пешгуи гирифтани Офтобро дар Юнон 28 майи соли 585 пеш аз мелод бо муваффақият анҷом додааст [8; 10]. Барои ин пешгӯӣ Фалес аз маълумоти астрономӣ, ки дар Шарқ бештар равнақ ёфта буд ва аз олимону донишмандони Бобулу Миср, ки ба масоили астрономӣ машғул буданд, истифода кардааст. Ӯ мистик набуд. Аммо, чунон ки Арасту шаҳодат медиҳад, ҳарчанд Фалес бо хосиятҳои магнитӣ ошно буд, барои тавзеҳ додани он ҷонро ба магнит нисбат додааст.

Ҳамчун тарзи тафаккур дар масъалаи гилозоистӣ Фалес нуқтаи назари худро дорад, ки мо онро дар андешаи бисёр файласуфони дигар мебинем. Дар асоси ин нуқтаи назар, консепсияи «даймон» ба вучуд меояд, ки дар он тамоми олам аз даймон вобаста аст, мушоҳида мешавад. Арасту дар «Метафизика»-и худ қайд мекунад, ки рӯхҳо бо олам омехтаанд ва тахмин мекунанд, ки шояд барои ҳамин Фалес боварӣ дошт, ки ҳама атроф бо худоён пур аст [9; 63]. Дар ин ҷо «даймон» ба маънои классикӣ як навъ олами асотирӣ худоён аст, ки метавонад ҳамчун як воҳид дарк карда шавад, аммо ба маънои васеъ, тассавур ва зарурати олами зинда, бахсу мунозираи онҳо дар бораи принсипи «даймон» тақдири азим аст. Вақте, ки

маъноҳои луғавии вожаи «даймон»-ро баррасӣ мекунем; «бо Худо мавҷудоти ғайритабиӣ ва чизе, ки дар ҷое дар байни қахрамон пайдо шудааст, шояд дай-омаи, дайнуми, таксим кардан, таксим кардани сарнавишти мардум, шояд дай-о яъне тақдир; Чунин «даймон» пеш аз таваллуд замима ва дода мешавад ва тақдир он шахсро хуб ё бад муайян мекунад. Чунин «даймон» мехост, ки Сукрот заҳри гемлокро бинӯшад, ин ҷо «даймон» тақдир аст, ки амалеро анҷом медиҳад, ки ба таври равшан боиси марг мегардад» [12; 60-61]. Дар таълимоти Сукрот чизе, ки гоҳ-гоҳ аз мавҷудияти худ дарак дода, ба инсон садо медиҳад ва ўро аз корҳои ношоиста бозмедорад, метавонад садои ботинӣ ва рӯҳонӣ бошад. Ин далелест, ки бисёре аз файласуфон пас аз Фалес истифода кардаанд ва он як ҷузъи бунёдии фалсафаи ҳастӣ аст. Фалес ба таври онтологӣ андешаҳои худро дар бораи «даймон» баён кардааст. Идеяи «даймон» аз ҷониби файласуфони дигари Милет низ баён шудааст [13; 28-31].

Таълимоти Фалес бештар ба табиати ҷаҳони атрофи мо асос ёфта, барои ворисони худ як нуқтаи ибтидоиро фароҳам овард. Ў рӯхро чизе, ки мабдаи ҳаракат аст, ҳукм кардааст. Ба ақидаи Арасту ў боварӣ дошт, ки магнитҳо рӯҳдоранд, зеро онҳо ҳаракат мекунанд. Аз ин рӯ, Арасту ва дигар муаллифони қадим мегӯянд, ки Фалес боварӣ дошт, ки «ҳама ҷо пур аз худоён» аст [5; 21]. Ҳамин тариқ дар мавриди рӯҳ Арасту бар он ақида буд, ки наботот ва ҳайвонот низ ҷондоранд. Аз ин рӯ Фалес комилан боварӣ дорад, ки дар ҳама самтҳои кайҳон рӯҳ мавҷуд аст ва набояд ҳайрон шуд, ки гилозоизми ў марҳилаи муҳим дар инкишофи ҷамъияти қадим гардидааст.

То ҳол фалсафаи Фалес ба таври комил омӯхта нашудааст ва дар илми фалсафа ҷойгоҳи ў қариб, ки номуайян аст. Дар таърихи тафаккури инсон вай аввалин шуда донишҳои илмии халқҳои дигарро истифода карда, кашфиётҳо ва ихтироотҳои илмиро асос гузоштааст.

Аммо тахминҳои ў дар бораи об хеле ҷолиб аст. Файласуфони Милет ҳисоб кардаанд, ки дар оғози ҷаҳон ва ҳастӣ ҷавҳари муайяни аввалин мавҷуд аст. Онҳо ин фикрҳои худро дар бораи он ки банди аввал чист, дохил кардаанд. Ба гуфтаи Фалес ҷаҳон бояд ибтидо дошта бошад, аммо ин файласуфон дар бораи офариниши ҷаҳон дар бораи Худои офаридгор чизе намедонанд. Зеро онҳо ҳисоб кардаанд, ки ҷаҳон дар ҳақиқат қувваи эҷодӣ не, балки унсурҳои моддист [15; 31-33]. Арасту ўро асосгузори мактаби Ионӣ ҳисобида, дар мавриди фарзияи Фалес хабар додааст, ки присипи аслии табиат ва материя як ҷавҳари моддӣ, яъне об аст. Онҳое, ки бори аввал фалсафаро пайгирӣ карда буданд, аксарият боварӣ доштанд, ки ягонаи принципҳои ҳама чиз аз он иборат буда дар шакли материя мебошанд. Барои он ки тамоми чизҳои мавҷуда аз як чиз таркиб ёфтаанд ва дар ниҳоят нобуд мешаванд. Ҷавҳар боқӣ мемонад, зеро бояд як ё якчанд табиат вучуд дошта бошад, ки аз онҳо боқимонда ба вучуд ояд. Гарчанде пештар мутафаккирон як ё якчанд намуди ашёро ба таври аввалиндараҷа медонистанд. Фалес, асосгузори ин навъи фалсафа, изҳор кардааст, ки замин бар болои об тақия мекунад ва аз ҳар тараф бо укёнус ихота шудааст. Шояд аз дидани он ки ғизои ҳама чиз намнок аст, ин андешаро пайдо кардааст. Ба андешаи Фалес гармӣ низ аз об пайдо мешавад ва дар зиндагӣ принципи – ҳама чиз аз об иборат аст ҳукмрон аст. Ин ақида аз мушоҳида бармеояд, ки тухмии ҳар чиз намнокӣ дорад. Ин андеша ба мо се натиҷа медиҳад: а) Фалес мегӯяд, ки замин дар рӯи об шино мекунад, б) Арасту Фалесро ҳамчун асосгузори «сабаби моддӣ» доштани табиат таъриф мекунад, ки об «сабаби моддӣ» аст, в) Ин андеша шояд аз он сабаб паҳн шудааст, ки мисриён онро дар шакли мифологӣ нақл кардаанд ва шояд Фалес андешаашро аз ин ривоятҳо гирифта бошад [11; 21-31]. Гуфта мешавад, ки Фалес дар бисёр соҳаҳои илм-фалсафа

сахм гузоштааст. Дакиқ метавон гуфт, ки фалсафаи ӯ аз мифология иборат нест. Дар бораи он, ки замин дар болои об таъа мекунад, барои тавзеҳ додани он Фалес обҳои зеризаминиро сабаби заминчунбӣ медонист. Аз ин нуқтаи назар эътиқоди анъанавӣ, ки заминчунбӣ аз он сабаб мешавад, боис гардидааст, ки андешаи замин дар болои об шино мекунадро баён намояд. Илова бар ин, дар фарзияи ҳолати табиии мушоҳиданашуда ҳеҷ кас надидааст, ки замин дар рӯи об қарор дорад. Гумон аст, ки Фалес андешаҳои худро дар бораи об ҳамчун принсипи космологӣ навишта бошад. Бо вучуди ин, ғояҳои Фалес аз мифология сарчашма гиранд ҳам, ҳадди аққал ӯ онҳоро аз мифологичудо мекунад ва ин як иқдоми ҳалқунанда барои фалсафа ва илм аст. Пас назарияҳо, эътирозҳо ба монанди «агар ҳама чиз аз об иборат бошад, чӣ тавр дар он чо, дар ҷаҳон навъҳои гуногуни чизҳо бошанд, баъзе аз онҳо, ба монанди оташ, хок, ҳаво зоҳиран муҳолифи об?» аст. Ва «ҳатто агар чунон ки Арасту нишон медиҳад, об барои пайдоиш ва нигоҳдории чизҳои дигар бошад, чаро мо бояд фикр кунем, ки ягона интиҳобкунандагони онҳо об аст?» [4; 301-366]. Ханӯз маълум нест, ки Фалес чӣ гуна посух додааст ба ин интиқодҳо. Саволи асосӣ ин аст: «Пайдоиши ҳама чиз кадом мабдаъ аст?» Дар муайян кардани об ҳамчун пайдоиш ӯ ба ҳисобҳои мифологии юнонӣ ва Шарқи Наздик бармегардад. Азбаски Посейдон худои баҳр низ буд, эҳтимол дорад, ки бо нисбат додани заминчунбӣ ба ҳаракати об, Фалес ба таври табиӣ шарҳи падидаҳои табииро пешниҳод кардааст, ки зарурати истинод ба ин худои олимпиро тамоман аз байн бурд. Нуқтаи назари Фалес дар мавриди об аввалиндараҷа аст, зеро он дар таркиби тамоми мавҷудоти ҷаҳон намоен аст. На танҳо дар замин, балки дар болои он ҳам дар шакли борон ва дар поён чун уқёнус обе, ки замин дар он шино мекунад. Фалес обро на ҳамчун моддаи аз ҷиҳати кимиёӣ соф, балки умуман намӣ дар баҳр, дар борон, дар

нутфа тасаввур мекунад. Зеро ҳама чиз аз об иборат аст, ё дар ниҳоят аз он ба вучуд меояд. Об қувваи ҳаётбахш аст, ки тамоми ҷаҳонро фаро гирифта, дар баъзе чизҳо зуҳур мекунад. Зиёда аз он, чун мавҷуди зиндае, ки дар замон ибтидо надорад ҳама чизи дигар аз он ибтидо мегирад ва зоҳиран дар замон низ интиҳо надорад, об илоҳӣ аст. Барои юнониён хусусиятҳои аввалиндараҷаи илоҳӣҷовидонӣ ва қудрати мустақил аз иродаи инсон мебошанд. Аз ин рӯ, ҳама чизҳое, ки аз об иборатанд ё аз об бармеоянд, пур аз хусусиятҳои илоҳиянд. Ин маънои онро надорад, ки онҳо ба худоёни юнонӣ ягон иртиботдоранд, дар ҳақиқат чунин даъво дар бораи он ки ҳама олам пур аз худоён аст, аз ҷаҳонбинии демитологии ӯ дарк қардан лозим аст.

Муҳаққиқони муосир хизмати Фалесро дар дигаргунсозӣ аз ҷаҳонбинии мифологӣ ба ҷаҳонбинии илмӣ-фалсафӣ мебинанд. Вай яке аз аввалин мутафаккирони юнонӣ ба шумор меравад, ки ба гаҳворои тамаддуни Аврупои Ғарбӣ оғоз бахшидааст. Аз андешаҳои фалсафии Фалес ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки мактаби Милетии ӯ як марҳалаи васати миёни муносибати мифологӣ ва илмӣ ба дарки воқеият аст. Агар мо тамоми ҳулосаҳои муаррихони замони нав ва муосирро дар хусуси Фалес ҷамъбастанмоем, он гоҳ онҳо аз аҳбор ва ҳулосаҳои қадимӣ ба кулӣ фарқ намекунанд. Ӯро муҳаққиқон як файласуфи барҷаста, аввалин математик ва бунёдгузори геометрияи илмӣ, астроном, метеоролог, физик, асосгузори мактаби милетӣ тасвир намудаанд.

Адабиёт

1. Асмус В. Ф. Античная философия. - М.: Высшая школа, 1998. 541 с.
2. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - М.: Мысль, 1979. - 620 с.
3. Кузьмин А. В. Космос Фалеса. Земля Вселенная. - 2018. - Вып. 6. с.38-44.
4. Ницше Ф. Философия в трагическую эпоху греков // Полн. собр. соч.: В 13

- томах. – М.: Культурная революция, 2005. – Т. Т. 1: Рождение трагедии. Из наследия 1869–1873 гг. с. 301–366.
5. Плутарх. Пир семи мудрецов (<http://simposium.ru/ru/node/1083>)// Застольные беседы. Л.: Наука, 1990. с. 21.
 6. Семь Греческих Мудрецов. или краткое историческое описание их жизни, свойств, и деяний. Выбранное из достовернейших источников. Сочинение. В.А.В Добровольского. - СПб, 1829. 96 с.
 7. Фалес. Фрагменты ранних греческих философов. Часть I. От эпических космогоний до возникновения атомистики. - М.: Наука, 1989. с. 110-115.
 8. Шичалина Ю.А. Греческая философия. Том 1. - М, 2006. 524 с.
 9. Capelle, W. (1994). Sokrates'ten Önce Felsefe, Fragmanlar, Doksoğraflar (Oğuz Özgül). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. p. 6.
 10. Dicks D. R. The Classical Quarterly. – Cambridge University. Press, 1959. – Ноябрь (vol. 9, № 2). – p. 294–309.
 11. Richard D. McKirahan. Philosophy Before Socrates. An Introduction with Texts and Commentary. Second Edition. Copyright 2010 by Hackett Publishing Company, inc Indianapolis/ Cambridge. p.494
 12. PETERS, F. (2004). Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü. (Çev. Hakkı Hünler). İstanbul: Paradigma Yayıncılık p. 60-61.
 13. Reşat YÜCEL. Antik Yunan Felsefesinde Mutluluk. T.C. Mardin Artuklu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe Anabilim Dalı. Düşüncesinin Kaynakları. Yüksek Lisans Tezi. Tez Danışmanı. Doç. Dr. Yunus Cengiz. Mardin 2019. p.73
 14. Wöhrle, G. Thales, ein Phönizier. – BRILL, 2015. – Bd. 68. Вып. 3. S. 470–478.
 15. Əlizadə A.A. Antik fəlsəfə tarixi. Ali məktəblərin tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı-2016, 288 s. S.31-33.

ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ ФАЛЕСА

Шералиев Б. Р.

В статье автор исследует проблему происхождения мира в учении Фалеса. В начале автор концентрирует внимание на особенности жизни и деятельности греческого философа, рассматривает существующие предположения и разногласия по поводу его личности. В статье упоминается, что относительно происхождения мира Фалес был первым милетским философом, открывшим путь от мифологического мировоззрения к научно-философскому мировоззрению. Несмотря на то, что идеи Фалеса можно отнести к наивному материализму, его знания о происхождении вещей из воды были двигателем натурфилософского мышления, ставшего впоследствии спорной темой среди философов мира.

Ключевые слова: происхождение, мир, Фалес, Аристотель, философия, дух, субстанция, мудрецы, даимон, вода.

ONTOLOGICAL IDEAS OF THALES

Sheraliev B. R.

In the article the author explores the question of the origin of the world in the teachings of Thales. First, the author draws attention to the features of the life and work of the Greek philosopher, examines the existing assumptions and disagreements about his personality. The article mentions that Thales was the first Milesian philosopher who opened the way from the mythological worldview to the scientific and philosophical worldview on the issue of the origin of the world. Although the ideas of Thales can be attributed to simple materialism, but his knowledge of the origin of things from water was at first the engine of natural philosophical thinking, which later became a controversial topic among the philosophers of the world.

Key words: origin, world, Thales, Aristotle, philosophy, spirit, substance, sages, daimon, water.

АНДЕШАҶОИ ИНСОНШИНОСИИ САЛОҶУДДИН САЛЧУҚӢ

Каримова С. Р. – докторант (PhD)-и Шуъбаи таърихи фалсафаи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовадинови АМИТ

Тел.: (+992) 931011353

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи масъалаи инсон дар таълимоти Салоҳуддин Салҷуқӣ меравад. Масъалаи озодӣ, ният, мақсади ҳаёт ва муқаррар намудани инсоният мавзӯи тадқиқоти Салоҳуддин Салҷуқӣ ба шумор меравад. Таҳлили мероси илмӣ ва адабии Салҷуқӣ нишон медиҳад, ки нақшаи фикрии вай чунон сохтор дошт: ҳар вақте ки дар масъалаҳои илмӣ фалсафӣ баҳсу мунозира мешуд, ӯ назар меандоخت ба моҳияти асли ҳамагон мавзӯ ва баъдан барои таҳқиқоти ин масъала шурӯъ менамуд. Дар масъалаи инсоншиносӣ Салҷуқӣ дар аввал моҳияти инсонро омӯхта, баъд аз муқоиса намудани мақоми иҷтимоии инсон ба ҳулосаи муайяни масъалаи инсоншиносӣ меояд.

Калидвожаҳо: Салоҳуддин Салҷуқӣ, ирода, гариза, идрок, тафриқа, озодӣ, мутафакир, инсон.

Салоҳуддин Салҷуқӣ яке аз олимони барҷаста, файласуф ва сиёсатмадори форсу тоҷик дар асри ХХ ба шумор рафта, аз худ мероси гаронбаҳое боқӣ гузоштааст. Аммо ҷойи таассуф аст, ки мероси илмӣ, эҷодиёт ва ҷаҳонбинии Салоҳуддин Салҷуқӣ кам омӯхта шудааст. Бо вучуди ин дар силсилаи осори мауррихони рус ва тоҷик номи ӯ низ дар миёни маорифпарварон ва олимони бузурги Афғонистон зикр мешавад.

Вақте ки Салоҳуддин суҳан дар бораи масолаҳои ашӯи ҳастӣ меронад, вай даҳҳо хусусиятҳои онро, аз ҷумла қувваи ҷозоба, қувваи васл намудан ва қувваи вазнро муайян мекунад. Ин қувваҳо, ки инкишофи худро аз наботот ва ҳайвонот гирифтаанд, инчунин қобилиятҳои онҳоро ташкил медиҳанд. Дар инсон ин қобилиятҳо якҷанд намуди дигар гирифтаанд, ки аз

набототу ҳайвонот фарқ доранд ва моҳияту хусусияти бавучудоии инсонро намоиш медиҳанд.

Салҷуқӣ қайд менамояд, ки Арасту ҷавҳари инсонро пешниҳод намуд, ки инсон ин ҳайвони нутқунанда аст. Фикру ақидаи Арасту то замоне, ки инсоният барои шинохтани худ қадамзанон шуданд, қабул намуда буданд. Лекин ба ақидаи Салҷуқӣ дар замони муосир барои дарк намудани ҳастии инсон ин фикри хом ба ҳисоб меравад. Агар мақсади Арасту дар масъалаи “нутқ” кардан бошад, пас мо бо ҷашмони худ мебинем, ки ҳайвонҳое вучуд доранд, суҳан меронанд, мисли “тӯтӣ”. Агар нияти Арасту аз калимаи “нутқ” ин тафаккур бошад, боз ҳам мебинем, ки ҳайвонҳое вучуд доранд, тафаккур мекунанд, мисли асп, сағ, фил, орӯ. Аз инҷо ҳулоса баровардан мумкин аст, дастрасиҳое ки илми муосир ба даст овардааст. онҳоро танҳо дар тарозӯи “нутқ” ё “ҳанда” озмоиш намудани инсонро ҳайвон дуруст нест. Зери мафҳуми тафаккур мо бояд донем, ки инсоният аз чизи муайян як чизи номуайян месозад ё баръакс. Аз ин ҷониб мо бояд донем, ки тафаккур, ҳанда ё нутқ намудан танҳо махсуси инсоният нест. Яъне, ҳулосаи суҳан ин, ки агар мо дар замони гузашта инсонро аз ҳайвон бо ин тариқа фарқ мекардем, аммо, имрӯз баъди пешрафти илм мо ингуна имконият дигар надорем [2;19,21].

Салҷуқӣ дар ҷустуҷӯи ҳақиқати инсонӣ қарор дошт ва барои расидан ба ин масъалаи асосӣ ӯ мехост инсонро ба хуби дарк карда тавонад. Ба фикру ақидаи Салҷуқӣ, ҳақиқати инсон, шиносии инсон ба чор унсур таъя мекунад, ки ин: ирода, гариза, идрок ва тафриқа мебошанд.

Ирода – ин талаб намудани чизеро мефаҳмонад, ё ин ки майлу ҳавас намудан дар ягон коре, ҳар вақте ки ин кор ба итмом мерасад, дар он сурат он шахс ба мақсади худ мерасад. Ирода хоҳиши зиёдеро аз шахс талаб менамояд, мисли анҷом намудани коре, чи гунае ки ин кор пешниҳод шудааст ба ӯ, ё ин ки ирода қуввае ба шумор меравад, ки иборат аст аз орзу, иштиёқ, шавқу рағбат, саъю кӯшиш барои ба анҷом расонидани коре, ки ба шахс ӯҳдадорӣ шудааст. Ирода ин роҳбарикунандаи андешаи шахс ба ҳисоб меравад.

Ғариза – ин маҷмааи зоҳирӣ ва меросии ҳаматарафаи амалро байни шахсоне, ки мақсади муайян доранд, ифода мекунад. Ӯ ҳамчунин ақсуламали худсаронаро ва ахлоқе, ки таъя мекунад ба табиат ва меросбарӣ он аст, ифода мекунад. Аз ин хотир ҳар яки он барои амали муйяне пешниҳод мешаванд. Салҷуқӣ ғаризаро орзуи табиӣ инсонҳо ҳисоб менамояд, агар инсон онро дар роҳи лозимӣ истифода барад. Ва агар инсонҳо саъю кушиш намоянд, ки ба самти рушду камолот, ин ғаризаро тоза ва бо ифғат истифода баранд, пас дар амал онҳо низ инчунин мегарданд. Инсон набояд, ки унсури худро поймол кунад ва ба тариқи бетартибона истифода барад..

Идрок – ин аввалин дараҷае ҳаст ки бо ҷанг заданаш инсон ба рӯҳи ҳақиқӣ мерасад ва синоними ӯ эҳсосот мебошад. Ё ин ки идрок аввалин сабаби ҳаёти ақлӣ мебошад. Ба воситаи ин зухуроти рӯҳӣ аз зухуроти табиӣ ҷудо карда мешавад. Салҷуқӣ идрокро мисли “дақиқназарӣ” зикр мекунад.

Тафриқа – ин ҷудо намудани чизҳо, дар асоси тартиби муайян мебошад. Инчунин ҷойгир намудани ҳислатҳо мисли бадӣ ва некӣ, рост ва дурӯғ, бадқирдорӣ ва зебогиро мефаҳмонад. Аз нуқтаи назари мутафаккирони муосир тафовут ин фарқияти ду предмети муайяноро нишон медиҳад. Салҷуқӣ бештар ба ин унсур таъя менамояд ва онро санҷиши фаҳмиш менамояд.

Чи гунае ки ӯ менависад: “Мо инсонҳо, дар ҳақиқат худро аз ҳайвон фарқ мекунонем, дар он ҳолате ки мо

ҳастии ҳақиқии инсонияти худро тавассути идрок ва тафриқа эҳсос мекунем”.

Дар муқаддимаи китоби худ “Муқаддимаи илми ахлоқ” вобаста ба озода Салҷуқӣ зикр мекунад: “Инсон ҳуқуқӣ озодона зистанро дорад, аз ин хотир бояд мақсад ва иродаи худро зери дастони худ қарор диҳад. Барои он ки мақсад ва иродаи худро зери дастони худ қарор диҳем, мо бояд озода бошем. Бояд қайд намуд, ки озода бояд ба ҳақиқате таъя намояд ва ахлоқӣ арзишноке аз миёни иродаи шахс бояд муттаҳид шавад. Агар инсон мақсад дошта бошад, ки вазифаи аввалиндараҷаи худро дар ин дунё шиносад, аввалан ӯ бояд озода бошад. Барои хуб истифода намудани иродаи худ, шинохтани ин ҳуқуқ ҳатмист. Мо дар мутлақ будани озода шак надорем ва ҳеҷ кас талаби онро набояд кунад. Дар ҷомеа баъзе аз шахсонро мебинем, ки ҳар майлу хоҳишоте доранд, онро мисли ҳайвон истифода менамоянд, аммо баъзе аз ашҳоси дигар аз нафси худ худдорӣ карда, худро аз баъзе корҳои ношоам эмин медоранд. Ҳуқуқе ки инсонҳо бояд онро анҷом диҳанд, ин қонунҳои тартиби иҷтимоӣ давлат мебошад. Инсон ҳатман бояд ба ин неъматӣ бузурги Парвардигор ки ин озода аст, яъне расидан ба ҳақиқати баланди инсонӣ бе тараф набояд ва онро дуруст истифода бурда тавонад” [8;514].

Мутафаккир қайд мекунад: “Инсонҳо дорои дигар ҳуқуқҳо низ мебошанд, мисли ҳуқуқ ба молу мулк, ба шартнома бастан ва ба илм омӯхтану тарбия гирифтани ва ғайраҳо. Дар ҳақиқат ҳамаи ҳуқуқҳои инсон барои комёб шудани ӯст, агар инсон аз мол ва асбобу олат маҳрум бошад, пас ҳуқуқҳои вай дар роҳи расидан ба мақсадаш, поймол карда мешаванд. Агар ба омӯхтан ва тарбия намудан, дуруст риоя карда шавад, пас ҳуқуқҳои ӯ ҳимоя шудааст. Тамоми офату фалокат аз ҷоҳили ва бесаводӣ сар мезанад, чунон ки мегӯянд “ҷоҳили модари ҳамаи бадбахтихост” [8;512-513].

Салҷуқӣ дар яке аз китобҳои худ чунин менависад: Эксистенциалистон аз

сабаби бесаводӣ ва бемаърифатии худ озодиро аз ғаризаҳо ё орзуҳои дили худ меҳисобанд ва онро белачом талаб намуда сар медиҳанд. Лекин бадбахтона онҳо на маъноӣ озодиро ва на маъноӣ гулом буданро мефаҳманд. Гулом он касе ба шумор меравад, ки пайваста орзую хоҳишоти нафсонии худро ба анҷом мерасонад. Аз рӯи гуфтаҳои мардум вай асири шавку рағбати худаш шуморида мешавад. Инсоне, ки худро ба орзуҳои дили худ ё нафси худ месупорад, пас ҳамон кас озодии худро аз даст додааст.

Дар китоби “Муқаддимаи илми ахлоқ” дар бораи мақоми инсон Салҷуқӣ қайд мекунад: “Мақсаду мароми инсон иборат аст, аз муккамал шудани ҷон ва рӯҳи инсонӣ, барои ба камолоти инсонӣ расидан меъёрҳоеро бояд анҷом дод, ки ин дарк намудан ва иродаи қаввӣ мебошад...” [11;198].

Расидан ба ҳадафи дунёи яке аз равандҳои мушкил ба ҳисоб меравад. Аз ин ваҷҳ Салҷуқӣ менависонад: “Ҳаёт ва хосатан ҳаёти инсонӣ мақсади худро дорад ва мо бошуурона ё бешуурона, озодона ё беихтиёрон ба сӯи асли макони зист ҳаракат менамоем. Мо он касоне ба шумор меравем, ки ҳастем, аз ҷумла нафароне ба ҳисоб меравем, ки ҳар нафси онҳо манзалаат дорад, ба он хотире, ки ҳадафи офариниши худро пай бурдаем ва мекушем то замоне, ки ҳастем сабаби ба дунё омаданамонро дарк намоем. Дар ҳақиқат инсон зиндагӣ мекунад ва ҳаракат дорад дар қорвоне, ки ба сӯйи макони таъин шуда ҳаракат мекунад, аз ин хотир табиат ва офариниши бино барои мо намунае мебошад. Ин намуна дар илми ахлоқ омадааст, бо тавассути ақли расо ва идроки тоза вай моро роҳбарӣ мекунад, азбаски мо ба макони таъин шуда ҳаракат мекунем, вай моро онҷо роҳнамоӣ мекунад ба ҷое мебарад, ки некӣ, ҳақиқат ва зебогӣ онҷоро фаро гирифтааст” [11;198].

Доири ҳадафи ҳаёт дар китоби “Муқаддимаи илми ахлоқ” Салҷуқӣ зикр мекунад: “Инсоният барои мақсади бузурге ба дунё омадааст, дар аслу моҳияти худ ин ҳадаф тамомнашаванда ба ҳисоб меравад, мисли, оне ки

истеъдоди инсон тамомнашаванда аст. Вай ишора мекунад мусофиреро, ки саёҳат мекунад муддати ҳазор сол, лекин то ҳол ба нуқтаи охири мақсади худ нарасидааст, аз ин хотир вай пурра бо ақлу хирад ва фаҳму фаросат ошноӣ дорад. Агар ҷони инсон абадӣ набошад, пас вай мисли як бозича ба шумор меравад” [8;612].

Салҷуқӣ қайд мекунад, ки: “Магар мақсади ҳаёт, мувофиқи сухани Аристип (устоди Эпикур) лаззат бурдан аст? На, ин рафторро мақсади ҳаёт номидан номумкин аст. Баъзеҳо ба он ақидаанд, ки умрашон дар пеш аст ва ягон мақсаде назди худ надоранд. Эҳтимол, ки баъзеи инсонҳо ин нуқтаи муҳимро оварда расонида натавонистанд, лекин инсонҳое вучуд доранд, мисли сарварони рӯҳонӣ, мутафаккирони баландмаърифат, ки ин нуқтаи муҳимро ба самъи мардум расонданд. Дар муддати кӯтоҳ, ки марҳилаи таърихӣ (асри XV) номгӯзори шудааст, олимони донишмандон, мутафаккирон, файласуфон ин вақти босамари худро бошуурона пеш мебарданд ва кӯмаки худро барои комёб шудани мақсадҳо мегузоштанд” [8;613-614].

Салҷуқӣ Хизмати арзандаи ин шахсиятҳоро қайд намуда, зикр мекунад: “Маҳз ин ситораҳо роҳнамо ва пешсафони қорвони мо дар ҳаёти маданияи мо шуданд. Ҷилои дили онҳо буд, ки равшании зиёде дар осмон мунаввар намуданд ва мо мебинем, ки инсон дар ягон марҳилаҳои моддӣ ва маънавӣ даст намекашад. Аспи саркаши ӯ дар ягон макон қарор намегирад, ҳар чизе аён мегардад дар назди мақсади вай, вақте ки ӯ ба ин комёб мешавад он вақт ӯ мебинад, ки ин ҳадафи вай набудааст, дар он сурат вай ҳаракати худро боз ҳам тезтар мекунад ба сӯйи мақсадаш барои ин, ки бирасад ба мақсади ниҳоияш” [8;615].

Инсоният ҳама вақт барои ягон мақсад саъю кӯшиш менамояд, барои ҳамин, қайд мекунад Салҷуқӣ: “Ин кӯшишҳо барои расидан ба ҳақиқат равона шудаанд. Ва ҳар вақте ки инсон барои расидан ба комёбии худ қадам мегузорад дар ҳақиқат ӯ худро беҳтар мешиносад ва камолоти худро васеъ

мекунад. Инсон, бояд усули кӯмак намуданро дар роҳи ҳадафи умумии табиат, интиҳоб кунад”[8;616].

Дар китоби худ “Афсонаи фардо” ояндаи инсониятро Салҷуқӣ бо тариқаҳои зайл мебинад: “Дар китоби “Тақвими инсон” ман баён намудам саргузашти инсонро ва намоиш додам, ки ҳастии инсон баландтарин, муфидтарин ва душвортарин аз мавҷудоти зинда дар рӯйи замин ба шумор меравад, сӯхбати мо доири ояндаи инсоният қарор мегирад. Хоб аз чашмонам дур шудааст ва ин вайроние, ки дар кишвари худ мебинам, ғамгин мегардам ва мехоҳам умед дошта бошам, ки ҷомеаи мо низ устувор ва дигаргун мегардад. Ман ояндаи ҷомеаро ба мисли шахси беғараз назар мекунам, ва бо дидани худ акс мегирам ва барои хонандагон онро пешниҳод менамоем. Барои оне ки ояндаи ҷамъияти мо хуб гардад, олимон ҳазорон нақшаҳо тартиб медоданд ва орзуи инро мекарданд, ки ин нақшаҳои онҳо ҷомаи амал бипӯшад [10;8-9].

Салҷуқӣ суханаширо давом медиҳад: “Омилҳои зиёде дар ҳақиқат сабаби пешрафт намудани ояндаи инсоният гаштааст, ва яке аз ин омилҳо арзиш ва мафҳуми ҳаёт мебошад. Фаҳмидани арзиши инсон, ки аз ҷониби худӣ ӯ шуруъ шудааст, равона гардидааст барои оне, ки онҳо қадру манзалати худро бифаҳманд ва арзиши худро баҳо дода тавонанд. Ин намуди худогоҳӣ инсонро аз худпарастӣ ва худписандӣ дур менамояд, зеро ҳар як инсоният фикр мекунад, ки ин кураи Замин хонаи ӯ ба ҳисоб меравад ва ҳамаи истиқоматкунандагони ин кураи Замин аъзои оилаи ӯ ба ҳисоб мераванд. Ва дар доираи ўҳдадорихои худ онҳо ҳамшариканд ва дар тамоми кор баробаранд”. [10;6-16].

Салҷуқӣ қайд мекунад: “Тараққиёти илм ва техника тартиботи худ ба худро ба вучуд овард. Вай оқибати амики иҷтимоӣ дорад, мисли ба шакли муайян даровардани арзиши ҳаёт. Ин ҳолатеро мисли худогоҳии автоматикунонӣ, мусобиқакунонии илмҳои муосир, бо тариқи афзалтар ва босуръат пешниҳод менамояд. Ба ҳамин тариқ, шуруъ намуд

аз илмҳои табиатшиносӣ, химикӣ ва бо илми тибб ин худогоҳиро ба анҷом мерасонд. Автоматикунонӣ илмҳои иҷтимоиро бештар ва зеботар ба ҳаракат мебарорад ва фаҳмову мувофиқ мегардонад. Ва он чизе ки дар зери худ асос дорад, ҷавҳари асли табиати инсонӣ ба шумор меравад. Бо ҳамин тариқи автоматикунонӣ инсон метавонад ба қуллаҳои расад, ки дар он хӯҷаини табиат мегардад ва дигар ғуломии чизе ва ё касеро наменемонад. Вай худро бо ахлоқу одоб зиннат медиҳад. Қувва ва қобилияти ӯ ба дараҷае мерасад, ки дигар вай ба зер намудани тугмаи автоматикунонӣ метавонад ҷонишини Худо дар рӯйи Замин бошад ва аз болои табиат идора намояд. Вай дар ҷойи махсус мешинад ва дар домони худ тамоми инсониятро мегирад ва худ низ зери ин домон қарор мегирад. Дар вақтҳои холигии худ вай ба андешидан, ихтироъ намудан, таҳлилу таҷзия ва мувофиқат намудан машғул мегардад. Вай иҷро ин вазифаро на барои ба даст овардани хоҳишоти молӣ мекунад, балки барои хушбахтии бузурги инсоният ва барои дарахти ҳаёти инсонӣ, ки доимо гул-гул шукуфон ва самаранок қарор дорад”[10;17].

Дар дигар тақсимбандии китоби “Афсонаи фардо” Салҷуқӣ менависад: “Фардо Замин хонаи умумии тамоми инсоният мегардад, аммо тафаккур бошад барои некӯаҳволӣ ва хушбахтии умумӣ равона карда мешавад. Ғайр аз ин рӯзе хоҳад расид, ки инсоният мӯҳтоҷи ин ашӯҳои бешуморе, ки гирду атрофи моро фаро гирифтааст намегардад. Фикру ҳаёли ӯ аз ин бесару сомонӣ дур мегардад. Ягона хавотирии инсоният барои он мегардад, ки дар гирду атрофи худ ба касе ё чизе зарар нарасонад. Фардо вақте ки инсоният аз хоб ва фикрҳои даҳшатангез бармехезанд, ҳеҷ кас аз дин сӯистифода намебарад ва барои манфиати сиёсии худ низ онро истифода намекунад. Маҳз дар ҳамон лаҳза инсоният ин ду қувваро барои некӯаҳволӣ, бехатарӣ, саломатӣ ва ҳамзистӣ истифода мебарад”. [10;244].

Ҳаёлпарастии иҷтимоии Салҷуқӣ кӯшиш ба оянда мекунад, дар ҷое мулоҳиза намуда мегӯяд: “Фардо

тартиби ҷаҳонӣ ингуна қонунҳоро ҷорӣ мекунад, ки дигар дар рӯи Замине, ки паҳновар аст ва андозаи бешумор дорад, инсон ӯфт намешавад, ки моли мулки касеро ӯ чизеро меросӣ кунад. Дар он вақт дигар суҳан дар бораи истисмор, мустамлика намудан, маҳдудкунии ҳуқуқӣ, наҷодпарастӣ намеравад. Он вақт қонунҳои ҳаматарафа ва умумӣ мебароянд ва заминҳои Худо барои ҳама тақсими баробар ва одилона дар асоси ҳақиқати иҷтимоӣ карда мешавад”.

Ҳамин тавр, ҷигунае дар боло қайд намудем, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки асоси таълимоти инсоншиносии Салҷуқиро ҷаҳони ботинии инсон, хоҳишот ва шавқу ҳаваси ӯ, ҳиссиёт, рафтораш, урфу одаташ, камолоти рӯҳии ӯ ва ғайра ташкил медиҳад. Андешаи Салҷуқӣ дар бораи ҷорӣ кардани табиати инсон барои илми антропология як маълумоти ҷолиб хоҳад буд.

Адабиёт

1. Наввобӣ Ғулум Ҳабиб. Алома Салҷуқӣ нависандаи муқтадир ва олимақом. – Ғайзобод: “Ирфон”, 1953. -44с.
2. Салоҳуддин Салҷуқӣ. Тақвими инсон. - Кобул: “Ирфон”, 1963. - 173с.
3. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Андешаҳои сиёсӣ дар ҷаҳони Ислом. –Техрон: “Адабиёти Шарқ” 2005. - 200с.
4. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Эҳёи фикри динӣ дар Ислом. –Техрон: “Адабиёти Шарқ”, 1957. -208с.
5. Зарринқуб Муҳаммад Хусайн. Арзиши мероси суфия. –Техрон: “Суҳан”, 1974. -316с.
6. Зарринқуб Муҳаммад Хусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон. – Техрон: “Суҳан”, 2000. -446с.
7. Салоҳуддин Салҷуқӣ. Нигоҳе ба зебоӣ. – Кобул: “Ирфон” , 1963. - 173с.
8. Салоҳуддин Салҷуқӣ. Муқаддимаи илми ахлоқ. – Кобул: “Ирфон”, 1952. -968с.
9. Салоҳуддин Салҷуқӣ. Афсонаи фардо. – Пешовар: “Ирфон”, 1990. - 186с.
10. Салоҳуддин Салҷуқӣ. Ҷазира. – Кобул: “Ирфон”, 1961. -320с.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ САЛАХУДДИНА СЕЛЬДЖУКИ

Каримова С. Р.

В данной статье рассматривается апролема человека в учении Салахуддина Салджуки. Проблема свободы, намерения, цели жизни и становления человечества считается первым исследованием Салахуддина Сельджуки. Анализ научно-литературного наследия Сельджуки показывает, что его мыслительный план был построен таким образом, что всякий раз, когда возникали дебаты по научным и философским вопросам, он рассматривал суть одной и той же темы, а затем начинал исследование этого вопроса. В вопросе антропологии Сельджуки впервые изучил сущность человека, и, сопоставив социальный статус человека, пришел к определенному выводу по вопросу антропологии.

Ключевые слова: Салахуддин Салджуки, воля, инстинкт, восприятие, различие, свобода, мыслитель, человек.

ANTHROPOLOGICAL IDEAS OF SALAHUDDIN SELJUK

Karimova S. R.

This article discusses the human aproblem in the teachings of Salahuddin Saljuki. The problem of freedom, intentions, the purpose of life and the formation of humanity is considered the first study of Salahuddin Seljuki. The analysis of the scientific and literary heritage of Seljuk shows that his mental plan was built in such a way that whenever debates arose on scientific and philosophical issues, he looked at the essence of one and the same theme, and then began the study of this question. In voprose anthropologie Seljuk first time izuchil sushnost human, i, sopostaviv social status of a human, came to certain anthropological conclusion.

Key words: Salahuddin Saljuki, will, instinct, perception, difference, freedom, thinker, human.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ: ЕЁ СУЩНОСТЬ И РОЛЬ В РАЗВИТИИ МИРОВОГО СООБЩЕСТВА

Захрудинов И. З. – старший преподаватель общеуниверситетской кафедры философии Таджикского национального университета
Тел.: (+992) 917-17-70-82; e-mail: falsafa-tnu@mail.ru

В статье рассматривается понятие глобализации и объясняется глобальный характер данного процесса. С этой целью проанализировано мнения экспертов по глобализации, таких как Т. Левитт, Р. Робертсон, К. Оме, М. Кастельс, У. Бек, Б. Бади. Отмечается, что процесс глобализации имеет давнюю историю, однако это явление большую интерес среди исследователей приобрело в последние 40-50 лет. Упоминается, что она формировалась на протяжении всей истории человечества, и имеет свои исторические особенности, этапы и формы проявления. Несмотря на то, что глобализация затрагивает все сферы общественной жизни, в последние годы активизировался именно ее политический аспект, представляющий некоторую угрозу независимости национальных государств.

Ключевые слова: процесс, глобализация, национальное государство, государственная независимость, информационный мир, глобальные процессы, политико-культурный фактор, интерес.

В современном мире в последние 40-50 лет произошли процессы, ускорившие конвергенцию и взаимозависимость мира. Эти процессы особенно активизировались в конце 80-х и начале 90-х годов XX века. В начале нового века эти глобальные процессы стали основными, которые принято рассматривать как процессы глобализации. Согласно утверждению исследователей, понятие «глобализация» стало весьма употребительным термином в научной и общественно-политической литературе. Особенно его любят использовать к месту и не к месту экономисты, политики и журналисты. Однако, как это часто бывает, слово становится модным, но только че-

рез какое-то время оказывается, что его смысловая нагрузка не определена. Интуитивно, вроде бы, все понимают, что оно обозначает, но возникающие постоянно вокруг глобализации, как современного феномена, дискуссии наталкиваются на трудности, многие из которых, по нашему мнению, связаны как раз с не разработанностью самого определения» [1, с.62]. Безусловно, с тех пор, как термин «глобализация» вошел в научный лексикон, многие его аспекты обсуждались и интерпретировались учеными из разных областей науки, но еще одно объяснение этого явления вносит в общий смысл больше конкретики.

Общеизвестно, что понятие «глобализация» образовано от латинского слова «globus terrae» – земной шар, английского «Globe» – земной шар, французского «Global» – общий, всеобщий и представляет системный и всеобщий характер. Формирование трактовки понятия «глобализация» имеет длительную историю, и в современное время оно приобрело все большее значение и актуальность. В экономической, философской, политической и социальной литературе можно встретить различные трактовки понятия «глобализация». Обычно каждый специалист, ставящий целью изучения проблемы глобализации, в первую очередь пытается интерпретировать это понятие по-своему. По мнению некоторых исследователей экономической науки, это понятие впервые использовал профессор Гарвардской школы бизнеса Теодор Левитт в своей статье «Глобализация рынков» в 1983 году, опубликованной в журнале «Harvard Business Review» [5]. В этой статье Теодор Левитт рассматривал процесс объединения рынков отдельных

товаров, которые производились транснациональными компаниями. С его точки зрения, такие процессы приводят к тому, что рынки перестают восприниматься как отдельные единицы, а составляют единый глобальный рынок.

Однако у российских исследователей имеется совершенно иной взгляд по этому вопросу. Так, В.Л. Иноземцев отмечает, что, «Если проследить его возникновение, следует признать, что он появился в первые послевоенные годы и «вырос» из глагола «глобализировать (to globalize)», наличие которого как самостоятельного понятия зафиксировано еще в 1950-е годы. Так, в 1944 году два американских исследователя в специальной работе неоднократно использовали понятия «globalize» и «globalism». В начале 1970-х годов европейские управленцы использовали для обозначения растущей взаимозависимости национальных экономик французское слово *mondialisation*, из обратного перевода которого на английский язык возникла «глобализация» в том смысле этого слова, в котором оно сейчас используется. Применявшийся до того эпизодически, данный термин впервые был поставлен в центр концептуального исследования в 1981 году американским социологом Дж. Маклиным, призвавшим «понять исторический процесс нарастания глобализации социальных отношений и дать ему объяснение» [4, с.207].

Большинство исследователей связывают появление понятия «глобализация» с английским социологом Роландом Робертсоном, использовавший понятие «глобальность» в 1983 г. По мнению Роланда Робертсона, «глобализация является и объективным процессом сжатия всего мира, и субъективным процессом все большего осознания мира как единого целого. Глобализация – это увеличение взаимозависимости всех уголков мира наряду с осознанием этой взаимозависимости; ее главная особенность состоит в том, что действительно возникли и все более широко распространяются индивидуальное осознание этой глобальной ситуации и представление о мире как об арене, на которой мы все действуем» [6, с.58].

Другой представитель Гарвардской школы бизнеса, Кеничи Омае, сделал понятие «глобализация» еще более популярным в своей работе «Мир без границ». Согласно Кеничи Омае, эпоха национального государства миновала и жизнь ее подходит к концу. Кеничи Омае отмечает, что люди, компании и рынки максимально расширяют свои позиции, но силы государства ослабевают, и на новом этапе глобализации все народы и все основные процессы подчиняются мировому рыночному пространству. Это новый этап в истории человечества, на котором «традиционные национальные государства теряют свою естественность и становятся непригодными в качестве деловых партнеров» [8, с.65]. Поэтому роль основных акторов на мировой экономической арене теперь играют глобальные компании, что никогда не идет на пользу государственной независимости, а наоборот, приносит все больший вред.

Если Кеничи Омае исходил из субъективно-идеологического взгляда на процесс глобализации, то профессор парижского Института политических исследований Бертран Бади, наоборот, пытается показать, что утрата традиционных функций национального государства носит объективный характер. «В своей книге с более, чем показательным названием «Конец государств» он признает, что, хотя единого определения феномена глобализации просто не существует, тем не менее, среди ее наиболее характерных признаков он особо выделяет подрыв, разрушение национального государственного суверенитета под напором действий все тех же «глобальных фирм» и транснациональных управленческих структур (сетей)» [10, с.22-23].

Если изначально больше внимания уделялось изучению экономического аспекта глобализации, а ее основоположники Теодор Левитт, Роланд Робертсон и другие объясняли глобализацию применительно к экономике и транснациональным финансовым рынкам, то социолог Мануэль Кастельс, хотя от них недалеко ушел, но описал развитие глобализации с подключением информационных и телекоммуникационных техно-

логий. Таким образом, Мануэль Ка-стельс показывает, что именно информационное общество будет играть главную роль в новом мировом обществе. На самом деле в словах Мануэла Ка-стельса есть рациональное зерно, ведь отрицать роль информационных факторов в современных мировых процессах глобализации нецелесообразно. Потому что в эпоху глобализации значительную роль в управлении процессами глобализации играют государства, контролирующие информационный мир и всемирную паутину. Страны, которые слабы в этой области, очень уязвимы перед процессами глобализации. События последних лет доказывают, что страны, которые не могут управлять информационным миром внутри своей страны, их внутренняя политика подвержена вмешательству со стороны иностранных государств, а это, в свою очередь, приведет к ограничению власти суверенных государств.

Несмотря на то, что проблема глобализации достаточно глубоко и всесторонне изучена и опубликовано по этой теме множество статей и работ, остается еще много нерешенных вопросов и проблем. Мы должны подчеркнуть, что глобализация не является случайным явлением. Потребовалось много времени, чтобы появилась его современная форма, в которой делались попытки добиться единства и целостности. Именно в середине XX века глобализацию стали понимать как глобальный и всеобъемлющий процесс, а затем она стала реальностью как мировое явление. Ульрих Бек в своей работе «Что такое глобализация?» Ошибки глобализма – ответ на глобализацию» для уточнения понятия «глобализация» пишет следующее: «...мне хочется в своей книге пустить в ход камнеточия – различия между глобализмом, с одной стороны, и глобальностью и глобализацией, с другой» [8, с.23]. Ульрих Бек под «глобализмом» понимает сужение или замену политической деятельности мировым рынком, что является идеологией господствующего мирового рынка, идеологией неолиберализма. В ней роль экономического фактора имеет приоритет над други-

ми воздействующими факторами. Под понятием «глобальность» понимается тот факт, что люди уже давно живут в глобальном обществе, а представления о закрытых пространствах превратились в миф. Ни одно государство или группа государств не могут эффективно функционировать друг без друга. Они неизбежно восстанавливают друг с другом экономические, культурные, политические и т.п. отношения. Под понятием «мировое общество» понимаются социальные общности, которые не могут контролироваться совместно с национальной государственной политикой или даже ими самими. То есть, Ульрих Бек придерживается мнения, что страны современного мира в определенной степени связаны и зависят друг от друга, а потому государства не могут эффективно осуществлять надлежащую деятельность друг без друга. Даже государства-сверхдержавы не всегда способны самостоятельно правильно выполнять свои действия и в большинстве случаев явно ощущают свою зависимость от других государств. В этом смысле «глобализация понимается как процесс, в котором национальные государства и их независимость попадают в сети транснациональных акторов и подчиняются их полномочиям, указаниям и соглашениям».

Если рассматривать глобализацию как процесс построения единого мира, где все его составные части взаимосвязаны и взаимовлияют, то становится ясно, что глобализация не новое явление. С этой точки зрения глобализацию можно рассматривать как процесс, формировавшийся на протяжении всей истории человечества, имеющий исторический характер и имеющий свои этапы и формы проявления.

Анализ истории человечества показывает, что глобализация возникла не в XX веке, а имеет древнюю историю, основы ее возникновения формировались столетия назад. Среди исследователей нет единого мнения относительно вопроса о начале истории эволюции процессов глобализации. В обширной литературе о глобализации можно выделить три основных позиции: а) глобализация началась на «заре истории»; б) глобали-

зация является современницей «модернизации» и развития капитализма; в) глобализация – явление новейшей истории, связанное с «постиндустриализмом» и «постмодернизмом» [7, с.10].

На основе различных точек зрения, представленных исследователями, можно сделать разные выводы, согласно которым одна группа признает, что процесс изменения человечества всегда сопровождается процессом глобализации, начавшимся на предыдущем этапе истории и продолжающимся по сей день. Другая группа связывает начало формирования мировых обществ с интеграционными процессами конца XIX – начала XX века, когда создавались мировая экономика и торговля, и наблюдалось ускоренное развитие мировой истории. По мнению третьей группы, глобализация появилась не ранее трех-четырех десятков лет назад. «Немецкие учёные Э. Алтфатер и Б. Манкопф отмечают: «Понятия «глобал» или «глобализация» не встречаются, начиная от Платона до Ницше во всей истории развития философской мысли. Но уже в 1980 году в важнейших экономических журналах было найдено 50 заголовков, где использовали понятия «глобал» или же «глобализация»; в 1990 г. это число достигло уже 670» [9, с.18]. «До 1987 г. в библиотеке Конгресса США не было книг, в названии которых использовался бы термин «глобализация», а затем число работ стало увеличиваться лавинообразно. Принято считать, что впервые о глобализации заговорили американские ученые» [3, с.10]. Несмотря на то, что история глобализации четко не определена, не вызывает сомнения тот факт, что этот глобальный процесс считается одним из активных мировых процессов после второй половины XX века. Поэтому справедливо Ульрих Бек отмечает, что: «Без сомнения, глобализация является наиболее употребляемым и злоупотребляемым – и наименее проясненным, вероятно, самым непонятным, затуманенным, политически эффективным словом (лозунгом, оружием в споре) последних лет и останется таковым в ближайшее время» [8, с.40]. Действительно, в последние десятилетия этот процесс не

только привлек внимание всего мира, но и имеет последствия, от которых во многом зависит дальнейшая судьба мира. Глобализация сопровождает все события последних десятилетий, так или иначе влияет на них, и, в зависимости от ее последствий, происходят мировые процессы. Безусловно, глобализация стала процессом, у предшественников которого не было столько возможностей влиять на события, происходящие на мировой арене.

Процесс глобализации оказывает большое влияние на все сферы общественной жизни: экономическую, социальную, культурную, военную и особенно политическую. Ряд исследователей, рассматривавших политический аспект глобализации, приходят к выводу, что глобализация ослабляет независимость государства и, в конечном итоге, разрушает национальное государство. В результате процессов глобализации меняется статус и положение национальных государств, вплоть до потери ими их государственной независимости. Современные государства в большинстве случаев сталкиваются с проблемами, причины которых частично или полностью находятся вне компетенции и контроля национальных государств. Глобализация – важный процесс, без которого невозможно прогнозировать, определять и осуществлять внешнюю политику государств. Глобализация не имеет статического состояния, она изменчива, динамична, а потому в каждый период приобретает свои особенности и создает новые производительные силы. Несмотря на то, что экономическая сфера играет решающую роль в жизни общества, политическая сфера может быть более влиятельной, чем экономика на конкретном этапе истории. Это ярко проявляется на современном этапе развития общества, когда сегодня большинство событий, происходящих в мире, определяется не экономикой, а политикой. Безусловно, эта тенденция продлится недолго, и, независимо от того, определяет ли экономика другие отрасли или нет, но в конкретное время политический или культурный фактор может возобладать над экономическим фактором. В это

время из-за доминирования политических или культурных факторов и при принятии неправильных решений общества могут достичь такого уровня повреждений, что для их восстановления потребуется много времени и тяжелой работы. Поэтому от политических лидеров требуется учитывать стратегические и национальные интересы государств, вне зависимости от их сезонных интересов, и принимать правильные политические решения, чтобы не оказывать негативного влияния на перспективы государств...

В целом можно сделать вывод, что сегодня понятие или процесс «глобализация» включает в себя следующие значения:

1. Глобализация является объективным процессом, выступала и выступает под разными именами на разных этапах истории, но в последние годы в мире активизировались его субъективные аспекты, что, в свою очередь, привело к активизации большинства глобальных процессов, и в большинстве случаев эти события привели к неравенству и волнениям, которые становятся состоянием современного мира.

2. Глобализация – это модель, в которой существует единое управление. Для реализации этой модели препятствием являются, прежде всего, национальные суверенные государства. Возможно, прав американский политолог Крейг Калхун, который отмечает: «Глобализация – это идеологический проект. Он был создан для того, чтобы управлять мировыми процессами» [10, с.33]. Поэтому, какие бы модели и пути ни применялись, это будет выгодно для процесса глобализации.

3. На определенных исторических этапах тот или иной народ становится господствующим и управляющим в мире. На одном этапе греки, на другом этапе персы, на третьем этапе турки, на четвертом этапе немцы, на пятом этапе французы контролировали и управляли миром или отдельными его частями и т.д. В эпоху глобализации, особенно современной глобализации, господствует англо-саксонская модель глобализации. Этот процесс начали англичане, а затем

флаг у них отобрали американцы. То есть модель современной глобализации – это модель вестернизации, «Rax Americana» и т.п. Глобализация является продуктом западных обществ и защищает интересы западных сверхдержав. Благодаря этому процессу они управляют другими обществами и государствами и быстрее достигают намеченных целей.

4. Глобализация, как и другие мировые процессы, возможно, когда-нибудь завершится, и тогда начнется период деглобализации. Но, согласно диалектическим принципам, это не означает его абсолютного уничтожения. Вместо современной её модели возникнет новый глобальный процесс с новым именем, новыми целями и интересами, и он будет осуществляться по-иному.

До этого времени глобальными процессами будет управлять сам процесс глобализации, и необходимо, чтобы государства нашли в нем свое место и определили перспективы государства и нации. В противном случае их существование будет поставлено под вопрос, а защитить их государственную независимость в процессах глобализации будет очень сложно...

Литература

1. Азроянц Э.А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции. – М.: Новый век, 2002. – 416 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Глобализация и глобальное управление. Учебное пособие / Под ред. В.И. Михайленко. – Екатеринбург, 2008. – 297 с.
4. Иноземцев В.Л. Потерянное десятилетие. – М.: Московская школа политических исследований, 2013. – 600 с.
5. Левитт Т. Глобализация рынков [Электронный ресурс]. – URL: <https://marketing-course.ru/levitt-globalizaciya-marketin/> (дата обращения: 17.12.2021).

6. Многоликая глобализация / Под ред. П. Бергера, С. Хантингтона. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
7. Соколов К.Б. Глобализация: История, современность и искусство. – М.: Государственный институт искусствознания, 2012. – 444 с.
8. Уткин А.И. Новый мировой порядок. – М.: ЭКСМО, 2007. – 640 с.
9. Хайдаров Р.Дж. Развитие Таджикистана в период глобализации. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 192 с.
10. Черковец О.В. Глобализация: экономические реалии и политические мифы. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 111 с.

ГЛОБАЛИЗАТСИЯ: МОҲИЯТ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ҚОМЕАИ ЧАҶОНӢ

Захруddинов И.З.

Дар мақола мафҳуми ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) баррасӣ шуда, моҳияти глобалии ин раванд шарҳ дода шудааст. Бо ин мақсад андешаҳои коришносони глобализатсия аз қабилӣ Т.Левитт, Р.Робертсон, К.Оме, М.Кастеллс, В.Бек, Б.Бади таҳлил карда шуданд. Гуфта мешавад, ки раванди глобализатсия таърихи тӯлонӣ дорад, аммо ин надида дар 40-50 соли ахир таваҷҷуҳи зиёди муҳаққиқонро беиштар ҷалб кардааст. Зикр мегардад, ки он дар тӯли таърихи башарият ташаккул ёфта, хусусиятҳои таърихӣ, марҳила ва шаклҳои зуҳури худро дорад. Сарфи назар аз он, ки глобализатсия ба

тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир мерасонад, маҳз ҷанбаи сиёсии он солҳои охир шиқдат гирифта, ба истиқлолияти давлатҳои миллӣ таҳдиди муайяне ба бор меорад.

Калидвожаҳо: раванд, ҷаҳонишавӣ, давлати миллӣ, истиқлолияти давлатӣ, ҷаҳони иттилоотӣ, равандҳои ҷаҳонӣ, омили сиёсӣ ва фарҳангӣ, манфиат.

GLOBALIZATION: ITS ESSENCE AND ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE WORLD COMMUNITY

Zahruddinov I. Z.

The article discusses the concept of globalization and explains the global nature of this process. For this purpose, the opinions of globalization experts such as T. Levitt, R. Robertson, K. Ome, M. Castells, W. Beck, B. Badi were analyzed. It is noted that the process of globalization has a long history, but this phenomenon has gained great interest among researchers in the last 40-50 years. It is mentioned that it has been formed throughout the history of mankind, and has its own historical features, stages and forms of manifestation. Despite the fact that globalization affects all spheres of public life, it is its political aspect that has intensified in recent years, posing a certain threat to the independence of nation states.

Key words: *process, globalization, nation state, state independence, information world, global processes, political and cultural factor, interest.*

ВЛИЯНИЕ МОБИЛЬНОСТИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ НА ДИВЕРСИФИКАЦИИ МИГРАЦИОННЫХ ПОТОКОВ ИЗ ТАДЖИКИСТАНА

Ходжаев Х. Х. - научный сотрудник ИФПП НАНТ

Зухуров К. Ш. - соискатель ИФПП НАНТ

В статье рассмотрены вопросы развития миграционных процессов в экономике Таджикистана в контексте их влияния на состояние национального рынка труда, и осуществлена попытка обосновать закономерности развития миграции в мировой экономике, аргументированы причины эмиграции населения в другие страны.

Определены природа причин миграции и их последствия на национальном рынке труда Таджикистана.

Ключевые слова: миграция, эмиграция, трудящиеся-мигранты, рынок труда, занятость, спрос, предложение, зарубежный опыт, коэффициент, Таджикистан и др.

Миграция рабочей силы из одной страны в другую - это глобальное явление, получившее широкое распространение во второй половине XX века. Как и во всех других бывших советских республиках, в Таджикистане наблюдались масштабные потоки трудовой миграции только после распада СССР в 1991 году. В 1994 и 1995 гг. резко возросла трудовая миграция в результате лишений, вызванных гражданской войной в стране и распадом прежних территорий, занятости в условиях перехода к рыночной экономике [1, с. 11]. На сегодняшний день - это самый крупный и динамичный миграционный поток из Таджикистана, где ни один сектор общества не остался неза тронутым ею.

Исторически, население, проживавшее на территории современного Таджикистана, отличалось высокой мобильностью. Основными видами миграции были купеческая (торговая) миграция, перемещения горцев, кочевая миграция, образовательная миграция (в Бухару для посещения крупнейшего медресе или религиозной школы в исламском мире),

паломничества в Мекку и другие духовные центры. Были также значительные перемещения населения, вызванные войной. Однако наиболее значительной миграционной тенденцией было перемещение жителей горных районов Каратегина и Масгча, а также Балджувана, Куляба и Гиссара в более развитые районы, в частности Ферганскую долину, в поисках работы. Основными сферами занятости горных таджиков были строительство, работа носильщиками, хлопкоочистительные заводы [7, с. 60-63].

Накануне XX века от 25 % до 70 % взрослого мужского населения уезжало из селений верховий Зеравшана в поисках работы [В.В. Дынин, «Очерк жизни горцев Зеравшана», 1914: с. 72]. Сегодня в этих же регионах возродились традиционные модели трудовой миграции, включающие аналогичные сферы деятельности. Купеческая миграция, важная традиция долинных таджиков, особенно на севере Таджикистана, возродилась после распада СССР. Сейчас это наиболее очевидно в Ферганской долине, где были восстановлены местные рынки. На этой традиции основана челночная миграция, объединяющая страны Центральной Азии.

Основными факторами, стимулирующими трудовую миграцию из страны происхождения, являются относительно высокая по сравнению с экономическими возможностями плотность населения и наличие традиционных контактов со страной-получателем. Последние обычно имеют относительно низкую плотность населения, богатые природные ресурсы и высокий уровень производственных мощностей. Эти различия объясняют, почему миграционные процессы обычно связаны с переселением из перенаселен-

ных регионов мира в менее заселенные [А. Марианский, 1969, с. 13-15].

Разрыв между богатыми и бедными и быстрый рост населения в странах происхождения играют даже большую роль в поощрении мобильности, чем плотность населения. Демографический фактор особенно важен в случае Таджикистана с его высокими темпами роста населения.

Постоянное население Таджикистана на 1 января 2022 г. составляло 10,78 млн. человек, что на 225 960 человек больше, чем в предыдущем году [2, с. 12-13]. С 2021 по 2022 год общая численность населения увеличилась на 225 960 тыс. человек. В период между переписями 2021 и 2022 годов численность трудоспособного населения увеличивалась на 124,1%, или на 2,1% в год. За последнее десятилетие рост населения замедлился из-за низкой рождаемости и возрос внешняя миграция. Среднегодовой прирост населения в период с 1991 по 2022 г. составлял 3%, с 2021 по 2022 г. – 2,5% [2, с. 13-14].

Рынок труда резко изменился с болезненным переходом страны к рыночной экономике. Резкий спад производства привел к массовым потерям рабочих мест в государственном секторе. По мере снижения спроса на рабочую силу предложение рабочей силы растет в ответ на рост безработицы и рост населения. Демографические тенденции повысили спрос на рабочие места. Доля населения трудоспособного возраста выросла с 47,0% в 1991 г. до 65% в 2022 г., а доля населения нетрудоспособного возраста снизилась с 53% в 1991 г. до 46% в 2022 г. [2, с. 13-14]

Численность экономически активного населения снижалась на протяжении десятилетия после обретения независимости, как и уровень экономической активности населения. Общая численность трудовых ресурсов увеличилась на 12,4% и составила 48,5% населения. Общая численность занятых снизилась на 12,1% [2, с. 13-14], что отражает снижение экономической активности населения и увеличение числа лиц трудоспособного возраста, не ищущих работу. Эти люди входят в группу экономически неактивного населения.

Например, в Хатлонской и Согдийской областях самый высокий уровень занятости, а самый низкий - в Горно-Бадахшанской автономной области.

Безработица и неполная занятость являются одними из ключевых факторов, толкающих трудовую миграцию. Население считает безработицу самой острой проблемой, стоящей перед Таджикистаном. Медленное экономическое развитие считается второй наиболее острой проблемой, за которой следуют несвоевременная выплата заработной платы и пенсий.

За последние пять лет официальный уровень безработицы вырос с 1,7% до 3,2%. Только три четверти зарегистрированных в качестве безработных получают пособие по безработице, которое составляет 1,5 доллара США в месяц. Учитывая тот факт, что большинство безработных не зарегистрировано, по оценкам Всемирного банка, реальный масштаб безработицы составляет около 30% [2, с. 13-14].

В большей части советского периода Таджикистан был страной иммиграции. Постепенный переход от положительного к отрицательному показателю начался в конце 1970-х гг. в рамках наметившегося в Центральной Азии системного кризиса, охватившего все сферы общественной жизни. С распадом СССР и перед лицом многих проблем, сопровождавших процесс достижения суверенитета, Таджикистан оказался втянутым в широкие потоки миграции с масштабными социальными, экономическими и политическими последствиями. Гражданская война с 1992 по 1993 год и период политической нестабильности, продолжавшийся до 1997 года, вызвали волны вынужденной миграции. В 1992 и 1993 годах каждый пятый гражданин Таджикистана стал беженцем или вынужденным переселенцем (ВПЛ). Между 1991 и 1995 г. из Таджикистана эмигрировало 284 600 человек [3, с. 44-45]. За последние пять лет внутренняя миграция пропорционально возросла, а внешние миграционные потоки сократились по отношению к общему масштабу миграции. Несмотря на рост внутренней миграции, абсолютные масштабы миграционных потоков уменьшились, за заметным исключением вре-

менной трудовой миграции. Более низкие показатели эмиграции были результатом:

- Подписание «Общее соглашение об установлении мира и национального согласия в Таджикистане» от 27 июля 1997 года, которое привело к возвращению таджикских беженцев и сотни тысяч ВПЛ из стран СНГ и Афганистана;

- Снижение миграционного потенциала русскоязычного населения;
- Антииммиграционные меры, принимаемые другими странами СНГ.

С момента обретения независимости Таджикистан столкнулся со следующими крупномасштабными миграционными потоками:

- этническая эмиграция некоренного населения: немцев, евреев, крымских татар, русских, украинцев, казахов и др., выехавших на историческую родину;
- Потоки беженцев и ВПЛ;
- Сельская/городская миграция;
- Внешняя трудовая миграция.

Трудовая миграция из Таджикистана включает в себя следующие потоки: а) поток неквалифицированной или полуквалифицированной рабочей силы на ограниченный период времени; б) эмиграция высококвалифицированных специалистов; в) миграция коммерческих предпринимателей»;

Трудовая миграция приводит к социальным изменениям в принимающих и отправляющих странах. Правительства и общества могут по-разному оценивать эти изменения, что приводит к возникновению различных мифов и предрассудков, которые мешают правильному пониманию проблем, возникающих в связи с миграцией, и поиску соответствующих решений.

В соответствии с Международной конвенцией о защите прав всех трудящихся мигрантов и членов их семей, принятой Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций в резолюции 45/158 от 18 декабря 1990 г., термин «трудящийся-мигрант» применяется к лицу, которое не имеет гражданство, в государстве котором он/она будет заниматься оплачиваемой деятельностью. Трудовая миграция – это временная эмиграция в другую страну с целью заработка с рас-

четом на возвращение в страну происхождения. Со временем некоторые трудящиеся-мигранты поселяются на постоянной основе в стране, в которой они работают. Тем не менее, трудовая миграция направлена не на переселение, а на заработка за границей таких как:

а) сезонные трудящиеся-мигранты работают в стране получателя, только в течение определенного периода года, поскольку выполняемая ими работа напрямую связана с сезонными условиями.

б) Трудящиеся-мигранты, работающие по трудовому договору, работают в стране получателя, на основании договорного соглашения, в котором указаны ограничения продолжительности занятости и тип работы, которой будет заниматься мигрант. После въезда в страну, трудящийся-мигрант не имеет права менять работу и должен покинуть страну после завершения договора, даже если сама работа не была завершена. Хотя в некоторых случаях договор можно продлить, работник по-прежнему должен покинуть страну до продления договора.

с) Временные трудящиеся-мигранты допускаются в страну получателя, для выполнения определенной работы или деятельности в течение ограниченного периода времени. Временные трудящиеся мигранты могут менять работодателей и продлевать разрешение на работу, не выезжая из страны. Это определение МОТ аналогично категории, указанной в Конвенции, где они определяется как «само занятые работники». Этот термин «относится к трудящемуся-мигранту, который занимается оплачиваемой деятельностью, не связанной с трудовым договором, и который зарабатывает себе на жизнь этой деятельностью, обычно работая в одиночку или вместе с членами своей семьи, а также к любому другому мигранту. Работник, признанный само занятым в соответствии с применимым законодательством государства работы по найму или двусторонними, или многосторонними соглашениями» [Конвенция: 35].

Фактическая общая миграция из Таджикистана намного превышает официальные данные, поскольку её доминирующую черту, временную трудовую ми-

грацию, крайне сложно отследить. Поток трудовой миграции динамичны и гибки, быстро реагируя на изменение условий как в отправляющей, так и в принимающей стране.

По данным Министерства труда и занятости, чистая эмиграция в 2019 г. составила 5 618 человек (3 209 чел. из городской местности и 2409 из сельской местности). Однако, по оценкам Департамента внешней миграции министерства, в 2021 году в других странах СНГ находилось более 250 000 мигрантов из Таджикистана. По данным Государственного пограничного комитета, около 1,2 миллиона граждан Таджикистана работали за границей в 2022 году.

Учитывая, что 70% всех трудовых мигрантов из Таджикистана в период с 2000 по 2022 год - работают в России, эту принимающую страну следует рассматривать более подробно [3, с. 34].

Россия стала важным международным рынком труда в 1990-х годах. Структурные реформы, начатые во второй половине десятилетия, сопровождались снятием контроля над трудовыми отношениями и заработной платой и созданием рынка жилья. Отсутствие в России демографических ресурсов в результате низкой рождаемости и высокой смертности в сочетании с недостаточной мобильностью некоторых групп местного населения привело к потребности в иностранной рабочей силе. Роль добывающей и перерабатывающей промышленности в экономике России не только сохранялась, но и укреплялась. Вторая половина 1990-х годов также ознаменовалась возрождением строительной отрасли. Все эти отрасли требуют большого количества рабочих-мужчин. Как показывают результаты исследования, профессиональный уровень трудовых мигрантов из Таджикистана в значительной степени соответствует потребностям в рабочей силе в России. Основной поток таджикских мигрантов был направлен в строительную, металлургическую, машиностроительную, нефтегазовую отрасли, которые испытывали острую нехватку рабочей силы.

Кроме того, с ростом трудовой миграции из России в Западную Европу та-

джикские трудовые мигранты стали заполнять образовавшиеся вакансии. Они также вытесняют украинцев, молдаван и армян по мере сокращения миграционного потока в Россию из других стран СНГ [3, с. 89-92].

Выше проведенный анализ даёт основание заключить, что в структуре государственного управления (как на отраслевом, так и на территориальном уровнях) недостаточно уделяется внимание механизму регулирования, а также организации и стимулирования направлений, форм и методов обеспечения мобильности и перераспределения рабочей силы в территориальном аспекте.

Спецификой трудовой миграции в Республике Таджикистан является то, что она выступает одновременно и причиной и следствием преобразований, начавшихся в стране с получением ею независимости. Подобная двойная, но достаточно важная для неё роль в мировой миграционной практике - явление не новое, оно сопровождает общество на протяжении всего его исторического развития. В условиях трансформирующегося общества именно эта специфика трудовой миграции Республики Таджикистан способствовала развитию новых форм трудовой миграции населения, изменению функций миграции и степени её значимости, политической переоценке миграционного процесса. [8].

Поэтому можно утверждать, что в настоящее время пространственная мобильность рабочей силы имеет вид неуправляемого явления. Это привело к тому, что на данном этапе развития сформировались целые сетевые структуры взаимодействия внешней мобильности рабочей силы, связанные с ее экспортом и импортом. В каждой из центральноазиатских стран развивается новый сектор экономической деятельности, сравнимый по доходам с четвертью или даже половиной ВВП, но он находится вне сферы государственного управления и лишь частично доступен мониторингу. В то же время опыт показывает, что нерегулируемая мобильность рабочей силы практически не поддается статистическому учету, что затрудняет выявление ее количественной, особенно той части

трудовых ресурсов, которая находится за пределами Таджикистана.

IMPACT OF LABOR MOBILITY ON THE DIVERSIFICATION OF MIGRATION FLOWS FROM TAJIKISTAN

Khojaev H. H., Zukhurov K. Sh.

The article discusses the development of migration processes in the economy of Tajikistan in the context of their impact on the state of the national labor market. The patterns of development of migration in the world economy are substantiated, the reasons for the emigration of the population to other countries are argued.

The nature of the causes of migration and their consequences on the national labor market of Tajikistan are determined.

Key words: migration, emigration, migrant workers, labor market, employment, demand, offer, foreign experience, coefficient of migration compensation.

ТАЪСИРИ ТАҲАРРУКИ ҚУВВАИ КОРӢ БА ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ МАВҶИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Хочаев Ҳ. Ҳ., Зухуров Қ. Ш.

Дар мақола рушди равандҳои муҳоҷират дар иқтисоди Тоҷикистон дар заминаи таъсири онҳо ба вазъи бозори миллии меҳнат баррасӣ мешавад. Тартиби рушди муҳоҷират дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ асоснок карда шуда, сабабҳои ба дигар кишварҳо рафтани аҳоли мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

Моҳияти сабабҳои муҳоҷират ва оқибатҳои онҳо дар бозори миллии меҳнати Тоҷикистон муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, муҳоҷират, муҳоҷирони меҳнатӣ, бозори меҳнат, шугл, талабот, пешниҳод, таҷрибаи хориҷӣ, коэффисиенти ҷуброни муҳоҷират.

Литература

1. Воробьева О. Д., Топилин А. В. Многоликая миграция. - М.: Изд-во «Эконинформ», 2014.
2. Таджикистан 30 - лет государственной независимости/Статистический сборник. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022.
3. Ульмасов Р. У. Развитие государственного регулирования временной трудовой эмиграции из Таджикистана в Российскую Федерацию // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. -М., 2010.
4. Цапенко И. П. Международная миграция ученых и студентов: возможности государственной политики //Вопросы государственного и муниципального управления. -№ 2–3, 2007.
5. Чернов А. С. Влияние трудовой миграции на региональный рынок труда //Вестник МГТУ. -Том 15, № 1, 2012.
6. Шарипова А. Г. Стимулирование притока интеллектуальных мигрантов (опыт развитых стран) // Материалы республиканской научно-практической конференции «Социально-экономические проблем совершенствования системы управления трудом в Республике Таджикистан». — Душанбе: Изд-во «Товус», 2013.
7. Губаева С. Население Ферганской долины. Душанбе: Изд-во «Товус», 1991.
8. Махмадбеков М. Ш. Миграционные процессы: сущность, основные тенденции и их особенности в современном обществе: опыт Таджикистана. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук: 23.00.02.

ТАКРИЗҶО – РЕЦЕНЗИИ – REVIEWS

РЕЦЕНЗИЯ

на книгу **Бастрыкина А.И., Исмагилова Р.Ф., Сальникова В.П. –**
Идея Добра в творчестве Ф.М. Достоевского и ее влияние на развитие философии права (к 200-летию Ф.М. Достоевского) / Вступительное слово профессора А. Александрова; Следственный комитет Российской Федерации. – СПб.: Фонд «Университет», 2021. – 380 с. (Серия: «Наука и общество»).

Зоир Дж. М. – главный научный сотрудник Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана, доктор юридических наук профессор, Государственный советник юстиции 1-го класса, генерал-майор милиции; E-mail: zoirov2009@mail.ru

Содики Н. Н. – Председатель комитета Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли (Парламент) Республики Таджикистан по науке, образованию, культуре и молодежной политике, доктор философских наук, профессор E-mail: bedil68mail.ru

Советов Д. И. – старший преподаватель кафедры экономических и финансовых исследований Высшей школы государственного аудита МГУ имени М.В. Ломоносова E-mail: sovetov-work@mail.ru

Русская философия как наука формировалась под преобладающим влиянием европейской философии, начиная с XVIII века. Подобное влияние Западных стран навязывало политико-правовой мысли, которая развивалась в России – «иные, чуждые ценности». Западные ценности не удовлетворяли потребностям русского человека и не создавали условий для автономного развития отечественной государственности.

Переломный момент наступил в XIX веке, что ознаменовано достижением подлинной зрелости философии права в России. Здесь прежде всего следует отметить полное и глубокое усвоение русскими учеными содержания западной философии. В результате постепенного развития русская философия не только в полной мере достигла уровня европейской науки об отношении мышления и бытия, но и в какой-то мере стала на несколько ступеней выше ее.

Подобный рост связан с авторитетом, который был сформирован под воздействием философских идей Владимира Сергеевича Соловьева и Федора Михайловича Достоевского. Стоит также отметить их всеобщее признание, как

среди отечественных правоведов, так и современных зарубежных философов.

В итоге Россия должна была представить миру философа, равного европейским гениям. Именно таким увидела Европа Федора Михайловича Достоевского.

Идеи данного классика, авторитет которого не вызывает сомнений, ни в России, ни за рубежом, подвергнуты критическому анализу и осмыслению в рамках книги Бастрыкина А.И., Исмагилова Р.Ф., Сальникова В.П. «Идея Добра в творчестве Ф.М. Достоевского и ее влияние на развитие философии права (к 200-летию Ф.М. Достоевского)», которая в свою очередь представляется к данному рецензированию.

В книге рассматривается жизненный путь, творчество, философия Ф.М. Достоевского. Данная работа образует ценность, так как позволяет современному поколению напомнить величие русской истории, отечественной науки под призмой переосмысления идей, разработанных в прошлом, но представляющих актуальность и практическую значимость для настоящего, в том числе при формировании современной идеологии в российском, да и всем постсо-

ветском обществе, а также для развития государственности.

Говоря об авторе, Ф.М. Достоевский – это русский классик и автор множества произведений, образующих фонд российской классической литературы. В отличие от множества других писателей, которые также внесли свой вклад в развитие русской культуры, именно Ф.М. Достоевский показывает под призмой литературных образов в своих произведениях идеи, которые являются непосредственным предметом исследований в области философии права, истории политических и правовых учений, теории государства и права, а также иных юридических наук.

Взгляды Ф.М. Достоевского принято соотносить с учением почвенничества. Сущность данного учения выражается в том, что почвенничество – это направление русской консервативной мысли, в котором за основу взята идея «почвы» как уникального единства природно-географической и культурной реальности. Именно почва формирует общественную психологию, национальный характер.

Таким образом, почвенность выражается в уникальной самобытности, развитии философии и мысли России. При этом данные взгляды нельзя путать с философией славянофилов, так как их мировоззрение следует оценивать в качестве хоть и схожей, однако, самостоятельной системы познавательных, этических и эстетических ценностей. Таким образом, отнесение взглядов Ф.М. Достоевского к философским взглядам почвенничества возможно благодаря тому, что именно ему удалось сформировать не только основные черты национального характера, но и саму национальную идею.

Национальная идея, по мнению Ф.М. Достоевского, выражается через различные блага, в частности, посредством – добра, патриотизма и справедливости. Подобная идея понятна любому простому человеку, так как Ф.М. Достоевский рассматривает глубокие идеи простым и понятным языком.

На современном этапе работы Ф.М. Достоевского под призмой выявления и

обсуждения политико-правовой идеи, не часто рассматриваются в научной литературе, несмотря на их бесспорную ценность и его вклад. Таким образом, Ф.М. Достоевский затронул в своих произведениях актуальные политико-правовые проблемы, которые существовали ещё в обществе середины XIX века, избрав в качестве их изложения - художественно-литературную форму.

Данные проблемы имеют место также и в современной действительности, однако, уже в форме юридической доктрины, которая отражается в исследованиях современных ученых юристов и правоведов. Форма изложения в современных условиях видоизменяется под призмой тенденций, которые господствуют уже в современной науке.

Возможно предположить, что глубина мысли, заложенная в работах автора, сформировалась не случайно, а под воздействием сложного жизненного пути, через который прошел русский классик.

В жизни писателя, были сложные падения, ознаменованные каторгой за вольномыслие, что существенно повлияло на формирование последующих его политических взглядов, так и взлетами, которые принесли автору мировую известность на все времена. Жизненный путь Ф.М. Достоевского, также подвергается анализу в рецензируемой книге, авторы рассматривают и объясняют детерминанты, повлиявшие на формирование столь уникальной личности.

Переходя к анализу непосредственной философии Ф.М. Достоевского, которая представляет интерес для развития политико-правовой мысли современной России, стоит отметить, что ее сущность сводится к тому, что идея добра в творчестве Ф.М. Достоевского занимает ключевое место и образует, возможно, даже сакральное значение в понимании писателя.

В работах Ф.М. Достоевского прослеживается мысль о том, что: «...проблематика абсолютного Добра, которую Достоевский возвышает до уровня онтологической идеи, одновременно оказывается у него связанной и с идеей национальной». Таким образом,

Ф.М. Достоевский искренне верил, что русский человек – это добрый человек, способный на подвиги и благородные поступки.

Таким образом, добро в творчестве Ф.М. Достоевского – может быть только положительной целью, заданной ориентацией на идеалы добра, причем добра абсолютного. В противном случае смысла бытия для человека не достигается, что может приносить лишь неприятности и несчастья. Если человеческая деятельность не ориентируется на абсолютное добро и не использует для этого адекватные средства, не противоречащие абсолютности цели, то оказывается лишенным смысла и бытие самого человека, и окружающего его мира, общества. Общественное устройство, основанное на страданиях невинных людей, не может заключать в себе смысла и не может задавать этот смысл человеку, какие бы правильные цели он перед собой не ставил и как бы точно не прозревал для себя нравственные ориентиры.

Проблемой такого учения возможно признать факт отсутствия критериев добра, что обусловлено несовершенством окружающей человека действительности. Это, в частности, прослеживается в ряде его произведений, например, в романе «Бедные люди», в котором для читателя предлагается к размышлению мысль о том, что в условиях нищеты и под воздействием различных экономических проблем, которые возникают в государстве, бедные люди достойны сострадания, участия и справедливости по отношению к ним, чего не было и не могло быть в современной автору России. Подобная проблема в некоторой части свойственная и любому современному государству, что подчеркивает актуальность затронутой проблематике.

Однако авторы рецензируемой книги отмечают, также, что центральная мысль всего творчества Достоевского – это проблема ожидания от России «слова истины», которое она должна высказать миру и донести до него.

Путь к этому Ф.М. Достоевский видел, прежде всего, через ее глубокое самопознание и преодоление зияющих со-

циальных расколов, прежде всего между народом и интеллигенцией, славянофилами и западниками. Таким образом, возникало множество «камней преткновения», которые образовывали существенные разрывы в обществе, как прошлого, так и настоящего.

Ф.М. Достоевский особенно проблематично переживал факт наличия пропасти между интеллигенцией, элитой и простым человеком, рабочим. Данный разрыв существовал несмотря на единство государственности и общности народа. Русский классик верил и способствовал своим творчеством сближению данных классов в целях достижения равенства и предполагал, что это возможно, но в случае формирования новой формации ценностей, которая основана на принципах добра и справедливости, равенства и патриотизма.

В современном государстве данные ценности воспринимаются иначе и находят законодательное отражение в рамках Основного закона государства – Конституции России, однако, затронутые пробелы между бедными и богатыми на современном этапе формации в России – продолжает образовывать ключевую проблему.

В целях сглаживания неравенства Ф.М. Достоевский очень ценил нравственные качества. Такими качествами были наделены ключевые герои его романов. Ф.М. Достоевский полагал, что читатель может быть человеком любого происхождения и нравственный образ главного героя, также может сформировать стереотип поведения для читателя, что с некоторой вероятностью образует возможность привития подобных положительных качеств человеку и всему обществу его читателей.

В данном случае стоит согласиться с позицией авторов, которые отмечали и ранее, что Ф.М. Достоевский полагал, что для истинного примирения славянофилов и западников, народа и интеллигенции должны были сделаны встречные шаги не только со стороны интеллигенции (которые она стремилась сделать), но и со стороны народа. Вероятнее всего народ в современности Ф.М. Достоев-

ского еще не верил в возможность подобного примирения.

Таким образом, возвращаясь к идее добра, Ф.М. Достоевский рассматривал данные нравственные категории не просто как абстрактные, за которыми закреплены положительное и отрицательное моральное значение. В его понимании добро – «Бог и единение с Ним». В то время, как Зло – «обнажается до самих своих корней, что проедает душу человеческую насквозь».

В вопросе о происхождении добра и зла, мыслитель исходит из убеждения, что источником их возникновения является иррациональная свобода. Человек, изначально обладающий свободной волей, самостоятельно делает выбор между добром и злом, а также несет ответственность за совершенные им поступки. Несмотря на то, что свободы – есть благо и ценность, чрезмерное злоупотребление такими ценностями влечет «бесчинство ума», что лишь расширяет безнравственное поведение индивида. Очень глубокая мысль классика, справедливость которой демонстрирует правовая реальность некоторых государств, стремление идеологов этих государств навязать безграничные западные свободы под маской ценностей России и всем государствам постсоветского пространства.

Философские учения Ф.М. Достоевского затрагивают и отраслевые юридические науки. Еще одной проблемой классик видит соотношений уголовно-правовых категорий «Преступления и наказания», которые подвергаются осмыслению в его культовом и одноименном произведении известном всему миру.

Преступление для Ф.М. Достоевского – это следствие страстей человека и желания «по своей глупой воле пожить». Наказание же, неизбежное последствие за всякое преступление, не просто внешняя кара закона, а совесть, терзающая душу человека. Разрыв между страстями, желаниями и совестью является выражением дихотомии добра и зла в человеке.

Однако, при этом преступление не всегда выступает результатом действия

злого человека, о чем свидетельствует противоречивость в характере Раскольникова, что и показал автор в романе. Искаженное восприятие справедливости и ошибочное правопонимание выступают следствием противоправного поведения.

В данном случае не лишним будет обратиться к древнеримской аксиоме: «*Jus est ars boni et aequi*», и что в переводе означает – «Право есть искусство добра и справедливости». Таким образом, право и добро являются идеальными категориями, которые находятся в непосредственной и тесной связи. Вопрос соотношения права, морали и добра выступает проблемой теории и философии права. Проблема связи морали и права – это и есть идея Ф.М. Достоевского.

Таким образом, диалектика добра и зла в творчестве Ф.М. Достоевского составляет основу сюжетных линий его романов. Все герои произведений Ф.М. Достоевского мечутся между выбором добра и зла, между человеческими пороками и добродетелями и среди них нет абсолютно положительных или же однозначно отрицательных персонажей.

Подводя итог, необходимо отметить, что творчество Ф.М. Достоевского внесло неоспоримый вклад в развитие философии права и политико-правовой мысли России, как прошлого, так и настоящего. Философия русского классика получила мировое признание, позволила сформировать авторитет русской школы права и защитить ее от воздействия чужого влияния, придало определенную самостоятельность, как указывают современные мыслители: обосновать суверенный характер российской государственно-правовой идеологии и русской философии права. Рецензируемая же работа выступает базой формирования новой научной школы, представляемой ее авторами.

Творчество Ф.М. Достоевского формирует научную школу, вызывает потребность в расширении охвата ознакомления с его идеями в современном поколении с целью формирования принципов нравственного воспитания, привития принципов добра, справедли-

вости и патриотизма российскому обществу настоящего. Именно данные принципы должны выступать основой для российской государственности на современном этапе.

Констатируя вышеизложенное, стоит отметить, что книга «Идея Добра в творчестве Ф.М. Достоевского и её влияние на развитие философии права», приуроченная к 200-летию творчества классика выступают произведением, которое подготовлено на стыке: философии, права, истории, публицистики.

Данное исследование всецело охватывает обозначенную проблематику с учетом истории развития России и предлагает актуальные решения и философские идеи, связанные с определением соотношения права и морали, а также призывает молодое поколение более детально познакомиться с творчеством великого русского классика под призмой анализа его произведений, поведения героев романов, через восприятие фундаментальных политико-правовых категорий.

Зоир Ч.М., Содикӣ Н.Н., Советов Д.И. Тақриз ба китоби Бастрикин А.И., Исмагилов Р.Ф., Сальников В.П. «Идея Добра в творчестве Ф.М. Достоевского и ее влияние на развитие философии права (к 200-летию Ф.М. Достоевского) / Вступительное слово профессора А. Александрова; Следственный комитет Российской Федерации. – СПб.: Фонд «Университет», 2021. – 380 с. (Серия: «Наука и общество»)

Zoir J.M., Sodiki N.N., Sovetov D.I. Review of the book by Bastrykin A.I., Ismagilov R.F., Salnikov V.P. - The Idea of Goodness in the work of F.M. Dostoevsky and its influence on the development of the philosophy of law (k 200- the anniversary of F.M. Dostoevsky) / Introductory speech by Professor A. Alexandrov; Investigative Committee of the Russian Federation. – St. Petersburg: University Foundation, 2021. – 380 p. (Series: «Science and Society»)

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В ЖУРНАЛ «ИЗВЕСТИЯ ИНСТИТУТА ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводится членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в «Правилах для авторов», публикуемых в каждом номере журнала.

Рукописи, оформленные не по правилам, редакцией не принимаются. Замечания по содержанию и оформлению статей необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике, отклонить.

Объем рецензии – не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о её публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяются в зависимости от даты поступления её окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

ТАРТИБИ ТАҚРИЗДИҲӢ БА МАҚОЛАҲОЕ, КИ БА «АХБОРИ ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН» ПЕШНИҲОД ШУДААНД

Мақолаҳои ба идора расида, ташхисро гузашта (ташхисро аъзои таҳририя – мутахассисони бахшҳои марбутатаи илм мегузaronанд), сипас тибқи тартиботи муқарраршуда қабул карда мешаванд. Талабот ба таҳия кардани мақолаҳо бо унвони «Қоидаҳо барои муаллифони» дар ҳар шумораи маҷалла ҷоп мешавад.

Дастнависи мақолаҳоеро, ки ба қоидаҳои мазкур ҷавобгӯ нестанд, идора қабул намекунад. Эродҳои он ба мазмун ва сохтори мақолаҳо бояд пеш аз супурдан ба тақриз ислоҳ карда шаванд.

Сипас ба мақолаҳо бо тартиби муайян, аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷалла ё мутахассисони ба мавзӯи мақола алоқаманд, (номзад ва докторҳои илм) тақриз дода мешавад.

Тақриз бояд хусусиятҳои илмии мақола, аз ҷумла, навоарӣ дар масъалагузорӣ, муҳимият, арзишҳои фактологӣ ва таърихӣ, дақиқ будани иқтибосҳо, услуби баён, қорбурди манбаъҳои муосир ва инчунин камбудии ҷойдоштаро фаро гирад. Дар ҳулосаи тақриз бояд баҳои умумӣ ва тавсия барои нашр ё баъд аз ислоҳ нашр кардан, ё барои тақризи иловагӣ гирифтани аз мутахассиси марбут ба мавзӯ, ё ба ҷоп тавсия надодан қайд шавад.

Ҳаҷми тақриз бояд на камтар аз як саҳифа бошад.

Мақолае, ки ба тақризи зарурат дорад, бо қайдҳои эродҳои муқаррарӣ ва муҳаррир ба муаллифони баргардонида мешавад. Муаллифони бояд ислоҳоти заруриро ба мақола ворид карда, нусхаи охири мақоларо якҷоя бо шакли электронии он ва матни дастнависи аввала ба идора супоранд. Пас аз тақризи муаллиф, мақола дубора барои тақризи фиристода мешавад ва ҳайати таҳририя қарори нашр шудани онро мебарорад.

Мақола ҳамон вақт барои нашр пазируфта мешавад, ки тақризи ба он дода шуда муқаррарӣ бошад ва ҳайати таҳририя онро ҷонибдорӣ намоянд. Тартиб ва навбати ҷопи мақола ба санаи расидани нусхаи охири мақола ба ҳайати таҳририя вобаста мебошад.

Тақризнависӣ ба мақола ба таври махфӣ сурат мегирад.

Ошкор кардани ҷузъиёти махфӣ тақризи ҳуқуқи муаллифро вайрон мекунад. Нусхбардории мақола барои қорҳои шахсӣ ба муқаррарзон иҷозат дода намешавад.

Муқаррарзон ва инчунин ҳайати таҳририя то лаҳзаи аз ҷоп баромадани мақола ҳуқуқи истифодабарии маълумоти дар мақолаҳо дарҷшударо надоранд.

RUES FOR REVIEWING ARTICLES SUBMITTED FOR PUBLISHING AT THE ACADEMIC PERIODICAL JOURNAL TITLTED “PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE OF PHILOSOPHY, POLITICAL SCIENCE AND LAW NAMED AFTER A.BAHOVADDINOV OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN”

Articles coming to the editory board will pass preliminary expert examination (it is carried out by associate editors – specialists in the corresponding branch of science) and are accepted in accordance with the established procedure. Requirements to registration of the original are provided by article in "Rules for the authors" published in each issue of the journal.

The manuscripts issued not by rules aren't accepted by edition. Remarks according to the contents and registration of articles need to be eliminated before transfer of the text on reviewing.

Then articles are reviewed without fail by associate editors of the journal or experts of the corresponding specialty (candidates and doctors of sciences).

The review has to contain reasonable transfer of qualities of article, including scientific novelty of a problem, its relevance, factual and historical value, citing accuracy, style of a statement, use of modern sources, and also motivated transfer of its shortcomings. In the conclusion the general assessment of article and recommendation for an editorial board – to publish article, to publish it after completion, to direct on the additional review to the specialist in a certain subject, to reject is given.

Review volume – not less than one page of the text.

The article adopted to the publication, but needing completion goes to authors with remarks of the reviewer and editor. Authors have to make all necessary corrections to a final version of the manuscript and return to edition the corrected text, and also its identical electronic option together with the original version of the manuscript. After completion article is repeatedly reviewed, and the editorial board makes the decision on its publication.

Article is considered to be accepted to the publication in the presence of the positive review and if it was supported by associate editors. The order and sequence of the publication of article are defined depending on date of receipt of its final version.

Reviewing of the manuscript is carried out confidentially. Disclosure of confidential details of reviewing of the manuscript violates the rights of the author. Reviewers aren't allowed to make the copy of articles for the needs.

Reviewers, and also associate editors have no right to use in own interests information containing in the manuscript before its publication.

ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Ҳайати таҳририяи маҷалла ба таваҷҷуҳи муаллифони мерасонад, ки мақолаҳои ҳудро дар шаклҳои чопию электронӣ, бо назардошти ҷанбаҳои илмию амалии таълифот ирсол намоянд.

Дар маҷаллаи «Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон» мақолаҳои чоп мешаванд, ки натиҷаи таҳқиқот оид ба масъалаҳои илмҳои фалсафа, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқшиносӣ марбут бошанд.

Мақолаҳои мутобиқ ба қоидаҳои мазкур бо тавсияномаи яке аз шӯбаҳои Институти ё яке аз аъзои ҳайати таҳририя барои чоп қабул карда мешаванд.

Ҳаҷми мақолаҳои яқоя бо тасвир, ҷадвал, нақшаҳои ва калидвожаҳои фишурдаи мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд то як ҷузъи чопӣ (то 12 саҳифаи чопи компютерӣ) бошанд. Фишурдаи мақола ба як забон на зиёдтар аз чор ҷумла ва миқдори калидвожаҳои бояд то даҳ адад бошанд. Матн бояд дар файли барномаи Microsoft Office Word пешниҳод шуда, андозаи ҳарфҳои 14, гарнитурани Times New Roman (барои мақолаҳои русӣ ва англисӣ), Times New Roman Tj (барои мақолаҳои тоҷикӣ), фосилаи 1,5 ва канораҳои матн аз ҳар тараф – 2,5 см бошанд. Корбурди ҳарфҳои хоси тоҷикӣ дар мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурани Times New Roman Tj, фишурда ва калидвожаҳои ҳатмист. Саҳифаҳои бояд рақамгузорӣ шуда бошанд.

Ба мақола тавсияи муассиса (барои муаллифони беруна), тақризи шӯбаи марбутани Институти, фишурда, калидвожаҳои (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) дар ду нусха, бо нишондоди унвони мақола, сарҳарфи ном ва насаби муаллиф ҳамроҳ карда мешаванд.

Барои чоп маводи таҳқиқотие, ки қаблан дар дигар нашрияҳои чоп нашуда бошанд, қабул карда мешаванд. Дар охири мақола, баъд аз матн ва фишурдаи рӯйхати адабиёти истифода шуда зикр гардида, аз тарафи چاپ номи муассисае, ки мақоларо пешниҳод кардааст, инчунин маълумот дар бораи муаллиф, телефон ва имзои муаллиф (муаллифон) оварда мешавад.

Ҳангоми тартиб додани рӯйхати адабиёти истифодашуда мушахассоти зеринро бояд қайд кард: а) барои китобҳои – насаб ва сарҳарфи ном ва номи падар, унвони пурраи китоб, макони чоп, нашриёт, соли нашр, рақами ҷилд, саҳифа; б) барои мақолаҳои аз маҷаллаву маҷмӯаҳои – насаб ва сарҳарфи ном ва номи падар, унвони пурраи мақола, номи маҷалла ё маҷмӯа, соли нашр, шумора ва саҳифа (барои маҷмӯа). Ҳангоми иқтибоси такрорӣ аз як манбаъ шакли маъмулии ихтисоршавӣ истифода мешавад.

Агар дар матн ҷадвалҳои оварда шуда бошанд, нусхаҳои иловагии онро дар ҷарағи чоп карда, бо нишон додани саҳифаи матлуб ба мақола ҳамроҳ кардан лозим аст.

Дар ҳолати баргардонидани мақола ба муаллиф барои ислоҳот ё ҷиҳати таҳрир, муаллиф бояд ислоҳоти заруриро ворид карда, нусхаи охириро ислоҳшударо яқоя бо нусхаи аввалӣ, инчунин шакли электронии мақолаи ислоҳшударо дар муддати то 3 рӯз ба идора бозгардонад.

Масъулияти истифодаи маълумоте, ки барои чопи озод иҷозат нест, мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба дӯши муаллифони аст.

Идораи маҷалла ҳуқуқи ихтисорнамудан ва ба дастнависҳои тағйирот ворид карданро дорад.

Мақолаҳои, ки ба қоидаҳои мазкур ҷавобгӯ нестанд, барои чоп қабул карда намешаванд.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. В журнале "Известия Института философии, политологии и права Национальной академии наук Таджикистана" печатаются статьи, являющиеся результатом научных исследований по философским, социологическим, политологическим и юридическим наукам.

2. Статьи принимаются к печати по рекомендации одного из членов редколлегии, в соответствии с настоящими правилами.

3. Объем статьи не должен превышать 1-го п.л. (до 12 страниц) компьютерного текста, включая в этом объеме рисунки, таблицы, графики, текст аннотации и ключевые слова, приводимые в конце статьи. Объем аннотации – не более 0,5 страницы. Три рисунка считаются за одну страницу.

4. К статье прилагаются направление от учреждения (для внешних авторов), рецензия соответствующего Отдела, аннотации и ключевые слова (на таджикском, русском и английском языке) в двух экземплярах, с указанием названия статьи, инициалов и фамилии автора.

5. Статья принимается в одном экземпляре, в текстовом и в электронном вариантах. Статья должна быть напечатана: на компьютере, с одной стороны листа, через 1,5 (полуторный) интервал, в файле Microsoft Office Word, размером шрифта 14, гарнитура Times New Roman (для русских и английских текстов), Times New Roman Tj (для таджикских текстов), интервалом 1,5, поля с каждой стороны – 2,5 см. В статье обязательно использование таджикского шрифта для таджикских текстов гарнитурой Times New Roman Tj, аннотации и ключевых слов. Страницы должны быть пронумерованы.

6. В конце статьи после текста аннотации дается список использованной литературы, слева указываются название учреждения, представляющего статью, а также сведения об авторе, телефон и подпись автора (авторов).

7. При оформлении списка использованной литературы следует указать:

а) для книг - фамилию и инициалы автора, полное название, место издания, издательство, год издания, номер тома, страницу;

б) для журнальных статей и сборников – фамилию и инициалы автора, название статьи, название журнала или сборника, год издания, номер и страницу (для сборника). При повторной ссылке на литературу допустимы общепринятые сокращения.

8. К имеющимся в тексте таблицам необходимо отпечатать дубликаты и приложить к статье с указанием страницы, к которой таблица относится.

9. В случае возвращения статьи автору для существенных исправлений или для ее окончательного редактирования, автору необходимо в трехдневный срок внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи.

10. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

11. Редакция оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей.

12. Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором (авторами).

Адрес редакции: Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33, Институт философии, политологии и права им. А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана.

RULES FOR AUTHORS

The Editorial Board requires from the authors to submit their papers to the editor, in printed and electronic forms, paying special attention to the scientific and practical aspects of their works.

The Academic Legal Journal publishes scientific articles on the results of research on legal sciences.

Articles are accepted for publication on the recommendation of one of the departments of the Institute or one of the board members, in accordance with these rules. The paper should not exceed one unit (up to 12 pages of computer text), including drawings, tables, graphs, summaries and keywords in Tajik, Russian and English, given at the end. Abstract in the same languages should contain no more than four sentences and the number of keywords should be given up to ten words and word combinations. The text should be presented in the Microsoft Office Word program: font size - 14 headset - Times New Roman Tj, line spacing - 1.5, farmland - 2.5 cm on all sides. The use of specific Tajik letters in the materials prepared in the Tajik language, as well as keywords and annotations are necessary. Pages must be numbered.

To the article should be attached a cover letter from the institution (for foreign authors), review of the relevant department of the Institute, abstracts and keywords (in Tajik, Russian and English) in duplicate, with the name of the article, initials and surname of the author.

Accepted for publication research materials should not previously be published in other publications. At the end of the article after the text and annotations there should be given a list of references, on the left side one should indicate the name(s) of the institution that submit the article(s), as well as information about the author(s), telephone and signature of the author (s).

When making a list of references one should indicate: a) for books - surname and initials of the author(s), full name of the books, place of publication, the publisher, year of publication, volume number, page; b) for journal articles and collections - surname and initials of the author, article title, journal title or collection, year of publication, and page number (for collection). After repeated references to the same literature standard abbreviations are acceptable.

To existing tables in the text one should print a duplicate of the tables indicating the page to which the tables belong.

In the case of the return of the article to the author for substantial corrections or its final editing, one should make any necessary corrections in the final version of the manuscript to the editor and return the corrected text, as well as its electronic version identical with the original version of the manuscript.

Responsibility for the use of the data, not intended for open publication lies on the authors of articles in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan.

The editors reserve the right to make editorial changes and reduction of manuscripts.

Articles that do not meet these rules will not be accepted for the publication.

Ба матбаа 23.05.2023 супорида шуд.
Чопаш 25.05.2023 ба имзо расид.
Андоза 60x84 1/8. Ҷузъи чопишаргӣ 12.
Адади нашр 200 нусха. Супориши 09/23

Дар матбааи ҶДММ «Илм» ба чоп расидааст.
E-mail: Ilm_2014@mail.ru